

CD (Anat.)
3-801

1982

АЛТЫН КҮС

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Кол-во пред. выдач _____

ФУМ. ГИЛ. № 2. 10.26 — 10.000.000.

АЛТЫН КҮС

Литературно-художественный жуунты

АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАП ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАГЫ БОЛУГИ · 1982

С6 (Алт)
А—528

3-801

390034

Горно-Алтайская
областная
БИБЛИОТЕКА.

А 70303—030 83—82
М 138 (03) 82

© Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1982

ПАРТИЯНЫҢ КЕРЕГИНЕ ЧЫНДЫК БОЛОР

КПСС-тин XXVI съездинде советский улустың искусствого, литературага јилбиркеери, онын өзүмине күйнзеери там ла тыгып турганы керегинде айдылган. Је андый тоомҗы ла јилбү искусствоның ла литератураның коммунистический таскадудагы учурын ла каруузын бийиктедип турганы база јарт.

КПСС-тин Тӧс Комитединин «Литературно-художественный журналдардын коммунистический строительствоың практиказыла творческий колбулары керегинде» јӧбин бичиичилер јаан учурлу программный документ, олардын алдына албатының тургускан каруулу ла јуучыл задачазы деп көрӱп јадылар.

Ол керегинде Туулу Алтайдын бичиичилеринин Биригӱзинин каруулу качызы Палкин Э. М. мынайда куучындайт:

Баштапкызында, бу јӧп ончо литераторлорго үренгедий, ченемел алгадый јакшынак темдекти эске алындырат. Темдектезе, Л. И. Брежневтин ончо книгалары — «Кичү јер», «Орныктырганы», «Јаңы јер», «Эске алынғаны» — бастыра албатының сүүген произведениелери боло бергендер, олар тургуза ла журналдарда, газеттерде кепке базылып чыгарылган. Олор нениң учун андый элбеде јарлу боло берди? Онын каруузын кажы ла кычыраачы билер — олардо социалистический строительство ло оны корулаары учун тартыжуда советский улустың ат-нерези, олардын духовный байлыгы јаркынду ла чокым көргүзилген.

Бичиичилердин тӧс задачазы јӧптин мындый сӧстӧринде чокымдалган ла аңыланган: «Јаңы үйе советский улуска олардын күүнтабына ла эмдиги бйгӧ келишкедий јакшынак геройлор, улустың ижине ле кылык-јаңына камаанын јетиргедий албатының салымын терен көргүскен художественный произведениелер керек.

Алтайдын культуразының историязы мундар јылдарла тоололып турган болзо, Горно-Алтайский автономный областьтың јажы — 60 јыл, оны бис бу јуукта көдүрингилү байрамдадыс. Октябрьдын је-

нүзине жетире бистиг албатыда бойнын бичиги жок болгону текши жарлу. Онызын аяруга алза, Совет жаннын жылдары туркунына алтай литература кандый бийик өзүм алынгану жартала берер. Бүгүн бистиг организацияда СССР-дин писательдеринин союзынын 19 члени тоололып жат. Жылына бис алтай ла орус тилдерле 20 кирези книга чыгарып жадыс. «Калын» журналдарда, төс издательстволордо алтай бичинчилердин произведениелери, книгалары чыгатаны көптөп туру. Поэттер ле прозаиктер Аржан Адаровтын, Борис Укачинин, Жыбаш Каинчинин, Алексей Калкинин, Паслей Самыктын, Бронтой Бедюровтын ла өскөлөринин де ады-жолу Туулу Алтайдан өскө дө жерлерде элбеде жарлу боло берди.

Пушкинин, Гогольдын, Тургеневтин, Лермонтовтын, Толстойдын, Чеховтын, Пришвинин, Бианкинин произведениелериле алтай балдар школдо төрөл тилиле туку качаннан бери таныжар болды. Бистиг писательдер М. Шолоховтын, Д. Фурмановтын, Б. Полевойдын, М. Джалильдин, Г. Марковтын, С. Михалковтын, Ч. Айтматовтын, К. Кулиевтин ле өскө дө жарлу бичинчилердин произведениелерин алтай тилине көчүргөндөр.

Алтай бичинчилердин үлгерлери, куучындары, кезик книгалары орус тилге коштой, туба, якут, казах, кыргыз, украин, эстон, латыш, башкир, татар, азербайджан, бурят, хакас, осетин ле өскө дө тилдерге көчүрилген ле кепке базылып чыккан.

Бис, аргалу болзо, карындаштык республикалардын ла областьтардын, анайду ок Москванын, Ленинградтын ла Новосибирсктин поэттеринин ле писательдеринин произведениелеринин жуунтыларынын жылдын сайын чыгарып туратан болзобус, ончо жанынан жакшы болор эди. Онызы бистиг областтын ишкүчиле жаткандарына карындаштык албатылардын культуразынын једимдериле таныжар арга берер. Көчүрер де, кепке базып чыгарар ла аргалар бисте бар.

КПСС-тин Төс Комитединин майский Пленумында Л. И. Брежнев аңылап айткан: «Төс керек — улусла иштеери». Бу сөстөр бичинчилерге көнү келишип жат деп бодойдум. Онызы кажы ла литератордон чокым керек, чокым некеп туру. Јурт хозяйствоны кубулта өскүрери жанынан задача бисти алдындагызынан эрчимдү иштеерине, јуртта болуп турган јаан кубулталарды, тургузылган чокым задачаларды художественный жанынан терен көргүзерине молјойт. «Јаш өскүримди јерди, ар-бүткенди, јуртхозяйственный ишти сүјүрине тазыктарында литература көпти эдер аргалу» деп јөптө айдылган. Бу теманы көдүрери жанынан бисте ченемел де бар, ас эмес произведениелерди де адаарга јараар. Бүгүн бис бу темага алдындагызынан јаан ајару ла ийде-күч салар учурлу. Кыскарта айтса, бичинчилердин алдына партиянын тургускан задачаларын бүдүрер керек.

Кычыраачыларла ачык-јарык куучындар биске творческий көдү-

ринги ле баштанкай берет, көдүргедий жаңы сурактар ла темалар ачат.

Одүп јаткан јыл Туулу Алтайдын бичинчилерине сүрекей «түжүмдү» болды. Промышленностьын ла јурт хозјайствонын коллективтериле көп тоолу туштажулар, јүрүмнин ле иштин јаан сурактары аайынча јилбүлү куучындар болгон. Онызы бистин творческий ижиске јаан туказын јетиреринде аланзу јок.

Быјыл баштапкы ла катап Москвада алтай литературанын Күндери өтти. Июль айдын экинчи жарымында крайда ла бистин областьта советский литературанын Күндери өтти. Олор, бистин областьта 1972 јылда өткөн литературанын Күндерине көрө, чик јок солун ла једимдү өтти деп айдарга јараар.

КПСС-тин јөби орооннын бичинчилеринин бастыра творческий ижин билдирлү көдүрип ле элбедип ийеринде, олорго жаңы ийде-күч кожорында, бастыра ишти жаңы тепкишке көдүреринде аланзу јок. Јөпти бис, Туулу Алтайдын бичинчилери, элбедилген јуунда шүүжерис. Анда бастыра бойыстын ижибисти жаңы некелте аайынча терең шүүлтелеп, критикалу ла самокритикалу көрөрис. Андый арга бисте бар.

Бистин өйлү-өйинде чыгып турган литературно-художественный јуунтыбыска — келер бйдөги альманахка — аңылу шинжү ле ајару эдерис. Газеттердин страницаларында, радиоберилтелерде, ишкүчиле јаткандарла туштажуларда бистин куучындарыстын өдүнгизин, жаңы произведениелерди шүүјип көрөрдө, јиит бичинчилерле иштин чыгдыйын айдары јок бийиктедер керек.

Тургузылган задачалар чокым ла јарт: коммунистический строительствонын практиказыла колбуны тынғыдар. Бис өрө айдылган јөпти партиянын литература керегинде советский кижинин духовный өзүмине, нравственный ла эстетический таскадузына онын камаанын тынғыдарына эткен жаңы килемјизи деп көрүп јадыбыс.

ЛАЗАРЬ КОКЫШЕВТИҢ ЈАШ ТУЖЫНАҢ

Кире сөстин ордына

Өткөн өйди ол эмезе ол өйдөгү улусты эске алынары сүрекей жаан, сүрекей уур, сүрекей каруулу иш болот. Бу учуралда эске алынып отырған кижиге эки жанынаң жалтанат.

Баштапкы жалтаныш — өткөн өйди, ол өйдөгү улусты эске алынып отырған кижиге бүгүнгү күннен көрө, бүгүнгү күнге келиштире бичип жат. Бу тужында сен өткөн өйди ле оның улустарын туку кажы жерде ажындыра билген, ажындыра көргөн болуп көрүнеринг. Бу жанынаң сениң эске алынып отырған шүүлтелеринге улус бүтпестен де маат жок. Төгүнеле, калас жерге кей-кебизин таап отыры деп айдардан маат жок.

Экинчи жалтаныш — өткөн өйди эмезе ол өйдөгү улусты эске алынып отырған кижиге жаңыс ла оморды бичип, жаңыс ла омордын жүрүмин ле кылыгын көргүзип, жаңыс ла солун шүүлте таап болбой, жаңыс ла ол өткөн өйдө отырып калардан маат жок. Айдарда өткөн өйди бүгүнгү күннен көрө бичири керек деп бодойдым. Жартын айтса, өткөн өй — кижининг бала, кижининг жинт тужы болот. Кижиге качан да болзо, бойынга бала ла жинт тужын эске алынат. Ол тужы өткөн өйгө келижет. Ле келер өйди кижиге качан да эске алынып болбос.

Айдарда, мен эмдиге жетире ундыбай, эрте жада калганына кунугып ла комыдап жүрген, Кумжулу деген өзөктө кожо чыккан, кожо өскөн, жаба ойногон, жол кечире коштой жаткан, Алтайда ла ороондо ады-жолы жарлалган, элге-жонго тоомжылу ла жарлу үлгерчи ле бичинчи болгон Лазарь Васильевич Кокышевтинг бала тужындагы жүрүмининг бир канча учуралдарды эске алынып отырым.

Элден озо мен мынаң төмөн айдылган улустың ады-жолун, ижитожун ла омор кандый төрөөн-тугандар болгондорун жартап берерге турум.

Жартын айтса, бистер жаңыс журтта жаткан, удур-тедире төрөөн улустар. Мениң адам, Карман Мендешевич, үлүп сөөктү. Лазарьдын энези база үлүп сөөктү, алтай ады — Куучынчы. Айдарда, омор экү агалу-сыйынду төрөөндөр. Омор экилези эр жагына колхозто мал ижин-

де турушкан. Адам койчы болгон. Куучынчы эжем дезе койлоп то жүрген, уй да сааган, бозулар да азыраган, чочколор до кабырган.

Экинчи жанынан, менин энем комдош сөөктү кижн болгон. А Лазарьдын адазы база комдош сөөктү. Айдарда, озор экү эжелү-карындашту улус болгон. Энемнин ады Лимекчи, адазы Малташ деген кижн болгон. Энем анайда ок эр жажына колхозто мал ижинде турушкан.

Лазарьдын адазынын алтай ады Тыпыш болгон. Ол бистин журта эн баштапкы үредүчи болгон. Бичик билбес улусты бичикке үреткен. Онон советский ле партийный иште эрчимдү турушкан. Улаган аймакта комсомолдын райкомынын баштапкы качызы болгон. Анда ок партиянын райкомында инструктор ло бөлүктин заведующийи болгон. Облсполкомдо культуранын управлениенин начальниги болуп иштеген. Ада-Төрөл учун Улу жуунун жылдарында кавалерийский эскадроннын комиссары болгон. Ол жуудан жанбаган.

Бистин адаларыс ла энелерис жагыс ла сөөк зайынча эмес, же анайда ок укту-төстү төрөөндөр болгон. Айдарда, Лазарь менин укту-төстү жееним болуп жат.

Мынанг төмөн айдылган Пашка ла Саша менин карындаштарым болот. Койло дегени Лазарьдын карындажы Николай Васильевич болор. Ол эмди областной школ-интернатта физиканын үредүчизи болуп жат. Айдарда, озор анайда ок Лазарьдын төс таайлары болуп жат. Санай эмеенек Лазарьдын жааназынын сыйны болгон.

Бу эске алынган куучындарда бистин жердин көп тоолу улустары учураар. Озордын көп сабазы Лазарьдын төрөөндөри ле жерлештери болор.

Лазарь быжыраш чачту, шулмус көстү, кара койу кабакту, тапкыр, кокырчы, керсү, баштак уулчак болгон. Онын бала тужындагы бир кезек кылыктарын мынанг төмөн кычырып көрбөр.

Баланын адын адаганы

Бу керек 1933 жылда октябрь айдын 20 күнинде болгон. Октябрь айдын учы турган. Ол жылда кар эрте түшкен, сооктор эрте келген, тош эрте турган. Бозом энир жагы ла кирип турган. Озөктө, Кумжулунын суузында, күскүдий жалтырап жаткан кип-килег тошко чөкөгөнчө жыгылайла, килег тоштын үстинде Байсенопло, Камдула кожо кажык ойнойло, жарым баштык кажык ойнотыраала, жагы ла үйге арыган-чылаган, суузаган-аштаган кирип келгем.

Энем оттын жанында шанга кырып отырды. Ол шандалу таңкы тартатан. Очокто турган көбштө сүттү көчө бортылдап турды. Көбштин алдында, оттын кырында, куукка урган саржу кайылып турды. Онын жанында отко изидип салган куруттар жатты.

— Акыр, балам, сен аштаган болорың? — дейле, энем меге агаш аякка толтыра сүттү көбө уруп берди. Тоёо ажанып алдым.

— Бистиг журтка кижн кожулган. Куучынчы эжен кап-кара уул тапкан дежет. Барып көрблик! — дейле, белетеп алган аш-курсақты бириктиреле, менин колыма туттуруп берди. — Бистиг аш-курсақты амказын, ийде-күч алызын! — деп айдала, эжиктег чыгара басты. Мен ээчий чыктым.

Бала көрбөгө жуулган улус турада толтыра болтыр. Олордын көп сабазы үй улус эмтир. Олордын кезиктери эжигин кайра ачып салган печкенин оозында таңкылажып отыргылайт. Куучынчы эжем орында жатты. Онын бажында кабай турды. Кабайда, чындап та, кандый да бир болчок кара неме кыймыктанып жатты. Бу жаңы чыккан уул болгонун сезип ийдим.

— Сеге төрбөн кожулган, жеен табылган! — деп, Санай эмеечек мени жанына отыргызып алды.

Угуп отырзам, жуулган улус жаңы чыккан жаш баланын адын ада-арга терең шүүнгилеп турган эмтир. Алтай улустың жаңжыккан жаңы аайынча жаш баланын адын өскө жерден келген солун кижн эмезе элден озо кирген кижн адайтан учурлу. Учурал болуп, андый кижн Алтай Камлактаң келген Санай эмеечек болды.

— Акыр, эмеектер, баланын адын мен адайын! — деп, Санай эмеек күүлүрежип турган улусты токтотты. — Баланын жааназы, адазы, эжелери крестү улус. Олор ончозы орус атту-жолду. Айдарда, баланын ады база орус болор учурлу деп бодойдым. Акырыгар, лаптап шүүнейин. Э-э. Табылды. Лакап болзын! — деди. — «Жерге басканы жеңил болзын, журттаң чыкканы ырысту болзын!» — деп, алкышту сөс айтты.

— Айтканаарга алкыш болзын, адаганаарга быян болзын! — деп, баланын адын жарадын, Лакаптын жааназы Бокуш эмеек уду-ра алкышту сөс айтты. Же Лазарь деген сөсти Лакап деп Санай эмеек жастыра айтканын сеспей турды. Мынаг ла улам Лазарь көп жылдардын туркунына Лакап деп адалып жүрген.

Бала кабайда

Күндер өдөт. Айлар айланат. Лакап жаанап турды. Өскөн-жаткан жери кабай болды. Кабайды десе менин абаайым үлүп сөбөктү Кару Меңдешевич Сабашкин жазап берген. Кабайды кучанын мүүзинен эткен илмекке илип салган болды. Бала соододорго болуп, жааназы шалтырак жазап отырды.

— Сен, балам, көп кажык ойноп алдың ба? — деп, Бокуш жаанап бир катап менег сурады.

Менде көп тө кажык жок болгон. Же шалтыракка ойынчык эдерге бир капча кажыкты ортозынан өткүрө үйтейле, Бокуш жаанакка экилип бердим. Лакап кабайда ыйлабайтан. Шалтыракты шалырадып, бойын бойы соододып жадатан.

Ол күсте мен школга үренерге жүрө бергем. Школдо үзүк жоктон үренер күүним бар да болзо, же коомой кийимимнен кемзинип, арга жоктон кезик аразында школга барбай туратам. Учунда коштой жаткан жаржак укту Леонтий Андреевич апшыяк меге килейле, кеден берген. Энем меге кеден штан ла чамча көктөп берген.

Кабай жайкаганы

Жараш жай једип келди. Олбг чабар ой башталды. Бир катап энирде Куучынчы эјем келди.

— Ака, биргип өлбг чабактар. Озо баштап слерге бе, биске бе — орды жагыс — деди.

— Чалгыларыңды экел. Мен таптап салайын! — деп, адам јөпсинди.

Јолду-Кобы деген өзбк. Бу телкем ле жалаг јер. Кумжолунун одожу. Мынан өзбктө турган айылдардын кабортозы көрүнип жадатан. Туку ол, төгнннн үстинде, бистнн тура ла айлыс көрүнөт. Оног ары, тапчы јол кечире Куучынчы эјемннн јурты көрүнөт.

Баштапкы јолды адам баштап јадат. Оны ээчиде энем, Куучынчы эјем ле Байышка өблөм, учунда Тыпыш таайым келип јадат. Олбгди кезе чабала, кайра тарткан чалгылар айас күнге јалт эделе, шулт эдип катап ла өлбгтө бадалала, јыгылган өлбгннн алдыннан экинчи катап јалт эдет. Энем ле Куучынчы эјем өлбг чабарга сүрекеј капшуун, сүрекеј чыйрак улус болгон. Олор эр улустаг сондобой, түгей чыгатап. Иш көндүгип турды.

Бис Лакапла экү одуда. Лакапка не болзын. Ол кабайда. Адам кайыннын бажын бүктөй тартала, кабайды ого буулайла, өлбг чабарга жүрө берген. Ол кабайда текпиленип ле тырландап јатты.

Менде иш толтыра. Олбг чаап турган улуска соок чай, чеген, сүтке кайнаткан соок көчө апарар керек. Курсак кайнадарга тогмок суу экелер, одын-будак јуунадар ла тос сојор керек. Оног башка ту¬жакту аттар покоско кирбезин деп каруулдаар керек. Ортозынан Лакапты жайкаар керек. Иш толтыра.

Талтүш једип келди. Улус одуга јуулды. Мендей-шингей курсактанып ла таңкылажып алала, катап ла ишке жүргүлей берди. Мен де ажандым. Лакаптын жааназы јылкыннн сүдинен туткан курут меге ончозынан тату, ончозынан амтанду болды. Ол куруттын амтанын эмднге јетире ундыбай жүредим.

Куучынчы эжем мендеп-торсоп турала, уулын та эмискен, та тойо эмиспеген. Же улус ишке жүре ле берерде, бис экүнинг керек үрелген. Лакап үзүги жок ый-сыгыт баштаган. Эркелетсем — jöпсинбес, жайказам — токтобос. Бүктей тартып салган кайыннын бажы жерге арайдаг ла тийбей турган. Же Лакап ый-сыгытты токтодор күүни жок болгон. Мен кабайды там ла тыгыда жайкап турдым.

Бир ле көрзөм, тужакту аттар покостыг кырына кирип калтыр. Ыйлап жаткан Лакапты таштайла, жүгүрип барала, аттарды покостон чыгара айдадым. Одуга ойто ло жүгүрип келдим.

— Сен баланы не ыйладып турун? Жайказан! — деп, Куучынчы эжем ыраактан кезедет.

— Мен ыйладып турум ба? Бойы токтобой алгырып туру! — деп, бойым да арайдаг ла ыйлабай турадым.

Кабайдын түби жерге тырс-кылырт эдип тийип турды. Же ыйлап турган баланы токтодорго, там ла тыгыда жайкап турдым. Кабайды тыг ийделе, бүктей тартып салган кайыннын бажы өрө түзелип чыгала, ойто ээлип келерин сагып турадым.

Көк жарамас! Көрзөм, мен сагып турган кайыннын бажы кайра ажала, кабортозына жетире ээлеле, токтоп калтыр. Тыгдазам, Лакаптыг ый-сыгыды угулбайт. Кудай дезен база! Кабай көнкөрө эмтир. Уулдыг бажы кабайдаг салактап калтыр. Уулдыг бажы сагдөөн, тыныжы буулып, ыйлап болбой турган эмтир...

— Эже, ууларды келип түжүрөөр! — дейле, койу аралдыг ортозына кире кондым.

Бала энмектегени

Күүк ай божогон. Школдо үредү токтогон. Жайгы каникулдарга жанып келдим. Лакап жееним энмектеп турган эмтир. Лаптап көрүп отырзам, энмектеп турган эмес, а жантык курт чылап, жалбандап-жалбандап, жылгажактап турган эмтир. Удабай төрт тамандап энмектей берген.

Jeенимниг жааназы саан беелер тудатан болгон. Уүрде бир чабдар айгыр болгон. Лакап бистинг өткүлге жетире энмектеп келеле, айгырга өткөннижип киштеп, бышкырып, чычкан богын жытап, жер чапчып туратан.

— Балдар, көрзөбөр! Чабдар айгыр өткүлге једип келтир. Киштеп туру! — дейле, адам удуга барала, Лакапты кучактанала, айылга экелетен.

Одор экүнинг эжикке једип келген табыжы тышкартынан угулатан. Калт эткен эжик кайра ачылатан. Лакап энмектеп, бозогодон ажатан. Айгыр болуп киштеп, бышкырып, оттыг айагына једип келеле,

күл чачатан. Чачылган күл айылдын ичинде кара булут тумандый тура беретен. Ажанып отырган аяктарыс ол туманды өткүрө көрүнбей калатан. Же көкий берген «айгырды» кем де токтотпой туратан.

— Же, айгыр арыган да, аштаган да болгодый. Энези, айгырды азыразаң! — деп, адам канзазына от камызып, Лакапты көстинг кырыла көрүп күлүмзиренет.

Ол күнде бис кайнаткан сүтке чеген чейген иритпек ичип отырганыс. Энем ого-айакка иритпек уруп берди. Жееним айгыр чылап бышырала, аякты жыттап көрөлө, ажана берди.

Бала басканы

Жылдар өдүп ле турды. Лакап табынча жаанап, тили-куучыны көндүгип турды. Эмди ол колго-бутка бек турар болды. Же баштапкы тарый өлбөг-чөпкө бүдүрилип, анда-мында кебелип, талтаңдап жүгүрип туратан. Олордо калтар деген ийт болгон. Лакап ол ийтке жаантайын ла селбектенип ле артылып калган жүретен. Бисте де Мойло деген ийт болгон. Жол кечире коштой жаткан бу эки ийт бой-бойынан курсак блаажып, жаантайын согужып, бой-бойын көрүшпес болгон. Лакап бу керекти аярып алган болгодый.

Ийттер согуштырганы

Жееним кичинек те болзо, же ийттердин бу кылыгын жарт биллип алган болтыр. Эмди олордын согушканын көрөргө, экилезин жангыс жерге кычырып алала, бир болчок сөөк эмезе курут таштап, бой-бойына тукурып турган эмтир. Ийттер жем блаажып, согушкылай беретен эмтир. Бойы десе чеденнин үстине чыгып алала, ийттердин согушканына, курсак блаашканына маказырап туратан. Калтар Мойлоны жеңип турза, талганча ла жырылдада каткыратан. Мойло Калтарды жеңип келзе, уулдын күүни жаманданып, эки көзинен жаш келип, болужар аргазын таппай туратан.

— Таайым, Мойлон Калтарымды мойнынан мыкчып туру! — деп, өткүлге четире жүгүрип келеле, ыйламзырап туратан.

Агаш калбак

Жееним бистин айылга эртен-эңир, түнде-түште келип туратан.

— Балдар, көрзөөр дө, жеен кичи келтир! — дейле, адам оны койнына отыргызып алала, агаш калбактан азырап туратан.

— Эртен келзең, калбактуу кел. Биске калбактар жедишпей жат.

Бойымнын калбагымла сени база азырбазым! — деп, адам эрке жеенине кокырлап туратан.

Јеенибис кокырды чынга бодогон ошкош. Бир катап эртен тура, бис ажангалакта, эжик калт эдерде, жеенис кирип келди. Ол эки колын кайра белдестенип алган турды. Онон бир колын чыгарып келе-ле, јаан агаш калбак көргүсти. Көрзббис, калбак эмес, а жааназы жылкынын сүдин собырып турган агаш чуучак эмтир. Је, канайдар. Кижи калбакту келген...

— Јеенис јаан калбакту келтир. Энези, менин жаан айагыма толтыра көчө уруп бер! Бала ажанзын.

Лакап адам отыратан от бажында чакынын төзине отырып алды. Көчөни калбактай берди. Јаан калбак оозына батпай турарда, көчөни јерге төгүп, калбактын кырынан ичип отырды. Терлегенче ле ажанды. Тойды ошкош. Је аяктагы көчөни түгезе ичип болбоды.

— Калбагыңды таштаба. Кожо алып жүр. Орө, састың жаказында јаткан Бабан эмеенек, кече энирде эттү көчө кайнадып јаткан. Бойым көргөм. Эмди ле базып барзан, эттү көчө ичерин. Олордыг калбактары база једишпей јат! — деп, адам тойу жеенин көкидип турды.

Бугул тартканы

Айланып айлар өтти, эбирилип күндер өтти. Јылдар да јылыжып турды. Јеенистин јажы да кожулды, сөк-тайагы да өзүп чыкты. Бала тужы өдүп браатты. Јайлар, кыштар солынып та турза, је школго жүрерге эрте болды.

База ла бир јараш јай једип келди. Адам ла Тыпыш таайым эртен айас күнде өмөлөжип өлгөн обоолоорго јөптөжип турды.

— Акыраар, бугулды кем тарткай не? — Тыпыш таайым сурады.

— Кийис чөйилер, эр өзөр. Но, сенин уулын бугул тартып болбос по? — деп, адам суракка удур сурак тургузат. — Менин уулым Пашка база бугул тартар. Ол жеенине болужар. Экүге јенил болор.

Эртенги күнде бугул тарттарына ла атка минерине жеенис айдары јок сүүнип турды. Куучынчы эјемде сур беенин кулуны ба, айла чабдар айгырдын балазы ба, өгин-бүдүмин кижи бачым ондобос бир ат болгон. Тегин көрзө, текши бүдүми кем јок ло ат болгон: јалду-куйрукту, эттү-канду, торсык-тамырлу, ийде-күчтү мал. Је ол ат бир сан башка кылыкту болгон. Оны мынан төмөн айдайын.

Ол күнде шак ла бу өрөги айдылган сан башка кылыкту атка Лакап минген. Олгн обоолойтон ой башталды. Бис ончобыс бойбойысты көкидип, бой-бойыска јөмөжип иштене бердис. Адам, мен ле Тыпыш таайым обооңын төзине турдыс. Энем обоо учады. Куучынчы эјем бугулдар эбирди. Пашка ла Лакап бугул тартты.

Обоого келип турган бугулдар атка минген уулдардын бажынан бийик болгон. Бис үчүгө иш жедижет. Калганчы бугулды обоого таштап турганча, экинчи бугул jedип келет.

Талтүш кызып келди.

— Же, уулдар! Аттардын ээрин алаар, сугараар. Азыралга агыдаар, одуга барактар. Ажанактар! — деп, адам текши жар этти.

Куру чөбчөй

Одуга түжүп келдис. Улус ажана берди. Куучынчы эжем толтыра аракылу агаш көнөкти кайыңнын төзинен алып, адама туттурды.

— Же, изү күнде оны не жылыдар. Соокко ло ичер, серүүн болор! — дейле, адам чөбчөйлөй берди.

Меге де чөбчөй jedишти. Мен чөбчөйди кактай ууртайла, куру чөбчөйди коштой отырган Лакап жеениме бердим.

— Же, бугул тартып турган кижиле ууртап ал. Атка жеңил болор. Жееним куру чөбчөйди сезеле, толтыра аракылуга бодоп, төгүне ле шүлүреде ууртап ийеле, адама жандырып берди. Эмди «аракылу чөбчөй» адама келишти. «Аракызын кактай ичеле», куру чөбчөйди меге туттурды.

— Же, блон көдүрүп турган кижиле ууртап салаар. Колго-бутка жеңил болор!

Мен чөбчөйдин түбин аякытабай, ооско көнкөрө туттым. Көк жарамас, чөбчөй куру!

Чайлаш, ажаныш божоды. Ишке чыгар ой жетти.

— Уулдар, аттарды тудуар! — деген адамнын үни көлөткөлү кайыңнын төзинде токынап амырап жаткан Пашка ла Лакапты бут бажына тургусты.

— Ох, изүзи! Бажыма изү өдүп туру — деп, туура көрүп эстеп, өрө чөйлип керилип, Лакап жалкуурып турат.

— Бас, адын тут! Эртең мен сенин бажыга кураан бөрүк кийдирип берерим. Изү өтпөс! — деп, Куучынчы эжем арбанат.

Сүмелү ат

Уулдар күүн-таап жоктон баскылады. Аттарын бедреп, аралды жакалай алтагылады. Пашка адын түргөн таап алала, комуттап ла ээртеп турды. Лакап көөркий көрүнбөй турды.

— Бар, уулчактын адын бедреш. Кичинек бала ондонбой турган болор! — деп, адам мени айбылады.

Аралды айландыра, састы кечире узак ла бастыс. Је ѓни-бүдүми билдирбес ат бистин кѳзиске кайда да кѳрүнбей турды. Ат кайда барганын билбей, алан кайкажып турдыс. Ат туужаган јерге ойто келдис. Лаптап кѳрѳм, туужакту ат ѳлѳнди јалмай барган јол бу ла бистин алдыста иле кѳрүнип јатты. Онын изиле бастыс. Койу ѳлѳндү ойдыкка једип келдис. Кѳрѳбис, ѓни-бүдүми билдирбес ат ийт чилеп, кѳн-кѳрѳ јадып алала, эки колын суй тебинеле, бажын эки колдын орто зына сындай салала, койу ѳлѳндү ойдыкка јажынып калган эмтир. Бис јанына базып та келеристе, ол ѳлѳн неме чилеп, кыймыктанбай јаткан. Сүмелү ле ат...

Угар болзо, јеенимнин јааназы саан беелер тудар тужында бу кулуу јелееде турган эмтир. Айдарда, јелееде турган белен кулунга јееним күннин сайын артылып, ого минип, ого селбектенип, оны чек ле јалкыдып салган эмтир. Онон улам кулун јаанап келеле, јажынчак ла качаан болуп калган болтыр. Онын бүгүн де јажынган шылтагы ол эмтир.

Каймак

Бис энирде, уйуктаар алдында, чайлап отыргансыс.

— Ақы, Лазарь каймак јалаганын уктын ба? — деп, Пашка кулагыма шымыранды.

Ол кünde Лазарь нѳкѳрлѳриле кожо Ак-Кобынын оозынан, тон мок суулардын белтиринен ала Кумжулунын суузын тѳмѳн чараандар корологон эмтир. Кѳп тѳ чараан тудулбайтыр. Кохтунун айлына једеле, ас тоолу чараандарды отко быжырып јиирге шүүнген болтыр.

Уулчактар эжиктен кирип келерде, Кохту бут бажына туруп алала, агаш аяктын кырынан каймак јип турган. Аштап калган уулдар каймак сураарда, Кохту каймакты кысканып, бербей турган. Уулдар аякта каймакты блаажарда, аяк Кохтунун колынан јаскаларда, онын каймагы тѳжине тѳгүлеле, јерге тамчылай берген.

— Қайран каймак јерге тамчылап туру, уулдар. Кохтуну јыгала каймакты јалаактар! — деп, Лазарь каймакты јалайтан сүме айткан.

Кохту уулдардын колынан кычыкайланып, каймакту тѳжине јууктатпай, колдорын сарбандадып, уулдарга удурлашкан. Је канайып та тепкилензе, канайып та удурлашса, үч уулга чыдажар аргазы јок болгон.

— Сорко, эжикти туйукта, Банчуш, оттын бажын каруулда! — дейле, Лазарь очокты ажыра калыйла, каймакту тѳжин јаба тудунып, чыгар јерин таппай турган Кохтуну тегелейле, јерге чалкойто јыгып алган.

Уулдар Кохтунун эки колын кайра кўлийле, эки будын айра минеле, кѳнкѳрѳ энчейип алала, Кохтунун тѳжинде каймакты кургада

жалап алган. Кохтунын чамчазы жаңы ла тоскуурда самынду сууга
жунгандый жалтырай берген.

— Каймакты тойо жалап алганда, чараанды отко не быжырат? —
дейле, оттын айагында жаткан үч болчок чараанды тудунала, Ла-
зарь эжиктен ончозынан озо чыгара баскан.

Кучалар сүзүштиргени

Олбг ижи божогон. Ол тушта адам колхозто кой бскурер ферма-
ны башкарып, койлоп турган. Ол жайда бис койлорды айдап ала-
ла, Таратыдагы турлуга кчккннс. Бир кун Кумжулунын уулдары
Суу-Ашканга жетире чараандап жүрген. Лакап олорто кожо болгон.
Эмди ол чараанды бойы королейтон болтыр. Талтүштин кийинде
балыкчылар бистин айылга једип келген.

— О, јеннс колго-бутка туруп алган турбай. Энезин азырайтан
эр јаанап калтыр! — деп, адам Лакапка удурта басып, кол бажына
кчдрип, быјыраш чачын сыймап, кучактап турды.

Лакап сүүнген бойынча бастыра чараандарын адама берип турды.
— Јок, балам. Анайда јарабас. Бир, экүзин ле берзен болор.
Артканын энеге апар. Је, балык быжырак! — дейле, адам јенин
үйге кийдирди.

Ол кун Лакап бистин айылда конуп калган. Бис койлорды эки
башка кабырып турганыс. Эне койлорды ла кучаларды эки башка
бблип салганыс. Мен койлорды мееске айдап чыктым. Пашка ла Ла-
кап кучаларды меге одоштой Айры деген кобыга кабырып барган.
Одоштой кррүп отырзам, олор экү јаба жүрген кучаларды эки башка
бблип турды.

— Бу уулдар нени кылынарга туру ине? — деп јилбиркедим.

Лакап бир бллук кучаларды кырлан ажыра айдап жүре берди.
Пашка бир эмеш сакып алала, экинчи бллук кучаларды ээчиде
айдады.

Айрынын он јанында, кичинек кырлан ажыра, јаан јалан бар.
Лакап кучаларды ол јаланнын ары учына чыгара айдап алды. Пашка
кучаларды жаңы ла кырланнан чыгара айдайла, онын бу учына чы-
гып келди. Кучалардын ортозы јалан кечире ыраак болды. Олор экү
нени де кыйгырыжып куучындашты, је счстори меге угулбады.

Кррүп отырзам, Лакап колында кандый да бс тудунып алган,
јаланнын ол учынан кучаларды үркидип, жүгүрик бажында Пашкага
удурта айдап турды. Пашка дезе јелбер бүрлү кайын тудунала, куча-
ларды үркидип, база ла жүгүрик бажында Лакапка удурта айдап турды.

Үркүдүштен чочыйла, манташкан кучалардын ортозы түрген
јууктап турды. Јаантайын јаба, жаңыс үүрде жүрген, жаңы ла эки баш-

ка бѳлинген кучалар сўзўжер ортозына жууктажып келеле, бой-бойын танышпай тургандый, ѳскѳлѳжин ле соныркажып тургулайт.

Узак та соныркашпады ошкош. Тилдерин жаланып, кѳстѳрин кылайтып, кайра тескерлеп алала, удура мантажала, жаре эдип сўзўжет, чолтык куйруктары сарбас эделе, белдери ѳрѳ чачыла берет. Пашка ла Лакаптын жарсылдаган каткызы ла кучалардын жарс-шалт эткен табыжы одоштой мееске жаңыланып турды.

Пашка ла Лакап бир кучаны тудуп алала, онын бажына нени де буулап турат ошкош. Меге ыраактан жарт кѳрўнбейт.

— Куча ѳлўп браат эмеш пе? Акыр, барып кѳрѳр! — деп шўўнеле, меестен тўжўре жўгўрдим.

Кажатка чыгара жўгўреле, ак жаланга чыгып келдим. Кѳрзѳм, бир канча кучалардын мўўстерине ак бѳстѳн жалама буулап салган эмтир.

— Бу не кылык, не темдек? — деп сурадым.

— Кѳрзѳн, акы. Олор жеңў алган кучалар. Сырагай ла кўчтў кўлўктер! — деп, Пашка мактаган аайлу куучындайт.

— Жаламаларды мен буулагам. Пашка таайым мўўстен туткан! — деп, Лакап коштонып турат.

Жеңў алган кучалардын тѳбѳзинин терези сыйрылып калган тургулайт. Ажыктап кѳрзѳм, кучалардын мўўстерине буулаган жаламалар меге Леонтий Андреевич апшыйак сыйлап берген кеден кончым эмтир. Кече койлоп жўреле, агашка илинеле, жарта тарткан болгом. Уулдар дезе оны керегинег чыккан неме дейле, жаламага жартала, кучалардын мўўстерине жеңў алган темдек эдип буулап салган эмтир. Же, олорды канайдарын? Кеден коныч учун ойын-жыргал ѳткўргенине жаан сўўнип турган уулдарды согорын ба, арбаарын ба? Колымды жаңыйла, койлорыма жўре бердим.

Школго барганы

Кўрен: кўс кѳрўнип келди. Сыгын ай жууктап келди. Бистин школго баратан бйис жетти. Пашка ла мен алтай Камлакка школго бардыс. Койлорыс Таратыда ада-земнин колында туруп калды. Мойло бисти боочыга чыгара ўйдешти. Тилин чыгарып алала, тынаарып, бисле кожо амыранды.

— Койлорго бар! — дейле, ѳрѳ турарыста, биске калганчы катап жалканчып, колы-будысты жыттайла, меесте жўрген койлорды кѳстѳп мантай берди. Мойло уккур, керсў, жалакай ийдичек болгон.

Агаштардын бўрлери саргарып калган турат. Кандый да учы-бажы жок сары кѳнѳлѳлѳ Кумжулуны бўркеп салгандый кѳрўнет. Тымык. Балдардын ойногон-жырганган тал-табыжы угулбайт. Жаңыс

ла кем де талкан соккон сокынын күлүрт табыжы ыраактан угулат. Бис Кумжулула эзендежиң, колысты жаңыйла, боочыны ажыра бастыс.

Ол ло жылда Лакаптын эјези Тася баштапкы класска баштапкы катап үренерге барган. Узун јайдын туркунына кожо ойногон нөкөр-лөри школго үренип јүре берерде, Лакап эригип ле кунугып, кирерчыгар јерни билбей, аргазын таппай турат. Онын школго баратан јажы јетпей турган.

Је канчазын эригер, канчазын кунугар... Бир катап Лакап энезинег ле эјезинен јажынып, эјезин Тасяны ээчип, школго једип барган. Анда үредүчиден ле үренчиктерден јажынала, урокто өткөн куучындарды ончозын угуп алган. Доскодо бичип турган букваларды эжиктин јыртыгынан шыгалап көрүп, олар канайда бичилетенин ле айдылатанын угуп алган.

Эңирде Тася уроктор белетеген. Алфавит кычырып отырған. «А» — «О» букваларды солыштыра булгап турған.

— Эје, бу буква «О» эмес «А» болор! — деп, эјезин түзеткен.

— Укааркаба, сен чортты билеринг бе? Сен бу букваларды көстинг кырыла да көрбөгөн!

— Эје, көргөм! Байа аксак бутту Акчаш үредүчи доскодо бичип турарда, мен чала јабылган эжиктин јыртыгынан көргөм. Бу буква «А» болор.

— Бу кара-көш мени ээчип, школго кожо барган туру ине. Мен канайып көрбөгөм? — деп, Тася алаң кайкайт.

— Қомдоштор бичикке үренип болбогон эди. Эмди жаңыс сен бичикчи болотон турун! — деп, энези уулын көмбөлөгөн, кызына болушкан.

Јааназы Лакапка тере конычту, булгайры башту, калын ылангду укту өдүк көктөп берген. Лакап база ла јажынып ла уурданып школго барбазын деп, энези онын кийип јүрген сок жаңыс өдүгин сугуп салган. Је өдүк жогына Лакап терең сагышка түшпеген. Илгеп салган койдын терезинег энези бойына меелей көктөйлө, аланчыкка қыстайла, кургадып салган. Лакап оны билер, көрүп алган.

Энези ишке јүре берерде, Тася эјези школго барарда, Лакап эки меелейди бут бажына кийип алала, база ла школго барган. Анда уроктор божогончо јүрген. Јанар тушта қырланды төмөн бут бажына јынылап түшкен. Эки меелейдег эш неме артпаган.

Канашын өдүк

Эңирде, бис ажанып отырарыста, Лакап кирип келди. Бутка кийген неме билдирбейт. Јылагаш эмтир. Эки меелейди элеткен учун энезинен тоқпок јиген болгодый. Онын учун алдындагы чылап,

бисле кожо ажанар күүни жок болды. Соокко тонгон жодолорун отко изидип, ыйламзырап отырды.

— Же, жееним, ыйламзыраба! Сенин будыга жарагадый өдүк бистин де айылдан табылар. Туку ол, жаңгыртыктын алдында, Пашка таайыннын канашын өдүгү туру. Бир кой берип, Одус-Төбөнниң жаржактарына көктөткөм. Оны кийип көр. Сүрекей бек өдүк. Ылтанда-рын агаш кадула кадаган. Ташка де тепсенг, төнөзөккө дө, тондокко до тепсенг, ылтангы кодорылбас — деп, адам жеенин токынадып турды.

Лакап канашынды кийеле, тышкары чыкты, тырс-мырс эттире нени де тепкен табыш угулды. Удабай, ойто кирип келди. Канашынды колына эки башка тудунган турды.

— Мактаган өдүгеер бек туру ба? Эки-үч ле катап тондокко теберимде, ылтандары кодорыла берген. Көрзөбөр, бу калбандап туру. Агаш кадулары арсайа берген! — дейле, канашын өдүкти жаңгыртыктын алды дөбөн кептей мергедейле, эжиктен чыгара базып, айлына жаан чуулду жана берген.

Көбөлөк

Лазардын жааназы сүрекей көкчи ус кижы болгон. Бала-барказын азыраарга аш-курсакка ла өдүк-кийимге жалданып, ол Одус-Төбөнниң жаржактарына койдыг терезин ийлеп, кышкы тон, бөрүк ле меелей көктөп туратан.

Жаржактар айткан сөзине туратан. Иш бүткен соңында жалын кый-алта жоктон төлөп беретен. Бир катап Гордей таадак колдон соккон кеден ле бир чамчага жеткедий ногон торко экелип берген. Жаанак ол торкодон Лазарьга чамча көктөп берген.

Ол өйдө торко чамча бистинг жерде жаан солун болгон. Торкодон болгой, кеден де кийим жетпей туратан. Көп балдар кеден чамчалу, жикпелү ле штанду болгонына сүүнип жүретен.

Орто жай турган. Ол жылда көбөлөктөр сүрекей көп болгон. Өзөкти өрө келип турган ума жок көбөлөктөр, ак кар жаагандый, көк жалаңдарды ла кобы-жикти чек ле бүркеп туратан. Бис барбак бүрлү агаштан сындырып алала, оморды токтоптоп туратансы.

Жееним торко чамказын кийеле, чеденди айра минип алган отырды. Ол бир канча өйгө бистинг ижисти көрүп, учында бистинг салтарыска жайылала, чеденненг түжүрө калыйла, чамказын чечеле, бисле кожо көбөлөктөй берди.

Лазарь там ла көндүгип, там ла калаптанып турды. Бир көбөлөк кыйа-теие учуп, жеениме соктырбай, чеденненг ажыра учуп жатты. Лазарь оны божотпоско амадап, чеденге жаба жүгүрип келди. Чеденненг ажыра учуп жаткан көбөлөкти торко чамказыла туда берди. Көбөлөк

эзен-амыр уча берди, а жееним будакка илинген чамчазын ырта тартып алды.

— Шилемир, уча берди! — деп, ырта тартып алган чамчазына килебей, жееним уча берген көбблөккө кородот турды.

— Акыр, кулугур, үйгө киреринг, үлүүнди аларың! — деп, жааназы жол кечире өткүлдөн кезедип турат.

— О, калак! О, калак! Кайран торко чамча! — деп калактап, Куучынчы эжем тарыска тудунып алган, эжиктен чыгып жадат.

Мыны көргөн Лазарь ырта чамчаны чеден ажыра энесине удур мергедейле, төңди төмөн жүгүрөле, сууны кечеле, ол жанында меестинг эдегинде жаткан Караматов жезезининг айлына кирип жадат.

Бис көбблөк өлтүрерин ундыла, жер башка таркап жүгүриштис. Кайдан билер... Арка-белге тарыска тийерден маат жок.

Курут антарганы

Күрөң күс кыскарып браатты. Сыгын ай башталары жууктап келди. Удабастан школго барарыс. Лакап та школго барар. Ол баштапкы классты божодып салган. Школго үрөнгөн күннен ала, онын ады Лакап эмес, а Лазарь боло берген. Анайда класный журналда бичилген. Санай эмегининг жастыра ат адаганы анайда түзелген. Айдарда, мынан ары бу куучындарда онын ады Лазарь болор.

Сүт-чеген тартыла берген. Лазарьдын жааназы калганчы катап беенин чегенин аскаң. Кышка аарчы-курут белетеген. Жаанак аарчыны, оогош теертпектер чилеп, тегерийте тудала, оны кургадарга ла ыштаарга болуп, адыска жайала, арткакка чыгарып салган.

Ол күнде Лазарь та аштаган, та калганчы катап жылкынын тату аарчызын амзаарга сананаган, же керек мындый болгон.

Олордын айлында улаада бир жантык төңөш туратан. Лазарь арткакка салган адыста жаткан аарчыга једип болбой, байагы жантык төңөшти оттын жанына тоолодып алала, онын үстине чыктыр. Же жантык төңөш жалбас эдерде, Лазарь жыгыларда, аарчылу адысты антара тартала. јаш аарчыны отко-күлге көмүп салган эмтир. Коркыган бойынча бистинг айылга жүгүрүп келген. Лазарь жүзи-чырайы кубулган, көзи-бажы жемирилген отырды. Неден де тың коркыганы билдирип турды.

— Не болды, балам? Неден коркыдың? — деп, энем онын быјыраш бажын сыймап сурады.

— Анда, бистинг айылда, отто јаш аарчылар күйүп јат. Шыркырап ла куйуксып турганы коркышту. Кезиктери күлге көмүлип калган.

— Батаа, балам. Кандый аарчы күйүп јат. Јаанан кайда, эненг кайда? — деп, энем манзара берди.

— Олор үйде жок.

— Калак ла дезен база! — дейле, энем үйден чыгара жүүрди. Бис ээчий чыктыс. Өткүлге једип келдис. Чындап та, отко күйүп јаткан јаш аарчынын јараш јыды бастыра Кумжулунын ичинде јайылып турды. Лазарьдын јааназы, Бокуш эмеген, эки көнөк суу карамыстанып алган, кажатты өрө чыгып клеетти.

— Јимекчи, (энемнин ады) бу не болгон? Анда отто не шырқырап, күйуксып јат? — деп, јаанак ыраагына сурап турды.

— Адыста јаш аарчы отко антарылтыр.

— Бу не болгон? Қанайып антарылган, мен быжулап салган јогым ба?

— Қайдаг көрөйин. Антарылып ла калтыр! — деп, Лазарьды актап, энем удур базып, суу экелерге болужып јадат.

Мындый куучынды уккан Лазарь јааназына көрүнбей, ачу чалканчактын ортозына араайынаг кире берди. «Јаанам соккончо, ачу чалканак чакса артык!» — деп шүүнген болгодый.

Чанала јыгылаганы

Кышкы каникулдар башталды. Бис, Кумжулунын балдары, амыр-аарга-соодоорго јанып келдис. Кумжулунын ичинде үзүги јок ойын-јыргал, тал-табыш турды.

Адам меге, јаан уулына, аспактаг чана јазап берген. Байсеноп акамда колчанак болгон. Бис экү үлежип-селижип, кажаттаг јыгылап турганыс. Бир күн мен чанала јыгылап турарымда, Лазарь базып келди.

— Таайым, чанала јыгылаарга үретсен — деп, јалакай сурады. Меге үредерге күч беги. Чананы чечеле, онын јагы пыймалу будына тангып бердим. Чананын јолы төнөштөрдиг ортозыла кырланды төмөн түжүп турган. Лазарьди чананын јолына тургустым.

— Бу ла јолдон чыкпай, чике ле јыгыла. Ары-бери јайканба. Чананын јолы сени бойы чип-чике баштап барар! — јеениме јакардым.

Чананын јолында турган Лазарьди кийиниң араай ийде салдым. Ол чаналу јыгылап браатканына сүүнип, нени де кожондоп, јыгылай берди. Чана там ла көндүгип, там ла түргендеп турды. Чананын јолынаг кар буркурай берди.

Лазарь та коркыган, та јалтанган, је бир ле көрзөм, чананын јолынаг јаскалала, төгөшкө артылып калган турды. Коркыдым. Түрген једип келдим. Көрзөм, ол төгөшти айра минип алтыр. Чана төгөшти эки јандай өдүп јадарда, Лазарь коркыйла, эки колын тайанып, төгөштин үстине јыгылган эмтир. Ырыс болуп, тыг согулбайтыр. Көстөрин јумала, онтоп турды. «Бу кирези онтоп турганда, байла, өл-

ббс, көзи ачылар болбой» — деп шүүнеле, капшай ла чаналарды чечип турдым.

Бу ла тужында та ыйлаган, та сыктаган, аайы-бажы жок тал-табыш угулды. Кайа көрзөм, Куучынчы эжем айрууш па, тырмууш па тудунып алган, жууканы кечире жүгүрип жатты. Онын жаба једип келерин не сакыйтам? Чананы кийеле, кажатты төмөн жыгылай бердим. Эжем уулын колтыктап алган апарып јадат. Лазарьдын бажы салбандап калган барып јадат. Эки колыла төжинен тудунат.

— Төңөшкө тыг согулдым! — деп, энезине коптонып тура ош-кош деп бододым.

Көрмөстин жымыртказы

Ол жылдагы кышкы каникулдар база бир темдектү болгон. Бир катап энем биске такаанын жымырткаларын кайнадып берген. Кыш ортозына јетире кайда јаткан жымырткалар болбогой? Онызын мен билбизим.

Пашка эртен јийтем дейле, бир жымыртканы койнына сугуп алган. Онон барып жуукага ойнойтом дейле, жүре берген. Ол жылда кар калын түшкен, эртен де тура кар жааган. Көзпөктөң көрүп турзам, Пашка бир канча огош уулдарды эчидип алала, калын карлу жуукада баскылап жүрди. Лазарь озорло кожо эмтир. Ол улай ла тура түжүп, кончына кирген карды пыймазын ушта тартала, кактап турды.

Уулдардын базыды сүрекей ајарынкай, сүрекей чебер болды. Олор нени де өңөлөп тургандый жаңыс јердег көс албай баскылайт. Ак кардын үстинде, ачык јерде, нени өңөлөп турганын көрөгө, жууканын кырына чыгара базып келдим.

— Уулдар, айу чылап аймаштабай, элик чилеп чеп-чек, жаңыс иске базар. Туку ол ойдыкта көрмөстин жымыртказы бар. Оны сыраңгай ла кичинек кижн алар учурлу. Ол кижн оорыбай-јобобой, омок-сеген жүрер. Узак јаш јажаар! — деп, Пашка уулдарды кезедип турды.

Лазарь ончо уулдардан кичинек болгонын билип, олордын алдына кирип алды. Калын карды карга бодобой, Пашканын көргүзип берген јерине жылгажактап једип алды. Колыла јоктонып, Пашка жаңы ла экелип салган «көрмөстин жымыртказын» таап алды.

— Уулдар, көрмөс көргөлөктө, мынанг качактар! — дейле, Пашка ончозынан озо жүгүрди. Озо баштап алдында болгон Лазарь эмди уулдардын кийинде артып калды. Терен карга бадалып, пыймазы будынан уштылып, уулдарга једжерге чырмайып жатты.

Онон ары жууканы кечире жүгүрип јадарда, бир пыймазы чачылып калды. Је «көрмөстин жымыртказын» уурдаган кижн пыймазын да керекснбей, бир буды јыланаш жүгүрип ле јадат. Мыны көрүп турала,

эки башка бутту күүк санаама кирди. Же күүк изү жайда учуп жүрөт, а бу «күүк» корон кышта бир буды жылагаш ак кардын үстиле каза-лап жадат.

Сүт кайнатканы

Корон кыш өтти. Жас келди. Күүк ай башталды. Школдо калганчы күндөр үренип турдыс, удабастан база ла койлоорыс, база ла балык-таарыс. Лазарь эмди жаананган, үчинчи классты божодор. Эртең калганчы күн үренирис. Оноң Кумжулуның балдары биригип алала, жаан-рыс. Жолой ойноп-соодоп барарыс.

Лазарьдың жааназы биске сүрекей жалакай, сүрекей күндүчи болгон. Бүгүн де Кумжулуга жүк ле jedип келеристе, ол бисти сакып тургандый өткүлдинг жанында турды.

— Балдар, кирип чай-чуй ичип алаар! — деп бисти кычырала, айылдың эжигиң кайра ачала, үйге кирди.

Кайнадала, соодып салган каймактаң, быштактаң, койу чайдаң тойго ло ажанып алдыс.

Баштапкы күндерде бис үзүги жок ойын-жыргалга кирдис: сууга эжинедис, кажык ойнойдыс, чараандар тудадыс. Ортозынан көжнөлөп, манырлап, бадындап та турадыс.

Бир катап каймак аларга амадап, отко жаан казан тургузала, ого толтыра сүт урала, Лазарьдың колына жаан агаш суску туттуруп береле, сүт көбүрилип ле келзе, суудан уруп тур — деп жакыйла, жааназы өзөккө төгмөк сууга барган. Отты жаан салбазын деген.

Лазарь жааназының айтканын укпай, капшай ла ойноп барарга мендеп, отты жаан салтыр.

— Жыбан таайым, казанда сүт көбүрилип, кырынаң ажып туру. Келип болужыгар! — деп, өткүлден кыйгырала, Лазарь айлына жүгүрди.

Мен база жүгүрүк бажында кирип келдим. Көрөм, от артпакка арай жетпей жалбырап турды. Жалбышту турундарды оттоң чыгара тарттым. Лазарь десе ондонып болбой, колында суулу сускуны, ундып салала, казанды айландыра жүгүрүп, көбүрүп турган сүтти токтодорго казанда сүтке түкүрүп турды.

Чакпы ла саңыскан

Өлдү ижи башталып калган. Кезик улус буулдап ла обоолоп турган. Жолду-Кобыда өлгөн иштеп турган улустың тоозы жаан тойго жуулган улуска түней болгон. Куучынчы эжем эки-жангыс малына өлгөн тургузып аларга, кол-бут сынгадый, өкпө-бууры жарылгадый жүгүрүп турды.

Олордын такаалары кажаанның үстинде азый өлгөдө жымырткалап туратан. Же олорго жымыртка каа-жаа ла једжетен. Көп сабазын тонокчыл сагыскан уурдап апаратан.

— Бис Тасяла экү өлгөн жууп ла буулдап барарыс. Сен үйде артарын. Сагысканды үркидип турарын. Жымыртка уурдабазын! — деп, энези уулына жакыйла, ишке жүре берген.

Удаган јоктоң Лазарь кирип келди. Номондор тударга чакпы сурады. Мен эки чакпы бердим. Узун изү күнде кере түжине сагыскан сакып отырарга Лазарь јалкуурала, такаалардын жымырткалап турган уйазынын эжигине менен алган эки чакпыны тургузала, ойноп жүре берген. Күн ашкан, эңир кирери жууктаган. Энези ле эјези иштен јанып келген. Көрөр болзо, сок јангыс боро пөтүк бир бутка аксагдап жүрди.

— Пөтүктин буды кайткан? Не болгон?

— Ол байа Јыбан таайымнын кара-чоокыр пөтүгиле согужып турган. Будын, байла, ого сый тептирген болор! — деп, Лазарь көс-баш јоктоң төгүнденген.

— Жымыртканы көрдин бе? Сагысканды үркиттин бе?

— Эйе, түжине үркиткем. Бажым эмдиге айланат. Көстөрим айрыланат. Сагыскан уйга жууктабаган. Жымыртка болор учурлу! — дейле, јаан үшкүреле, Лазарь мылчаның толыгына јажына берген.

Уйадан жымыртка аларга, анаң-мынаң тартынып, кажаанның толыгына чыгала, Куучынчы эјем колын уйа дөбө сунды. Бу ла тужында чакпынын «чак» эткен табыжы угулды. Ого коштой «Јо-о, калак! Колымай!» — эјемнинг ачу-корон кыйгызы угулды.

Мыны уккан Лазарь бистинг айылга соп эткен кирип келди. Эжити де јабарын ундып салды. Энези ээчий кирди. Бир колын сербип турды. Сынгар колло Лазарьди тударга амадап турды. Онызы јангыртыктын алдына кире конды. Адам олордын ортозына туруп алды.

— Не болды? Не түймежип тураар? — деп сурады.

— Бу учкан-јылган кара-көбш такааның уйазынын эжигине сагыскан тударга чакпы тургускан эмтир. Мен жымыртка аларга турала, болгобос јанынан колымды чакпыга соктырып алдым — деп, эјем комыдалын айдынат.

— Чакпыны Јыбан таайым берген, мен бурулу ба? — деген Лазарьдин үни јангыртыктын алдынан угулат.

Суу-Ашкан

Суу-Ашкан... Кумжулунын ичинде бу сүрекеј јараш, сүрекеј јил-бүлү јер. Бу сууны сындай, капчал өзбкти брө, Кумжулу деген јурт турган. Кумжулунын агын суузы бу капчал өзбкти төмөн шуулап келеле, мында јылым кайадаң ажып калган. Лаптап көрзөң, Суу-Ашкан

жерде агын суу бойы көрүнбөс. Эргектий болчок жаңмыр жагандый жылым кайаны ажыра тамчылап жадар. Онон бу тамчылар бастыразы жаңыс жерге биригеле, агын суу бололо, Кадынга кийдире агып жадар. Кадынды кечире Себи-Оозы ла Барангол деген журттар, Чуйдын трагы көрүнип турар.

Суу-Ашкан... Бу сүрекей жараш жер. Оны айландыра коп-коо карагайлар, узун-суйман кайыңдар, барбак бүрлү жодралар ла сууны жакалай бороңот, каскактарды жакалай ла кобыларды сындай казылган ла кызылгат өзөтөн. Олор эмди де кижинин көзүн соныркадып, жүрегин сүндирип өзүп жадат.

Айландыра турган кырларда дезе маңыр, көжиң лө күмеели өзөтөн. Суу-Ашканның алдында жаткан кобыларда дезе балтырган, чомыр, мешке, кылбыш, жерлик бадун ла эрте жаста кандык өзөтөн. Бу ла кырларда ла кобыларда жүзүн-башка аңдар ла куштар ичсең казып, уйа тартып туратан. Бис, Кумжунунуң уулдары, балыктаган айас чараандар королоп, Суу-Ашканга једип келетенис. Мында, Суу-Ашканның үсти јанында, ак јалан тепсеңде, колхозтын жылкыларын кабырып турган Күдүркенин чобрадан ла тостонг јапкан айыл аайлу жапажы туратан. Бу жапашка једип келеле, бис королоп туткан чараандарды үлејеле, Күдүркенин бакрасына кайнадала, ажанып туратаныс. Онон Суу-Ашканын көрөргө, онын кайадаг ажыра шуулап јаткан табыжын угарга, Суу-Ашкан жылым кайаның үстине чыгара жүгүрип келетенис. Кандый серүүн, кандый кайкамчылу! Жылым кайадаг ажыра агын, таштан ташка чарчалып, јиктен јикке урулып, анда-мында түүлип, јер башка буркурап јаткан агын суунын тамчылары бистин терлеп калган эди-канысты соодып ла токынадып туратан. Серүүн... Тынарга ла кей тартынарга јенил. Макалу!..

Суу-Ашкан Себи-Оозынаг ыраак јок. Кадынды сол јаныла жакалай бассанг, ыраак ла болзо, байла, үч беристе болор.

— Јилбүлү. Јаан суу ашкаң ба? Айла, кичинек ле шоркырак суучак па? — деп, Лазарьдын Шебалинде орто школо кожо үренип турган нөкөрлөри соныркажып туратан.

— Эйе, јаан суу ашкан. Жылым кайадаг агып түшкени ас ла болзо, 30 метр болор. Је бу јаан кайкамчык эмес. Бу ар-бүткенин кылыгы. Андый суу ашкан јерлер Алтайда көп. Кайкамчылузы дезе анда өзүп јаткан агаштар ла тындулар болот! — деп, Лазарь каруузын јандыратан эмтир. Чындап та айтса, мында коп-коо карагайлар, узун суйман кайыңдар өзөт, жүзүн-базын тындулар жүрет. Мындый барбак јалбракту, мындый јелмер кайыңдар кайда да өспөй јат ошкош.

— Слер ол Суу-Ашканга јаантайын барып туругар ба, айла каајаа ла учурал болуп жүредигер бе? — нөкөрлөри онон ары соныркажыптан эмтир.

— Жаантайын, жылдың сайын. Кумжулунын ичинде мынаң жараш жер жок. Айсa болзо, жаңгыс ла Эм-Суу ого түңейлежер. Анда жердин алды дббн барган учы билдирбес куйлар бар. Анан жаантайын ла соок кей бурлап турар. Бис ого кирерге эмезе түжерге жалтанып туратаныс. Анда айунын да ичееи бар. Же бис ого жууктаарга коркып туратаныс! — деп, Лазарь нбкбрлрдин бскбн-чыккан жериле оног ары таныштыратан эмтир.

Суу-Ашканның алдында јаткан јаландар јүзүн-базын чечектерле бүркелип калган јадат. Кбскб кбрүнбес кушкаштар үн алыжып кожондожот. Бирүзи комыдап, бирүзи коптонып, база бирүзи тееркеп тургандый угулат. Угарга да јараш. Кижинин кулактары кычыкайланып тургандый сүүнер. Күннин жаркыны койу агаштарды бткүре чалып болбой, кбк-јажыл јалбрактарды мызылдадып турат.

Бүгүн бисле кожо Лазарь келген. Ол алты классты божоткон. Суу-Ашканга јеткелегисте, онын јылым кайадаг ажып јаткан шуулт табыжы ыраактан угулып турды. Лазарь чараандарды королоп тударга темигип болбой турган. Биске адаркажып, таштын ла јбннин алдынан чараан королайт. Же чараан колына јолькса ла, «ый-ит, татай!» деп јескинеле, суудан чыгара калып јадат.

— Таайым, ол сүрү таштын алдында једееи чараан јүрү. Јаңы ла мениң колыма јольыккан. Оны меге тудуп берзеер! — деп јалканчыйт.

Бисти Каракай башкарып турган. «Сен, Лазарь, чарааннан јалтанба, «ый-ит, татай!» — деп јескинер болзон, чайнаар чараан тудулбас. Куру ичеелеринг кере түжине күлүрөп јүрер. Чараанды мекелеп тудар керек. Колго јолькса ла, бажын бедре. Саамайынаг сабарларыгла бадай тудала, эки кбсти јумала, тиштерингди капсай тиштенеле, «Ых!» — деп айдала, чалкойто анданала, суудан чыгара мергеде. Чараанын колго киргени ол! Билдинг бе?» — Каракай Лазарьди үредетен.

Ыраакта, агаштар бткүре, Кадын суузы мызылдап јадат. Кумжулунын агын суузы јылым кайага једеле, түүлип ле туйуктанып, ойто кайра толкуланып, кайанын күрезине јетире толуп алала, жаңмыр жаагандый шуулап, кайадаг ажа берет. Бу кичинек суу түбинен ала кбдүрилеле, алдында турган агаштарды коркыткандый тал-табышту, тозын-туманду кайаны ажыра буркурап јадат. Оног ойдыктарга түүлеле, таштарга табарала, јер башка быдырайала, ойто ло жаңгыс јерге биригеле, агын суу бололо, Кадынла биригерге мендеп јадат.

Күн кырга отырып браатты. Онын калганчы жаркындары јер башка быдырап јаткан агын сууга солоңыланып турды. Ол бисле эзендешкендий, кырдаг араайынаг ажып јадат, бистинг кбстбрис солонгыга кылбыгып турат.

— Эй, уулдар, бейин келеер. Чараандар үлежектер! — деп, Каракай барбак карагайдын тбзинен кыйгырып турды.

Элден ле озо кере түжине балык алып жүрген Лазарь басып келди. Бис ого эптү будактан сындырала, чараандарды самайынаг жылдырып берип турганьс. Каракай чараанды үлей берди. Жоондорын бир башка, кортымаштарды база бир башка эдип, эки жара бөлиди. Онон ончобыска бир жоон чарааннан таштады. Лазарьга жоон чарааннын ордына бир кортымаш таштады.

Жоон ло кортымаш чараандар биске түңей келишти. Жагыс ла Лазарьга кортымаштар келишти.

— Мен кере түжине балык алып жүргем. Эмди, байла, бозулар энелерин эмип салган болор. Энемнен меге токпок једижер болор. Жоон чараандардан түңей берзеер! — деп, Лазарь ыйламзырап турды.

— Баланын айтканы чын! — деп, бис Лазарьга јөмөштинс.

Каракай бистин јөмөлтөбисти ајарбады.

— Ыйламзыраба! Сен чараан королоп туткан эмезин. Кортымаштар да сеге болор! — деп, Каракай Лазарьга кизирт этти.

Бис алан кайкаштыс. Онын балык үлегенине јөпсинбей турдыс. Каракайды курчап, айландыра туруп алдыс. Жоон чараандарды түңей үлежерин некештис. Каракай ары-бери кылчас көрди. Је, курчудан чыгар аргазы јок болды. Керектин коомойын сести ошкош.

— Э-э, карындаштар, төрөөн-тугандар. Мен тегин ле коқырладым ине. Лазарьга, кичинек балыкчыга, түңей үлү бербес кайтканыс?. Ончогор бир жоон чарааннан береер. Мен экүни таштап јадым. Балыкчы ырысту болзын! — деп, Каракай бистен коркып, мекележип турды.

Лазарь сүүнди. Суу-Ашканнын үстинде јаткан болчок ташка жүгүрүп чыкты. Алтайдын ар-бүткени бастыра јаражыла, бастыра бүдүмиле онын алдына јайыла берди. Кып-кызыл күннин келди, тегерик кызыл сыргалу чомырлар, барбак бүрлү балтыргандар, кижинин көзиндий тосток кара болчок бороноттор бастыра кобыларды ла телкем јаландарды бүркеп салган јатты.

Јараш Алтайын көрөлө, Лазарь көкиди. Көксине кандый да үлгерлер эбелди. «Я памятник воздвиг себе нерукотворный» — деген Пушкиннин үлгерин кычырып турды. Кийнинде ады јарлу үлгерчи ле бичинчи бололо, Лазарь бу үлгерди алтай тилге сүрекеј чоқым, сүрекеј јарт көчүргенин кычырып жүргем. Ол алтайлап база кандый да шооткон ло коқыр аайлу үлгер-модор айдып турган. Је эмди, канча жылдар өткөн соңында, ол үлгерлер санаама кирбейт, ундылып калган. Эмди шүүнип жүрер болзом, ол көп үлгерлердин учы-бажын, учурын ла бүдүмин шак ла бу Суу-Ашканда шүүнген болгодый. Је бир тушта Лазарь атту-чууду, Алтайга ла ороонго јарлу үлгерчи ле бичинчи болорын бис ол тушта сеспегенис те, билбегенис те...

Күннин калганчы жаркындары кобыларды ла јаландарды өткүре чалыйла, кырдын бажына артыла берди. Эмди бистин көстөрис күнге

кылбыкпай турды. Жанатан ой жууктап келди. Кенетийин коштой турган кырланнан оок таштар шылырап тоолонды. Көрзөбөс, эки айры мүүстү куран элик суу ичерге кырдан түжүп жатты. Кыймыктанбай, табыштанбай тура түштис. Куран бисти сеспеди ошкош. Лазарь ончобыстан артык жылбиркеп, эки айры мүүстү куранды лаптап көрүп турды. Кийинде, канча жылдар өткөн соңында, колхозтын бозуларын кабырап тушта, ол бу ла көргөн кураннын эки айры мүүзүн той балкаштан тудала, бозулардын маңдайына жапшырып кылынар.

Бистин сүүгөн ле ойногон жерис бу ла Суу-Ашкан болгон. Бу жер бисти жылбиркедип ле сүүндирип туратан. Кезикте бис мында коно до ойноп туратанымс. Бу тужында бис Суу-Ашканнан төмөндөй Кадынга жетире балыктайтанымс. Тараты-Оозында жаткан жаржак укту Леонтий апшыйак балык тударга биске тоор беретен. Андый күнде балык арбынду тудулатан.

Эртен тура ла энгерде Суу-Ашканды көрөргө сүрекей жылбүлү болгон. Кадыннан чыккан балыктар Суу-Ашканды өдөргө сүрекей албаданатан. Анчада ла чараандар кайадан ажыра күркүрөп жаткан суунун кабортозына жетире кайкалап чыгала, күчи чыгала, оной ары чыгып болбой, чалкойто чачылала, апагаш ичи кажас эделе, ойто сан төмөн чарчалып туратан.

— Олор ажуну өткөдий коштой жол салар керек! — деп, Лазарь чараандарга килеп туратан. Ол тушта Лазарьдын бу сөгтөрүн ажаруга албаганымс. Онын учурын билбегенис. Учында колхоз бу ажу суунун тебүзине теермен тударда, балыктаарга андый жол ачылган. Же олор теерменнин сууга айланып турган колесозын өдүп болбой, туйуктанып туратан. Айдарда бу сууга чараандар кайдан келген? Угар болзо, оны бистин таадаларыс тындуга тудала, бого эклеип өскүргөн эмтир.

Солун курсак

Тараты-Оозына једип келдис. Леонтий апшыйак бисти сакап турган эмтир.

— Киригер, уулдар. Ажанар. Амыраар! — деп, бисти Леонтий апшыйактын эмееи үйге кычырып турды. Тоорго келишкен балыктын үлүзүн ого табыштырып бердис.

— Тошно меченьки. Балык много! — деп, эмееенек колчабынып сүүнет.

Бисти огурчыла, арбузла, мөтлө, шаньгала, квасла күндүлөп турат. Андый курсакты бис качан да амзабаганымс. Бу биске, чындапта, солун курсак болгон. Быы Лазарьдын быыраш чачтарын жараш көрүп, көс албай турат.

— Кандый курчавые волосы — деп, Лазарьдын чачын сыймайт.

— Курчавый эмес. Быыраш. Улус айткан! — деп, Лазарь бир эмеш кыртыштанат.

Бис кемзинип, столго салган курсакты бир эмештен амзап турдыс. Јаныс ла Каракай кемзинерин билбей, мачылдада чайнанып, курсактын амтанын мактап, ой-кеми јоктон ажанып турды. Тойдыс. Столдон турдыс. Каракай тойу ичин сыйманды. Толыкта турган иконага крестенип бажырды.

— Спасый болзын! — деди.

Бис унчукпадыс. Ончобыс тышкары чыктыс.

— Ой, баламчики, подождите! — дейле, эмеенек таскак дөөн кирди. Ол колына кандый да бир неме тудунып алган, удабай таскактын алдынаг чыгып келди.

— Сен јакшы баранчук! — дейле, Лазарьга, шабур¹ сыйлап берди. — Бабушка Бокуш поклон болзын! — деп јакарып турды.

Бис айлысты көстөп, сууны өрө бастыс. Узун шабур эки будына шабыланып, сый алганына сүүнип, Лазарь бистинг алдыбыста базып јадат. Откүре ажанган Каракай ичи сыстап, ичее-бууры толголып, онтоп-сыктап, анда-мында јерге отырып, бистинг кийнистен ыраакта келип јадат.

Иритпек

Јайгы каникулдар тужында Лазарь Қойло карындажыла кожо энезине колхозтын бозуларын кабырарга болужып туратан.

Бозулар Айрынын оозында турган. Олорды анда ла азырап, анда ла кондырып туратан. Ол бйдө аш-курсак једишпес, јуучактын јылдары болгон. Кезик күндерде Лазарь энирде ажанбайтан.

— Мен тойу, эне. Кичинек Қойлоны ла азыраар! — деп, карындажына килеп јүретен.

— А бу кайдан ажанып турун? — деп, энези кайкайтан.

— Улустаг, эне. Қойло курсакчыл бала. Бачым тойбой јат. Оны ла кичееп азыраар. Ол јаантайын аштап јүрет! — деп, Лазарь јайнаган аайлу сурайтан.

Қойло көөркий чындап та јаантайын аштап-суузап јүретен. Андый уур бйдө азырагадый артык курсак-тамакту биле јурт ичинде јок болгон. Айдарда акызын улус азырап турганына бүтпейтен. Аказы кайдан, кемнен ажанып јүргенин кайкап туратан. Керек серемјилү болгон. Энези де алаңзып јүретен. Қойло аказын кетезерге шүүнип алган.

Бозулар азыраарга колхоз сүт ле обрат берип турган. Энези сүтти јылыдала, бозулар азырайтан. Қойло бир катап аказын кетешкен. Тышкары очокто сүт кайнап турган. Энези јангы ла обрат экелеле, јүре бер-

¹Шабур — түктен түүген чекпен тон.

ген. Көрүп жатса, Лазарь аяк ла калбак тудунып, очокто кайнап турган сүтке баскан. Оног кайнаган сүтти обратла алыштырала, иритпек эдип алала, суунын жарадына отырала, ажана берген. Койло жажынган жеринег турала, базып келген. Эки көзүн аяктап албай турган.

— Ме, ажан. Аштап турган болорын! — дейле, аяктын түбинде арткан иритпекти Койлого берген. Аказы мекезин туттурган.

Айры мүүстер

Энезине колхозтын бозуларын кабырарга жараш жай катап ла же-дип келген. Каникулдар башталган. Жайдын изү ле узун күндери турган. Андый күндерде бозулар ыраак барбай, көлөткө бедреп, сууны жакалай өскөн талдардын төзінде оролыжып туратан. Лазарь ла Койло бүгүн жайым. Соодоп то, ойноп то отыраарга ой жеткил. Же канайда ойнойтоны, канайда соодойтоны уулчактарды санааркадып турды.

— Ака, тойбалкаштан айыл-журт тудак па? — деп, Койло иженчизи жок сурак тургусты.

Аказы суракты аяруга албады. Ол сууны жараттай өскөн барбак бүрлү балтыргандарды аяктап отырды. Бир тужында Суу-Ашканда айры мүүстү куран элик көргөнүн кенетийин эске алынды.

— Айыл-журт тудак дейзин бе? Жарабас. Бис оны көп катап тутканыс. Менде өскө шүүлте бар. — Уулчактар барбак бүрлү балтырганды жулала, оны куран эликтин айры мүүзине келиштире тудала, тойбалкаш ла айландыра шыбаган. Баштапкы айры мүүс бүткен. Эмди оны бозунун магдайына кондырары арткан. Же Койло жединип экелген баштапкы бозу тойбалкаштан туткан эки айры мүүсти көрөлө, оног кут жок чочыйла, эки көзи кылайып, куйругу толголып, кайра чиректеле берген.

Бозулар энгирде ичетен сарсуны уулчактардын энези түште ажындыра белетеп салатан. Өзөктө, айрынын ичинде, бозулар турган чеденге уулчактар сарсу аларга келген. Ол десе бозулар токтодорго керектү болгон. Эки тоскурда толтыра сарсу турган. Эки көнөк сарсуны тудунала, уулдар бозулар турган талдардын төзине ойто жединип келген.

— Койло, туку ол тоңкыр бозуны бейин айда. Мен ого мүүс кондырайын! — деп, Лазарь карындажын айбылады.

Көнөктө сарсу көргөн бозулар айдаш жогынан да Лазарьдын алдына бойлоры чогылып турды. Олордын магдайына мүүстер жапшыраарга Лазарьга сүрекей эптү болды.

Тойбалкаш мүүстү бозулар бой-бойынан чочыжып ла үркижип, сайгактап турган чылап, куйруктарын корчойтып ла сырайтып алала, күчтери чыкканча, тыныштары буулганча, кажатты өрө-төмөн билинбей маптажып турды.

Уулчактар ол күнде эңир киргенче соодогон. Энези олардын удаганын кайкап, бозулар турган чеденге канча катап келип жүргөн. Же озор жок болгон. Эңир кирген сонгында калганчы катап келген. Көрүп турза, кажаттын алдынан айры-тейри мүүстү тындулар көрүнип келе-ле, чеденди көстөп баскылады.

— Бу кандый мындый айры-тейри мүүстү мал болотон? — деп, жаман коркыйла, чеденнин үстине чыккан.

— Эне, коркыбагар, чочыбагар. Ол айры мүүстерди бис жапшырганс! — деп, Лазарь энезин токынадып, ыраактан мактанып келетти.

Тойбалкаш мүүстү бозулар тоскурга толтыра уруп салган сарсуга једип келеле, оны блаажып, бой-бойын түртүжерде, уулдар кере түжине чүмдеген айры мүүстер оодылып ла сайалып, күски тумандый тозын-тобрак болуп тура берген.

— Эртен катап ла жапшыарым! — деп, Лазарь чөкөнбөй турат.

Чернила жазаганы

Ол жылдарда Лазарь баштамы класстарда үренип турган. Одоштой, суу кечире, кажаттын үстинде јаткан Кохту деген кызычак оныла кожо үренип турган. Онын адазы сүрекей анчы кижн болгон. Ондо ок-тары, пестен-патрон јеткил болгон. Же оны канайып алар, канайып мекелеер?..

Лазарь узак шүүнип жүргөн. Ол тушта Ада-Төрөл учун Улу јуу өдүп турган сүрекей уур, сүрекей кату ой болгон. Бичиктер, тетрадьтар, карандаштар, перолор, ручкалар ла чернила үренчиктерге једишпей, олардын көп сабазында чек жок болгон. Лазарь шүүнип ле жүрди.

Артымакка ла аланчыктарга артылып калган болчок кара ыштар көзине тийди.

— Ыштан чернила јазаза кайдар? — деп шүүнди. Балдарда сөк-лөдөн чейген чернила бар болгон. Же ол чаазынга јоголып, изи де артапай, түргөн жылыып калатан. Лазарь кара болчок ышты изү сууга чейеле, чаазынга бичип көргөн. Кем жок ошкош. Кара буквалар ак чаазынга артып калат. Эртезинде бу черниланы тудунганча, ол школго барган. Онын чернилазын бастыра балдар кайкашкан. Кохту ончозынан артык јилбиркеп турган.

— Лазарь, чернила берзен. Менле үлешсен?

— Берерим. Үлежерим. Же сен де меге бир неме берер учурлу.

— А мен сеге нени берейин? Менде бичик те, чаазын да жок.

— Бичик, чаазын бойымда бар. Меге өскө неме керек. Айла, уроктор божозо, туйказынаң айдарым.

Өзөктө Кумжулунын суузында, балдар таштан айылдар ла туралар тудуп, тойбалкаштан јол салып ойноп, ортозынаң чараандар коро-

лоп турды. Кохту Лазарьдын үйдег чыгарып кажаттыг үстинен кетеп турды. Олор айылдын төринде колхоз силос оролоп турган терен ойдыктыг кырында тушташты.

— Ме, тарыны ал. Пестен-патронды эртен экелерим. Адамнан коркып, арайдаг ла уурдандым.

Лазарь бөскө түүп салган тарыны колтыгына кыстанып алала, Кумжунунун суузын ойто кечип жадат.

Мылтык жазаганы

Чернила керекке келишкен, ок-тары, пестен-патрон болор. Лазарь жазаган черниланы Кохту кысканып, балдарла үлөшпей, жагыскан ла бичинип турган. Андый черниланы Лазарь база береечи болгон. Онын учун ол бүгүн Лазарьга пестен-патрон берер. Олор колдо. Туку ол суунун кырында турган Маралдын мылчазынын көңдөй толыгына сугуп салган. Оны кем де көрбөгөн, кем де билбес. Иженчилү.

Шак-шак, чат-чат эткен табыш канча күндерге улай кажаннын ары жанынаг үзүгү жоктон угулып турды.

— Бу акам анда нени шакылдадып туру? — деп соныркап, Койло базып келди.

Көрзө, аказы кара терге түшкенче, колы-буды сыстаганча мылтыктын кындагына келишкендей агаш жондоп отырды.

— Слерди азыраарга мылтык жазап отырым. Ан-куш андайтам. Күртүк-сымда, койон-элик, байла, туштаар болбой. Олор бу аркада толтыра. Тарыны ла пестен-патронды Кохтудан алгам. Ыштан жазаган чернилага солышкам. Корголжынды ла көндөй темирди Боргой жестем берген. Чактырманы ла кондырып алзам, андайган мылтык белен болор. Сен элик агыртарын, уулдарга айтпа. Билбезин!

Мылтык бүткен. Мылтыктын чеченин билерге, тагма адып көрөргө, Лазарь жүрексип, токтодынып болбой турды... Койло до аказынын салтарына жайылып, мылтыкты ченеп, тагма адар күүндү болды. Же баштапкы тагманы мылтык жазаган кижги адар учурлу. Жаг андый.

Айылдын төринде отко күйген кара төгөш туратан. Лазарь жазап алган мылтыгын ченеп көрөргө, тагма адарга шүүнди. Откүлден өдүп алала, өштү көргөн чилеп, көңкөрө жада түшти. Уч карыш мылтыгын кара төгөшкө шыкады. От жал этти, мылтык күлүрт этти. Уч карыш мылтыктын оозынан чачылган тары күски тумандый койылала, кап-кара ыш болуп тура берди. Кара төгөш көрүнбей калды. Азырап жүрген сары ийди мылтыктын табыжынаг чочыйла, эки кулагын кызынып, ачу-корон кыгзып, потпышка кирип жатты. Потпышта отырган куштар чочыган бойынча жер-башка жүгүрүжө берди.

Тары ыжы сериди. Күн жаркыны көрүнди. Лазарь кара төгөшкө

жүгүрди. Төңөшти айландыра басты, аяктап көрди. Же ок тийген сорбы билдирбеди.

— Ок тийбес кандый тармалу төңөш бу? — деп, чарчалып турган жүрегин токынадып, кимиренди.

— Төңөшкө тийбес мылтыгың эликке канайып тийетен? — деп чөккөйлө, Койло колын жаңгыла, айлы дөөн ажанарга басты.

Журукчы

Школдо балдар ойнойтон темир шарикту кичинек бильярд турган. Балдар ойноп-ойноп келерде, бу бильярд бастыра бойы сайалып, шалырап, үреле берген. Оноң жаңыс ла килен доска арткан. Ончозынан көп бу бильярдла Лазарь ла айылдаш жаткан Вася Түков ойнойтондор Олор эңирден аяа түн ортозы өткөнчө, таң адарынан ала уроктор башталарына жетире ойнойтон. Эмди анайып ойнойтон-соодойтон бильярд жок болгон. Оноң арткан сок жаңыс кип-килен доска бар.

— Акыр, бу доского журук жураза кайдар? — деп, Лазарь сагыш алынды. Лазарьдын эјези, адазынын сыйны Нааш, бу ла школдо техничка болуп турган. Школды, класстарды ла парталарды будыйтан жүзүн-башка будуктар онын колында болгон.

— Эје, мен журук жураарга турум. Слер меге будуктар берзеер? — деп, эјезинен суранды.

Доска ла будуктар колго кирген. Ончозын айлына экелип алган. «Түндеги кырлар» деген Алтайын көргүскен журук башталган. Журуктын үсти кырында жаркынду тегерик ай көрүнөт. Түн түшкен кырларда андар ла куштар амыранып жадат. Журук учына једип клееткен.

Бир катап Койло түжиле ойнойло, кайдан да аштаган-суузаган келген. Лазарь оны ајарбай, журап ла отырган. Койло көрүп турза, агаш калбакта апагаш неме жаткан. Аштап-суузап калган Койло ол ак немени каймакка түгей көргөн. Же ол каймак эмес, ак будук болгон. Койло мыны билбей турган. Ол будукла Лазарь түндеги ай кырлар бажынан чыгып клееткенин журап отырган.

Аштаган-суузаган Койло каймакты колго алар аргазын таппай турат. Журукта эш неме ондобос бойы аказынын журугын көмөлөйт.

— Ай өткүре апагаш көрүнөт. Ого ак будук салбай эмеш карартар керек! — деп, аказынын ийни ажыра журукты көрүп турган кижилер болуп мекеленет. Бойы десе ак будукту калбакты колго келиштирерге амадайт. Учуралды келиштирип алала, агаш калбакта будукты бир ле соороло, јудуп ийген.

— Ай жаңырап тужында ого удурга узак көрзөн, көзин де кылбыгардан маат жок. Сен десе карартар керек деп калырайдын. Қайда, ол калбакта ак будукты бейин бер!

— Койло айдынып болбой, «каймак» јутканына карылып, чилекей-чимириги чөйлипи, сүт ичерге јүгүрип јадат.

«Түндеги кырлар» деген Лазарьдын јуругы агаш айылдын күреезинде, аланчыкка учукла буулап салган туратан. Мен оны көрүп жүргем. Учында ол кайда барганын, кайда јылыйганын билер кижичыкпаган. Сүрекей ачынчылу!..

Шибейлер

Лазарь билезин азырайтан эп-арга табарын ундыбай шүүнип ле јүрди. Бир тушта энези онын өдүгин көктөп отырала, болгобос јанынан калганчы шибейин сындырып алган. Мыны көргөн уулы сагыш алынды. Узак шүүнбей, сууны төмөн јүгүрди. Колхозтын складтарына једип келеле, шибейге јарагадый кадулар талдап алды. Јанып келеле, бу кадуларды шибейге келиштире сомдоп, курчыдып ла агашка саптап турды.

Лазарьдын шибейлер эдип турганы коштой јаткан улуска сүрекей түрген угулды. Озо ло баштап Матрена эмеенек кирип келди.

— Лазарь, балам. Бир шүбей берзег, көктөйөргө турум. Уулымнын өдүги тежик.

— Мен шүбейди тегин бербей јадым. Бир шүбей — бир көнөк картошко. Келижер бе?

— А келишпей.

Бир көнөк картошко экелерге, эжиктен чыкты. Удабай Јујур кызыла экү картошко јүктенген јеткилеп келди. Баштапкы саду јакшы өтті. Сүрекей јакшы шибейлер Мухур-Кобынын оозында эдилеп турганы эмди бастыра Кумжулуга јарлалды. Јымжак кадудан эткен шибейди Кабайчы, Солунак ла Кыйтак эмеенектер мактап, бир көнөк картошко солып турдылар. Төмөнгү айылдардан Төбөй дө эмеенек келип јүрди. Кату тереге өтпөс шибейди јаан макка тургусты. Је отко-коско кадырбаган шибейлер түрген бүктелип, түрген ээлип ле сынып турды. Көп тө шибейлер картошко солынбады ошкош. Је Лазарь шибей эдип билетен ус кижидеген ады јарлалып калды.

Јөннөң тура тутканы

Орой күс турган. Колхоз кыра, өлөң ижинен божоп калган. Јолду-Кобынын ичинде јажан өлөң өзүп калган турды. Лазарь ла Койло бозуларды бу јажанга кабырып турган.

Күстин соок күндери једип келген. Озо баштап чаракту кар јааган. Кижидег болгой, бозулар да соокко-чыкка чыдашпай, ыжык јер бедреп, мантажып турган. Кийими коомой уулдар јангыс тыттын төзин

тепсеп турды. Же оны канча да айланзан, өткүн салкыннан ыжыктанар
жер табылбай турды. Койло соокко тоңоло, жана берген.

Лазарь тытка жөлөнип алган турды. Көрзө, колхоз силос орологон
оронунг кырында жерге кадап салган темир күректер турды. Жердин
кыртыжынан каскан жонго силостын үстин жаап салган болды. Лазарь
сагыш алынды. Жонгон тура тударга шүүнди.

Иш башталды: Жердин кыртыжын төрт толыктап тунейлейле, жон-
дор касты. Онон стенелеп тура салды. Иш уур болды. Кара терге түш-
ти. Туранын ордун баштап алды. Эңир жууктады. Бозуларды айдап
янып келди. Ажанып ла алала, уйуктай берди. Эртезинде иш катап ла
көндүкти. Тураны кабортозынан ажыра салып алды. Күч-чак чыккан
да болзо, же баштаган ишти токтотпой турды. Эки-үч күннин туркунына
туранын стенезин салып чыгала, потолокун жайып алды. Эмди арткан
иш — печке салары ла труба чыгарары болды. Учунда бу да иштер
бүдүп калды.

Койло соокко алдырала, эки-үч күн оорыган. Аказы жонгон тура
тутканын билбес болгон. Оору өткөн. Аказына болужарга талтүште
бозулар кабырып турган Жолду-Кобыны өрө басты. Жажанга одорлоп
жүргөн бозулар ыраактаң көрүнди. Же аказы олондын жанында көрүнбей
турды. Жууктай базып келди. Же аказы эмди де көрүнбей турды. Кайда
барганын билбей турды.

— Ака, слер кайда? — деп кыйгырды.

Айландыра шын, тымык. Аказынын уни угулбады. Ажарып көрзө,
төрт толыктап туткан жон туранын трубазынан ыш чыгып турды.

— Мындый тура бого кайдан келди? — деп, Койло алан кайкады.

Туранын ичин кирип көрбөгө сананды. Кирип келерде, аказы печ-
кеге оттон салала, чирейе тебинеле, чочкодый козырыктаган уйуктап
жатты.

Ол жонгон туткан жеенимнин туразы узак турган. Соңы жылда,
жаскыда, колхозтын кыразын тырмаган балдар бу турага от салып
жылынып туратан. А жайгыда десе бугул тарткан балдар бого киреле,
серүүденип туратан.

Баштапкы үлгер

Ол жылда жееним Шебалинде орто школдо жетинчи класста үренип
турган. Бир катап күскиде Койло ло Данил эки карындаш Кара-
Таштан кузуктап ла тобоолоп барган. Же уулдар сондогон болгодый.
Камлактын ла Одус-Төбөннн уулдары олондон озолойло, ончозын
терип алган эмтир. Кере түжине жүреле, жүк ле эки тобоолу жанып кел-
ген. Түжине курсак ичпеген балдар оозын-тилин өртөдип, күлге көмгөн
изү картошканы чегенге кожуп, ажанып турды. Койло бир изү картош-

коны бұдўнге оозына кептейле, тыныш алынбай карылала, соок чеген ичип ондонгон. Лазарь жағыртыктын ўстине чыгала, байдастанып отыра, койу кабактарын жемире көрөлө, нени де шўўне берди.

Кара-Таштан кузукчылар
Кунукчылду жандылар.
Эки таарлу барала,
Эки тобоо экелди!

— деген Лазарьдын ўни угулды. Бир кезек унчукпай отыра, оног ары куучындады:

Қарлағаштын уйазы
Қара сууның бажында.
Кумжулуның ииттери
Кожог-жыргал ичиде.

Суу кечире кажатта
Қыстар турат кожоңдо.
Узуи кырлағ учында
Уулдар турат биједе.

Мен бодозом, бу жолдыктар жеенимниң баштапкы ўлгерлери болгодый. Ол тушта мен карындаштарын шоодып, коқырлап туру деп бодогом. Ылгерди де ундып салгам. Јўк ле онын уч-бажы санаама эбелет. Эмди шўўнип јўрер болзом, жееним ол тушта ўлгер шўўнерге, ўлгер чўмдеерге темилип турган тужы болтыр. Учында Кумжулуның балдары чындап та коқыр эди, бу ўлгерди оног ары айдып јўргендерин уккам. Айса болзо, жееним оны учына јетире бойы бичиген? Билбезим.

Чочколор

Жееним јети классты божодоло, јайгы каникулга јанып келген. Ол өйдө јети классты ас тоолу балдар божодып туратан, а он классты де-зе каа-жаа ла бала ўренип чыгатан. Бу класстарды учына јетире ўренип чыгарга бдўк-кийим ле аш-курсак једишпес јуу-чактын шыралу ла кыйынду јылдары болгон. Жееним јети классты божодоло, јаан ишке турарга сананган. Бу шўўлтени бек тудунып, колхозтын конторазына келген. Конторада улус көп болды. Олордын көп сабазы комыдалду ла суракту болды. Ончолоры колхозтын председателин Алексей Павлович Чирковты арадап турды. Ол калјан бажын тырманып, терлегенче, тамагы тунганча улусла јартажып турды.

— Керек узак болотон эмтир. Акыр, тышкары чыгып баскындаар. Ол мени кандый ишке тургускай ине. Конторага отыргыскан болзо, јарамыкту болор эди — деп карандыра иженип, Лазарь тышкары чыкты.

Конторадан улус селинди, таркады. Лазарь кирип келди.

— Не керектү келдин, Лазарь? — деп, Алексей Павлович удурта басып эзендешип, жайым отыргышка отыргызып, жалакай сурады.

— Слердин конторада иштеерге турум. Тоомжылу иш беригер. Мен жети классы божотком. Макулу грамота алгам.

Алексей Павлович бир кезек алаг кайкап отырды. Онон тестек ичин жаба тудунып, столго көңкөрө жыгылып, эки көстөн жаш акканча, талганча каткырды. Лазарь отырган отыргыш ла будын тепкен пол онын каткызынан селендешип турды.

— Тоомжылу ишке турарга жажын жетпеген. Бис Кумжулуда чочколор азырайтан ферма төзөп жадыс. Эненг чочколор азыраар. Барып эненге чочколор кабырыш.

Лазарьдын мойножор до, кыйыжар да аргазы жок болды. Тоомжылу иш келишпеди.

— Чочко, бозу чылап, сайгактабас. Токунал жүрер. Кабырып көрөр! — деп, Лазарь жөпсинди.

Тобой гаадактын ла Кабайчы жаанактын ортозында, жууканын бажында, айылдын ордынча жерде, төнөзөктү төргүн туратан. Лазарь чочколорды бу төргүнге айдап салала, ойноп жүре берген. Чочколор сайгактабай да турган болзо, же бу алаканча тапчы жерге бадышпай, жер башка таркап, улустын маалазына кирип, ончозын жоткондоп турды. Элден озо озор Кабайчы жаанактын картошкозын тоногон, эгиргери Лазарь чочколорды айдап келерде, жаанак кирип келди.

— Калак-кокый, Лазарь! Чочколорын менин мааламды чек ле жоткондоп салды. Сен бир шибей учун бир көнөк картошко алып туратан. Мен эмди сенин мааламда бастыра картошконды аларым! — деп, кырылап ла кезедип турды.

Лазарь сүйүген бир чочко болгон. Ол жаантайын ла Лазарьди ээчип жүретен. Кезик учуралда ол Лазарьла кожо айылга да кирип келетен. Лазарь оны эркеледип, сыймап, жалакай көрөтөн.

Чочколорды күскери кабырарга там ла уур ла күч болгон. Жоон мал кийдирбеске чала-была тудулган чеденненг маалага кирери чочкого сүрекей жеңил болгон. Олорго кажы ла чеденненг белен өткүш табылатан.

— Лазарь, чочколор маалада. Чыгара айда! — деген кыйгы-табыш Кумжулу ичинде кере түжине селинбей туратан.

Андый кыйгы-табыштан Лазарьдын ай-кулагы тунатан. Кыртыжына тийетен. Чочко кабырарга там ла күчсинип туратан.

— Бу тагма, жайгыда өлгөн болзо, төртөн күни туку кажы чакта өдүп калар эди! — деп, жалакай көргөн чочкозына кыртыштанып ла арбанып туратан.

Интернатта

Jeеним Шебалянде интернатта жадып, школдо үренип турган. Бир катап күскиде интернаттың балдарына пыймалар үлеген эмтир. Jeениме кандый да чала эмезе јетире согулбаган пыйма келишкен болтыр. Ол јаста мен Шебаляин аймакка командировкага јүргем. Педучилищеге үренчиктер јуунадып тургам. Интернаттын балдарынаң угар болзом, Лазарьдын пыймазы јаскары кышта кончы кыскарып, бажы дезе такса укту кырса ийт чилеп, чөйилип келтир. Бу пыйманы кийеле, Лазарь јаантайын ла бүдүрилип јүретен дежет. Эрте јас турган. Тулаан ай башталып келген. Кар кайылары јууктап турган. Кезик күндер јылу турганда, кар да кайылып турган. Бир көрзөм, Лазарь ол ло пыймазын кийип алган школго барып јатты. Пыйманың кончы там ла кыскарып калтыр. Оның бажы дезе тулку турундый там ла чөйилгең болтыр. Лаптап көрзөм, эки кончын айландыра кызыл чернилала «Первый сорт» деп бичип алган эмтир.

Тапкырчы

Интернаттын балдары кино көрөргө сүрекей сүйүтөн. Je, јаантайын киного јүрөргө, билет аларга акказы јетпей туратан.

— Киного јүргөн. өткөн билеттерди меге береер! — деп, jeеним бир катап балдардан сураган.

Балдар аланзу јоктон киного өткөн билеттерин ого табыштырып берген. Лазарь бир канча күндердин туркунына ол билеттерди ары-бери собырып, нени де кылынган. Je ол нени кылынып турганын балдар билбеген. А Лазарь дезе мынайда кылынган.

Билеттег јырткан корешокторды промокашка чаазын ажыра өскө чаазынга јапшыратан арга-сүмени канча күндердин бажында таап алган. Ајарбазан, андый билеттер киного киретен чындык билеттерден бир де аңыланбай турган.

Киного өдөтөн меке билет чын болорын көрөргө амадап, Лазарь бойы јазаган билетти бир күн Карындайга берген.

— Мениң бүгүн киного барар күүним келбей туру. Ме, бу мениң биледимле кино көр! — деп, оның колына меке билетти туттурып берген.

Карындай киного барды. Лазарь оноң јажынып, ээчий басты. Карындай киного киретен эжикке једип ле барарда, Лазарь чеден ажыра јажынала, не болорын көрөргө ченеже берди. Карындай колын сунуп, Лазарь берген меке билетти көргүсти. Билетти көргөн кижиде бажын кекейтип, Карындайды киного өткүрди.

— Јараган! Келишкен! — деп, Лазарь тың сүүнди.

Чеденди ажыра калыды. Андый билетле бойы өдөргө сананды. Же керек ыраак та барбаган, бир катап киного улус өткүрүп турган кижини де жоктонып, нени де бедреп, колдорун карманына суккан. Анда кандый да бир чаазын колына учураган. Чыгара тартып көрөр болзо, меке билет болгон.

— Мыны меге кем куда берди не? Жаан кижин эмес, байла, кандый бир бала берген болор? — деп серенди.

Бу күннөг ала киного өдүп турган балдардын билеттерин кинонын ишчилери аңгыла ажарып, кетеже берген. Меке билет тудузы жоктон өдүп турганына иженип, Лазарь бир күн андый билеттү бойы киного барган. Киного киретен эжикке једип келген. Меке билетти көс-баш жоктон туда ла берген. Контролер кижин билетти айга-күнге тудат, лаптап-шиндеп көрөт, айландырат, эбире тудат. Меке билет болгонун билип алды.

— Пройдемся, курчавенький! — дейле, Лазарьди колынан једилеле, киномеханикке кийдирген.

— Меке билеттер белетеп турган уулчак бу, слердин алдыгарда туру. Аайына чыгаар. Ох, өткөн айда кассадаң јаан чыгым болгон. Интернаттын көп тоолу балдары бу меке билеттерле киного өткөн. Ох, канча салковой акча кассага кирбеген. Кыйа өткөн! — деп, контролер онтоп ло үшкүрүп турды.

— Сен бу меке билеттерди нениң учун белетеп турган, уулчак? Түрмеге отырар күнниң бар ба? — деп, киномеханик кизиреди.

— Балдарда киного кирер акча јок. Андый билеттерди бойым белетегем. Кем де меге болушпаган. Кемниң де бурузы јок. Јаңыс ла мен бурулу. Түрмеге отырар күнниң јок! — деп, Лазарь ыйламырап, быјыраш чачын сыйманып турды.

Мындый меке билеттер белетеп турган уулчак, байла, букваларды јараштыра бичип билерин киномеханик ажындыра сезип алды.

— Бейин бас, быјыраш чач. Кинонын адын бичип турган бу афишаны көрүп туруң ба? Оны бу бөстөн эткен рамага көчүрүп бичи. Мен көрөйин.

Лазарь тегин де букваларды сүрекеј јараш бичийтен. Эмди меке билетле туттурала, онон артык бичириге шүөнди. Ого коштой эмештен јурап та билетен. Керекке кирген, түрмеге арай ла кирбеген уулчак, чаазында бичиген кинонын адын рамага кондырган бөскө сүрекеј кичеенип, сүрекеј албаданып јараштыра бичип берген. Лазарьдын бичигенин ол сүрекеј јараткан.

— Сен, кулугур, меге кинонын афишазын бичип тур. Мен сени киного акча јоктон өткүрүп турарым. Јәп пә?

Јаантайын акча јок јүрген уулчак сөс јоктон јөпсинген. Афиша бичириге ле анда јурук јураарга сөзин берген.

Ол ло күннөг ала Лазарь кинонын афишазын бичийтен ле журун журайтан кижн боло берген. Эмди ол киноны акча жоктон көрөр болгон. Интернетта јаткан ла кожо үренген кайран көркүйлер эместен ырап турды. Је эмди кинодо иштеп турган Лазарь ологорго килеп, каа-јаада ологорды акча жоктон киного өткүрүп туратан.

Өткөнчн

Лазарь бир јанынан артистке јарагадый јайалталу болгон. Ол интернеттин бир кезек таскадучыларынын ла школынын үредүчилеринин үндерине сүрекеј чике, чокым ла келиштире өткөннп туратан. Онын анайып өткөнгөн үнин балдар чынга угатан, чынга бодойтон. Бир катап тун ортозында Лазарь тышкары чыгып жүреле, бойынын комнатарынын эжигине базып келген. Нөкбрлөри терең уйкуда болгон. Лазарь таскадучынын үнине өткөннжип «Подъем!» деген команда берген. Бу команданы уккан балдар уйку аразында ондобой, өдүк-киймин таппай, јастыра-мыстыра кийннп, төжөк-јастыгын жуунадып шакпырай берген.

Карындай Лазарьла коштой уйуктап турган. Көрөр болзо, ол төжөгннде јок болды. Керектин аайын билип ийди.

— Балдар, түймешпегер. Тегин јерге шакпырашпагар. Бу Лазарьдын кылыгы. Көрзөөр, төжөги куру, ойто јадып уйуктагар! — дейле, жууркандарын бажына туй тартып алды.

Бу өйдө Лазарь бойынын кокырына ла тапкырына коридордо баскындап, токтодынып болбой каткырып турды. Ого каткы, а балдарга шакпырт ла түймеен болгон. Согында Лазарь ады-јолы текши јарлу филологический наукалардын кандидадына Сергей Каташка сүрекеј келиштире куучынданып ла эрмектенип турганын бойым угуп жүргем.

Шахматчы

Јееним орто школдын калганчы класстарында үренип турган. Ол ло өйдө шахмат ойноорго үренип алган. Бистин журтта баштамы школ болгон. Анда менин карындажым Саша үредүчи болуп турган. Мен оны шахмат ойноорго үредип тургам. Саша шахматка јилбиркеп, оны ойнойтон бир канча эп-сүмени билип алган.

Јайгы каникул тужында Лазарь јанып келген. Бистин шахмат ойноп билернсти угала, бисле тартыжарга күүнзеген. Је бистин журтта шахматтар јок болгон. Оны Лазарь бойы эдерге шүүнген. Той балкаштаң туткан шахматтын фигуралары курган ла келзе, ойын учына јеткелекте оодыла беретен. Учында Лазарь ол фигураларды картошкдон туткан. Эмди керек келишкен. Ойын башталган. Баштапкы партиянн

Саша ла Лазарь ойногон. Олор абайым узанып турган таскактын алдында ойноп отырган.

— Бу уулдар кандый көрмөстөрлө соодоп жат? — деп, фигураларды көрмөскө тунгдештирип, Куйка жеңем кайкап туратан.

Тартыжу көндүгип ле турды. Ойын талортозынан өдүп браатты. Көрзөм, Лазарь Сашанын энг учурлу фигуразын (королин) туйуктап алган эмтир.

— Шак ла мындый айалгада Михаил Ботвинник Пауль Кереске ойноттырган. Слердин де бу курчудан чыгар аргаар жок. Мен жеңерим! — дейле, Лазарь быжыраш чачын сыйманып, жарсылдада каткырып турды.

Чындап та, Саша карындажымнын курчудан чыгар аргазы жок болгон.

Калганчы сөстин ордына

Кумжулу деген өзөктө кожо чыккан, кожо өскөн, жаба ойногон, жол кечире коштой жаткан, Алтайда ла ороондо ады-жолы чыккан, элге-жонго тоомжылу ла жарлу үлгерчи ле бичинчи болгон Лазарь Васильевич Кокышевтин бала тужындагы жүрүмин эске алынганым божоды.

Кайран жееним эзен жүргендий эмдиге көзиме көрүнөт. Жайалтазы жаңы ла өскөн жаскы чечектий жайылып жүрген тужында эрте божогоньна эмдиге кордоп жүредим.

ПРОЗА

Жергелей Маскина

ЖЕЕРЕНЕК

Алтай улустын айылдажатын, ары-бери жорыктайтан ойи башталган. Кыш жылу болгон, мал да жакшы кыштаган, жылды чыгып, улус малын тайгаладып, сыны жегилип, жайымжый берген. Олгон эдетен деп коркышту ойго жетире узун кышка амадаган керектерин будүрерге айылга, бала-баркага, мал-ашка тартынбай жорыкка кирген, а бу ла киреде барып албаза, журт жаткан кижиде база жайымжыйтан ой жок, эзенге жетире амадап артып калганын ла бу. Жаан изү айдан ла ары бойына олгон эдип, арыктап келгенче жүгүрер, сыгын айда ол олгонди малга жидирбей айылга тартып алар деп жүгүрер, онон маала ажын жууп, жылулап-жазап сугар, онойып турганча, тайгаладып ийген мал түжүп келер, же мал түшкен кийинде айылдан чыгып, чойо базыт жок, ичгенденгенниг ле бу.

Эки үредүчи, завклуб, эмчи келиндер бириккилеп, балдарга, биледеги улуска кийим-эш садып алар, ол айас карыгалакта бир жангыс талай көрүп келер деп амадап атангылаган. Талай көрөтөн деп жарандыра айдып турбай, келиндер десе жылга жууган бир эмеш акчага кийим-тудум садып аларга ла айылдарынан чыккылаган, а талай көрүлзе көрүлгей, көрүлбесе көрүлбегей, жаан жылыту жок, оны көрүп соотоор ой до жок, жайымжып тенип жүрер акча да ас. Айылдан ла чыкпаста ол акча акча деп көрүнип турбай: күскиде эки-жангыс неме саткан болзын, жаскыда түк саткан болзын, жаан ла дегени бу, онон өскө журт жерде тегин ле иш иштеп жүрген кижиге арбын акчаны кайдан алар. Мындый акчала талайдын жарадында изү кумакта жанду ла уйатту жерин туйуктай тартып алып, тебеелеген жайгы кой чылап, чарбайыжа, бышпайыжа жаткан улуска түнгейлежер арга жок, жаан болзо жараткан жүзүн-жүүрлеп амырап жаткан албатыны көргөй, озор чылап тогус жердег тостойып калган канча күнге акча кородып канайып жадат, уйалбай, жүрек тидинбес, ондый жүрүмге үгенген эмес. Соныркап көслө лө көрзө болотон, артканы калзын, бала-барканы, айылда улусты саяанар керек, кату жер, узун кыш.

Эки үредүчининг бирүзи Тадалай Судуровна жорыкка эки-үч күн белетенген. Бар жок акчаны жууган, сортогон: жүстерди эмчек тутургушка суккан, ондорун оң жалмашка тийгизе көктөгөн, бештерин сол жалмашка тийгизе көктөгөн, айла ончозы ла эдине тийип, кажы да өйдө билдирер эдип суккан. Бу акчаны уурдатырарга да, жылйтарга да кудайдың алдында жарабас: мында төрт баланың жыл кийетен кийими, бойының, энезининг канча жылга кийетен / өдүк-тоны, балдарының амадузы, ол до кем жок, жыл туркунына амыры жок иштин баазы, энезининг, балдарының мал азыраган күчи. Тадалай Судуровна бу акчаны бойының жүрүминен баалап атанган.

Жылдын ла бу киреде чилеп эмди айылда жааназыла кожо он төрт жашту Сурайа деп кызычак, он эки жашту Аржан деп уулчак, олордың жети жашту Аргымак деп карындажы ла беш жашту Ай-Тана деп сыйны аркылап калган. Энези акча ла иштеп, айылдың жаан-жаан ижине жүрүп, эр кизи чилеп айылдың ижине киришпейтен, малын жаанак ла балдарла кожо азырап, билени башкарып жаткан. Оның учун балдар энезин жаан керектегилебейтен. Жаңыс та бу биле эмес, тегинде ле алтай улусты туура кизи көрзө, бала күүни жок улус деп бодоор. Мал кичеегенин бала кичеегениле түңгейлеп болбозоор: мал төрбөр өйдө түни-түжи кажаганда, куучыны жаңыс ла ол, тен жаш мал жерге түжер и керес, балдар десе тойу ла болзо, жүрүмин бойы билгилеер. Озүп, чыдап, школды божодоло, айлынан ырап үренип бараткан болзо, жан-ду ла каалгадаң чыгара үйдежип койор, кийнинен — «жакшы једип бар, балам, жакшы үрен, балам, јетсен ле самара бичип ий» — деп, эки-үч оос кыйгырып койор, онон жаңыс каникулда келетенин сакыыр, ойнодо үредүзин божодотон жылын жакшы билер. Оскө укту улусты көрзөн, балдарын үйдежип ылаган-сыктаган, једер јерине јетирген, качан ортозына барып келген турар. Ондый да болзо, алтай улусты балдарына кату улус деп база айдып болбозын: балам ла десе тен өлбөрөр, балазына арај ла кул болбогодый. Је албатының мындыый ылтам көскө көрүнбес, узагына билдирер. А бала тили чыгып, бутка турган ла кийнинде керектебей баргылаар. Кату јерге јадып, кату жадын-жүрүм көргөн албаты кизи деп неменин чыдамкайын билип, будына ла турган кийнинде, жаан кичеобей, алдынан жүргүзер. Оның үстине жаңыс ла малла, ишле јаткан улуста балдарла соотоор ой дө жок, малды кичеер ле керек, иштеер ле керек.

Тадалай Судуровна атангалы тоолу ла күн өдөрдө, балдардың жааназына ыраакта јаткан эјезининг балдарынан энебис оорып, јада берди, келип бараар деп бичик келген. Тегин де балдарга туйукталып, барадын деген јерине барып болбой отырған жаанак калактай ла берген: «Эм өлгөнчө лө мының балдарын каруулдап отыратам ба мен. Кизи бир төрөндөрин де барып көрүп келбес, бойы десе јай ла келзе

учоёрор. Былтыр үредү бар деп жайыла баскан, быыл балдарым жылагаш деп учоёрор, а мен десе балдар каруулдап отырып ла жат, отырып ла жат...». Столдо ажанып отырған төрт бала жаан бурулу немедий шык ла отыргылаган. Жааназы бойынның куучыныла бойын там ачындырып, курсак та онду ичпей, айылдың ичиле баскындай берген: — Ол әjemди канча жыл көрбөдим, көзи суулуда, көкси ойлуда жолыгып келер бош жоқ, бала-барка, мал-аш, бу ла! — Жаанак столдо отырған балдар дөөн мойнын чөйип, бажыла катап-катап кекиген. — Бу ла! Балдарда үн де жоқ.

— Тадалайга айтка-ам, наайлу айткам, аракычы Алтайчыга барба деп, тунгей ле онду журт болбос деп сескем. Ол Тойлошко аксак-бүксек деп чимеркебей барган болзо, эмди наайлу жакшы жадар эди. Кижининг жаражы не керек. Жүүлгек көрмөс. Вот эмди жакшы шыран канды ба. Бир ачынзам, тен уулым дөөн жүре берерим, ол тушта сагыжы кирер. Тойлош эмди кандый жакшы жадып жат, айлы-журтына кичегкей, жакшы иштеп, макта жүрүп жат.

— Тойлош эш төөн жүрөбрзөор — Аржан жалтана-жалтана чыгара айдынган.

— Аржан! — Сурайа казыр көрүжиле карындажын үзе соккон. Жааназы бойынның табыжына балдардын сөзин укпай калган.

— Аракының ла бажы ол. Оскө не де эмес. Ол Пейтке, ол Лыман, ол Укаш эр жажына шопыр болуп иштеп ле жүргүлери, олардын жардан ашканы кайда. Аракының ла бажы ол, жеткер түшкен ого база, жүрбеген жол бо ол.

— Төгүне ле, адам эзирик болгон эмес — Аржан ачынып, жааназына удур болгон.

— Төгүне ле болушпа — ачынып калган жааназы кизирт эткен. — Эзен жүрген болзо Тадалай слерлерле кожо токыналу отырар эди, быларга ла килеп, быларды ла айланып, кижин арткан жангыс эжезине де жолыгып албайтан туру не, кара бажы кыйган кийнинде көзинг соолгончо до ыйла... — Жаанак ыйлап ийеле, айдынып аларга айылдаштары дөөн жүгүрген.

Эртенгизинде балдардын жааназы жолго шыйдынган. Балдарды айылдажы Эжийге айбылаган, Эжий тунде конужып, башкарып отырар болгон. Балдардын жааназының сыранай ла тартынып, санааркап турган немези — тоолу куннег төрөйтөн уйы. Жееренектин жанына Эжийди, Сурайаны апарып алып, экүлезин коркышту жакыган.

— Эртен-энгир ле уйдың учугын тудуп, нени эдетенин айдып ла берзег, Сурайа бойы үзе иштеп койор, биле-ер ол — деп, балдардын жааназы Эжий жакылтаны көпсинеле мойноп ийбезин деп, куучының учында иштин жаанын Сурайа дөөн көчүрген.

Жааназы Сурайага курсак алатан акча артырып салала, барып

жатканына санаазы жарып атанган: — Удабазым, балдарым, удабазым. Таай, жаш немелеримди слерди, өскүс немелеримди слерди, былардан артык кижиде не бар, не бар, жаш немелеримди слерди ле, калак. Эжийдин сөзүн жакшы уккар, Эжий болужа-ар. Балдарды кичееп алып жүр, Сурайам. Көп ыйлатпа, балдар өскүзирей берер. Мен жаан удабазым, Сурайам. Таа-ай, кезикте көрмөстөргө кижича ачына берер, жастыра неме де айдып ий калар. Кудай алкыш берип, амыр отыргылаар ла болбой.

Баштапкы күн жаан кижича жогу билдирбеген. Эртен тура күн кырдын бажына чалып ла ийерде, Эжий Сурайаны ойгоскон. Уйды көрөлө, бүгүнчө чыгарба, эниргеери төрөбөрдөн маат жок, көрүп ле тур, жадыйдай ла берзе, мени барып айдып ий деп жакарала, барган ла түжине жок, энирде де келбеген. Сурайа үч баланы түжине Жееренекти каруулдаткан. Бойы дезе кере түжине ле иштенген ле иштенген: жаш балдарду казы-кужы бар, маалазы бар, үч баланын курсагы бар, энирде торт эки будынын таманы өңзиретий берген.

Балдар уйын үч күн амыр жок каруулдагылаган. Жайгы уйды тойо азыраар неме бар эмес, Сурайанын берип турган курсагы жоон уйга курсак та болбой турган. Төртинчи күн эртен тура Сурайа Эжийге уйды чыгаратан ба, чыгарбайтан ба деп барган.

— Кижинин малын кижича кайдан билер — Эжий Сурайанын келгенин ичинде чаптыксынып, тижин тиштенип койгон немедий сөсти арайдан ла былчып чыгарган: — Же чыгарып ий, жанып келбей кайда барар ол. Кижинин уйын кижича кайдан билер.

Жаан кижича чыгарып ий деерде, Сурайа уйын журттын үүрине кожуп ийген, уй кабырып турган карган өбөбөгө төрөйтөн уй эди, көрүп жүрзеер деп база айдынган ла болгон.

Энирде уй келбеген. Кача күнге куру турган уй тойып аларга жанбай жүрген болор деп, Сурайа уйын керектебей конгон.

Айылда жаан кижича жок боло берерде, Аржан коркышту жайымжыган. Сурайа эжезинин сөзүн укпай, уулчактарла кожо балыктап, кырга жуулажып ойноп, кере түжине айлына келбей барган. Сурайа онын болушпай турганына ачынып, өңөтийин айбыланбай, куучындашпай турган. Аржан там өчөжип, жанду ла ажанып алала, түн киргенче жүрүп калар, Сурайа дезе күнүн ле энирде Аргымак ла Ай-Тананы ээчидип алып, карануй киргенче ле уйын бедреп базар.

Төрт күнге уй келбесте Эжий де коркый берген, Аржан ла Аргымакты уй кабыраачыга жүгүрткен, ол өбөөн дезе төрөйтөн уйды биле тура не чыгарганнар деп балдарды удурла көмөлиген.

Энир ле кирзе, айландыра жаткан карганар — «Уйаар табылган ба, балдар, атту улустан айбылап бедрегер» — деп, суражар ла суражар, онон улам мынайып ла жылыып өлгөн уйлар керегинде эмезе малчылар апарып малданган ла, улус сойып жип койгон ло учуралдар

куучындашкылап турар. Оны угала, Сурайа Жееренегин коркышту карамдап жүрген. Күн ле ашса, жанында улустын малы чеденине келген, ыгырашкан-мөбрөшкөн турар, былардын чедени ээн ле ээн. Карарып калган куру чеденди көрүп, Сурайанын ыйы-келип турган. Жылытула кожо балдар жобожып, өскүзирей берген, жаан жеткер келип жаткандый айлынаг ырабай баргылаан.

Эки күнге улай Сурайа уйын жагыскан бедреген. Базытка арып, санааркап калган Сурайаны көрөлө, бир күн Аржан кожо үренип турган уулчактарды айдып алала, бастыра аралга жагыландыра табыштанып туруп бедреп барган. Эңирде жааш жаап келерде, Сурайа чадырга оттон жаанада одыраала, Аржанды сакып отырарда, Эжий кирип келген, же оны балдар да керектегилебеген. Ал ла сагышта Аржан болгон. Эжий оног бедреер керек, мынай бедреер керек деп, бойына ла бойы куучындап отырганча, жаашка өдүп, арып калган Аржан кирип келген, балдар санаа жок сүүнгилей берген.

— Же бойоор коно берер болбойоор — деп, Эжий чыккан, аяк-казаннын, балдардын табыжына айтканы да угулбаган, барганы да көрүлбей калган. Чачынын* суузы солып кийген кургак чамчанын төжин дөбөн тамчылап, жобожы-ып, борорып калган ажанып отырган карындажына Сурайа ичинде коркышту карузый берген.

Жаашты жааш дебей, карангуйды карангуй дебей, экү ээчижип алып, улус айбылаар деп жуук таныш улуска баргылаган. Бирүзин. айбылаарда, арга жок, түрген ле керек бар деп болбогон, экинчизин айбылаарда база болбосто, адын сураган.

— Жескинчек ат эди, балдар, неме канжалабай ла мингер — деп, катап-катап жакыган. — Жескинчек ат берип, кижин улустын балдарын жыгып койоло, килегени кинчек болуп калбазын — деп айдынып жадып, ээрлү адын Сурайага јединдирип берген.

Эртенгизинде аяс күн турган. Сурайа ол ло балдарды айланып турганча, јайгы күн кечегин жааштын суузын кургадаып ийерде, јер топсып, кей јылый берген. Кече бойынча жаашта аралла жагыскан јорторынан јалтанып, жаан кижин кожо болгон болзо деп санааркап турган Сурайа тегери чангырайып, күн јаркыныла јердин үстин үзе јарыдып, тынарга ла жүрерге јайым боло берерде, санаазы јарып, оморкой берген. Аржан баштай Сурайа эјезин үйдежип турганча, Эжий јеткен.

— Огош кижин ајыктанып жүр, тунге јетпе, тайга-таш јер болуп јат, ол уй эм тен јерликшип калган, кижиге көрүнбеске албаданар, бозузын коркыш јажырар, койу агаштын төзин, јырааларды јазап көр — Эжий Сурайа бараткан деп балдардын санааркап та турганын, Сурайанын Эжий бу атты минеле, кожо барган болзо деп көзиле сурап та турганын сеспей, јанында јаткан улус уксын деп дөбтийин

тыныда жакып турган. — Жакшы өдүк жок, жакшы өдүк жок, эрезин өдүк база кийип албайтам, ошон өскө бедрежип те бербей балдарга... Сурайа онын кылыгын сезип ийеле, капшай жанзын деп түргөн ле жорткон. Эжий эмди ле көндүрө базып жана берер, балдарды түште курсактап койорым дегени төп-төгүн, энирде мен келзем укааркаарга жүгүрүп келер деп, Эжийдин кылыгын көслө көрүп бараткан. «Жаанам өскө кизи айбылаган болзо, уйысты да бедрежип берер эди, түнде конужар да эди» — Сурайа санаазында билер улустарын жаңы ла жаман-жакшыга ылгап сананган.

Бийик жердин койу аралы көс көрүп жетпес ыраак чөйлипи жаткан. Жайгы аралдын жакшызын не деер: жүзүн-жүүр кушкаш, көс кылбыгар чечек-өлгөн, тен кижинин жүреги сүүнөр. Тегин жүргөн кизи болзо бого канайып макатып жүрбес эди! Сурайа ат үстине — «Жееренек! Жееренек!» — деп кыйгырып, тын табыштанып, аралды ширтеп баштаган.

Күн талтүшке жеткенче, Сурайа уйына учурабаган. Жырааларлу ла, койу агашту ла жерлерле жортуп, табыштанып турганча, ичкери алдында неме табыштанган, меңдеп акка чыгара жортуп барза, акта эки-үч торбок жүргөн, актың учында өлордон башкаланып Жееренек турган. Сурайанын сүүнгени коркыш — «Жееренекти тирү, тирү!» — деп, кыйгырганча үстине барган. Уйын адап, сыймап, мекелеерде, Жееренек ээзи деп танып та турза, качыксап турган. Капшай ла айдап жанар десе, та төрөгөн уй, та төрөбөгөн уй, чек ондоп албас, кийин де ару, Сурайа жаңы төрөгөн уй көрбөгөн эмес. «Жееренек, Жееренек» — деп, жалынып туруп, сүрүжип туруп, аяктаган ла аяктаган, неме ондобогон. Айдап алып жана берейин десе, бойы да сананбаган жаңына бозу кайда да мында деп тартынып турган. Онын үстине бозулу уйын айдап алып барганына артык неме жок, айылда балдар наайлу сүүнгилеер.

Эжийдин айтканыла Сурайа уйуктап жаткан бозу бар болзо, чочыйла туруп чыксын деп, акты кыйкай барган тайаны будакла сабап, тын табыштанып баскан. Токуналу отоп жүргөн торбоктор чочыйла, актаң чыгып, жүргүлөп калган, Жееренек десе турган жеринен ырабай баш та көдүрбөй отоп жүргөн. Сурайа аралды жакалай үзе баскан, эки тизезин тайа кандалта сыйра тартканча баскан, терлеген, арыган, аштаган.

Сананып, сананып турала, Жееренекти ченеп көрөр, бозулу болзо мөөрөп, кайра блаажар, төрөбөгөн болзо, көндүрө жанар дейле, айдап алып, актаң чыккан. Жарым час кире келген, уй мөөрөбөс тө, блаашпас та, отоп туруп келип ле жадар, келип ле жадар. Сурайа да санаазы булгалып келген ле келген, келген ле келген, аралдан арай чыкпаган. Уй тен бу ла бойынча көндүрө жана бергедий. Чала уйга бүтпей, кандый да болзо саап көрөр деп, адын жединип алып, Жееренекти сүрүш-

кен. Јееренек эмчегине торт кол тийгиспес, топчылары дезе топ-толу, ару. Бу жүрүминде Сурайа кемге де мынайып жалынбаган, кемди де мынайып мекелебеген, тамагы торт кургаарга жеткен. Лүк арайдаг эпте-желе, саап ийерде, сүт адып ийген. Сурайа сүттин бгинен танып ийген.

— Кандый сүмелү болуп јат! — уйына төгүндеткенине ачынала, ойто баштап турган јерине сүрүп келген.

Бу өйдө тегери кара булуттарла бүркелип, күчтү жыбар согуп, арал шуулап, айландыра карануйлап келеткен. «Эңир жууктап калган, кечегі киреде јааш келетен эмтир» — деп куучынданып, Сурайа ар-бүткенде жагыскан артканынаг ичинде јалтанып мендеп, Јееренектен көзин албай отырган.

— Уй кандый санаалу неме! Қижі коркор санаалу эмтир. Бозу-зын түнгеј ле эмизер, өчбөјрдө эмискенче сакыырым.

Тегери уур булуттарла туй бүркелип, арал карарып, шуулап, бастыра неме кыймыктанып, јоткон келип јаткан. Ат јотконды сезип, тыңдаланып, тыртас эдип коркып, јаан јараш көстөриле Сурайа дбөн көрүп турган. Јееренек јотконды база сезип, актаг чыгала, койу јаш четтин тбзине туруп алган. Түрген келип јаткан јотконног кай-дбөн качар, арал дбөн кирерге база коркымчылу. Қанайдайын, канай-дайын деп турала, кенейте јаан салкынга алдыртса, ак јер дбөн чыгар керек деп качан да јаан улустаг укканы санаазына кирип келген. Өскө арга јокто чачылып калган узун чачын јуунадып, тыг арчуулданып алала, адын јединип, актыг талортозына чыккан. Атка јайым бербей, бойына јууктада тартала, не де болзо, атты божотпоско үйген-нег эки колло бек тудуп алган.

Озо баштап јаан табыш јогынаг түрген салкын келген, онын кийинен арал тбзинен бери кыймыктанып тургандый күүлей ле берген, кайда да алыс агаш јыгылган. Табыш там ла јууктап, айландыра тызыражып, быјыражып баштаган. Шырада кандый ла тынду неме бой-бойы дбөн тартынар. Табыштан ат тыртас эдерде, Сурайа коркыйла, атка јапшына туруп ийген. Бийик, седег ат јобожып, кызычактаг үркүбей де, јескинбей де, үрпейип калган турган. Кенейте база ла тыг салкын келген, Сурайа коркойып, кичинеерип, арай ла болзо аттын алды дбөн кирип јажынбаган. Олорды курчаган кал күчтү, баш билдиртпес ар-бүткенге бу экүнин тыны бүдүн јалагнан жагыс сап өлөг үскендий болгон. Ат та, кижі де бойын тууган ар-бүткенниг бу күчин арјанынаг ла сезип, арјанынаг ла баккан.

Јоткон јыш аралды түрген өдүп болбой, аралга јайылып, башкы салкын араайлап бараткан. Айландыра ол ло бойы карануй ла коркымчылу болгон. Кенейте келген неме түрген дбө берер керек деп, Сурайа јотконнын јаан бойы капшай ла өтсө кайдат деп, јалтанып сакып турган. Бу ла өйдө јотконнын калганчы салкыны аралды өдүп,

жердин үстин жалмап келеткендий akka чыгып келген. Жуугында агаш быырап жыгылып келеткени угулып, күчтү салкын Сурайаны жерден өрө көдүрүп, жерди антара чачарга тургандый билдирерде, кенейте «Өлүм» деп санаа жалт эдип, эдине изү жайгылып — «Аржа-ан, Аргыма-ак, Ай...» — деп, айлында үч баланы тоолой кыйгырып ийген. Салкынга учуп келеткен будак аттын будына тийерде, ат ары болордо, Сурайа үйгенди колына канча катап орой тарткан бойынча, отыра түшкен, ат оны тоолу алтам сүүртеп барадала, токтой түшкен. Кенейте салкыннын табыжы селт эдип, шулурган ымжак табыш угулып, жаан, соок тамчылар жүзине, колына тийерде — «Өдөрт!» — ле дейле, Сурайа тура жүгүргөн. Ат та бажын кедейтип, седеккей берген. Бийик жердин соок жаажы уруп, уруп, уруп ийген.

Сурайа жоткон өдө берген деп сүүнип, жаашты керектебей, Жееренекке жууктада туруп алган. Жееренек десе ол ло жеринде, жагыс байагызына көрө жобожуп калган турган.

Тоолу ла минуттын бажында тегери чанкырайа ачылып, күн көс кылбыктыра чалып, кей жылып, чечектер, жалбрактар тынданып, куш-каштар кожондожо берерде, аралда ойто ло жараш ла сүүнчилү боло берген. Сурайа жылынар, кургадынар деп, akka чыккан. Жееренек четтин алдынан чыгып, тайаларга жууктада отоп, улам ла бажын көдүрүп, Сурайа дөөн чаптыксынып көрүп салып жүргөн. Жееренек эмди ле нени де эдерге аргазын таппай, төгүнденип турганын Сурайа жакшы сезип, бут бажына каруулдап турган.

Агашта, өлөңдө суу кургаганча ой өткөн. Жееренек чек отобой барган, ары-бери баскындап, тура түжүп, бажын силке тартып, коркышту ачуурканып турган. Эмди озор бой-бойын көстин көскө каруулдажып баштаган: Сурайа карагуй киргелекте жанарга мендеп турган, Жееренек топчыларынын сүди тамчылап, бозузын эмизерге кызычактын барарын кетешкен.

Агаштын көлөткөзи ээп, күн жабызай берген. Уй да, кызычак та бой-бойын үзе тартып ийгедий каруулдашканча тургулаган. Түжине унчукпаган Жееренек akka жагыландыра эки-үч оос мөбөрөй барып келген, Сурайа десе сакып чыдашпай, Жееренектин жанында тайаларды кыйгы-кышкыла сабап өткөн. Каруулдажып неме болбос, Жееренек бу ла бойы кондыра да турардан айабас дейле, Сурайа Жееренекти төгүндөер деп шүүген. Адына минип, жанып бараткан кижилууп, арал дөөн кийдире жортоло, жоон тыттын кийинине жажынып алган. Жееренек кызычактын жанып баратканын торт бастыра бойы бурылып алып, мендеп-мендеп көрүп турган. Ат агаштын ортозы дөөн кире ле берерде, Жееренек тайалар дөөн болгон. Сурайа атты жакшы жажырбай, бойы ла жажынала, карап турарда, Жееренек токтой түжеле, агаштын кийининен жакшы көрүнип турган атты көндүрө ле көстөп турган. Уй

көстин көскө лө көрүп турарда, Сурайа кижиге төгүндөй эле туттуруп алгандый, коркыштуу уялган. Жееренекке удур көрүп болбой, тыттын кийининен чыгала, чырбагалдарга сыйра тартырып жадып, койу талдын кийинине жакынып алган. Ат та, кижиге көрүнбей барарда, Жееренек база бир канча минут серемжилүү тыңдаланып турала, түргөн ле тайалар дөбөн болгон. Сурайа энчикпей, ээрден көдүрилип, караарга жардарда, ат кыймыктанып, табыш угуларда, Жееренек тура түшкөн. Сурайа агашка жапшынып, тынбай да барган. Жееренек тыңдаланып тыңдаланып турала, кенейте тайалар дөбөн баскан. Тоолу төсти өдүп, тура ла түжерде, Сурайанын канча катап көргөн тайазынан жееренчоокыр бозу чыга конгон. Сурайа сүүнгөн, көкиген — «Бозумды-ы, бозумды-ы!» — деп, коркыштуу карузып, капшай ла чыгара жорткон. Санаазында жары-ык, жакшы-ы боло берген.

Сурайа бозулу уйун айдаганча аралдын жакасындагы узун күрге келерде, күн ажып, айландыра боромтый берген. Чөбрөзүн де жандабай чагал агаштан жамандыра салып койгон узуну сегизен метр кирелүү күрдин арыгы учуна бузылып калган турарда, бозуну колы-будун агашка кыстатпай, чебер кечирип алар деп, адын жединип, энесинин кийининен үкпендеди бараткан бозудан көзүн албай басып отырган. Жерликшип, жанына кижиге жууктатпай, мөңкүдүй кедейген, сөдөн-сөдөн мантаган Жееренек эмди олжолодып, бажын салактадып, жалбайып, уур-уур басып бараткан. Сурайа арыган, коркыган да болзо, уйун ла бозузын айлын дөбөн айдап баратканына сүрөөн оморкоп турган.

Күрдин экинчи жарымын өдүп барарда, бозунун бозу күрдин жарыгын дөбөн кире берген. Бозу тырлаңдап, агаш-ташка согула ла берген, уй бозу дөбөн болгон, ат чочыйла арай суу дөбөн калып ийбеген, жүрексирегенине Сурайанын алакандары торт терлей берген. Атты капшай ла буулайла, бозуну туткан. Кижиге колы тийбеген бозу багырала, дөбөн-барарын билбей согула ла берген. Мынайып турала, бозу сынар болор деп, Сурайа бозу кыймыктабын деп үстин дөбөн жада берген. Жееренек кызыктын үстине ле келген, онызы жалтанып, жана бололо, болужып жатканын билбей турган Жееренекке ачынып соккон. Онон коркыштуу казыр кыйгырып жадып, ыраакта турар эдип жалтандырып алган. Бозуну сыймап жадып токунадып, эки-үч катап көдүргөн, көдүрүп албаган, арчуулын чечеле, мойынчы эделе көдүргөн, база чыдабаган. Арыган, санааркаган. Жайгы энгир узун, өрө-төмөн жорткылап турган улустан учураар болор бо деп сакый берген.

Арал тымыган, караңууга агаштын жалбрактары карара көрүнүп, суу жалтырай берген, бу дйгө кижиден болбой аскан-тоскон мал да көрүнбеген. Караңуула кожо бозу да жобожып жада берген. Жееренек те үрпейген. Сурайа күрди өрө-төмөн баскындап, түнде аралга отыраары-

нан коркып, бозузын база ла чиректеген. Бу киреге јетире экелип алган уйын да, бозузын да таштабаска коркышту албаданып турган. Көдүрген ле көдүрген, чырмайган ла чырмайган, күчи јетпесте ачузына ыйлап ийген.

Түн там ла кирип барадарда, арга јокто адын јединип алып јанган. Барып, барып јадала, адын агашка буулай соголо, ойто күрде карарып турган бозулу уйын дөөн жүгүрген. Јееренек болуш сурап, јалыны-ып көрүп турган. Сурайа бозуны тударда ла, бозу болушып тургандый, бойы база албадана берерде, бозузына ичи ачып, колына күч кожулып, канайда эптей көдүргенин бойы да билбей калган, бозу будына туруп келген. Бозуны көксинег кабыра кучактанып јадын күрдег кечирип алала, Сурайа санаа јок сүүнп, капшай ла јанган.

Аржан үч частан ла ары сакуган, Сурайа јокто айылда јамаан болгон, эңир кирерде дезе кандый бир јеткер болуп калган болбозын деп ичинде јалтанып, јолдог көс албай турган. Эки кичинеги де борорыжып калган эјезин сакуп отыргылаган. Түн кирип барадарда, Аржан коркып, айылдын ижин чачып ийеле, эки баланы эчидип, чеденниг эжигине келип сакуган. Сакуй, сакуй, уй да керек јок, Сурайа ла капшай јанып келетен болзо деп санааркап турган. Бу ла арбанчак, ачычак Сурайа качан бирде јердин үстинде эн ле јуук кижі болор, качан бирде көзинниг јажы туйка тоголонып туруп сакуырын деп алдында айткан болзо, Аржан шоодып каткырар эди, эмди эки ле көзи карарып чөйилген јолдо.

Сурайа болчокты эбирп, јаан јолго чыгып ла келерде, балдар көргүлөп ийген. Кенейте ле эјезин, уйын, бозуны көргүлөп ийеле, сүүнгилеп, кыйгырышкан-чыгырышкан, чорт то эмес табыштангылаган. Аргымак ла Ай-Тана удур жүгүрүшкен, Аржан дезе јаан кижі чилеп чеденниг эжигин јаанада ачып алып, сакуп турган.

Сурайа аттан түжерде ле, Эјий јеткен.

— Уйыс табаланыс! Уйыс табаланыс! — деп, эки бала кыйгырышканча Эјийге удур жүгүрүшкен. Эјий мал деп немени јангы көрүп јаткандый, ајыктаган ла ајыктаган, ошон база ла болушы јок укааркап сал ла берген. «Јакшы өдүк-тоңду болзом, балдарды канча күнге шыралатпай бедрежип берер эдим, јангыс өдүгин кижі сууга үрей базып алар болор деп...» — ле деерде, Сурайа Эјийдин карара суркураган сопогын дөөн кылчас эделе, соок кеберин тартынып, Эјийдин јиткезинен тудала, каалгачан чыгара јединип ийгедий турган. Је јаан кижиге удурлашпайтан, јаан кижини тоойтон деп јаштап ала кулак бйгөн таскаду тудуп, кынгыс эдип унчукпай, уйын саай берген.

Эртенгизинде ле балдардын јааназы «балдарым» деп санааркаган, сандыраган јеткен. Каалганы ачарда ла, Аргымак ла Ай-Тана — «Уйыс табаланыс! Уйыс табаланыс!» — деп, јааназына оос ачтырбай

кыйгырыжып, чеден дөөн једингилеген. Јааназы уйды көргөн, бозуны көргөн, балдар су-кадык жүргүлөөрде, олардын сөзүн укпаган да. Эјийди ле күндүлөп, уйды төрөдип, балдарды кичееп болушкан деп алкыш-бийанын айдынып, сыйга эжелген эки бакча танкыны туттурган.

Эјий дезе јаан түбекте болужала, мактаг кемзинип отырган кижидий — «Бистер кем јок ло јаттыс. Уй јакшы ла туру, јайгы уйды канайып калар деер...» — деп, Аржан ла Сурайанын көзине көс јум-базынан ла куучындап отырган. Сурайа уй да, Эјий де керегинде јааназына нени де айтпаган, энезине де куучындаар күүни јанган.

Онын эртегизинде камык тудунчакту энези јанып јеткен. Туранын эжигин ачып кирерде ле, бастыра балдар сүүнижип, үн алышкан: — Уйыс табаланыс! Уйыс табаланыс! Ура-а!

— Балдарым јакшы! Бот онойып малын кичееп жүрбей! Бой-бойла элтү жүрбей! Балдарым јакшы! Айылда ончо амыр деп жүрегим биллип жүрген, неме-эш сеспей, јакшы жүрүп келдим. Јүрегим билген, билген. Балдарым јакшы!

Ончозы айлында, јурт амыр деп энези сүүнип отырарда, Сурайа ла Аржан јаан улус болуп учугушпаган. Биле бүдүнгө јуулып, токынай берерде, Јеернектин јылыйганы куучын болбой артып калган.

КАЛГАНЧЫ ЈОРЫК

Энебей деп бай атту карганактын болчок туразы ла содон чадыры јаан эмес суунун јарадында турган. Суунун ол јарадын јакалај јурттын малы жүретен элбек јер јаткан. Јетен јаштын ичинде жүрген карганак јурты турган јерди коркыш јарадар: суу јанында, јай болзо, уйды саайла, сууны ла кечирип ийер, кыш болзо, аралга ыжыктап базып жүзүн деп база тошты ла кечирип койор, карган кижиге базыт јок, амыр.

Бир канча јыл мынан озо Энебейди улус Эчешева Айтпас дежетен. Эмди Божулан јуртта онын ордына Энебей деп карган кижиге бар. Ондый ат карганактын Текен деп уулынын балдарынан башталган. Карган энезин биледе Энебей дейтен учун улус та Энебей дежетен.

Јайгы таг јарып каларда, Энебей төжөктөн күчсинип, јышкыла¬нып јадып турды. Түнүктен карап көрзө, те¬герн килен айас. Очоктын алдына менгеј-шингеј от одырала, чөйгөндө азып койоло, уй саайтан көнөгин тудунганча, ийниле чадырдын эжигин ача сокты. Эжиктин калырт эдип јабылганы суунун ол јанында да јакшы угулган болор. Энебей менгеде эжиктин јабыларына килебей, ийнинег ле түжүрип ийетен. Карган энезинин койнынан уйуктаган Эркек эжиктин табы¬жына ойгонып келеле, кыјрангып јадала, ойто уйуктай берди.

Энебей уйын жаантайын кайдулдап саайтан. Онын учун кезикте уйы эртен тура айлына келбесе де табы. Энебей сандырап жадып саалгышка келзе, Жееренеге жок.

— Кудай, кўн чыгарга арай ла жетпеген. Бу мен деп карган көрмөс бүгүн кайткан. Эм ол моомо мени сагып-сагып жарбынала, тайыла берген болбайсын. Бөрү жибес көрмөсти сени-и!

Энебей чеденниг толыгында жалкурып кепшенип жаткан уйды көрбөй, бодопо ло арбанып турган.

— Жееренек, Жееренек, хөб, хөбө...

Уй эезиниң көнөк тудунала кыйгырып турганын көргөн лө бойына, удура баскан, Энебейди көнөккө жайынты берер деп бодогон.

— Бөрү жибес көрмөс мында жаткан туру не. Тегин жерге кара терге түшпейтим.

Чүрче ле уйын саап ийеле, Энебей коркойтып барып, уйын үүрдин кийниненг кечирди. Онын уй кечирип турганын кайкабаган кижиге жок. Коркышту соңырак, жылбиркек карганак нени угайын, нени көрбөйин дегендей, ары-бери аыктанып, жаратта таштарды суу дөбөн көрбөй лө шыбалап жадар. Бир де тагы уйына тийбес, уйы көрүнбей де калза, аыктанып туруп сууны актуга шойтылдада шыбалап жадар. Жееренек бойы да үүрдег артпаска сууны кечеле, кайыннын ортозын дөбөн кире берерде, Энебей кайа көрүп алала, суу дөбөн таштан чачып ла турды.

— Уйынг кечбөрөн туру не — деп, куучынданганча жанына Куйкачы карганак басып келген. Энебей арал дөбөн көрүп, чочый түшти.

— А бу бүгүн кандый капшай кечбөрт.

— Энебей айлында туру не — Куйкачы соңыркады. — Мен сени туку качан жүре берген дезем. А мында күүктинг үни койылза ла баратам дееринде сени эмди ондо деп бодопо жүрген кижиге мен.

— Текенниң огош кызы тымуурган, балдарды жаңыскан канай таштаар. Оору-жобол өткөй лө деп отырган неме не. Слерде не солундар бар, кандый жаткан?

— Бистий немелер эмди кандый жүрер болор деп. Күн ле өткүрүп жүрген неме не.

— Айтпа да. Быыл мен тең уйададым. Онын учун, байла, агаш бүри жайылганы менде амыр жок. Кижиниң жагы жаананган сайын чыккан-өскөн жери санаазына кирип туратан эмитер, Куйкачы. Балдар ээчип жүрүп, бого келип жатканым жирме жылга жеткен болор. Бала-барка азыражар деп једин албай жүрген неме не бу.

— Айтпа да, Энебей. Мениң чыккан да, жатка да барган јерим бу ла жаткан мөңкү тайга ажыра — деп, Куйкачы Энебейге ыраакта жагы күнге агара көрүнүп жаткан содон кырдын бажын көргүсти. — Эки-үч жылдын бажында ол жүзүн-жүүр чечеги жайылган алтайыма соодоп базып-базып келзем, сыным јенгилип, жүрегим серүүн немедий.

— Йох, бүгүн колы-будым тен уурлап калтыр. Одын жарган неме кайтсын. Бу жуукта эки-жаңызма да күчсинип жүредим. Кижиниң коногы једип баратканы бу болбой.

— Сен карын катан киж ие, Энебей. Бистиг айылга каргандар жуулза, сениң базыдыңды ла кайкап божогылабас. Јенгил коркыш дежер. Чындап, сен Текеңге кожо Эчешевтер уйазын көптөдип не јатпай турган, јенгил болор не.

— Јо-ок, меге мында јакшы. Карган киж иэди эмди балдарга кайдаң јарайт. Бого ло Эркешке ле, Јееренекке ле бий болуп отырайын. Балдар көрбөй турган эмес. Болуш оноң до једип јат.

— Је дезеер. Бистий немелер алдынан ла јатса јакшы. Мен де болчок туралу болойын дезем... келишпей туру. Қанайдар оны, јадырым ла. — Куйкачы ичинде комыдап айтты.

Куйкачы јана базарда, Энебей ичи болбой, тайа сындырып аларга сууны кечип, кичинек акка чыкты. «Бат-таа, јай једип калган туру не. Чийнениң көбин. Айла текши јайылбайтыр. Эркешти кожо ээчидип алатаң немени, бу јарашты көрзин» — деп, Энебей жаңыскан тыңыда куучынданып турган. Эңчикпей, акыр тоолу чечек үзүп, Эркешке апарып берейин деп жүргенче, жүреги сайылып, бажы айланып, тыныжы јетпей барган. Капшай ла турала, кечүдеги јадыктарга једеле, базаып болбой отыра түшти. Отырып-отырып, база ла албаданып јадыктан кечерге сананды. Сууның агынын көрөлө, бажы там айланып, тыныжы буулып баштаган. Сыймалап јадып, јадыкка отыра түшкен.

— Қанай јамандана бердим. Киж ие бого канай-канай калып, улус коркытпазын. Айлымда јаман Эркежим де бар.

Энебей кайынған тудунып, албаданып өрө турган. Қанайып-канайып кечер деп сананала, ичкерн алтады. Суу тереңине кара-јажыл болуп көрүнип јаткан. Кечү сырай ла чичке јеринде салынған болгон. Энебей эмеш ле барала, таралжый берди. Қайра да базарынан, ичкери де базарынан јалтанып, төрттамандап јадып јадыкка отыра түшкен.

— Је, салым јеткени бу туру. Бу жүрүмде өч алатан Тенгерекөв деген сок жаңыс киж ие бар. Айдып алайын деп сананып жүргем. Түңей ле једерим мен ого, эки көзине сабарла сайып туруп, өчимди алала өлөрим. Базынған, бийлеген, ийт! Уйалбас эки көзине түкүрип берейин, ийт! Амыр өлөргө түңей ле бербезим, сенде, таңмада, акту бойымның өчим бар. Сени, ийтти, жүрүмди жүрүп алзын деп сақыга-ам. Акту бойымның өчим бар, өчим бар..

Энебей ачынған бойынча, албаданып өрө туруп, кемге де айтпай, жылдарга алып жүрген өчин эмди ле чыгара айдынды. Келин тужында жүрекке сис тарткан өч жылдарга амыр бербей жүрген. Жүрүмди учына јетире жүрүп, калганчыда алған өч ачудан ачу болор деп сананып, Энебей өй јетирип жүрген.

— Эртен ле, эртен ле, бойымды сезип ле жүрген эдим, кижн кеней-те канай јаткалат эмеш — деп, Энебей коркый берген.

Анча-мынча болордо, мал кечүзинег кем де аттар кечирип турганы угулган. «Эй, балдар, бейн баскар. Мени айлыма јетирип сало-оор!» — деп, Энебей бнотийин тыгыда кыйгырды. Аттар кечип, суу тымый түшти. Карганак тындаланып отырза, јаратта тайаларды шылырада, кечу дөн кижн базып келетти.

— Бу канайып отыраар, Энебей, карган кижн сууны не кечкенеер, балдардан айбылап ийбей — болушка келген келин карганакты капшай ла тургускан.

Ол күн Энебей түжине оорып јаткан. Эгирде оорузы ондолбоско турганын билип ийеле, уулын ла келдин кычырып алала, чыккан-өскөн јерине јетире барып келерге турганын айткан. Уулы ла келди чала учугушпай турган. Сүүнип турган кижн јангыс Эркеш, карган энези оны кожо апарарым деген.

— Күскиде баргайаар, эне. Оорып туруп не албан — деп, Текен санааркаганду айтты.

— Алдырба-ас, балам. Барар, барар, барар керек. Машийнан јазалду ба?

— Машинада не болзын, Слерге..

— Је айса Эркеш ле карган энези эртен канча тайганы ажбөрбөй.

Эртенгизинде күн чыккалакта «Жигулинин» кайнаткан боро тобрагы Энебейдин болчок туразынын эжигинде тумандый туруп калган.

Кырлардын ортозында кысталып калган кичинек јуртка јууктап келеле, Энебей жүрексиреп, айландыра кырларды, кобыларды карузып ајыктап, ийлап ийген. Рульда отырган уулы көрбөгөн, Эркеш десе бүдүжи јаманданып тым отыра берген. Түжетен айылга једип келеле, Энебей ойто ло оморкой түшкен. «Кудаай, Айтпас, мындый уул эчидип, бу јерге јакшы жүрүм жүрерис деп билген бедис. Баш ла болзын, карын кайдан једип келдин» — деп сүүнип, Энебей јажыт карганак Текенди сыймай тудуп, айылчыларды айлына кийдирди. Энебейдин төрбөндөринег мында бир де кижн јок болгон, јажыт каргандардан да тоолу ла улус арткан. Энебей түшкен карганак онын јуук ла деген үүрези болгон. Текен энезине айылдарга тоолу күн береле, түрген јана берген.

Эртенгизинде эртен туранан ла ала эки карганак Энебейдин кире-тен деп темдектеп алган тоолу айлын айылдап баскылады. Эркеш толтыра курсакту сумканан кирген ле айылга нени-нени артырып жүрди. Энебей ичинде мендеп-мендеп, айылдарга көп отырбай да турган. Јолыгып аларга база бир амадаган үүрези Чичкемей туразынын эжигинде иштенип отырган.

— Кудаай, качан једип келдин, айылга киргер — деп кайкай-

ла, отырып калган Чичкемей айылчыларын турага кычырган. Бу үүрези оорып, эки будынан кенеп калган деп Энебей угуп жүрген учун соныркабай, куучынды өскөртүп отырды. Эркеш десе кенеп калган кижинег көзүн албай көрүп, чала жалтанып, экелген күндүүзүн ончозын сумказыла столго тургузып берген. — Же сен чай аспа биске, сандыраба, отыр — деп, Энебей килеп айтты.

— Канай аяк урбайтам. Сеге жолыкканым сүүнүп отырым. — Жылгажактап барала, күптин кийинег бир шил алтай араки чыгарды. — Бир тушта балдарымнын тынын алган кижине сен. Балдарга сен керегинде улай ла куучындап жададым. Кижининг жакшызы не ундылар ол. Балдарды сени барып көрүп келгер деп айдып та жададым...

Чичкемей ыйламзырай берерде, Энебей оны мекелеп, бойы чай асты.

— Ол ло шыранын учу-түби не бу — деп, Чичкемей тыны жок буттарын дөбөн көргүсти. — Же кандый жадырыг ондо, Айтпас? Албатызы жакшы ба? Кадык болзом барып көрүп те келер эдим деп сананып жададым.

— Алдырба-ас, Чичкемей, балдарыг жаныгда.

— Мен эмди жагыс ла коногымды сагып отырым. Кенек кижине кемге керек. Балдарга ла шыра. Бойымнын да балдарым болзо, чаптык ла деп сананадым. Кудай та кайткан, тыным албас — Чичкемейдин туйукталган карыкчалы чечилип, токтодынып болбой ыйлай берди.

— Алдырба-ас, алдырба-ас — Энебей үүрезин жаш бала чылап сыймап, мекелеп аларга албаданды. Шырага үренип калган Чичкемей капшай ла бойун тудунып, Энебейди каалгазына жетире жылгажактап туруп үйдежип, колынан тудуп, — «Карып калтырыг» — деди.

Ол күн Энебей оорып конгон. Эртең тура коркышту жараш күн турган. Чалын кургай ла берерде, Энебей Эркежин ээчиделе, жанында жаткан кобы дөбөн басты. Тынду неме баспаган жум өлгөндү сопогыла жыга басып, бу жерди бойынсынып, Энебей санаазы жакшы-ы баратты. «Эмди ондо жагыс жодра арткан болор, оны да болзо, көрүп алайын» — деп, Энебей ичинде сананган. Аркада жаш күүк үзүгү жоктог эдип турган.

— Балам, Эркеш, бот бу жер карган энегнин эржине алтайы болор. Карган энег жыгылып калза, карганым жүрген жер эди деп каа-жаада келип барып тур жи бе, балам?!

— Же — деп, карган энезининг көп жакылталарына үренип калган Эркеш бодоп ло сөзүн берди.

Кобыны төмөн агып түшкөн суучактын жарадында сок жагыс төс жодранын жанына Энебей отыра түшти. Бу жерди эбире аяктап, кемге де калганчы катап айдып берип жаткандый, ол жүрүмин эске алынып, канза асты.

...Олордын жайлузы бу ла жерде турган болгон. Түн кирзе ле Те-

кегнин адазы јык этире ѓскѓн боро талдын ортозынан чыга конуп келетен. Айтпас ол тушта кижиге барар болуп чыдап калган, адазыла кожо койлоп јурген. Ол ло туштарда Айтпас јитте тунде туштажарга болуп, туниле кой каруулдаарга сѓмеленген. Некеј тоңго ороноло, кождын јанына јада берер, ийттерин де ѓредип алган, тырс ла јаткылаар. Олор экѓ дезе шак ла бу јодранын тѓзине танды адыргылаар. Таг бороро јарып ла келзе, Айтпас тонына оронуп ийеле, кождын јанын јадып ийетен...

— Эркеш! — Энебей уулчакты јоктоды. Эркеш дезе онын кийин јанында санаа јок кѓбѓлѓктѓп, карган энезин чек керектебей јурген.

...Кызынын кылык-јаңы кубула бергенин энези каранынан сезип, кару кызына тидинип болбой, акыр ла бир кѓн, акыр ла бир кѓн деп јурген. Је кѓн кожулган сайын Айтпастын кылык-јаңы там ла кубулып, адазынан качып, јажынып турар болгон. Адазы кай-кап-кайкап јуреле, керектин аайын сезип ийген. Је унчукпазынан сѓрекеј казыр јургенин Айтпас бойы да кѓрѓп, туйуксынып јурген.

Бир кѓн эгирде адазы јуртта керек бар дейле, јурѓп калган. Тѓн кире берерде, Айтпас энезин тѓгѓндейле, јодранын тѓзине јажынып, айдышкан уулды сақып отырған. Адазы дезе јолдон бурылала, талдын кийинне јажынып, ат ѓстинен кѓрѓп отырған. Ол кызы кемле туштажып турганын кѓрѓп, онон арыгы јурѓмин башкарып койорго сананган. Айтпас адазынын иженчизи болгон. Оны уул бала чылап јурѓмге ѓредип, кемнен де камааны јок јурѓм јурер салымду эдип койорго амадаган. Эмди ол амадузы бызылып, «улустын тилине калдым» деп санаып, талдын кийинне анган казыр отырған.

Айтпас уулды узак ла сақыган. Келетен ѓйинен ѓдѓ берерде, јодранын алдынан чыгала, боро тал јаар баштанып, комыдап-комыдап айдынган. Оны уккан адазы талдын ортозынан андый чыга конгон. Айтпас адазын кѓргѓн бойынча, айлын дѓѓн јѓгѓрген. Је адазы ачынганына кызын ат ѓстинен аттын камчызыла камчылай берген.

— Комыда-а, комыда-а, ѓйла, сақы!

ѓрѓлѓ кайыш кийимди ѓдѓп, кыстын эдинде кара-кѓк јолдор артырып турған. Айтпас ѓчѓжѓлѓ, бир де унчукпай, јаныс ла коруланып камчынан качып, ары-бери јѓгѓрип, айлын дѓѓн блаажып турған. Је камчы бир де јаспаган. Уѓрге једип келерде, ийтер ѓрѓжип чыгарда, энези чадырдаг чыга коноло, кызын корый алган.

— Сени тѓзѓгѓн, сени тѓзѓгѓн! — Камчы энезинин будын орой соккон.

Эки кѓнге јадындап турала, Айтпас айлынан барарга шыйдынган. Канча кѓнге энези мекелеп болбой салган. Айтпас кѓндѓре ле, той-ѓш јогынан, Текеннин адазынын айлын дѓѓн јуре берген.

— Мынаар ондо чичке кара јол болгон — деп, Энебей узун ѓлѓг

жаар колын уулап, каткырып айтты. — «Эмди каткырбай а-а, ол тушта жаш та, тенек те, же барак, балам» — Энебей кобыны төмөн басты — «Жакшы болзын, жаңыс жодрам!».

«Жакшы ба, Тенгерек? Олбөгөннүн өчинде сеге жолыгарга келгенис» — деп, Энебей ичинде коркышту ачынып, тыгыда кыйгырий калган. Ойноп бараткан Эркеш чочыйла, кижн келеткен болор бо деп, ары-бери аяктынып — «Карган эне, ол кем?» — деп, амыр бербей баратты. — Тенгерек — деп, Энебей уулчакты чаптыксынды.

...Тенгерек деп орто жаштан ажа берген кижини колхозтын баштапкы председатели Тадыров Ойрот Амырович деп кижинин ордына председатель эдип тургускандар. Ойрот Амырович оорыйла, иштеп болбой жада берген болгон, жаңызын улус «аймактаг келген кижн» дежетен. Ол жаңыскан келген, же удабай жаңыскандыра жаткан тул келин-ле бириккен. Жаан бүдүмдү, кезем тилдү председателди улус чебер уткыган. Тенгерековко баштадып, баштапкы эки жылды колхоз жаан чыгым жок өткөн, база келер жылда десе колхозтын ажы коркышту жакшы бүткен. Тенгереков Айтпастын өгөөннн иштенкей, адааркабас деп жарадып, бригадирге тургускан. Бригадир, чындап ла, анчада ла кыра ижн тужында, коно-түне, айлына да келбей иштеп жүрген. Келер жаста кырларга үрен чачар тушта кенейте аш жетпей калган. Тенгереков бригадирди улустан аш жуудырган. Жуулган аш база жетпесте, бригадирди база катап аш жуудырган. Көп айылдар берер ажы чын ла жок учун, мойногылап ийген. Оны көрүп, Айтпастын өгөөни улустан аш жуурынаг мойношкон. Айалганы көрүп, журтты Кожут бойы кериген. Үрен аш жеткилинче артырылганын бригадир жакшы билер болгон, онын учун арбынду аш жоголып каларда, Тенгерек ашты туйказынан садып ийген деп серенип, кожо иштеп турган уулдарга бойынн санаазын айткан. Ол куучын оног ары улалып, текши улуска жайыла берерде, председателдин өскө аймактын улзуына туйка аш сатканы жарталып чыккан. Же куучын куучын ла болуп, улустын ортозында артып калган болгон. Кыра ижн божоп, табыш токтогон кийинде, туку көк чыгып каларда, колхозтын текши жууны болор деп жар жайылган. Жууннын алдында Айтпастын өгөөни жаскыда үрен аш жылыганы керегинде суракты ойто көдүрер деп шүүнип алган.

Жуунн алдында жылдар болгон. Ыраак кырларда жаткан ас улус жалтанып, жаандарга удурлашпайтанын Тенгереков сезип алала, бойынн санаазыла кылынып, улусты коркыдып ла бийлеп баштаган. Ого удур болорго турган өгөөннн Айтпас токтодып, — «Жүрегим жаман сезет» — деерде, өгөөни онын сөзин керекке албаган. Жуун жакшы башталып, көндүгип ле жадарда, Айтпастын өгөөни сөс сураган:

— Былтыр аш жакшы бүткен. Күскиде бисте үрен аш артыгынча арткан болгон. Жаскыда десе коркышту шыраладыс. Эмди бистин улус-

та курсак эдип жиир аш та артаган. Ол аш кайда барган? Колхозчыларга үлебегенис, мен бригадир кижги кол салып, ары-бери аш бербегем, бу чотобот отыры, база билбес. Колхозтын јобжбзи десе јагыс Тенгерековтын колы ажыра барып јат, ээ болгон кижги ол. Оног сураар керек.

Ол ус сабарыла Тенгереков јаар көргүскен. Оскө јерден келген јамылу болордо улус оны бойынсынбай Тенгереков деп көндүре адагылайтан.

— Чын, чын! — деп, отырган улустан кыйгы чыккан. Оног ары улус бой-бойынаг сөс блаажып, кериш башталган. Кезиктери тура јүгүрижип, согузарга тургулаган, туранын ичине улус анаар ла кыймыража берген. Табыш эмес табыш, јуун үзүлген, улус кемди де укпай барган. Тенгереков кыймырап јаткан улустын ортозыла өдүп барадала, Айтпастын өгбөнине — «Суранып турун ба, бажын бадар» — деп, казыр айткан.

Эртенгизинде ле председатель Айтпастын өгбөнни бригадиринег чыгарала, аттар азырадып койгон. Айтпас өгбөнине болужып, эниг сайын аттын чеденин дөөн келетен, Тенгереков десе ыраактаг укту айгыр экелип алган учун, улай ла чеденде айланыжатан. Ол келген ле сайын Айтпастан көзин албай турганын Айтпас сезип ийген. Келинге ондо аң ошкош не де бар деп билдирерде, каранынаг оног јалтанып јүрген.

Бир күн энгерде Айтпас иштег јанып келеделе, јолдо кичинек јодра терип аларга, арал дөөн јүгүрген. Кол једер јердегизин улус терип койгон учун бийиктей чыгала терип турган. Јаланга иштеген улустын абразы калырап өдө берерде, јанарга мендеп, јодраны капшай-капшай терип турган. Кенетийин јанына атту кижги јортуп келген. Айтпастын јүреги јимирт эткен. Капшай ла кайа көрөдө, Тенгерек. Олор удуратедире соок көрүшти. Айтпас бойын тудунып, оны керектебей турган кижги болуп, јодраны түрген тере берген. Тенгереков јууктада јортуп келген, Айтпастын колына јодра тудулбай барган, је кайа көрбөди. Тенгереков камчызынын сабыла келиннин јикпезин алдынаг өрбө бийиктеде көдүрип ийген. Келиннин күнге күрере күйген толу буттары көрүне берген. Удурлашпаза бойы јүре берер болор бо деп сананала, Айтпас бир де кыймыктанбаган. Тенгереков күчтү колдорыла келиннин јыланаш тизелерин кучактай алып, буурайып келеткен чачту бажын тизелерге тийдирип, тымый түшкен. Айтпас коркыганына бир будын ушта соккон. Өгбөн чочыйла, кайра чарчаган. «Ы-ы, тирү јылан, бир тушта...» — деп, тижин тиштенип айдала, јерге сүйүртелип калган камчызын ала койордо, Айтпас јодрага јапшына берген. Тенгереков ачузын түжүре камчыла Айтпастын буттарын агашка орой соголо, түрген ары болгон.

Айтпастын өгбөнни малла кожо кедери болгон. Бир күн түнде энези уулчагын койдополо, уйуктап жатса, кижжи көзүккө токулаткан. Айтпас тура жүгүрел, эжиктен тыңдаланып турган. Өгбөнни тайганан мындый орой качан да келбейтен. Кижжи бир де унчукпазынан эжикке келет, көзүккө барат. Айтпас уза-ак тыңдаланып турала, өгбөннин базыдын танып, — «Канайып турун?» — дейле, капшай ла эжигин ачкан.

— Түбек, энези. Укту айгыр өлүп калган. Жардан ажала, мойны кайрыла берген ошкош. Эмди меге түрме, жаньыс ла түрме. Тенгереков бчин албай аа.

Олор экү унчугушпай баргылаган. «Кандый да болзо, малдын жанында бол. Шылу болзо, сен малдан ырабаган. Өнөтийин эткен эмезинг» — деп, Айтпас өгбөнни мекелеп турган. — Тенгерековко мен байраын».

Күн жагы ла кырдын бажына чарчай берерде, Айтпас председатель эш төөн жүгүргөн. Онын ады чакыда белеп турарда, ол турага кенейте кирип барган. Олор чайлагылап отыргылаган. Айтпас айдынын болбой жүрексиреп турганча, эмеген ого аяк уруп, столго кычырды.

— Слерге керектү келгем — деп, Айтпас председатель жаар баштанган. — Түнде кедери азык жетирип жүргем, укту айгыр өлүп калган. Туманда...

— Укту айгыр! — Тенгереков эжиктин жанында турган Айтпасты ниде салала, туранан чыгара жүгүрип, чакыдагы адын минген бойынча чаба берген.

Айтпастын өгбөнни жанында жаткан койчыны айбылап алала, айгырды ак жер дөбөн сүүргөп жаткылаарда, аайы-бажы жок мантаткан Тенгереков жеде конгон. Ол ат үстинег кыйгырып, согуп, атла бастыраарга турган. Айтпастын өгбөнни бажын корулап, керекти жартап берерге, удура кыйгырган. Тенгереков кайыш чылбырла онын жаагын жара соккон, кан жалбырай берген. Бу ла тушта Айтпастын өгбөнни оны аттын үстинег антара тартарда, ат үркийле ары болордо, Тенгереков бир будын үзенинен чыгарып болбой, сүүртелип бараткан. Койчы көрүп турала, кату керекке киришпеске агаштын ортозына кайылып калган. Мал да өлтүргөн, председатели де өлтүргөн бурузына коркышту туйуксынып, Айтпастын өгбөнни ол ло адын мингенче, тынчы алып, бу жерден чек качып жүрүп калган. Журтта Айтпас уулчагыла экүден ле экү арткан.

Энебейдин көзине Тенгерековты калганчы катап көргөнни эбелип келди. Ачынганьна карганактын эди-каны изип, колдору тыркырап, карыыр жажы жеткен Тенгереков өгбөннин айлын көстөп базып ийди.

...Ол тушта ол атка сүүртеделе, көп оорыбаган. Өгбөнни кача берерде жайымжып, жаньыскан арткан Айтпасты бактыртып, ойножы эдип коркыдып аларга санаган. Кичеенип иштеп ле жаткан ижинен өнөтийин сүүрүп, улус жуулган жерге качкыннын үйи деп жамандап, коркыш-

ту кыскан. Айтпас ал-санаага тўжўп, ичинде онон коркор боло берген. Же карандыра өгөөни ойто келер болор деп иженип, сакып жүрген. Бир күн Айтпас балдар ээчидип алала, суунын жарадыла журт төөн бозулар айдап келеткен. Кенетийин ологро удуря председатель жортуп келеткенин көрүп ийеле, балдарды мендедип, ологро кожо жүгүрген. Тенгерекон десе онын жолын атла туй алып, бийиркеп, ангыжып турган. Балазынын көзинче өгөөни керегинде жаман айдар болор эмезе бойын базынар болор деп жалтанып, Айтпас балдарды озо жүгүртип ийген. Балдар агаштын ортозын дөөн кире ле бергилеерде, удуря керижип, ачу-ачу айткылап, блаай баскан. Тенгерекон ачынала, ээрген жайылып келип, Айтпастын чачынан жастыра туткан: «Качкынын каты, сендий неме кайда барар, меге жалынарын, түней ле бойын келеринг».

Ол келинди деремне дөөн божотпой, бажын корып, жууктаган ла сайын сооро тудуп турган: «Тенек сен, тенек. Мен сени жакшы алып жүрерим, жакшы жадарын. Качкынынгы сакыба. Оны тайгада качып жүрерде өлтүре аткылап койгон». Айтпас жүгүрүп келеле, онын жүзин дөөн түкүрип ийген. Кожут капшай ла ала койды. Аттан түжеле, келинди күчтү колдорыла суунын жарадын дөөн ийдип турган. Кенетийин балдардын үни угуларда, Айтпас ушта соккон. Тенгерекон оны эн жаман сөстөрлө айткылап, колыма ла тудул деп кекенип, кийининен болгон. Балдар десе ыраактан көрүнгилеп келген. Өгөөн Айтпастын жегин жара тартала, согорго талайып келерде, Айтпас кайра болойын дейле, бийик жараттан ажа берген. Кожут десе оны сууга түшкен болор деп коркыйла, балдарга көрүнбей, деремне дөөн жүрүп калган. Күски суунын соогы өдүп, Айтпас бир канча күн төжөктөн туруп болбой жаткан. Ондонын ла келеле, арга жокто уулчагын ээчидип, өскө жерде жаткан ада-энезине жана берген.

Энди Тенгерекон өгөөнинингуразына жууктап келеле, Энебей жолдоң узун агаш тудунып алды: «Ийтти, акыр, жаш жеткенде кирип көрөйин, жүрүминди үзе жүреле, эмди нени айдар эмежин». Кичинек болчок туранын эжигин Энебей кенейте ача тартып, бийиркеп кирди. Карара ышталып калган печкенин жанында кирлү кийимдү, карып, чек чучурап калган кижжи үргүлөп отырды. Ол турага кижжи кирип келгенин угуп ийеле, эки колыла бойын айландыра жерди сыймалап, ыраак чачылып калган серенкени таппай турды. Ол сокор болгон. Туранын ичиндеги немелерден, ышка карарып калган стенелерден бу кижжи сок ло жагыскан жадып турган деп билдирген. Карганак бажын салактадып, ойто ло үрпейе отыра берди. Эркеш бу жаман бөдүштү кижжини чала жалтанып көрүп турала, жердеги серенкени онын колына чебеер салып берди. Байагы өлүмтик карганак бажы селендеп, колы-буды тыркырап, кыймыктанып, тынданып келген. Ол серенкени куру жер дөөн уулап — «Балам, печкеге оттон салзан» — деди. Энебей кыймыктанбады. Эр-

кеш серенкени араай алала, Энебейге берди. Карганак Эркешти бала деп танып ийген, жаан кижиги киргенин дезе аярбай калган. Онын бажына кийип алган түгү тазал, бөзи учукталып калган эски бөрүгүн Энебей танып ийди. Бу бөрүктү Кожут жакшызынып кийетен. Энебей бштөп келген санаазы булгалып, карганакка танытпаска эжиктин жанындагы кайырчакка араай отырып алды.

Карганак полдо тургузып койгон аяк-казаннын жанын дөбөн төрт-тамандап барала, сыймалап жадып чөйгөн табала, печке жаар жылдырып, — «Суу жок эмтир, балам» — деди. Чөйгөндү ол жерге таштап ийеле, ойто ло аяк-казаннын ортозынан нени де бедрей берген. Энебей Эр-кешке чөйгөндү экел деп имдеди. Эркеш чөйгөндү аларда, карганак — «Сени кем ийди, балам?» — деп сурады. Уулчак Энебей жаар көрөлө — «Карган энем» — деди. Карганак бажын кекип, база неме сурабады. Энебей туранан капшай ла чыкты. Тенгерекөвтын мындый отырганына жолыгарым деп Энебей качан да сананбаган. Оны көрөлө, кату неме айдарга тидинбей, жана басты. Кенетийин болчок туранын эжиги ачылып, сураган үн угулды — «Балам, сен кайда бардың, чай ас, чай ас. Экешти көрдүң бе? Байа келер болгон, конор болгон...»

Энебей тур-турала, ойто келди. Эркешти чөйгөндү сууга ийеле, бойы учукпазынан печкеге от отырды. Карганак жаан кижинин базы-дын танып ийеле, — «Экеш жеткелен туру не» — деп, бала чылап сүүне берген. Энебей Эркешти карганакка кожо отыргызып койоло, бойы чай кайнаганча тышкары отырды. Жанында жаткан улустан кижиге келзе, ого до болзо, өч аларга келген эдим, мындай кижиге болорым деп айдып койорго санайып, кижиге сакаган. Чай кайнаганча кижиге де, балдар да келбеген. Энебей кыжырантып туруп карганактын алдына курсак салып, чайдан уруп берди. Онызы изү чайдан эмеш ичип жүрөт, жылу печкеге жөлөнүп, аягын да тудуп болбой үргүлөй берген. Энебей Эркешке экү араай чыгала, капшай ла жанар деп шыйдынгылады. Энебей уулына «тургуза ла келип апарзын» деп телеграмма салдырган. Түндө ооруп, танды шыралап жадып адырган.

Жаны келеле, Энебей төжөккө жатпаган, санаага да алдырбаган. Тоолу конгон кийинде, эгирде Эркешти мекелеп туруп адазына жет-диндирип берген. Бүрүнкү кире берерде, айлында сок жагыскан артып калды. Карануула кожо там ла уйдаап турганын бойы билип, бөдтийин жагыскан арткан. Ол божоп жатканын кемге де көргүспей, улустын ийин, керестеп айдышкан сөстөрүн угарга чаптыксынып, жаш улус онын жакылтазыла түнгөй ле жүрбезин билип, атанар алдында айдатан керестеп жакылтазын да айдарга күүнзебей, айдынбай да, жагыскан ла амы-ыр өлбөргө сананган. Очокко жаан оттон салала, чайдан азып ичеле, бастыра жүрүминде арыганынан амырап аларга тургандык орынына токыналу жатты.

КАЙДА СЕН, СЕРҮҮН ЭЗИН?

— Сениле не болгон? Айт. Менин билер күүним бар. Онон өскө мен сени аайлабай жадым. Сен жаңгыс ачынба меге, эркем... — Мен араай энчейип, Каринэнин бажына колымды саладым.

— Адик, эмди канча час?

— Беш минут жогынаг сегис.

— Алтайда эмди десе талтүш, таң туку качан аткан.

— Каринэ, жаманымды ташта... Мен Ташкенттен келзем, бис Алтай жаар барарыс. Айса Ташкентке кожо барак — сен анда амыра, мен иштин кийнинде сениле болорым. Андагы тураны көрбөриг...

— Жок! Мен кожо барадым деп айтпагам. Менин халадымды алып бер? — бу сурагыла ол куучыннын божогонын керелеп, жуурканды туура тартала, туруп чыкты. Орыннын алдында турган жым-жак өдүктөрин будына сугуп турганча, мен онын халадын жардына жаап бердим. Ол халадын кийгенче чыгып, кухня жаар сала берди.

Каринэ... Сенин серүүн колдорунгнын курчузы ла жука тыныжынган башка мени эзиртип, бажымды айландыраар не де жок деп сен билген болзон. Jүректин сызынын баазын сен билерин бе?

«Каринэ!» — Меге бу кыйгы калганчы ижемжимдий болгон.

Айландыра саг башка тымык. Бу жаан кыптар ончозы тапчы немедий. Каринэнин кухняда кискени эркеледип, куучындашканы угулат. Ол Андерсен деп жаан ак кискени сыймап, ого сүт уруп турган ошкош. Онон жегил алтамдары бери ууланды. Эжикке келе, жлөнүп, унчукпай көрүп туру. Ол анайда узак турар. Бис эки бойысты көрүп, унчукпай, токынаарыс... Эх, Каринэм, Каринэм... Меге канайда жууктаарын ол билбес, кезикте чек жаш бала ошкош — тыш та бүдүмиле, кылыгыла да. Мен орыннын кырына узак отырып, учында удур көрүп турган Каринэге араай айдадым:

— Кел бери...

Бу тушта эди-каныма жылу жайылып, кежирим кургайт, ачу болчок тамагымды өйкөп, араай ажала, көксиме түжүп, жүрегиме кирет. Мен ого база: «Эжикке турба!» — деп айдарга санангам, је жетире

айдып болбогом... Ол бастыра эжиктер ого эжиктер эместий, бастыра бозоголор бозоголор эместий араай, уккур жууктап келди. Онын колдору менин мойныма оролып, чачы оозыма кирип, кулагыма шымыранат:

— Бистинг кискени сен ундып салган, база ла азырабаган. Ундыба качан да, оног өскө ол сеге ачынар. Ол киске — тармачы...

— Је. Эје. Ол — тармачы. Ундыбазым качан да...

Мен катап ла Каринэнинг түниле ыйлаганын, оног бойымнын танг атканча уйуктап болбой ары-бери баскындаганымды эске алынып, чочыйла, жүрегим ачу сыстайт. Каринэмди көксиме сугуп алгадый кучактап, окшойдым.

— Адик, жаманымды ташта. Сен санааркаба. Тышкары — јас. Мен онын учун ыйлагам. Мен сени сүүрим... — деп, Каринэ мени сыймап, айдат. Менин бажым айланып, Каринэни колго көдүрип, кучактанып алала, «Мен эзирип калдым, Каринэм» — деп үшкүредим.

* * *

Энпр. Москва чыкту, бүрүңкий город. Күскиде, кышкыда мында карануй сүрекей эрте кирет. Оромдорды, метролорды оттор јарыдат. Тышкары карануй. Чыкту, кулур ошкош, кар араайын себелет. Кыш келип јат. Мен улустын ортозында метро јаар мендейдим. Каринэ айылда, жүрегим сыстайт. Вагонго кире конуп, јайым јерге сүүнип, толык јаар отырып алдым. Кандый да јиит үй кижі мени ајктайт. Байла, менин тере тонымды јакшызынын көргөн. Каринэ эмди нени эдип отыры не? Меге нени де азып салган болбой кайтсын. Бойы, байла, јунунатан кыптынг одын күүдүрип алала, узун, калын чачын тарап, сананып турган... Мен оны Ташкент јаар кожо апарар учурлу. Ол јокко мен барып болбозым. Каринэге анда јараза, бис бу кооперативтинг туразын садып ийеле, бойыс ол Ташкентте јуртка јадарыс. Каринэ анда иштеер... Мен эмди келеле, ого ончозын айдарым.

Эх, Каринэ! Нени ле айдар... «Јас. Мен сени сүүрим...» Эмди јангы ла кыш башталып јат. Байла, јас онын саназына кирген. Кандый јас? Менин учун јас? Мен онын канчанчы сүүжи? Мени ол сүүп јат па? Мени бе? А мени эмес болзо?!

Мен ондонып келеле, магдайым терлеп, менин станциям болгонын танып, карын бу станция учы болгоны эптү деп, бойымды шоодып санандым. Метродон чыгып, автобуска жүгүргенче једижип, кирип алдым. Јолой улус астап, автобустынг ичи когызай берди. Бистинг турада јадып турган бут јок өбөгөн алдындагы отыргышта отыры. Автобус селендеп, оног ары атанат. «Эне, автобус не калтырап туру? Ол соокко тонуп турган ба?» — деп, кичинек баланын күзүңгидий омок, ару үни бастыра автобустынг ичине јангыланып сурайт. Ајыктан-

зам кичинек кызычак энезиле экү јединишкилеп алган, автобустың ортозыла өткилеп келедири. Мен тура жүгүрип, келинге јеримди береле, бойым туруп алдым. Келин кызычакты отыргызып, јанына бойы бут бажында турат. Сыны коо, јакшынак чырайын кееркеде будыган, јараш ла чүмеркек ол кызычагын керектебей тургандый. Меге көрөлбө кемзине берди, жука чырайы билдирбес кызарып, туура көрди. Мен база өскө јер јаар көрөдим. Каринэ будынбай јат. Ого будуктар јарабай турганына ол ачынып турган. Онын чырайы будук јокко чокту... Је будук јарап турган болзо, не будынбас? Эптү ле кеен этире билгир будынза, база јилбүлү.

Балдар... Олор кандый кайкал? Менде балдар јок. Кызычак... Кыс балдар кандый эрке, јараш! Каринэдий кичинек кызычак болзо... Болор учурлу. Мен ол тушта онын адын кем деп адаарым? Бу кызычактын ады кем не? Менин адым Адильшах, адамнын адазы татар болгон. Бисте кызычак болзо, Каринэ бойы адазын, алтайлап. Алтай аттар јараш: Эрјине, Чейне, Бачымат, Чынар... Каринэ, байла, оны база керектебес, мен десе сүүр эдим...

Бистин токтоду эптири, кенек өбөгөн түжүп јат. Ого болужып, түжире калып ийдим. Мен эмди де ийделү, јинт. Меге одус беш јаш. Одус беш, ол көп эмес. Айса көп пө? Каринэге десе јирме үч. Кайдаг билер ончозын? Мен айлым јаар јойу базып барадым. Бийик, кара кышкы тегериде јылдыстар өчөмик суркуражат. Је меге та ненин де учун олор бүгүн јаркынду билдирет.

Бистин Ждановский районнын бу Ферганский, Ташкентский деген оромдорында, Самаркандский бульварда сүрекей балкашту — јаңы район. Кенетийин меге јастын жыды јытанды, кандый да серүүн, эрке эзин табарган бойынча, јылыып калды. Мен токтой түжүп ајыктансам, алдымда газондо эски, куу блонг јадыры. Је терең јерде, бу блонгнин алдында, эрке јымжак јылу бары чокым сезилип турат, мен оны јүрегимде сезедим. Кулагыма табыштар толуп, та кайда да јуукта тамчы тамып тургандый угулган. Јүрегим тын ла јарт согулып турды. Јарыларга келеткен бүрчектин жыды да јытанды деп билдирген, удабас јааштар да болор немедей бодолгон.

Јаан туралардын јаркынду отту мун көзнөктөрине көрүп, мен санангам — улу оттор, анда улус байлу ажын ичкилейт, сүрлү, өкөр балдары јымжак, јылу тбжөктөрине јадып уйуктаар алдында, улу түштерин көрөрдөг озо чөрчөктөр уккулайт: кем Андерсендийин, кем јажыл теректен алтын илјирмеле армакчыладып салган үредүлү кискенийин, база кем де Күнчыгыштын куулгазынду абакайындыыйн. Јылдыстар тегеринин агынында ырысту имдешкилеп эжингилейт. Онон бир јылдыс калып, узак учуп барадарда, мен көстөримди ого көдүрип, бистин јуртыбысты бек ле јажына јылу болзын деп күүнзегем.

Мендеп, бежинчи катка чыгара жүгүрүп, эжикке сүүнчилү једип келеримде, мен нени де сеспегем. Бойымның түлкүүримди айдары јок эптү тудуп, эжикти ачала, кийдире жүгүргөм. Тураның ичи јылу болгон, казанда аш та сооголок, је сен дезе јок — јунунар да кыпта, күскүниң де алдында — чек бу айылдың ичинде. Столдың үстинде ак чаа-зынга јуунак, үренчик колыңла: «Јакшы болзын, Адиль!» — деп бичип салган болгон. Мен бүтпей, ачыңгам: «Бу кандый шок? Очөткөн немедий... Каткымчылу! Чингиз Айтматовтың «Јакшы болзын, Гульсары!» деген бичиги санаама кирген. Ачу күлүмзиренип, тонымды, бөрүгимди чечпей, тактага отыргам. Мен карган атка, Гульсарыга түңгей деп, өчө-жиң санангам. Киноның ишчизи, сценарист не мен. Је бис ончобыс эмдиги бйдин балдары... Мениң сени сүрүжиң, вокзалга јаба једеле, эбиртип экелер учурым да, јббим де бар. Барган болзом кайдар! Сен уйалар эдинг, бис ойто ло јанып келер эдис! Је мен санангам: «Бар-зын. Бис ончобыс түңгей. Ол оны јазап билип алзын. Баргай ла...»

Оноң мен тондуга тактаның үстине чалкойто јадып, тыңдалангам, база мен санангам: «Бис бу жүрүмисте ончобыс та нени де сүрүжиң ја-дыс. Эмди мен Каринэни сүүп, сүрүжеримде, Каринэ арка јаар блаа-жып, база та нени де сүрүжиң јат. Оның учун ол Алтайга качып бар-ган, анда оның јери де болзо, ол оны бойы да ондобой турган болор. Ондозын. Кем нени бедреп турган, үзе көрүне берер. Бис сүүжиске бүтпей турганыс. Сүүш дезе чын бар болзо, ол бойының учун бойы турар, ол качан да актуга өчпөс учурлу. Мынайда сананып, мен турала чечингем, Каринэниң азып салган белең ажынан ажанып алгам.

Је түнде уйуктап болбогом. Мен туруп, баскындап, куру тбжөкти ајыктап, Каринэниң чачының жаңыс кылың да болзо табар болорым деп иженгем. Оның үзүлип калган јинјизин столдың кайырчагынан көрөлө, јок болордо, жүрегим чек јаманданган. Ол ло кайырчактың тү-бинде жаңыс јинјиге көзим јетпей, кыйналгам. Учунда токынаган ајас-ту тбжөккө једип, Каринэге баштапкы катап канайда јолыкканымды эске алгам...

Мениң алдындагы јуртымның ээзи, Марина, түштүкке амырап ба-рала, машина анданарда божогон. Ол учурал керегинде бастыра Москва билер. Марина менен алты јашка јаан, жүрүмге чике, түс көрөр кизи болгон. Мен Маринаның өлүминиң кийинде тың кунугып, иш-тен өскө нени де сеспей, ондобой, кандый да түлей болуп калгам. Ой меге токтоп, тонуп калган немедий билдиретен учун, мен көп иштеерге албадангам. Ташкент ле Москваның ортозына учуп, эки студияла кол-бу тургузып иштеп турар болгом. Бу айылдың ичинде Маринаның јаан портреди кара јаламала айландыра чедендеп салган туратан. Меге бери келерге, јадарга айдары јок уур болгон. Маринала бис јаан-тайын бой-бойысты тооп, ондоп, јакшынак најылар болгоныс, је кажы-

быс ла башка жүрүмдү болгонысты мен эмди ондоп, та нени де жүрүмдө өткүрүп салган, неге де једип болбогон аскындый эриккем. Балдарду болорго бастин качан да амадабаганысты эске алынып, буруланып чочыгам...

Бир күн менин айлымда телефон сан башка шыгыраган. База кыш, ноябрь айдыг учы. «Таджикфильмнин» сценаристи тургузуга јөптөлгөн сценарийин көргүзөргө айбылап сураган. Онын сурагы Госкиноло јөптү болгон. Мен мойноор арга јокто сценарист үй кижн болгонынаг кемзинбей айткам:

— Сценарийереерди түрген јетиригер, оног башка мен айлымнаг чыгып жүрөргө мендеп турум!

— Сагып алыгар! Мен чүрче де берип ийеле чыгарым, узак бир де тутпазым — деп, үй кижн турумкай сураган. Ол чындап та удабай једип келген. Мен эжикти ачып, эки кыс турганын көрдим. Олорды үйге божодып, ичкери кычыарга келишкен. Кыстар экилези кап-кара көстөрлү, седеккек. Олордын јааны меге колын берип: «Гюльбахор, Таджикистаннаг, баштап турган сценарист болорым, а бу дезе менин үүрем, ады Каринэ, МГУ-нын журналистика факультединен — деп јартаган. Бис танышканыс. Айылчылардын тондорын алып илеле, ичкери кыпка кычыргам. Кыстар јалбак тактага коштой отыргылап алган. Гюльбахор дипломат тудунчагын тизезине салып, сценарийин алып келеле, меге јартады: «Бу сценарийди кычырып көрүгөр је. Мен озолодог ло слерге күндүзек болорым. Слердин шүүлте-түзедүлереер меге тузалу ла баалу болор... Коштой отырган Каринэ бурулу ла кемзинчек көстөрлө көргөн. Онын айдары јок сескир болгоны кенетийин иле ачылып, мени кайкаткан! Мен чочып, ого удур көрбримде, онын кандый да ыраак ла кару көстори качан да таныш ла јуук болгондый көрүнгөн... Каринэнин көсториинде ончозын көрөр чок, јаркын бар болгон, је бу јөби јок башказы учун ол улустаг јалтанып, тууразында уйалчак кызычак чылап жүргендий билдирген... Ол туранын ичнн айкапта, стенеде портретти көрөт. Меге неге де јенил бе, амыр ба боло берген. Бу өйдө жүрегим нени-нени сести эмеш пе? Јок. Је та неге де күүнзеп, кыстардан сурагам: «Соок сыра ичереер бе?» «Јок, јок. Биске не де керек јок. Быян болзын! Бис капшай барадыс...» — деп, Гюльбахор мойногон. «Јок. Не де керек јок» — деп, Каринэ төп айдынган. «Ичереер!» — деп, мен кезем јакарып, кухня јаар сырага жүгүргөм. Эзелеле, алаңзыбай үч башка уруп ийеле, эки чөбчөйдн кыстарга сунгам. Гюльбахор чөбчөйдн түрген алган бойынча, Каринэге берип, оног менин колымда Каринэге сунганымды бойы алган. Меге үчинчизин унчукпай көдүрөргө келишкен. Сырадан кичинек ууртап, кыстарды столдын јанынаг көрбдим. Онон ойто ло кыстардан сурайдым: «Манты јиреер бе, кыстар?» «Слерде өй јок!» — деп, Гюльбахор чо-

чыйт, Каринэ алаг кайкап көрөт. Мен: «Ой эмеш бар ла!» — деп учугуп, чөбчөйүмди тургузала, кухня жаар катап барадым. Анда жылу мантылардан үч башка салып экелеле, столго тургузадым. Онон бис оңдобыс отырып, ажанып баштадыс. Гюльбахор эпюксынын та нени де куучындаарга ченежет. Каринэ учукпай арып ла жөпсинип калган, төмөн көрүп ажанат. Ол эмеш амзап жүреле, кемзине берди ошкош, аярып турганымды сезип ийген. Мен столдог чыгып, туура кып жаар барып киредим. Анда токтой түжүп, көзимди көдүредим. Удура турган жаан күскүдөг бойымды көрүп, жууктада базала, аяктаналым. Канча ойгө бойымды күскүдөг көрбөгөм? Чырайымды, тыш бүдүжимди киче-бегенимнен бери көп ой өткөн. Маринанын өлүмүнүн кийинде мен сок жагыскан артып, оны үзе ундып салгам. Чике жууктап келеле, күскүдөг бойымнын арып ла үрелип калган чырайымды көрдөм. Магдайымда чырыштар чокум билдирет. Чачымда, саамайларымда, сагалымда ак кылдар... Мен буурайганымды көрбөгөм! Кайкап, күскүдеги бойымла жүк арайдан ла жөпсинип, колымнын үстине бажымды саладым. Мынайда турала, көстөриме жаш айланып келген. Жүрегим, байла, эриген. Онон оңдоноп, айылчыларга чыгар керек деп биледим. Ойто келип, жериме отырып, соок сананып, арыганымды сезедим. Көрбөм, Гюльбахор ажанып божоп калтыр. Каринэ база, же ол курсагын жибей, тургузып салган. Мыны көрүп, мен ого айткам: «Бу курсак жамаан болзо, мен бурулу эмес. Оны эртен тура менинг энем белетейле, атана берген... Ол бурулу. Каринэ мыны сагыгандый удурат түс көрөлө: «Курсак айдары жок жакшы! Слер канайып туругар? Кижинин энеси канайып бурулу болотон?» — деди. Бу ойдо ол неден де жалтанбай тургандый — керсү де бийик... Мен жөпсингендий төмөн көрдөм.

Кыстар аш-түс учун быяан айдып, өрө тургулайт. «Бис барадыс», — деп, Гюльбахор араай айдат. Каринэнин бүдүжү туку качан айлына жуунып алган кижидий кубулып калганын аярып кайкайдым. Мен үүрелерди үйдежерге турадым. «Слердин сценарийерерди мен түнде кычырып саларым, эртен тура телефон согуп ийгер!» — деп, Гюльбахорго жакып, олардын кийинен базадым. Айылчылардын тондорун алып, болужарга жеткелегимде Каринэ тонын бойы кийип алды, ол мен жаар көрбөйт. Гюльбахордын тонын кийдирип, жүрегим та неге де ойнойт. Олор: «Жакшы болзын!» — дежип, эжиктен чыккылайт. Мен эжикти жаппай, колымды көдүрүп, жаңыйдым. Кыстар күлүмзиренгилеп, колдорыла каруузyna жаңыгылайт. «Мен жагыс ла Каринэге көргөм, а ол? Ол билди не? «Столдын үстин жууп: «Не бу? Не болды?» — деп бойымнан сурагам. Кайдаар да барар күүним келбей, жадып, сценарийди кычыргам, же не де бажыма кирбеген. Куукупай, санапбай, баштаркы катап эрте уйуктап калгам. Коно нени де түжөнбегем, ойгонбогом, айса болзо түжөнгөм, же бойым билбезим. Ол

тушта менин эн жаан тўжым ойгуга болгон до! Эртен тура ойгонып, амыр, жылу жатканымды сескем, ол неден улам болгонны эске алып, кем де билип ийгедий жажыргам, бойымнан жажыргам.

Ол кўн менин тышкары чыгар кўўним келбеген, турамнан качпай, коркыбай жаңы кўн баштагам. Айылдын ичин жуунадып, курсак азып ичкем. База... База десе мен ол кўн бойымды кўскүден көрүп, жарагам. Маринанын озогы будуктарын таап, чачымды ла сагалымды буудып алгам. Кем де кайкаар, же мен ол тушта ийделү кўўннинг олжозында болгом. Ол кўўнди эмди де ундыбагам. Ол кўўним учун мен Каринэнин алдына уйалбазым. Мен ол тушта ол кўўн учун өлгөдий болгом...

Тўш меге изү ле узун деп билдирген. Эгирде мен чек эзирик отыргам, аракы жоктон эзирик. Мен сақыгам не. Гюльбахор он час эртен турада телефон согуп, эгирде сценарийине келер болгон до! Же Каринэ та мени ченеген, та шооткон — ол келбеген. Гюльбахор бир режиссерло кожо келген. Мени соок сууга суккандый болгон.

Ондонып албай айылчыларымды кайкадып отургам. Бир билинип, бир билинбей, сценарий керегинде куучынды баштагам. Сценарист болгонымнан бери андый шүүлтези жок немени жаңыс ол кўн куучындаган болорым. Учунда менин сценарийди ондобогоным жарталып, билинип келгем. Катап куучындажып, олардон сценарийди жартап угуп, көскө кычырып, куучын көндүккен. Мынайып чек ондоноло, жинтерди сүүндирип отырганча телефон соккон. Мен телефонды алып, жүрегим шимирт этти — Каринэнин үни! Ол жакшы сурап, кудайдын учун жаанымды таштагар, чаптык эткен болзом дейле, меге келген айылчылардын бир-бирүзи керек болуп турганын жартаган. Мен жакшылажып, телефонды ненин де учун режиссер уулга бергем. Ол Каринэнин айтканын тындап: «Эйе, эйе, бис эмди ле удабай божоп жанарыс! Түрген келерис, таксиле, кунукпа, сақы!» — деп, куучынды божоткон. Мен телефонды ордына салып, нени де айтпагам. Сценарий керегинде куучын божордо, мен айылчыларыма чай ургам. Бу ла тушта мен Гюльбахорго чике көрүп, сурадым: «Каринэ анда слерди сақып жат па?» «Эйе!» — деп, Гюльбахор оморкогондый айткан. — Ол жакшы кыс, менин эн ле жуук нөкөрим...»

— Ол кайдан? Кече сураарга ундып салгам... Казах па?

— Жок! Ол алтай. Алтайдан. Университетти бйыл божодор...

Гюльбахор кожо келген уулдан, татар Булаттан, жөн сурап тургандый, учурлу көргөн. Булат жылу күлүмзиренип:

— Каринэ, Каринэ — ол Алтай туулардын куулгазыны ине, база андый кыс кайда да жок... — деп унчугып, Каринэ керегинде сөслө онын бойын билер керек дегендий база нени де айтпаган. Мен Булаттын жөбрен орус князька тўней кеберин аярып, ол Каринэни сүүп, айса болзо, оныла омок ло эптү кучактажып, ойноп турганын санаамда

журап ийеле, уйала бергем. Гюльбахор бүгүн мени сүрекей жылбиркеп аыктап жат. Мен бир журтты журттап, жүрүмди көрүп койгон эр, үй улуска жаантайын жарап турганымды жастырбай сезетем, же олорды күүнзеп көрүп жүрө, андый ла тын керекке албайтам. Көп жакшынак, жараш келдиргерге, кызычактарга мен жолыккам, иште коштой жүрүп, санаалу ла кеберкек болгондорун кайкагам, же ончозыла акту күүнимнен куучындажып, кемизине де ачу аштый, кенейте шыркадый табартып, алаңзыбагам... Гюльбахор кече мени көргөн, онын учун бүгүн кубулып калганымды аңылап, кайкап турган... Булат санаалу жинт, мененг бир эки-үч жашка огош болор, байла, ол та нени де соок ло терен шүүп, мениле кату ла аярынып куучындашкан. — Айдарда, Алтайдаг дештеер бе? А мен Алтайе жакшы билерим. Алтанынчы жылдарда анда болгом. Сүрекей кеен жер! Ар-бүткени кандый да ару. Кандый жыштар, тайга, а туулар! Слер болгоноор бо?

— Мен барарым, — деп, Гюльбахор мендеп айдат.

— Мен билерим, — деп, Булат жарты жок, же терен учурлу каруу жандырат.

— А Каринэ кандый сөөктөн не? Анда сөөктөр бар. Телениттер, төлбөтөр...

Булат мен дөөн курч көрүп: — «Ол кергил сөөктөн» — деп айтты.

— А... Андый сөөкти мен билбезим. Менде кайда да ол жоруктарында бичиген бичимелдер бар эди. Анда жерлердин ады, сөөк-уктардын, өлгөн-чөптүн, аң-куштардын аттарын бичип салган, — деп эске алып, Каринэ бойы бүгүн не келбеген деп сурагам.

— Ол плов кайнадып жаткан. Бис эмди анаар айылдап барарыс — деп, Гюльбахор жартаган.

— Ол общежитиеде жадып турган ба?

— Эйе. Олордо жакшынак общежитие.

— Онын ада-энези бар ба? Кем болужып турган? Москвада кыс балага жангыс стипендияла жадарга күч — деп, мен шылайдым.

— Ол ада-энезинен сала бергени удап калган. Ол көп акча, жеңил жүрүм сүүбес киж. Тегин жүрүм ле кайкамчылу нажылар ого жөбжө, — деп, куучынды Булат божотты.

Мен мыны угуп, Каринэ, байла, кайда да үстине иштеп те турган болор деп шүүп, ого килеп, келбегенине кородобой турдым.

— Мен оныла Алтай керегинде куучындажарга күүнзеп жадым. Слер, Гюльбахор, Каринэни катап айылдадып экелигер... — деп, мен Гюльбахорды сурагам.

— Мен бу ла күндерде жанып жаткам. Слер бойоор ого бичип ийгер, мен дезе ого мынаг барзам айдып салайын — деп, Гюльбахор ручка ла чаазын чыгарып, меге Каринэнин адреси ле ады-жолын бичип берди. — Сендий ле жалтыраган, ару эрлер ого керек болуп турган чы-

лап... — деп, каткылу жүзүп Булат меге килеп туура эдет. Булат, сен жакшынак уул болгон! Бис колдорыстан бек тудыжып, узак жакшылашканыс... Оног мен Гюльбахорго кару күлүмзиренип, колынаг тудала: «Каринэге эзен айткар!» — деп жакыгам. Булат энчикпей кату сагыган. Ол Гюльбахордын тонын бойы кийдирип, тудунчактарды колына алып, эжикти ачкан. Слердер бозогонын ары жанынаг күндүүлү күлүмзиренгилеп, катап «Жакшы болзын!» — деп айдыжала, жоголып калганаар. Ол ло баргылап, слер меге жангыс бистинг тойыс тушта катап жолыкканаар... Мен слерди жетире билип болбогом. Айса болзо слер чыдык ииттер? Бистинг тойыста слер жангыс ла Каринэни окшогоноор, Каринэге нени де башка сагыгылап тургандый көргөнбөр. Мен слерди сүүгем, Каринэ учун сүүгем. Слер оны билгенер бе, билерер бе? Мен Маринаныг кара чедеидү портредин алып турарымда, меге Марина Каринэле таныш болгондый, ол оны сүүгендий, сүүрдий билдирген... Ол бийик, ару мандайынын алдынаг терег, чике көстөриле көрүп: «Каринэни сүү! Каринэни чеберлеп жүр! Ого качан да ачынбал!» — дегендий бодолгон...

...Каринэнин калыг кара чачын жазып, узун мойнын сыймап турум деп эдиреп, уйуктайдым. Оног ары түженип, кандый да соок вагондо поездде барып жатканымды көрдүм. Каринэ жок. Мен оны бедреп, Алтайга сала берген деп эске аладым. Бойым кайда барып жатканымды билбейдим... Жүгүрүп, поезд кайда барып жатканын угарга, улус көрдүм. Купениг коридорынын учында танкылап турган таныш бут жоктоп суразам, ол айдат: «Алтай жаар!» «А-а Мен Каринэни бедреп барып жаткан турум не» — деп санандым. «Жок. Ол слерди төгүндөп турган, бу поезд Ташкент барып жаткан» — деп, кызычак ээчидип алган таныш келин меге айдат. Мен айланбай, нени де ондоп болбой турадым...

Ойгонып, таг жарып калганын көрдүм. Түжимди эске алып, Каринэге качан да жолыкпайтан эмтирим деп ачу санандым. «Кече ле мен оны не сүрүшпегем? Жүүлгек! Коркышту санаалу неме болуп...» — деп бойума ачынадым. Вокзалга баратан не, калганчы катап көрүп те аларга болзо...

Меге жылдар өдүп калгандый билдирет. Мен Каринэни жылыттып, узак жолыкпагам. Же жолыгышсаас эмди канайдарыс? Каринэ кунукчыл келин болуп калтыр. Ол мендөөн көрбөй, бажын бөккөйтүп, жанымла өдүп барадат. Мен ого једжер учурлу! Эмди де болзо — алдында једипшеген учун... Мен Каринэнин адып кийнинен кыйгырадым. Ол токтоп, кайа көрүп болбой турат. Мен жанына барып ого айдадым, мен ол тужында айдар учурлу:

— Каринэ, сен мени көрөлө, уйалба. Качан да уйалба! Бажынды түс, бийик көдүрүп өт. Сен анайда өдөр учурлу. Мен сени ундыбагам, жүрегимде качан да жылытпагам.. Сениг кеберинг мениг көксимде јажына жүрер!

Бис баштапкы катап кышкыда жолыкканыс... Жаскыда, Каринэ диплом алып университетти божоткон кийинде, тойысты эткенис... Жайгыда экү талайдын жаказына барып амыраганыс. Эмди десе ойто кыш, же бис десе айрылыжып калдыс... Жайгыда талайга барбай, Алтайга барар керек болгон, ол тушта айрылышпас эдис. Же Каринэ күүизебеген. Ол талайды, түштүктү көрөтөм деген, көрөргө жажына амадагам деген, Талай... Бис бойыстын талайысты эмди канайып кечерис? Неге Каринэ ол тушта Алтайга барарга күүизебеген? Мен онон: «Хэмингуэйди Советский Союзка айылдаарга кычырарда ол Алтай жаар жорык ла база та ненин де учун келерим деп сурак тургускан санаанга кирбейт пе, Каринэ?» — деп сураарымда, ол: «Сен деп, Хэмингуэй алтан жылда анда асканын ас па? Жылкычылар эмес болзо, тайгада өлүп калар эдин, сөөгинди жараш ан-куштарын жип салгылаар эди!» — деп аңдыган. Мен каткыргам Каринэнин кокурына, ол бойы да эрү-жылу каткырган... Эмди десе, кыш келип жадарда, нени де оңдоор күүни жок жүре берген...

Мен Ташкентте ижиме барарым. Ончо улустын алаңзып турган күч сценарийди мен кыйалтазы жоктон тургузар эдип жазаарым. Ойди көрүп, турадым. Барып, кечеге курсактын артканын казаннан карап, түбинде кичине мүн ле болчок эт жүргенин көрдүм. Бу өйдө Андерсен маарап, чыга конуп келди.

— Кару кискем! Бисти Каринэ таштап ийген. Мен ижиме барарым, а сен канайдарын?

Мен кiskeге кунукчыл көрүп, бистинг кемибис ол жангыс болчок эт ле мүнди ичип-жирип шүүйдим. Жайгыда бис талайга атанарыста Каринэ кискени бойынын таныжы Бэрта Николаевнага апарып салган, же эмди ого телефон согорго жарабас, ол: «Кариночка кайда? Ол качан ишке кирер, ончо улус сакып жат, мен жөптөжип салгам...» — деп сураар. Айылдаштарла, байла, кучындажарга келижер.

— Жүрек жок Каринэ! Ол сече де, меге де килебей, жүре берген. Оны кайра једин келзин деп тармада, кiske! — деп, мен Андерсенге тын айдып, мүн ле этти ого жалга уруп бердим.

...Кем сен, Каринэ? Жолыгарыс па бис, жок по? Кайда сен, серүүн эзиндий алтай кыс?

МОТОР

Кара-Кобы жаан өзөк. Бу өзөккө бир канча кобы-жиктер, кош-аркалар кирип жат. Өзөктин сырагай ла ортозында, эки суунын белтиринде жаан эмес алтай журт туру.

Жуу-чак токтогонынан бери беш жыл өткөн. Же деремненин ортозы эмди де ээи бойынча. Содон айылдардын ла болчок туралардын ортозында чеден де, маала да жок. Кажандар база жок. Улус жагыс уйын айылдарында кыштадып жат.

Деремненин ары учында колхозтын гаражи деп адалган эки учы ачык двор бар. Мында колхозтын төрт тракторы ла үч машиназы турат.

Калганчы өйлөрдө салкын эки учына өткүрө согуп турган бу двордо тал-табыш тан эртен турадаг ала карагуй киргенче токтобой турар боло берди. Мында жинт уул ла фронттог шыркалу жапган танкист эски машинаны жазап турулар.

Виктор Саданов быыл черүге атанар учурлу болгон. Же энези оору, карындаштары, сыйындары көп, оларды чыдадар кижжи жок деп, оны черүге эмди тургуза албагандар. Ол военкомат ажыра бу жуукта автошколды божоткон. Виктор бу эски машинала канча кирелү урушпады деп айдар! Онын жүк ле ады машина ине. Же техника сүүген уул уур-күчтерди немеге бодобогон. Виктор ченемелдү механизаторлордын болужыла машинанын «өзөк-буурындагы» једикпестерин ончозын жазаган. Эмди жагыс ла мотор керек болгон. Же мотор эмди тургуза жок.

Онон бир катап колхозтын механиги кайдан да, тууразындагы «иженчилү кижжи» ажыра. Викторго мотор экелип берген. Механик ол моторды уулга берип тура, мынайда айткан:

— Мен сени төгүндебезим, бу мотор жагы эмес. Же оны иженчилү кижжи ремонтгон. Ол жагы мотордон коомой болбос.

Виктор бойынын жаан нөкөри Роман Лопатинле кожо байагы моторды эски машинага кере түжине кондыргандар. Онон оны иштедип көргөндөр.

Мотордын табыжы соок гаражтын ичине күүлей берген. Роман мотордын табыжын ырап та алып, жууктап та алып тындалаган. Онон фуфайказынын карманынан «Прима» чыгарып, танкылап, машинаны айландыра баскындаган. Журтта бу жобош бүдүмдү, тунгак үндү, жалакай фронтовикти толо адыла кем де адабайтан. Онын жажы жаан. Оны жаан да, жаш та «Ромаш таай!» деп айдыжат. Виктор жерде жаткан инструменттерди жууйт, же бойынын эки көзи жазап алган машинасында.

Ромаш таай Виктордын жанына токтой түшти.

— Мотор ол — техниканын жүреги! Көрзөн, бу ла көк будукла уймап койгон машинаңды. Мотор жокко ол не болгон?

Виктор нени де айтпай, күлүмзиренет, колын арчыйт.

— Мотор жок ол тегине ле кайырчак болгон. Ол ло куру кайырчак ошкош. А эмди көрзөн... Ол көрмөзин тыркырап, сиркиреп туру. Көрзөн, керек десе терлеп баштады — Роман машинанын коподынын үстинде жаткан кирлү кара кийисти туура таштады — Виктор, эмди «адыңды» жортырып көр. Онын калтыражы, сиркирежи, чичкирижи жеткен ошкош.

Ромаш таай машинанын кабинасына Виктордон озо кирди. Ол машинанын сүркүжин, бензинин, суузын көргүзетен приборлорды база катап ажыктады, жагыдан сигарет камызып алды.

Виктор Саданов эски машинасын гаражтан араайынан чыгара мантатты.

Уул шак анайып иштеп баштаган. Онон бери көп өй өткөн.

...Саданов Виктор Сануевич бийик тӱнгӱ чыгара жортуп келерде, тӱрӱл колхозы, чыккан-ӱскӱн жери алаканда немедий, жап-жарт кӱрүнип жатты. Ол канча жыл мында болбогон? Жирме жылдан ашкан болор. Жок, жирме жыл эмес. Ол он жыл мынан кайра Ромаш таайдын сӱбгин жуужарга келип жүрген. Онын ла кийинде болбогон.

«Кижиге эн жетпес ле бакпас неме ол — өй. Ары көрӱлӱ, бери кӱрӱргӱ жеткелегинде кӱн ӱдӱп калган турар» деп, Виктор Сануевич тӱрӱл журтын кӱрӱп, сананды.

Саданов — эмди моторлор ремонттор заводтын инженерин. Машинасына кем-кем мотор таап берерин сакыбай жат. Коммунист Виктор Сануевич кӱрӱмжилӱ ижи учун бу жуукта «Знак Почета» орденле кайралдаткан. Кыскарта айтса, амадаган амадузына жеткен ошкош. Же эдетен иштер, бүдүргедий керектер эмди де көп.

Виктор Сануевич жеңил жорыкту машинасына отырып, журт жаар мантадып ийди. Жүрүмнүн жаан жолун ол шак мында баштаган. Бойынын эски машиналу мантаткан эн баштапкы күнди, Ромаш таайды ол жаантайын эске алынат.

...Ол күн Виктор Ромаш таайла кожо Кара-Кобынын жалаңда-

рыла ары-бери чарыштап, узак мантаткандар. Бу жорыктын учында Роман Васильевич иит шоферго мынайда айткан:

— Эски де болзо, жакшы мотор болтыр. Оны бойынын керегин ле мотордын учурып жакшы билер кижги ремонтгоны жарт.

— Слер мотордын ижин жакшы билетен болтыраар, Ромаш таай — деп, Виктор куучынды жөмөди.

— Мен мотор эдесчи ол эмезе ремонттоочы болгон болзом, ол ишти жагыс ла жакшы бөдүрерге кичеенер эдим. Виктор, бир катап фронтто менин жүрүмим моторло сүрекей жуук колбулу болгон.

— Куучындазаар, Ромаш таай?

— Ол күн алты час эртен тура бистинг танковый бригада түниле жазаган күрле Днепрди кечкен. Эг баштапкы танктар күрдинг ортозына jedип-жетпей ле жүрерде, өштүнннг орудиеелери адып баштагандар. Эмди күрди оодо аткылагалакта түрген мантадып өдөр керек болгон. Менин танкым учында болгон. Баштапкы танктар өдө берген. Менин танкым суунын ол жарадына жууктап ла жүрерде, онын куйагына өштүнннг снаряды келип тийген. Мен кандый да өйгө сагыжым энделтип ийген ошкожом. Бир ле ондонып келзем, суунын түбинде эмтирис. Пулеметчик танктын какпагын ачып болбой турды. Снаряд кырпый тийгени жарт. Онон улам танктын какпагы кажып калган. Эмди оны ачар арга жок. Сок жагыс иженчи — мотордо. Мен мотордо түрген иштедип, танкты суудан чыгара жортырдым. Ырыс болуп, бис жаратка жуук түшкен эмтирибис. Танк эмди ле суудан чыгып келер, же бу ла өйдө онын кийни та неге де илинип калды. Ичкери барбайт. Танктын ичинде кей жетпей барды, суу там ла толуп клеетти. Кандый коркушту өлүм! Менин жүрегимннннн согужы кулагыма торт ло мотордын табыжынаг тын деп билдирген. Мен ал-санаамды бек тудуп, танкты тескерледеле, сүрекей түрген ичкери жүткүттим. Же кандый да бек буудак оны өйто ло тудуп алды. Мен катап ла тескерлөттим. Учинчи жүткүштинг кийнинде танк буудакты жегип, суудан чыгып келген. Онын ла кийнинде мен суудан сүрекей жалтанар болуп калгам. Ол тушта танктын моторы иштебеген болзо, мен эмди сениле кожо куучындажып отырбас эдим...

Бу куучыннынг учында Ромаш таай мынайда айткан

— Ол тушта танктын «темир жүреги» менин жүрүмимди аргадаган. Же менин «моторым» онын ла кийнинде «чичкирер» болуп калган.

Ол ок күн иит шофер карган танкистке машина-трактордын моторын ремонттоочы болор күүнин куучындаган.

АЛТЫ КӨСТҮ КАРАГЫС

(Чөрчөк)

Озо-озо өйлөрдө Ак-Каан апшыйак ээлү-малду, эмегендү журтап жаттыр. Олордо бир де бала жок болды. Онойдо журтап жадып, бир каттап эмегени жайнап сурады: «Јети теңеринин түбинде јети түңүрлү јелмис кам бар. Ого барып камдап көр — бала куды бар ба? Угуп кел».

Бир тажуур аракы азып берди. Апшыйак Ак-Сары адын тудуп алып, алтын сүрлү кејим салды, арта салатан ээрин салды, алтан колон тартты. Бир тажуур аракыны канјазына буулап алды, алты үзөгизин тоолоп жадып минип алды, камга атанып ијди.

Барып-барып јатса, јолдын ыраагы бар ла болтыр. Андый да болзо, једе берди. Аттын чакызына Ак-Сары адын буулап салды, аракызын тудунып алып, үйге кирип барды. Бир тажуур аракызын төргө тургузып, бажырды.

— Нени сестинг, нени көрдинг, Каан-Бий? — деп, кам сурады.

— Аткан ок таштан јанбас, нйген элчи бийденг јанбас. Алган эжим бала куды бар ба деп, камнан барып сура деерде, келгем — деди.

Кам анча камдабаган турум деп айдала, түңүрин алып, камдап баштады. Камдап токтогон соңгында айтты: «Эжигинде үүр бажы сары айгыр бар болтыр. Оны тайылга этсенг, ол бала куды болтыр» — деди.

Ак-Каан апшыйак оны угала, айлын көстөп атанды. Јанып келерде, эмегени удур чыгып, сурады: «Кам нени айтты?»

Ак-Каан айдып берди: «Эжигинде үүр бажы сары айгыр бар. Оны тайылга этсенг, ол бала куды болор».

Эмегини өбдөгөннн сурай берди, ол камды экелип, тайылга эт деп.

Ак-Каан эрик јокто јети теңеринин түбиндеги јелмис камга ойто ло барды.

Узак ла барды. Јолдын узуну сүрөөн де болзо, једип ок барды. Чакыга адын буулап салып, үйге кирип барды. «Эм не болды?» — деп, кам сурады.

«Тайылга эдерге айбыду келдим» — деп, апшыйак айтты. «Анча

кере камдабаган эмезим» — дейле, кам жети түнгүрин апшыякка алып берди. Апшыяк түнүрлерди артынып алып, камды алганча жанып ийди.

Жанып келеле, сары айгырды тудуп алып, тайылга этти.

Бир эмеш жаткан сонунда эмегени барлу болуп калтыр. Тогуз айдын бажында ол жети уул таап берди.

Мынайып бир канча ой жаткан сонунда эмегени апшыякты база ла сурады: «Бу уулдарды азыраарга, кийиндирерге көзим сокорой берди, арга-чыдалым чыга берди. Алты тегери түбинде алты түнгүрлү Алаш кам бар. Ого барып камдадып көр, кыс куды бар ба, ук» — деди. Бир тажуур аракы азып берди.

Апшыяк Ак-Сары адын тудуп алды, алтын сүрлү кежим салды, арта салар ээрин салды, алтан куйушкан кийдирди, алтан колон тартты. Бир тажуур аракыны канжазына буулап алып, алты үзенгизин тоолоп туруп, минип алды.

Жол ыраак та болзо, алты түнгүрлү Алаш камга једип барды. Чакыга адын буулап салды, алтын өргөөгө кирип, тажуурдагы аракыны төргө тургузып, бажырды.

— Неге жүрүн, Каан-Бий? — деп, кам сурады.

— Алган эжим кыс куды бар ба — камдадып көр деерде, келдим — деп, апшыяк айтты.

Кам түнгүрин алып, камдады. Токтогон сонунда апшыякка айтты: «Эжигигде үүр бажы сары бее бар болтыр. Оны тайылга этсен, ол кыс куды болтыр» — деди.

Оны угуп алып, апшыяк жанып ийди. Жанып келзе, эмегени удур чыгып сурады: «Кам не деп айтты?»

Апшыяк камнын айткан сөстөрүн төкпөй-чачпай айдып берди. Эмегени апшыякка амыр бербей барды, сары беени тайылга эт деп жайнай берди.

Ак-Каан апшыяк Ак-Сары адына минип алып, Алаш камга барып ийди.

Атанган јерине једип барып, айбылу сурагып јеттирди, камнын алты түнгүрин артынып алып, камды алганча айлына жанып айди.

Ойто айлына жанып келеле, сананды: «Үүр бажы сары беени тайылга эткенче, эжигимде сары ийтти тайылга эдедим».

Эжигинде сары ийтти апарып, тайылга эдип салды. Конуп алып, камды айлына апарып салды.

База бир канча кире ой жаткан сонунда эмегени алты көстү кыс тапты.

Јаан уулынын ады Мака-Баатыр болгон. Бир күн ол уулы уйуктап болбой жаткан болтыр.

Түн ортодо көрүп турза, кабайдагы бала ары экчелди, бери экчелди. Кабайдаг түжүп келеле, тышкары чыкты. Бир бозучак каап

алып кирди. Оны отко салып ийди. Чала-была быжырып, чыгарып алып, жиди. Жаан сөөктөри оозынан чыгат, оок сөөгн тумчугынан чыгат. Сөөктөрин кармап тудуп, өртөп ийди, күлин билдирбес эдип үрүп койды. Кабайга жадала, ары экчелди, бери экчелди, уйуктай берди.

Экинчи күнде Мака-Баатыр база ла уйуктабай жатты. Кабай ары экчелди, бери экчелди. Андагы жаш бала туруп, тышкары чыкты. Бир жабага кийдирип экелди. Оны отко салып ийди. Чала-была быжырып, жиди. Оок сөөктөри тумчугынан чыгат, жаан сөөктөри оозынан чыгат. Сөөктөрин өртөп ийди, күлин үрүп койды. Кабайга жадып, анаар экчелди, бери экчелди, токынап уйуктай берди. Анайда коно бердилер.

Үчүнчи күнде улус база ла терең уйуктап калды. Мака-Баатырдын уйкузы келбей жатты. Орто түн болордо ло, кабай ары экчелди, бери экчелди. Андагы бала туруп алып, тышкары чыкты. Бир торбок кийдирип экелди. Отко салып ийди, чала-была быжырып алып, жиди. Жаан сөөктөри оозынан чыгат, оок сөөктөри тумчугынан чыгат. Сөөктөрин өртөп ийди, күлин үрүп салды. Кабайга жадып, ары экчелди, бери экчелди, уйуктап калды.

Эртен тура Мака-Баатыр энезине айтты: «Меге азык эдип бер, мен эки-үч күн андап барып келейин». Азык эттирип алды, андап барарга жепсенип алды. Кичү сыйны кожо барарга сурана берди: «Мен узак жүрбөзүм, эки-үч күннин бажында жанып келерим». «Соңында узакка барзам, кожо алгайым» — деп, Мака-Баатыр сыйнын албай салды. Ол андап барган соңында айылга ойто жанбас деп шүүйлө, качып салып калды.

Канча кире барганын бойы да билбейт, ыраак ла жер өттү. Барып жатса, улу бий туштады.

— Кайда барып жаткан кижн сен? — деп, бий сурады.

— Биле жок кижиге биле болорго, карындажы жок кижиге карындаш болорго барып жадым — деп, ол каруузын жандырды.

Улу-бий: «Меге жүр» — деди.

Мака-Баатыр ол кижиге жалчы болуп жүрди.

Улу-бий үч кысту болгон. Эки кызы айылду-журтту, кичү кызы жакшы кижиге баратам, жакшы кийим кийетем дейле, кижиге барбай жүргөн болтыр. Мака-Баатыр ол кысты эмеген эдип алды.

Бир канча жаткан соңында эки баязы кайнына айтты: «Жакшы кижиге баратан, жакшы кийим кийетен кызың жалчыга барган. Мүркүт куштын канадын экелерим деп жакшы күйүүн мактанган».

Улу-бий Мака-Баатырды алдыртып алды. «Мүркүт куштын канадын экелерим деп мактанган бедин? — деп сурады. — Оны барып, меге экелип бер» — деди.

— Мүркүт куш деп неме де укпадым, анайып та айтпадым — деп, Мака-Баатыр айтты.

— Баратан болзон, бар. Барбас болзон, бажын кезип, будыңа саларым, будын кезип, бажыңа саларым — деп, кайны айтты.

Мака-Баатыр ыйлап-ыйлап, эмегенине једип келди, ого ончозын айдып берди.

— Ого незин ыйлаар? — деп, эмегени айтты. — Мынан барзан, учы билдирбес ыраак јер болор. Јаан кара арал туштаар. Ол аралдын ортозында јети тыттыг бажында мўркўт куштын уйазы болор — деп, эмегени айдып берди. Оббўгинне азык эдип берди. Мака-Баатыр атанып ијди.

Барын јадар болзо, јаан кара арал туштады. Онын ортозындагы јети тыттыг бажында мўркўт куштын уйазы бар болтыр. Јети тыттын тўзинде кўл бар болтыр. Ол кўлдўг јети башту јылан тыт брў оролып калган чыгып јаткан болтыр.

Мака-Баатыр коктый јерге тееп алды, тог јерге отырып алды. Эртең тура таң атканы эки энзезинен туман чыккандый, ээринин алдынаг јакшы чыккандый билдирди. Јети башту јыланның јети бажын ўзе алып ијди, тўгўлген каны бир кўл болуп агып калды. Мака-Баатыр јети тыттыг бажына чыгып барза, анда мўркўттин балдары бар болтыр. «Је, балдар, слердиг јимекчигер болды ба, кудайыгар болды ба, мен оны алып салдым» — деди.

— Кудай болотон беди? Бисти јип бараткан јимекчи эмей — дедилер. — Энем ле адам балдар бу ла кирези болгондо, јыланга јидрип салатаныс деп ыйлажып, бу ла јуукта андап барын ијгендер.

Мака-Баатыр отырып јатса, тыг-тыг салкын сокты, астап-астап кар јаады. Балдар «адамның кўзинин јажы агып јат, адам келзе, сени јип салар» — дежип, Мака-Баатырды уйазының алдына сугуп койдылар.

Адазы учуп келип, «Пух-пух, кижн баспас јерде кандый кижн басты, калык баспас јерде кандый калык басты?» — дејле, јаза-јузу тееп, учуп чыкты. Бир сыгынды бир будында, экинчизин экинчи будында тееп алган экелди. «Андый да болзо, кижинин јыды јытанып јат» — деп, балдарына ајдат.

— Ээ, адам, јакшы эткен кижн келген, јети башту јыланды алып салган, кўр — дежип, балдары айттылар.

Кўрбў болзо, јети башту јыланның сўбги корым болуп јадып калтыр, каны кўл болуп тўгўлип калтыр. «Јакшы эткен кижн кайда барды?» — деп, адазы балдарынаг сурады.

— Сепен коркып, бис оны уйанын алдына сугуп салганыс — деп, балдары айдышты.

Кенейте тыг-тыг салкын сокты, узун агаш јерге јеттире јайканды, кыска агаш кыйа јайканды, анда-мында јанмыр јаады. «Энемнин кўзинин јажы тўгўлет» — дежип, балдары айдышты.

— Пух-пух, кижн баспас жерде кандый кижн баскан, калык бол-
бос жерде кандый калык болгон? — деп, энези сурады.

— Түш, түш, балдар мында — деп, адазы айтты.

Эне муркүт бир жанында бир мыйгак, экинчи жанында экинчи мый-
гак теип алган түжүп келди.

— Жакшы эткен кижн келген — деп, ада муркүт айдып берди.

Балдары Мака-Баатырды чыгарып бердилер.

— Кайдаг келген кижн сен, кайда барып жадыгар? — деп, мур-
күттер сурадылар.

— Аткан ок таштаг жанбас, барган элчи бийден жанбас. Улу-бий
кааным муркүт куштыг канадын экел деп ийерде, келдим» — деп,
Мака-Баатыр каруузын берди.

— Же, энези, сен канадын суурып бер. Мен балдарла да андап
жүргейм — деп, ада муркүт айтты. Эне куш канадын суурып берди.

Мака-Баатыр оны адына артып алып, жанып ийди. Баратан жолу
ыраак та болзо, кааннын журтына једин барды. Канатты аттан тү-
жүрө салып ийеле, — «Нени эдерге турган, жакшы күйүлеринге эттирип
ал» — дейле, жанып ийди.

Анча-мынча јаттылар. Эки бајазы база ла сайактап баштадылар:
«Јети суунын белтиринде јеекеннин тижин очок эдерге экелерим деп,
жакшы күйүг мактанган» — деп, олар Улу-бийге база ла айдып ту-
рулар.

Кайны Мака-Баатырды база ла алдыртты. «Јети суунын белтирин-
де јеекеннин тижин очок эдерге экелерим деп айткан бедни?» — деп,
Улу-бий күйүзинен сурады.

— Јеекен деп неме де уктадым, экелерим деп те айтпадым — деп,
Мака-Баатыр каруузын јандырды.

— Баратан болзон, бар. Барбас болзон, бажын кезип, будына са-
ларым, будын кезип, бажыга саларым — деп, Улу-бий айтты.

Мака-Баатыр ыйлай-ыйлай айлына јанды.

— Неге алдыртты? — деп, эмегени сурады.

— Јети суунын белтиринде јеекеннин тижин очок эдерге экелип
бер деп айткан — деп, Мака-Баатыр айдып берди.

— Ого не ыйлайтан? Јети суунын белтиринде јети тыт болор. Је-
ти тыттын тбзинде јеекен уйуктап јадар. Он кулагын јерге јайып ал-
ган, сол кулагын теңеринге тийдирип алган болор. Эки кулагыннын ор-
тозынан ла тутсан, тишти аларын — деп, эмегени айтты. Ол бббгбнине
азык јдин берди. Мака-Баатыр жүрө берди. Узак ла барды, түш ор-
тодо једе берди.

Кбббр болзо, јети тыттын ортозында јеекен уйуктап јатты. Он
кулагын јерге јайып алган, сол кулагын теңеринге тийдирип алган
болтыр.

Мака-Баатыр эки кулагынын ортозынан ла каап тутты. Јеекен туура мантады. Мантап-мантап келгенде, тогус булуттын үстине, тегери брө чыга берет, је Мака-Баатырды чачып болбой турат. Уч күн тегерининг үстиле мантады, таштап болбой салды. Јерге тўжўп келди. «Јип баратан јимекчи бе, алып баратан алманчы ба сен?» — деп, Мака-Баатырдан сурады.

— Јип баратан јимекчи де эмес, алып баратан алманчы да эмес мен. Аткан ок таштан јанбас, ийген кижн бийдег јанбас. Улу-бийдинг јеекеннинг тижин экел деген айбызына јўрўм — деди.

— Андый болордо, байа не айтпадын? Уч јылга јўретен кўчим чыкты. Улу-бий сураткан болзо, суурып берерим — дейле, эки тижин суурып берди.

Мака-Баатыр эки тишти артынып алып, јанып ийди.

Тиштерди кайнына апарып берди. «Очокты эки јакшы кўйўўге эттир ал» — дейле, јанып ийди. Эки кўйўзи очокты эдин болбой салдылар. Ол ок эдин берди.

Ас па, көп пө јатгылар. Эки кўйўзи база ла сайактап турулар: «Кичў кўйўўг Кудайдыг кичў кызын экелип берерим деп мактанган эди».

Улу-бий база ла Мака-Баатырды алдыртты: «Кудайдыг кичў кызын экелерим деп айткан бедиг?» — деп сурайт.

— Айтпадым да, уктадым да — деп, Мака-Баатыр каруузын јандырат.

— Баратан болзонг, бар. Барбас болзонг, бажын кезип, будыга саларым, будын кезип, бажынга саларым — деп, кайны айдат.

Мака-Баатыр ыйлай-ыйлай јанып барарда, ўйн сурайт:

— Не болды?

— Кудайдыг кичў кызын экелип бер деп айбылады — деди.

— Ого незин ыйлаар? — деп, ол айтты. Эмегени тууны јыгып, оног јакшы тон этти, агашты јыгып, оног јакшы тон этти, сууны алып, оног јакшы тон этти. Суудаг эткен тоны ончозынан артык, айла, кўнде чалыжып туратан сўрекеј јараш тон болды. Јўс тажуур аракыны кайнадып, бир тажуур арајан этти, бир тажуур арајанды бир аяк эдин кубултты. Нени эдетенин ончозын јазаптыра айдып берди. Тондорды ороп јазап берди, өбөгөнине азык эдин берди. Мака-Баатыр адына минип алып, јўре берди.

Кудайдыг јерине једип барза, кеен-јараш јер болтыр: ак кайын өскөн, ак кумак ла көк кумак анданган јер болтыр. Кудайдыг сугадына једип барды, ак көббгнөг эткен кебизин јайып алды, тууны јыгып эткен тонды илип салды. Јадат.

Эртен тура Кудайдыг казанчылары суу аларга келдилер. Көрөр болзо, сўреен јараш тон илип салган кижн јадыры. Ундыбаска эр-

гектерин кезип чачып ийдилер, Кудайдын үч уулына көргөн-укканда-
рын айдарга жүгүрдилер.

Кудайдын уулдары оны угала, келип сурадылар: «Бу тонды нени берген кижиге берерин?»

— Кичү сыйныгар жүзин көргүзүп ийзе, берерим — деди.

Олор сыйнына бардылар. Сыйны алтын таракла алтын бажын тарап отырган болтыр. «Жүзингди ол уулга көргүзүп ий» — дедилер.

— Очбббсти очбббнббб, некебести некегенеер, кижиге жыдын жытта-
базым, кижинин ажын ичпезим, жоннын жыдын жыттабазым, жоннын
ажын ичпезим, жүзимди көргүспезим — деп, сыйны мойношты.

— Жүзингди көргүзүп ийзе, не болуп барарын? — деп, жаан ака-
зы тарынды.

— Акамнын күүни жанганча, менин күүним жанзын — дейле,
сыйны барды.

Кыс алтын тарагын тудунганча Мака-Баатырдын жанынча өттү.
Мака-Баатыр кыстын жүзинин жарымын көрди бе, көрббди бе, жүгүре
берди. Акалары тонды алып апардылар.

Экинчи күнде Мака-Баатыр агашты жыгып эткен тонды илип са-
лала, база ла жадып жат.

Суу аларга келген казанчылар көрбб, кечегизинен артык тон илип
салган кижиге жадыры. Ундыбаска, сабарларын кезип чачып ийдилер.

Кудайдын уулдары келеле, сурадылар: «Бу тонды нени берген кижиге берерин?»

— Сыйныгар колтык алдындагы топчызын көргүссө, берерим —
деди.

Олор сыйнына барып айттылар: «Кечегизинен артык тон туру.
Сыйныгар колтык алдындагы топчызын көргүссө, берерим деген».

— Очбббсти очбббнббб, сурабасты сураганаар. Кижиге ажын ич-
пезим, кижинин жыдын жыттабазым, калык ажын ичпезим, калыктын
жыдын жыттабазым. Топчымды көргүспезим — деп, сыйны айтты.

— Меге жараш тонды алып берер күүнүң жок по? Мен сенин акың
эмес турум — деп, ортон акызы жарбынды. «Акамнын күүни жанганча,
менин күүним жанзын» — дейле, сыйны жопсинип ийди.

Мака-Баатыр колтык алдындагы топчызын көрди бе, көрббди бе,
кыс жүгүре берди. Кудайдын үч уулы тонды алала, жанып ийдилер.

Үчинчи күнде суудан эткен тонды илип салала, Мака-Баатыр
база ла жадыры. Сууга келген казанчылар ол эки тоннон артык тонды
көрббб, ундыбаска кулактарын кезип чачып ийеле, кааннын уулдары-
на айдарга жүгүрдилер.

Кудайдын уулдары удаган жок жедип келеле көрбб, сүреен жараш
тон болтыр: айла жарып, күнле чалыжып туру. Сурадылар: «Бу тон-
ды нени берген кижиге берерин?»

— Сыйныгар оймокко уруп берген аракыны ичип ийзе, берерим — деди. Олор сыйнына жүгүрдилер: «Ол эки тонног до артык тон эмтир: айла жарып, күнле чалыжып туру. Бир оймок аракыны ичип ийзен, берерим деген» — деп айттылар.

— Очббѳсти ѳчббѳнѳбр, сурабасты сураганаар, кижѳ ажын амзабазым, кижининг жыдын жыттабазым, калык ажын амзабазым, калыктын жыдын жыттабазым — деп, кыс мойношты.

— Эки акага тон алып берген, меге дезе алып берер күүнинг жок болды ба? — деп, кичүү аказы тарынды. «Карындажымнын күүни жанганча, менин күүним жанзын» — дейле, сыйны жѳпсинди. Кыс Мака-Баатыр жаар барып ийди, үч аказы кожо болды.

Мака-Баатыр тонды алып берерде, үч аказы билинбей жүгүре бердилер.

Кыска оймоктогы аракыны берерде, ол ичеле, эзире берди, ак кѳббѳнгѳ келип түшти, алтын чачы жайылганча, алтын тарагын тудунганча. Мака-Баатыр кысты ак кѳббѳнгѳ оройло, жүктенип жанып ийди.

Барып-барып жатканча, Кудайдын кызы билинип келеле кѳрзѳ, сыны уур болтыр, Мака-Баатыр оны жүктенип алган апарып жатты.

— «Мака-Баатыр, мен сеге кандый жаманым жетирдим, мени кайда апарып жадын? — деп, кыс сурады. — Олүп барадым, мени божот» — деп айтат. Мака-Баатыр уклаачы болуп барып ла жат. «Мака-Баатыр, ѳлѳр ѳйим једип келди» — деерде, Мака-Баатыр сананды: «Јүс тажуур аракы ичкен кижѳ чындап та ѳлүп бараткан болбозын» — дейле, кысты чечип ийди. Чечип ийзе, кызыл-марал чырайы кугарып бартыр. Чечип ийерде ле, ак сайлу карасуу жайады, алтын суску эдип ийди. Уч суску суу ичти, «кох» эттире тынып ийди. Кызыл-марал чырайы ондолып келди. Отырып алып, Мака-Баатырдан сурады: «Кандый жаманым жетирдим? Ненинг учун мынайда ороп алып апарып жадын?» — деди.

Мака-Баатыр айтты: «Аткан ок таштан жанбас, ийген элчи бийден жанбас. Улу-бий Кудайдын кичүү кызын экел деп айбылаган».

— Је, Улу-бийдинг сурагын бүдүрүп турган болзонг, мени ого жеттирип апар — деди.

Кудайдын уулдары тондорын кийип, түнгейлештирип, бирүзи менин артык, бирүзи менин артык деп ле турганча, ондонып келгежин, сыйны жок эмтир. Кийинен једижип барала, «Алтын-Тана, кайда барып жадын?» — деп сурадылар.

— Уч конокко чыгара меге амыр бербей, анча кире тон кѳрбѳгѳн чилеп, мени сураганыгар. Кижининг ажын ичпезим, кижининг жыдын жыттабазым, калыктын ажын ичпезим, калыктын жыдын жыттабазым деп мен слерге айткан эмезим бе? Улу-бий айттырган болтыр. Мен ого барып келбегенчем, жанбазым — деди сыйны.

Уч аказы кийген тондорын чечип салып, ойто жана бердилер.

Алтын-Тана ла Мака-Баатыр база бердилер. Узак па, жок по, Улу-бийдин айлына једип бардылар.

«Мен бойым кирбезим, Улу-бий бойы чыксын» — деп, Алтын-Тана айтты.

Улу-бий чыгып келди, карган чырайы кызара татап барды, барбайган чырайы, буур чылап, буурайа берди. Алтын-Тана айтты:

— Ээ, Улу-бий. Кандый јаманым сеге јеттиргем, мени бого неге алдырттың? Ак малың, аргалу албатың кара тобрак болуп барзың, бойың кызыл түлкүнек болуп мантап кал — деп түкүрди. Малы, јоны кара тобрак болуп барды, Улу-бий бойы кызыл түлкүнек болуп, аралга мантай берди.

Алтын-Тана ла Мака-Баатыр антыгарлу најылар болуп, бой-бойлорын качан да ундышпас болуп јакшылаштылар, Алтын-Тана адазының журтын көстөп жана берди.

Мака-Баатыр эш-нөкөрине јанды, эзен-амыр журтай бердилер.

Бир катап Мака-Баатыр андап барды. Ак тайганың кырына чыгып, адазының журтын көстөп отыра ла, ыйлап-ыйлап, јанып келди.

Эмегени сурады: «Неге ыйладың, Мака-Баатыр? Пладыма үч тамчы јаш түшти».

«Көзиме чырбагал тийип барган» — деп, апшыйагы айтты.

Эртезинде Мака-Баатыр база ла андап барды. Кырга чыгып барып, ада-энезинин журтын көстөп алып, база ла ыйлады.

Јанып келерде, эмегени сурады: «Бүгүн неге ыйладың? Торко пладыма үч јаш түшкөн».

«Көзиме тобрак кирген» — деди Мака-Баатыр.

Коңуп алып, Мака-Баатыр база ла андап барды. Кырга чыгып барып, база ла ыйлады. Јанып келерде, үйи база ла сурады. Ол ада-энезинин журтын сананып ыйлаганын айдып берди. «Адагың журтында не бар? Јаңыс ла алты көстү Карагыс бар» — деп, үйи айтты.

База ла бир канча ой журтаган соңында Мака-Баатыр айтты:

— Адамның журтына барып келерге турум.

Је эмегени божотподы.

Јуртап јадала, Мака-Баатыр үчинчи катап айтты: «Адамның журтына барып келерге турум» — деп.

Айдарда, эмегени алты бутту куу јорго тудуп бертир. Мака-Баатыр ол јорго атка минип алып, јүрүп калды. Јарым күннинг бажында Мака-Баатыр койон болуп кубулала барды. Барган бажында агас болуп ийди, бара-бара, каратас болуп ийди, оноң јылан, келескен болуп жылып барды, оның кийинде саңыскан болуп, чымыл болуп, айыл-јуртка учуп келе ле, түнүккө отырып алды. Айландыра көрөр болзо, мал турган јерде баргаа өзүп калтыр, журт турган јерде јыраа өзүп калтыр.

Айылдын ичинде жагыс ла алты көстү Карагыс отырды. Ол очоктын жанына «шак» этире кузуп ийип, «төрбөн улузымнын сөөги» дейтен болтыр, шак этире кузуп ийип, ада-энемнин сөөги дейтен болтыр, база «шак» этире кузуп ийип, «карындаштарымнын сөөги» деп айдата болтыр. «Мака-Баатыр карындажым кайда барды не?» — деп отыратан болтыр.

Орб көрзө, түнүкте Мака-Баатыр карындажы отырды. Төрдө бычакты алала, Мака-Баатыр жаар чыкты. Мака-Баатыр калып ийеле, алты бутту адына минип, качып мантатты. Алты көстү Карагыс оны ээчий жүгүрди.

Анча-мынча болбой, жежердин кажы жанында аттын бир будын кезип алды. «Мыны жип алып баргамда, жежилип албай кайдарым» — дейле, аттын будын жип алып, база ла жүгүрди.

Сыйны жежилип, аттын база бир будын кезип алтыр.

— Мыны жип алзам, канча кире ыраак баргайын не? — деп айдата болтыр.

Мака-Баатыр ол өйдө төрт суу кечип, төрт кыр ажып калтыр.

Алты көстү Карагыс анайда сүрүжип, адынын буттарын жип салып, көксине жеттир. Мака-Баатыр жойу жүгүрди. Жойу бир суу кечти, бир туу ашты.

Учы-түбинде алты көстү Карагыс аказына жежилип алды. Эки карындаш күреже бердилер.

Кудайдын кызы Алтын-Тана база ла көрүп турза, Мака-Баатыр ла алты көстү Карагыс тудужып, күрежип жадылар. Мака-Баатырдын тайанары көптөй бертир, каап тудары астай бертир. Алтын-Тана тегериден түшти, олордын жанына базып келеле, айтты: «Алты көстү Карагыс, сен ак малын жидин, албаты-жонунгды жидин, ада-энемди жидин, ага-карындаштарынгды жидин. Арткан сок-жагыс акага, Мака-Баатырга, тийбе».

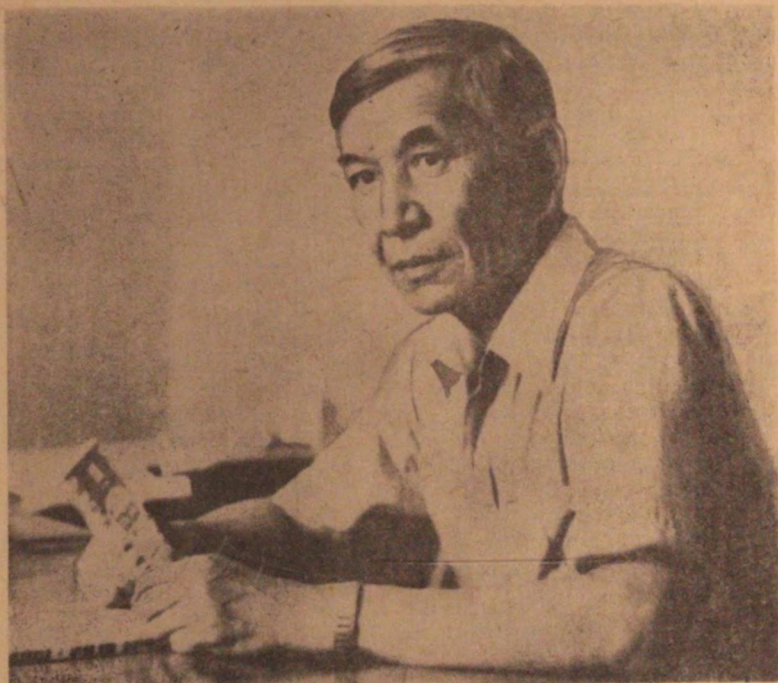
Карагыс бажын көдүрип көрөр болзо, Кудайдын кызы онын жанында туру.

— Пеек, межигим мында ок — дейле, — жаназак, жаназак, жаназак — деп айдып, жанып калтыр.

Мака-Баатыр ла Алтын-Тана айылдарын көстөп жүрүп ийдилер.

Чалкандудан алтайга
К. Макошева көчүрүп жазаган.

КӨЧҮРИШТЕР

ТУУЛУ АЛТАЙДЫҢ АЙЫЛЧЫЗЫ

Саттар Сейтхазин — Қазақстанда ады жарлу поэт. Ол Туулу Алтайға баштапқы катап бирме беш жыл мынан озо келип, бистинг областьта Бичичилер Бирлигининг бөлүгин тӧзӧӧринде эрчимдӧ турушкан. Онон ло бери ол бистинг ӱлгерчилерисле таныжып, бек наӱылажып, Туулу Алтайдын ла Қазақстаннын литературалары ортодо ӱакшынак колбучы болот. Саттар-аганын Туулу Алтайга, карындаштык алтай эл-калыкка сӱӱжи бек, ол бери канча катап айылдап келип ӱӱрди. Онын областьт ичинде таныштары кӧп, ол Алма-Атада алтай литератураны, эл-калыктын ӱӱрӱмин пропагандовать эдерге амадайт. Алма-Атага барган айылчылар да, анда ӱренген бистинг студенттер де, ӱуртаган ӱерлештерис те — ончолоры Саттар-аганын айлында

жаантайын туштажат. Қазах бичиичилер Туулу Алтайдың жолдожын, керсү үлгерчи Саттар Сейтхазинди «Алма-Атада алтай эл-калыктын бийик учурлу элчизи» деп коқырлап айдат. Быжыл жайгыда Саттарга билезиле кожо биске айылдап келип, «Алтын-Көл» турбазада, Балыкчы журтта ла Кан-Оозы аймактын журттарыла жорыктап жүрди.

Саттар Сейтхазин

ТОНДОР

Төңдөр, төңдөр...
Корымдалып калган
Качангы кургандар,
Кемдерди базырған
Чогунты таштар.
Мынайда джунгарлар
Жуулап келген
Қара жерди тепсеп,
Қанча жонды қырып.
Сағысқан учпас
Сары көлдөрдө
Согоондор сыылашқан,
Эрдин эрлерин жыккан.
Обөкөлорим мениң
Оштүге удур
Көдүрилип чыккан,
Қайран жерин қорыған.
Адышта, чабышта
Жуучыл жуучылға,
Аттар аттарға
Удур жүткиген;
Бастығышқан,
Базылған.
Қалапту тартышка
Қанчазы жығылған,
Қайран жерин
Қорып алған.
Јал жастанып,
Јығылған аттар
Јер үстине артып калған.
Јен жастанып,

Жыктырған эрлер
Төңдөр болуп туруп калған.
Оштү қорқып,
Олорды эбирген,
Ойто соғултадаң
Олор ыраған.
О төрөгөн-төстөрим!
Согоонның сыңырты,
Қылыштын қығырты...
О қазақ жерим!
Тепсеерге сананған
Тенибер джунгардың
Күчи мында чыкқан,
Күуни мында бөкбө.
Сананзам:
Айакча көлдөр
Аттар туйгағының
Ордындый,
Корымдалып калған
Курган-базыртқыларда
Кезер-жуучылдар
Амырағандый.
Төңдөр...
Қышқыда слерди
Куйун айланат,
Ақ јунла
Ороорго амадайт.
Јайы-қыжы
Мүркүт эбирет,
Қачангы тушты
Қатап ла эздет.

Төрөл жеримде мен ээ.
 Төндөрдүн жүзине,
 Чөлдөрдүн кееине
 Чикезинче көрөдүм.
 Күннүн жылузын,
 Айдын чалузын
 Кебис кептү жеримде
 Күүнзеп уткыйдым.
 Жеримде мен — кожон,
 Таң адырган кожондуй.
 Жеримде мен — жаркын,
 Күн сыйлаган жаркынды.
 Мында мен муркүт кептү,
 Куркунымла талбыр жаңду.
 Канатты меге жоным берген,
 Күчти десе жерим сыйлаган.
 Жардым менин
 Сары аркадый таларкак.

Күндүзек бойым
 кижиге кару, нак.
 Кожонгымла мен
 Күн жаркынду жүрүмди
 мактайдым,
 Кижилик күүн-санааны.
 Келер жаркынду ойди
 алкайдым.
 Мен кара суучак болуп,
 Калын арканы өткүрө агарым.
 Мен жаскы жааш болуп,
 Кайран чөлдөрдү канча
 сугарарым.
 Чечек болуп жерден өзөрүм,
 Чөрчөк болуп жондо артарым.
 Мен кижидий ле бүткен киж.
 Жер-енин киндиги — Киж.

СУУНЧИ

Кула-кер мантаган жол чийилет —
 сүүнчи,
 Каргаалар үүрлежиң, уя тартат —
 сүүнчи.
 Кырачы сары таңла жаланга чыккан —
 сүүнчи.
 Кучакташкандый жөндөр бир аай жадат —
 сүүнчи.
 Кыраны ургун жааш сугарган —
 сүүнчи.
 Карыш мажакту аш жайканар —
 сүүнчи.
 Биледе игис бала табылган —
 сүүнчи.
 Бирлик жоныстың магы жайылат —
 сүүнчи.
 Жажарып жастар жеде конордо —
 сүүнчи.
 Жайлуларда койу өлбөң өзөрдө —
 сүүнчи.

Жалагда баштапкы обоо турганы — сүүнчи.
Садтарда арбынду тўжўм бўткени — сүүнчи.
Жўрўмде не де тегин јерге артпаган — сүүнчи.
Солоңыланган јеристе јиргилјин бар — сүүнчи.
Бастыразының бажы иш болгон биледе— сүүнчи.
Бойың тартышта јенў алганың — сүүнчи.
Ончозы кижиниң бойында:
Оның иштеңкейинде, турумкайында,
Оның чыдамкайында, чыдымында.
Очоктың јылузы оның колында,
Ороонның сүүнчизи оның колында.

ЭНЕЙИМ

Кайран салым
Кайда да апарза,
Эбирип ойто до
Энейиске келедис.
Қара көстөрдиг
Жаы мелтиреп,
Қару энени
Қучактай аладыс.
Јылдар јылышты.
Жўрўм кату болгон.
Јашта јакшы...
Эки колың тарбайган
Энейинге јўгўредиг.
«Балам» деген сөсти
Буурзап мында угадың.
Мен јаш тужыма
Бурылып јеттим,
Эр темине јеткен де болзом,
Энейиме јапсыйдым.
Эне јерине,
Эмчек бйине
келген ўлгерчи —

Ўлгерчиден артык
ўлгерчи,
Јаргычыдан артык
јаргычы.
Эмчек сўдиле
Эмзип салган
Энейис биске
Қачан да кару.
Оның эркези,
Оның сүүнчизи
Поэт бистерге
Қачан да агару.
Бистер — поэттер
Сөстин јажыдын
Жўрекле ачадыс,
Ўчурлап билерис;
Је энениң
Сўўжиниң,
Сўўнчизиниң
Јажыдын билбезис.
Уулы јанган —
Энезине сүүнчи,

Энези алдында —
Уулына сўўнчи!
Энезине уулы —
Улгерчи де эмес, —
Уулчак,
Ойынга кирген,
Оңдонып албас уулчак...
Жажыс жаандайла,
От камызып,
Очок тургузып,
Биле төзөйдис.
Кандый да жеткил
 јуртайлы,
Кандый да иште
 иштейли,
Эбиряп качан да
Энейиске келедис;
Айлыстың јанына
Араайын түжедис.
Урган аяакты
Унчукпай аладыс,
Чайбалган чайдан
Чырайыс көрөдис.
Жаандардын сөзине
Кирижерге болбой,
Айткан эрмегин
Јанчыкка саладыс.
Тыныш алынбай
Төрдө отырзаң,
Јүректеги кычыру

Очө берген немедий,
Айланып эмди
Айлыга келеле,
Айдар сөзин јок
Ажырмак тийип
 койгондый,
Эрмек ортозында
Энег ычкынат:
— Уулым, уулым...
Койлор күдүгем,
Бугул тарткам,
Жапашта конгом —
Ончозын сананадым...
Эн чөлдө
Элендеген кулузын.
Энгирлер сайын
Энеминнн кожоңы.
Тенгериде чагылган
Түмен жылдыс.
Очок јанындагы
Коночы кос.
...Эмди ле угулат
Энеминнн кожоңы,
Эрке кожоңы,
Кабай кожоңы.
Кабай кожоңынан
Кожоңым башталганн
Энейим сезет не,
Энейим билет не.

ЭМДИ МЕН...

О эне!
Айымды, күнимди чагылткан,
Ак-јарыктан карачкыны ыраткан.
Эненин ак-чеги качан да быйанду,
Эр јажына балдарына алкышту.
Оскүс өскөм. Қайракан салым
Қара армакчызын түрүп јазанган.
Оскүзиребеген эне. Күч тартыжуда
Қара армакчыны капсый алган.

Жеткири көп ол өйлөрдө
Жүктенип алып чыдаткан эне.
Карыыр жажаарда эмди мен
Тайак болойын слерге, эне.

* * *

Айланып эмди келейин...
Адам керегинде айдайын.
Уулчагын ол эркелеерде,
Унчукпай эне тур калган.
Бойы ичинде балазып,
Билдиртпеген санаазын.
Адамнын койнында меге
Кандый жылу, сүгүнчилү!
Орчылан меге кабайдый,
Отырган жерим ойынду...
От-калап жуу болор деп,
Кем билген оны, кем сескен.
Оног база туштабас деп,
Кем ондогон оны, кем билген...
Эмди бойым эр теминде.
Энчи болгон балам төрдө.

ЖЕРЛЕШТЕРИМЕ

Мында көлдөр
Көс кылбыккадый чагкыр.
Айландыра сойоктор,
Анда, ыраакта, кыр.
Күн чалузына жапсыган
Кайыңдар ошкы өңдү,
Кан-кызыл өңдү мактар
Кекнит баштарыла быяанду.
Бар андый сойоктор
Бүгүн нени де кетешкендий,
Базып келген тындуны
Былча базып ийгедий.
Ичкери алдында төңдөр
Торт ло төблөр ошкош.
Айланып келген канча төблөр,
Амырап жаткан кош — өркөш.
Кокчетав!

Боровое көлди
Кучактап алала,
Күн алдында
мызылдап жадырын.
Бүдөрдө бүткен кеенигле
Канча чалыкты кайкададын.
Жерлештерим!
Кумыстый ару
кей тынадыгар,
Чөрчөктөөдий кеен
жүрүм жүредигер.
Төрөгөн-төстөрим!
Слер — Көкшенин тазыл-тамыры,
Слер — Көкшенин келер дйи.
Баатырлар аулынын ады,
Поэттер аулынын ады
Ак-жарыкта адалат,

Албатыда макталат.

Көкше, быйан!

Көкше жайкан,

Көксимде сен — кожоң,

Көзимде сен — байкан.

Сенин жериг —

төр бажында,

Сенин салымың —

Кокчетав!

Кабайым мениң,

Кожоңым мениң,

Кокчетав!

Мында чыккам,

Мында чыдагам,

Оскө жерде

Эмди журтайдым.

Санааркайдым жериме,

Санааркайдым жонума.

Көгөришкен көлдөрдүн

Комдорына экчедейин деп,

Күүни ару жерлештеримди

Колго кучактай алайын деп.

Жүрүмнүн жарымызы

Жардымнан ашты.

Кайра көрүп,

Катап ла санандым:

Јаш тужым,

сен меге не болгон?

Јажырбазым —

сен меге көс болгон.

Көзимнүн алдына

Кайкамчылу телекей ачылган:

Бойынын көлдөриле,

Оңдөриле,

Одүмиле.

Көбөлөктөр талбаң кайнаган.

Көлөткөлөр жылыып барган.

Јайлардын жажылын

кебис деп бодогом,

Кыштардын кырузын

чөрчөк деп бодогом.

Солоңыланган сүүнчилер

соодым болды,

Сок ло јангыскан

өскүс калдым.

Јайканган чанкырлык кайда?

Сыр жүгүрикте уулдар кайда?

Јай јангыс ла иш деп оңдодым.

Јолдолгон тердин ачузын билдим.

Кайран јангыс адамды

Калапту јуу јандырбады,

Каруузыган энемди

Кару јерим ол солыды.

Өскүстин оңзиреги бар,

Өскүстин өзүми бар.

Јүрүмнүн жарымызы

Јардымды ашты.

Је мен јаш тужымды,

Јаш тужымды санайдым:

Көлдөр дезе чап-чанкыр.

Кууй барган төддий кыр.

Көбөлөктөр кандый көп.

Кару улус кандый төп.

Ј О Л Д О Р

Бозогоны алтап чыкканыла

Јаан телекейге јол башталат.

Бурулчыктарды бурып барат,

Кечүлерди кечип, ажуларды ажат.

Орө чыкканды чыладар

Оронкойлу орык јол,

Төмөн түшкенди јободор

Тыйрыйып барган так јол.
Јолдор чылчырык,
Јолдор балкашту,
Јолдор дезе башка-башка:
Айлана соксон — турлуларга,
Амадап јүрзег — көгүстерге.
Айылдын эжигин ачып та јүрбей,
Эзининг күйүн канайып ачарын?
Јолдо түнөп, јүрүп ле отырбай,
Је јүрекке јолды канайып табарын?
Јүрекке једери күч ле неме,
Је једип алзан — јангыс ла кайкал.
Акту күйүн-санаа,
Агару сүйүш,
Алкышту сөстөр — ончозын ал.
Јолчылар!
Јангыс уунда баргылап ла јадыс.
Тамырланган Күйле јакшылажып,
Туштаган улусла сөс алыжып.
Је билерис:
Јакшы алтазан
таңдакка да једеринг,
Јастыра бассанг, тамыга да түжеринг.
Ыраакка,
Јуукка —
Јүрүмде јолдор башка-башка.
Бозогоны алтаганыла башталат,
Бурулчыкты бурып, улалат.
Мен јолымда үстүгедим,
Көпти көрөргө, эдерге јүткийдим.
Армакчыдый түүлген јол
мени ыраакка апарзын...
Арыган тушта, чылаган тушта
айлыма экелзин.

КЕНКЕЧУ*

Көп јолдорды өдөлө,
Кенкечүге келедим.
Кумызынганг ичедим,
Көгүс санаа алынадым.

Јаратпай турган кайындар
Јаскы эзинге јайканзын.
Аржан-кутук сууларынг
Урүстегендий адылзын.

*Кен — теренг

Кошкарбайдын ажузынын
Күнөт жанында жалаңда
Кылгалар араай жайканат,
Күнге алкыжын эм айдат.
Кенкечүнинг түбинде
Көрүнген таштар танадый,

Ары-бери чайбууга
Агарандап тургандый.
Таналарды алала,
Кыстарга сыйлап берерим.
Кенкечүнинг жаражын
Көксиме артырып аларым.

* * *

Күрөөленип чыккан таңым бар —
Келееткен күннинг энчизи.
Эмчек сүдиле эмискен эне —
Эмди балдарымнын нааназы.
Жаандаган сайын там ла оору,
Жажаган сайын там ла кару.
«Наана» — дедип, эмчек балдар

Энеме жүткип, койнына тартылат.
«Бу кайткан, балдар!» — деп, энем
Карандыра меге ајарат.
Та мен балдарыма жүзүндөш,
Та балдарым меге кеберлөш.
Кижидеп неме санга ла башка...
Салым деп неме санга ла башка...

САҚЫЛТА

Сүүген кожонымдый
сен меге кел.
Сақыган иженчимдый
сен меге кел.
Устиме менин
ай болуп жүс,
Айрылышта ачынчыдый
сен меге кел.
Түште күн чилеп
сен меге кел.
Түнде түш чилеп
сен меге кел.

Сақыган ырысту
ой чилеп кел.
Чынды айткан
нөкөр чилеп кел.
Же жүрегимнинг шыңгырты
угулбаган болзо,
Өлүм де чилеп,
же түңгей ле кел.
Же ырыска иженгеним
бүтпейтен де болзо,
Өлүм де чилеп,
же түңгей ле кел.

КУРААНДАР КАБЫРГАН КЫС

Мен билерим: бу кыстын
Сыргалары сыңыраган.
Мен билерим: ол кайда
Кураандарын сугарган.
Сүрекей соок кара суу
Кобы ичинде қорқыраган.

Сүрекей соок кара суула
Ол кураандарын сугарган.
Кураандарга не болзын:
Сууны ичер, ойноор.
Менин жүрегим кем билзин:
Сыстаар, күйер, түймеер.

— Слердин адаар кем? — деп,
— Кем? — деп, араай сурагам.
— Менде ат жок не — деп,
— Жок не — деп, ол каткырган.

Эмди мен ол жерде
Түн киргенче турадым,
Күлүмзиренген ол кыска
Айдар сөзүм таппайдым.

* * *

Бис экү ойногон жалаңдар...
Jаш агаш анда өзүп жат.
Кижн канча ла жааназа,
Jаш тужын там ла баалап жат.

Эки буттын таманы
Элеп билбес бек болгон.

Эки аулдын ортозы —
Эзндий жеңил жүртенис.
Өртен тура турала,
Өркөлөп жүре бертенис...

Эгирде орой келгенде,
Энебис коркып сакыйтан.
— Эмеш өзүп алаар — деп,
Эркеледип айдатан.

Эрмен агаш чырбаалы
Экү биске ат болтон.

Эмди жигит бистерди
Эмдик аттар учуртат.
Кожо бскөн кысчактар
Кийнистен туйка көр салат...

JАШ ТУЖЫМА JАНАДЫМ

Санаалар, санаалар —
Та ак куулар.
Санаалар, санаалар —
Та толкулар.

Бир кемечек жайкаган
Толкулар.

Та сананыш,
Эске алыныш —
Слер жаскы суулар.
Та жүрегим — кичинек
Жаскы суула экчелген
Бир күмүш кемечек.

...Эне жериме экелет
Бу суулар мени.
Ада жериме апарат
Толкулар мени.

Эй, кемечек, кемечек,
Эх, толкуда сен мечик,
Jеп-жеңилчек кемирчек,
Jаан жажым мен өчбп,
Jаш тужыма эм кемечек.
Бу санааркаш,
Jаныксыш —
Та ак канадын жангыган
Ак куулар...
Та ак байканын жайган

Жаскы күнге чалыткан
Jерим көрдөм.
Jаш тужымла туштажып,
Jаштарым тутпайдым.

Мында мен ойто ло
Кичинек-кичинек.
Jажу кара көстөрдө
Jаскы сүүнчилер.

Адам аттан түжүп,
Кучактай мени алат.
Энем эжик ачып,
Экчеп мени турат.

Сыйындар, ийиндер
Эбире жүгүрет.
Жараш-жараш кулундар
Жаланда киштежет...

Санаалар, санаалар,
Жаш тужыма апарган
Слер ак куулар...
Жаш тужыма жанатан
Кемечегим жайкаган
Слер ару суулар!

* * *

Айга сүскен Алатау,
Ажуун болзом кайдарым.
Кеен жаланда мантаган
Кураанын болзом кайдарым.

Көчкөлөннп түш жаткан
Күркүреен болзом кайдарым.

Кара көзи каткырган
Карасуун болзом кайдарым.

Серүүн салкын согордо,
Сүмерин болзом кайдарым.
Je... күүнзегеним жаан дезег,
Тажын да болуп жадарым.

ЈАСКЫ ЧӨЛ

Јеримниг улу акыны Дјамбулга

Бүгүн чөл
 јаан базардый бай.
Кайда ла көрзбн,
 кижинин көзи сүүнер.
Мун туулардан,
 капчалдардан
Чанкыр-чанкыр
 суулар күркүреер,
Көө күмүш теректер
Күн көзине мызылдашкан.
Қоркынчак боро койондор
Қобы-јикте јажынган.
Чөлдин түби дбөн
 јединижип,
 илјирмедий
Мун төндөр,
 мун туулар
 улалып барган...
Бу туулар ба?
Јок, бу туулар эмес,
Ак төөлөрлү караван ыраган.
Кеен чөлдин,
 кереес јердин

эптү төндөрүн
эбире баскадый.

Олордын баштары

сүүгендерге агару,
поэттерге агару,
албатыга агару.

Кыс кижининг,
Келин кижининг,
Эне кижининг

эмчектериндий.

Бу межеликтердин

ажуларын ашкан,

Чөлдин үстиле

Аргымактын жалындык жайылган,

Сүүнчилү сыгырган

жаскы салкынды

Бир ле тынзан —

Жердин баатыр күчи

эдинге жимиреп кирер,

Кыпчак укту

казах калыктын

куйун ошкош,

от ошкош

эрлү кылыгы

курч кылыштык,

Эдинг эрей берер.

Салкыннын изү тыныжы —

Ийдези бадышпай

акшыган муркүттинг

канаттарын берер,

каладып ийер.

Төрөл жерингле,

чөлингле

канынгла,

тынынгла

Бириккенин билбей каларын.

Ачу-корон кыйгырып ийеле,

Ама-томо сыгырып ийеле,

Чөлдин учы дөбөн учурта береринг.

Эничикпей бижелеген

аттын оозын

Тудуп болбой тура,

Улу чӱлдин улу јӱрӱми,
кыймыгы башталганын
Эеерин,
эдингле сезерин...
Чӱлдӱр учында
ак чалмалу Алатау
Чабандардын кӱчкӱнни кӱрӱп,
унчукпас кӱлӱмзиренер.
Јажыл торко јайлуларга
јанып јаткан койлор
Меестерле јайылар,
чӱйилер,
тизилер.
Алатаунын мӱнгӱ тошту
баштарынан
Мӱркӱт канатту кожондор
тӱшкен деп билдирер.
Кӱчӱп јаткан
эл-јоннын ортозында
Колында домбралу Дјамбул
јорткон деп бодолор.

СУМЕЛУ КЫСТЫН СУУЖИ

(Уч ойынду лирикалык комедия)

(Онон арыгызы. Бажы «Торко жай» деп жуунтыда)

ХІІІ КӨРГҮЗҮ

Люсиндо, Эрнандо

Эрнандо

Сеньор, эм нени айдарыгар?

Люсиндо

Чыдаш жеткен! Мен оны өлтүрерим!

Эй, Херарда, сен кайда?

Эрнандо

Тын кыйгырбагар.

Люсиндо

Уят жок тагма, кайда бери чык!

Эрнандо

Эмеш арайзаар, эжикти сокпозоор!

ХІV КӨРГҮЗҮ

Люсиндо, Эрнандо, Херарда

Херарда

Канай тидингенеер менин эжигим оодорго?

Люсиндо

Мени базынып, жаантайын ойноорго бо?

Шпагам колымда бу — не тура калдым?

Херарда

Қолымда кинжал? Мыны мен сақыбагам!

Люсиндо

Мекечи! Менин адамла кожо
Журт тудуп жаткан — мыны чек сакыбадым.

Херарда

А-а! Ойто ло сүмелениш баштал жат па?
Стефания керегинде слердин куучынаар
Бүгүн уккам, кайран көөркийек.
Эмди меге нени айдараар?

Люсиндо

О, ненин учун менин колым көдүрилбес
Сени бу ла жерге өлтүрүп саларга?
Меге жаңы ла адам айткан:
Айла ас та, көп тө эмес —
Адамла кожо алыжып жатканаарды.

Херарда

А мен слердин адагарды, сеньор,
Анай айдараарда, бир де көрбөгөм.
А слер мениле куучындажарга амадап,
Анан артык шылтак таппадаар ба?

Эрнандо

Кудай ла де, мыны канчазын мекеленер!
Сан-тескери айдар, удура ла болор.

Херарда

Унин жабызат тургуза, жалчы.

Эрнандо

А не? Уним неге жарабайт?
Жаман ла жабарлаш араай шымыраар,
А чындык, ак санаа ачык, жарт айдар.

Херарда

Эй, жалчы! Оозын нени балырайт?

Люсиндо

Канай нени балырайт? Сен эмеш уйалзага!
Качан сен менин адам ла тушташкан?
Кайда сен оныла жөптөжип, табышкан?

Херарда

Кайкамчылу неме! Качан да сананбагам.

Люсиндо

Айла сен жаражыннын илбүзиле
Ак башту карганды не уйатка тўжўрген?
Чып-чын, ўй улус — желбистин бойы.

Херарда

Эйе, эр улус ла ончозы ангелдер туру.
Эмдиге ле мекеленип, не туза болор?
Билзегер, мекеерле жажырып болбозоор
Слердин карыкканаардын шылтагын.
Мен слерге тоштый соок болорымда,
Ол слерге дльмнен де ачу ла коронду.
Эмеш ондогор, слердин тўгўнеер
Туку качаннаг меге јарт ине.
Сеньор, тўгўнденип билбес болзоор,
Торт ло амыраарга токтодып койоор.

Люсиндо

Тўгўндебе! Ончозын јакшы билерим.
Сен мени кара туйуксынышка
Килемји јоктон таштаган болзон,
Кижиге барзан, кыйнал деп кўўнзейин.
Аксагал јашту бараксан карганакты
Илби-тармыла олјологон болзон,
Мени кыйынга мергедеген болзон,
Апшыйагын ак-ўўлеге јетире јўрзин,
Карганла јуртап, макаг сенин канзын.
О, кудай де! Чек бўдер аргам јок
Сени ак башту апшыйакла кожо
Коштой отыраp деп. Оны кучактаар, окшоор
деп.

Јакшы болзын, дйй эне! Кандый
Каргышту сдстор таап, сеге айдарым мен.
Энем деп мен колын окшоорым, а
ол — эриндеринг.
Ол тушта бойынды бойын каргаарын.
Ортогор кандый ыраак деп, ол тушта
ондоорынг.

Х е р а р д а

Эрнандо, бу слер кокырлап тураар ба,
Айса тен чын неме айдадаар ба?

Э р н а н д о

Кудайга баш деерим, бу кокыр болзо.

Х е р а р д а

А. мен билдим! Мында јарты јок не бар?
Слер, байла, меге Прадо паркка
Сооттоп барарга чаптык эдерге турганаар?
Сеньор, слер теп-тегин шакпырайдаар!
Айла арай ундыбайтырым не: меге
Ол дббн музыканттар кычырып алар керек.
Айса болзо, Стефанияны анаг
Слер бедреп кбрбрбр. Кем билер, табараар.

Л ю с и н д о

Мен сени эмди ле бого блтүрерим!

Х е р а р д а

Сеньор, килегер, мен чын коркыйдым!
(*Барат*)

Х V К О Р Г У З У

Люсиндо, Эрнандо

Э р н а н д о

Кбрүгер, ол јүре берди!

Л ю с и н д о

Эй, кулугур, сен боктөнип алган ба?
Эрјнем, эжигин ачийзен кайдар?
Эмди ойто ло мени шыраладып па?
Эх, нени эдер, эмди канайдар?

Э р н а н д о

Ох, слерди кинчектеерге — база танма ла.

Л ю с и н д о

Кинчектеери үстине чек блтүретени кайда.

Э р н а н д о

Слерди колго тударга болуп,
Карганакты да түйметкени ол болор.

Л ю с и н д о

Эйе, эмеш адам энделген болбой.
Кеелү, илбизиндү бу мындый көстөр
Кемнин санаазын чыгарбагадый эмеш.

XVI КӨРГҮЗҮ

Олор ло капитан

Ка п и т а н

Сен эмдиге мында ба, Люсиндо?

Л ю с и н д о

А слерди эмди бу не кайкадат?
Сеньор, слер менин сүүгенимди
Аларга жадыгар, а меге дезе
Бу эжикле, бу көзнөклө дө болзо
Жакшылажып аларга жарабас па?
Эмдиге жетире олор менин болгон.
Мынан ары олор слердийи болгой.

Ка п и т а н

Кайда, најым, сеге бир сөс айдайын.
Бир көрзөм, сен чек эдиреп турган ошкожыг.
Анан башка айылдаш жаткан
Жаан жашту Белисанын кызын —
Фенисаны акту жерге сен ле каралаарын.
База бир-эки сөстин кийинде
Бажын үзүлип, базылар эди.
Жок, шпагадан эмес, уятка чыдашпай
Кара бажын тайылар эди.
Менин Фенисамнын угы-төзи
Энегнин де угынан бийик ле тоомжылу.

Л ю с и н д о

Слер кем керегинде, сеньор, айттыгар?

Ка п и т а н

Кем керегинде? А сен кайткан, укпас?

Люсиндо

Слер Фениса керегинде айтканаар,
А мениг санаамда Херарда болгон.
Бот бу онын кӱзӱнӱги.

Капитан

Фениса ла Херарданын ортозында
Кандый андый колбу болотон?

Люсиндо

Je мен бу ок оромдо,
Бу ок жерде ол тушта турдым не?
Херарданы сӱӱгеним учун
Слер мени ол тушта арбадаар ине?

Капитан

База ла жань эп-сӱмени
Кулугур Эрнандоло таап ла алдаар ба?
Jок! Jеткен! Болор!

Эрнандо

Кандый сӱмени? А мен не мында?

Капитан

Je сен Фенисаны сӱӱбегем деп,
Меге канай жартаарын, Люсиндо?

Люсиндо

Men Фенисаны сӱӱгем бе, сеньор?!

Капитан

А сенин элчилерин, jетирӱлерин,
Оны истегенин, базалаганын — ол не?
Ол меге ончозын бойы айткан.
Онын кӱзӱнӱгинин алдындагы
Откӱш чертме откӱре кече
Сен оныла куучындажарга умзанган.

Люсиндо

Men ого самаралар ийгем?!
Men кече куучындажарга санангам?!
Эрнандо! Сен меге керечи бол!

Капитан

Сениг керечинг бӯдүжиннен көрүнөт.
Көзингде де төгүн, көксингде де меке.
Тилигиннн төгүнчигин айтпай да турум.
Люсиндо, мен сени кезедип жадым:
Фенисанын бозогозын база бир катап
Ажыра алтаар деп сананар болзон,
Өткүш чертме де өткүрө
Оны сен бир де катап көрбөзин,
Ол тужында бастыра жүрүмин
Турадан чыкпай өткүрерин, ундыба.

XVII КОРГУЗУ

Люсиндо, Эрнандо

Люсиндо

Бу не дегени? Бу не болгон?
Мен ол кыстын чырайын да көрбөгөм,
А ол мени көдүрө жабарлап койгон!

Эрнандо

Акыр, ол кем эмеш? Ол бир платок тўжерде,
Слер алып берген кыс эмес пе?

Люсиндо

Ол.

Эрнандо

О, ол слерди сүүген! Төгүн болзо —
Ол тужында мени бууп салыгар!
Бу ончо керектер — шак онын сүмези!

Люсиндо

База нени табазын?

Эрнандо

Чын эмей база!
Мен онын суркураган көстөринен
Кандый сан башка үч сөс кычыргам!
Ол слерден платогын алып тура,
Ол сөстөрди слердин жүрегерге бичиген.

Бүдүгөр, ол платок тегин түшпеген.
А ол байагы адаар куучындаганы —
Самаралар ла истегени керегинде —
Ол слерди ого түрген јетирӳ
Бичизин ле энирде кбзнөгинин алдына
Эрмектежерге слерди келзин дегени.

Лю син до

Сан башка немелер сен айдадын.

Эр н ан до

Слердин јылытар немеер јок, сеньор.

Лю син до

Чын, јылытар немем јок, Эрнандо.
О, јангыс ла Фениса јараш кебериле,
Јалкын кептү от-јалбыш күүниле
Кыйын-шырамды јенилтетен болзо,
Ол тушта Херардадан
Очим алып, мен ырысту болорым!
Чын, айдарда, Фенисага
Кыйалта јоктон энирде барар.
А онын меге туштаарга
Турганы төгүн эмес болзо,
Ак-јарыкта мынан макалу
Кандый учурал келижет эмеш!

Эр н ан до

Сеньор, слер оны от-калапту сүүгер.
Опту-јиптү Херарда төгүнчи
Бистин јаныста јыды да јок болзын!
Анан башка слердин адагар
Ойто катап кижн алза,
Ол биске јаан јеткер!
Бис экүге ол тушта не де артпас!
Адагар слердин андый ла коркышту
Кижн алатам деп чыданыкпаган болзо,
Јаан јашту Белиса энезин
Јазап кудалайла, алып берзе, кайдар?

Лю син до

Мени ол сүүгени төгүн эмес болзо,
Чулуктарым ла курткам сыйлап турум сеге.

Эрнандо

Кайда оноороор, капшагай беригер —
Фениса слерди чын сүүп жат, сеньор.

Люсиндо

Кандый сүмелү Фениса жаражай
Каргандарды экилезин мекеледи эмеш!
Бастыра бойынын санаазын, күүнүн
Жүк жангыс ла катап, көргөн кижиге
Кандый эпчил сүмелү жетирген.
Онын учун бис оны эмди
Сүмелү бүткен сүүген кыс дейли.

ЭКИНЧИ ОЙЫН

Прадо. Энир

І КӨРГҮЗҮ

Дористео ло Финардо жарандырулу кийимдер-
лү. Херарда тартымал мантильялу ла шляпалу. Ли-
сео. Фабьо ло бскө дө кожончылар ла музыкант-
тар.

Дористео

Кандый макалду серүүн туру эмеш!

Финардо

Кижинин санаазы сергип көдүрилер.

Херарда

Бу фонтандардын жаражын көргөмдө,
Жүрегим сүүнчиге тойбос ошкош качан да.

Дористео

Ак-жарык үстинде, мен бодозом,
Прадодый кайкамчык жер жок ошкош.

Херарда

А бу суулар түшкен таш чара аяктар.
Олорды неге де түңейлеп албазаар.

Дористео

Слер чын айдадаар, таш аяктар кайкамчылу.
Суу бызырап, каңай чачылат эмеш урулып.

Херарда

Жок, жок!

Жемчуг-жинжилер ле таш аяктар бой-бойы
Ойногылап, чачыжып турган ошкош бу суулар.

Дористео

Суунын жинжилерин бир үзүк жоктон
Кем мынай агызып, ойноп турат не?
Слерди бу ончозы сүүндирет деп иженедим.

Херарда

Меге слерле кожо жаантайын жилбүлү.

Дористео

Эмеш отыралдар деп сурайдым слерди.

Финардо

Серүүнде тынарга кандый макалу.

Дористео

Эй, господалар, керектер кандый?
Музыка угарга энчикпей турубыс.

Лисео

Бу квинта эмеш божогон эмтир.

Херарда

Көдүрип ийигер.

Дористео

Эйе, эмеш жылгыр.

Фабьо

Же баштайлы ба?

Дористео

Кемзинбей ойногор.

Фабьо

Нени бис ойнойлы?

Дористео

Канай нени?

Кожон Лопе де Веганын ла эмей база.
Лисео, бойыннын күүнигле.

Лисео

Слердин ајаруга
«Қачан јанымда сен болгондо» деп романс.

Финардо

Јараар, јараар, суреен јакшы романс.

Кожон

Қачан јанымда сен болгондо,
Кандый ырысту јўрегим согулат.
Қачан јанымнан јўре бергенде,
Кандый карыкчыл ого томылат.
Қачан сенин кўстўринг кўргўмдў,
Кандый сўўнчи кўксимде табылат.
Қачан јанымда јок болгондо,
Қатап ла карыкчыл ого томылат.
Қачан јанымда сен јўргенде,
Қайран кўўркий деп, јўрегим шымырайт.
Қачан јанымнан сен барганда,
Қарануй санаа кўксиме томылат.

II КЌРГЌЗУ

Олор, Люсиндо ло Эрнандо

Люсиндо

Санаама кирет, олор сооттоорго
База музыканттар кычырган.

Эрнандо

Угуп туругар ба, сеньор?
Кожондогон улус олор.

Люсиндо

Улус кожондогоны угулбайт.

Эрнандо

Эмди кожондошпойт.
Агаш аразында кучкаштар
Табыш укканда, мынайда токтойт.

Люсиндо

Ол дўўн бар! Ичкери! Бир де коркыба.

Эрнандо

Сеньор, эмеш бойоор токынадынаар.
Окпӧӧргӧн жүрегеер, күүнигер жабызадаар.

Люсиндо

Ондозон: бис жүк ле кокырлап ла ойноп.
Фенисага барарга эм эрте ине.

Эрнандо

Чын, күнүркеш кокырлаза, сүүш
Ыйлаар деген. Же андый болзо, мен
Олордын жаныла басып ийейин.
Слер мында болоор.

Люсиндо

Сени сакып жадым.

Финардо

Кӧрзӧн, кӧстӧри алырандажып,
Бир неме жүрү. Не керек ого?

Дористео

Кача берген катын бедреп,
Калчындап басып жүрү не база.

Херарда

Лисео, алдынан жангыскандыра кожондогор.

Лисео

Эмди ле, сеньора,

Херарда

Күүни туттың ба? Түрген кожондо!

Эрнандо

Ол эмтир! Унинен таныдым!

Люсиндо

Херарда ба? Чын эмеш пе?

Эрнандо

Ол эмей база!

Люсиндо

Ох! Қанай чыдажар!

Эрнандо

Не болгон? Болуш керек пе?

Люсиндо

Ол бир байагы тенек неме кайда?

Эрнандо

Байагы неме база мында!

Люсиндо

Ах, бу не кыйын! Бого канай чыдажар!

Эрнандо

Қандый кыйын боло берт? Неге чыдажар?
Слер, байла, бала таап турганаар.

Люсиндо

Қанча ла кире анан ыразам,
Анча ла кире ол меге жууктый.

Эрнандо

Тың жүрексиребегер!
Анан башка ол слерди танып ийер!

Люсиндо

Ол оны кучактап алган ба?

Эрнандо

Тен жапшыра тудуп алган!

Люсиндо

Қүнүркештин коронын
Қосторимле жудадым.
Қөксим мениң кызыйт,
Қорноб-отко күйедим.
Қанча кирелү көрзөм,
Анча кирелү корон көксимде.
Ах, бери не келдим не!

Э р н а н д о

Сеньор, торт мынан барактар.
Айылда тымыкта слерди сакыган
Ангел биске артык ла болбой.

Л ю с и н д о

А кем бисти сакыган?

Э р н а н д о

А Фенисаны бис не ундыйтаныс.

Л ю с и н д о

Ары ла кедери сенин ангелдеринг.

Э р н а н д о

Ол слерди, сеньор, чертен турум, чын сүүген.
Андый көбркийди жүрекке не кийдирбейт.

Л ю с и н д о

Ол көбркий керегинде
Санааркаары керек жок.
Баштапкы сүүшле
Сүүген көбркий
Чыданкай ла чындык
Сакыыр ине бисти.
А мындый кей-кебизин
Опсыркаган желбизек
Каруулдап кичебезен,
Төгүндөп салар кижини.
Күнүркеп, өлүнеринг.
Арчуул сенде бе?

Э р н а н д о

Арчуул менде белен, сеньор!
Айдыгар, жакарыгар, бүдүрейинн түрген!

Л ю с и н д о

Плащ-жабынчыдан
Платье эдип ал.

Э р н а н д о

Эмди мен слердинг
Энчилү дамагар!

Люсиндо

Туку ол агаштар ортозына барала,
Түрген-түкей кийинип ал. Сакыйдым

Эрнандо

Сеньор, коркыйдым, бу кокырлаш...

Люсиндо

Коркыба, кортык!

Эрнандо

Бар ядым, бар ядым.
Жалтанчылу неме болзо,
Жангыс корыырын ундыбаар.
Жарабас керек бололо,
Жаман да болзо жалчыгардын
Жаргылап салза кара бажын,
Ол тушта ый-сыгыдаар жерге калар.

(Барат)

III КӨРГҮЗҮ

*Дористео, Финардо, Херарда,
Люсиндо, кожончылар ла музыканттар.*

Люсиндо

Кожон — «Унчукпас кара көстөр»

Унчукпас кара көстөр бар,
Ургүлжиге көргөдий
Кару тымык эрмек бар,
Ыйлап ийгедий.

Унчукпас уккур көстөр слер
Уур кунугу билдеер не?
Карулу жеңил сөстөр слер
Каран ачулу болдоор не?

Унчукпас тымык көстөрди
Уйуктаткан мен болзом.
Уур кара чачтарды
Урулткан мен болзом.

Ол ок улус ла бскө кийимдү Эрнандо

Эрнандо

Je, жараныш кандый эмтир?

Люсиндо

Торт сан башка!

Кижн таныыр эмес! Кайкамчылу!

Эрнандо

Жикпем кандый? Жарайт па?

Люсиндо

О, айдарга да болбос!

Эрнандо

А арчуулым кандый?

Люсиндо

Арчуулын анан да артык.

Эрнандо

Мындый жаражайды канайын сүүбес пе?

Люсиндо

Je болды, түргенде.

Эрнандо

А буттарым жараш па?

Эйе, слерге дезе сүүш,

А меге — кинчекке кириш...

Люсиндо

Калырабай, капшай баралы.

Эрнандо

Калак ла дезен,

Кандый ла болбогой...

Дористео

Кайран господалар! Кулакка ажару:

Кандый да бир пара бери келип жадыры.

Херарда

Куда-ай, даманын базыды чек куу.
Кандый коо! Кудайдын жайалгазы болбой!

Дористео

А жыды!.. Тумчук тунгадый. Туй алат чек!
Бир флаконды урунган ошкош.

Херарда

Тузаланган духизи көөркийдинг
Турар ла баазы жок неме эмтир.

Дористео

Туй тумчалап ийди ошкош жыт-таныла.

Финардо

Дамочканын духизи коомой до болзо,
Сүүжиле, байла, бай.

Дористео

Көк жарамас,
Коштой бисле отыр жат!!

Херарда

Оны отырган дейтен бе!
Отыргыш арай сынбады.

Финардо

Акту бистинг ортодо араай айткажын,
Учазы бу көөркийдинг уур ла болгодый.

Люсиндо

Көрүмжилү Стефания, слерге баштанадым.
Бу мындый серүүн жерди кайдаг табараар?

Эрнандо

Эжем жогынан бери келгеним —
Эп жогы коркышту, чек кемзинип турум.
Жаңыс ла слерди тыг сүүгеним
Жарабас кылыгым мениң актагай.

Люсиндо (*музыканттарга*)

Сеньор, слер кожондоорго тураар ба?

Эрнандо

Айса мен бу улуска чаптык эдип тургам?

Херарда (*туура*)

Люсиндо! Кудай ла де! Бу кайтты болды?
Айдарда, байа бу даманы бедрегени
Чын эмтир. Бот, меге јараган!
Бот, алган ажым ол! Бойым эм түймеенде.
Күнүркезин деп турала ол:
Бойым күнүркедим бе!
Сүүш деп неменин јалтыраган бүдүми —
Јүк тышты. Ичи — төгүн ле мекелеш!
Ол мени төжиге бычактагандый:
Менин ойногонума кородойло,
Андый ок јаргыла мени јаргылады.

Эрнандо

Оның өкпөөрип турганын көрзөөр!
А мен калырап билетен эмтирим бе?

Люсиндо

Калыражын сүреен!
Кайкагадый — керектин барганына.

Херарда (*туура*)

Кандый күч үй кичи болорго,
Качан сүүгенин ајару салбаза!

(*Дористеого*)

Сеньор, баш болзын, барала, кичинек
Фруктовый суу экелген болзоор.

Дористео

О, мыны тен канайып ундыдым.
Олыт болбой эмди ле келерим.
Алама-шикир тамзык экелерим.

Херарда

Финардо, слер оныла кожо бараар.

Финардо

Херарда, мен оны үйдеп, кожо барайын ба?

Херарда

Эй! Кийнинен түрген бараар.
Мен најыларымла мында болорым.

(Дористео ло Финардо баргылайт)

V КӨРГҮЗҮ

*Херарда, Люсиндо, Эрнандо, кожончылар
ла музыканттар*

Херарда

Ах, мен жаңыс эмес. Қанай эдер
Бис экүди жаңыскан артыссын деп?

Лисео

Сеньора, бис кожондойлы ба?

Херарда

Жок, Лисео.
Жартын айдайын — ак-чек санаамнаг,
Жаңыскан артсам, артык болор эди.

Фабьо *(араай, Лисеого)*

Ол кемди де сақып јат.

Лисео

Макалу мекелетти Дористео, а!

Фабьо

Је бис дамага чаптык этпейли.

Лисео

Чын, чын, этпейли! Мынан баралы!

(Кожончылар ла музыканттар баргылайт.)

VI КӨРГҮЗҮ

Херарда, Люсиндо, Эрнандо

Херарда

Сеньора!

Эрнандо *(кыстын үңиле)*

Мен слерди угуп турум, сеньора?

Херарда

Слерле бир эмеш эрмектежер күүним бар.

Эрнандо

Бир эмеш эрмектежер? Кайдарга?

Херарда

Не дезе, мен слердин айылдажаар болорым.

Эрнандо

Je, керектин башталганы бу јат!

Херарда

Мен слерди ачындырдым эмеш пе?

Эрнандо

Изүге чек көстөрүм карануйланат.
Сеньор, капшай баралдар мынанг.

Люсиндо

Ай кеберлү јаражай јүзеерди
Арчуул алдына не јажырадаар?
Ак-јарык көрүп, кайказын деп,
Агару јайаачы оны јайаган
Кудайлык кеен кебереерди слердин
Бастыра Мадридтин улузы кайкайт,
Укту-төстү улустар мактагылайт.
Јараш кебереер јажырбаган болзоор,
Јаман немелер там ичи күйер эт.

Эрнандо

Јок, мен эмди арчуулым ачпазым.
Эки көзимде толо јаш ине.
Күнүн күнге көс јажын төгөдим —
Күнүркеп јадым мен — Херарданын учун.
Улус айдыжыла ол јараш дежет.

Люсиндо

Херарда, слердин јажаардын шылтагы ба?
Кудайга баш болзын! Калас ыйлайдыгар.
Херарданы мен сүүп турган болзом,
Калганчы тынып, мен өлөр тушта

Жаныма келип, меге карыкпагар,
Менин сѳстѳрим меке дезегер,
Кеен колдороорго мен турбас болойын,
Кызу колдорумла коо мыкынаар
Качан да кучагыма мен албайын,
Оны сѳѳген болзом, кудайдын алдына
Куулгазын ырысту ѳй болордо,
Слердин шикирдег тату оозыгар
Мен окшобойын! «Слер эн баалу!» — деп,
Качан да кулагаарга изѳ шымырабайын.
Качан бирде мен ого тушташсам,
Кару эжим эдерим деп, слерге санаам
Кудайдын алдына бѳтпей калзын.

Х е р а р д а *(туура)*

О, канай чыдажайын, мыны угуп!

Э р н а н д о

Кудай дезег база, канча чертениш!

Х е р а р д а *(туура)*

А меге канча каргыш эмеш!
Оног ло ары тоологон болзон,
Бермен берийер эдим, тагма!

Э р н а н д о

Слер экѳди јаан најылар дежет,
Мыны уккамда, бѳткѳл бойым тыркырайдым.

Л ю с и н д о

Ол ончозы кѳк тѳгѳн, эркем.
Мен јангыс ла слерди сѳѳйдим, эрјинем.

Х е р а р д а

Јѳс јок кадыт! Мен сени ѳлтѳрерим!
(Эрнандого калып барат.)

Л ю с и н д о

Херарда? Сен бе? Јѳѳле бердин бе?

Э р н а н д о

Мени? Стефанияны? Јууктаар учурын јок!

Херарда
Јүс те Стефаниянын јүзине түкүрейин!

Люсиндо
Калаптанбай, кайда, туура бар.

Эрнандо
Меге тыгыйтан мында кандый учур бар?

Херарда
Мен оны өлтүрерим бүгүн!

Люсиндо
Акырзан, кайда, токтозон!

(Эрнандого)
Јүгүр капшай!

Эрнандо
Кайран бойы канчын-јиитте олжат...
(Јүгүрө берет.)

VII КӨРГҮЗҮ

Люсиндо, Херарда

Херарда
Сен кемле кожо болгон, айт, жыду ийт?

Люсиндо
Мени сүүген бир көөркийле.
Калжу кылыгыгла, согужынгла
Қара ла жаньс бойына,
Керекти эдип алдын, шокчыл.
А сен билеринг бе — ол кандый биледен?
Акту бойыннын жүрүминген де айрыларын.

Херарда
Өлүм мени коркыдар ба,
Өскө кижини сен сүүгенде? —
Божот мени, божот...

Люсиндо
Оозың жап тургуза!
Канча кирези мекелейле,
Қалганчы учында барып,
«Жыду ийт» деп мени айдарга,
Сенде уйат бар ба?

Херарда
Карагым мениң, качан сени мекеледим?

Люсиндо
«Карагым мениң»?!

Херарда
Мен сениле эмеш сүмеленгем не,
Дористеоло мен тоғұн најылашкам.
Оны көрөр дө күүним жок мениң.
Жаңыс ла сени мен сүүгем,
Жаңыдан оноң тың сүүп турум!

Люсиндо
О кудай! Эмди нени угадым?
Бу жанымда кемди көрөдим?

Херарда
Қапшай баралы, ачынышпайлы.
Қайран көөркий, капшай мениле баралы.

Люсиндо
Акыр, айдарда, сени сүүбес болзо,
Сен жалакай да, жапсу да туруң не.
Же эмди сен меге не керек эдинг,
Жүрегим өскөгө берилген ине!

Херарда
Көзимниң карагы, сен мени неге чачтын?

Люсиндо
Көргөмдө, көө-кара түндий сен.

Херарда
Мениле кожо бол, же кожо бараак.

Люсиндо
Мекеленип, оног не туза...

Херарда
О, кандый тубек бажыма тўшти!

Люсиндо
Ол Дористеонг эмди ойто келер,
Ол тужында ырысту болорын.

Херарда
(*тизе бажына турат*)

Сеньорым, алдында тизе бажында турум.
Сеге багынадым, меге тўрген бараак.
Ончозын мен сеге чынынча айдайын:
Ол ончо неме кўнўркештег болгон.
Кайда меге баралы, калас удурлашпа.
Капшай баралы, кайран сўўгеним...

Люсиндо
«Кайран сўўгеним»?!

Херарда
Качан да жангыс сени сўўйдим!

Люсиндо
Жок! Бу кылыкты анайда
Артырарга жарабас!
Очим аларым! Ол тушта
Чындык артабас!

VIII КӨРГҮЗҮ

Олор ло бойынын кийимин кийген Эрнандо
Эрнандо (*араай, Люсиндого*)
Бу не бажырыш, бу не мўргўўл?

Люсиндо (*араай, Эрнандого*)
Бу немени кўрўр кўўним жок!

Эрнандо (*туура*)
Качан Люсиндо опсыркак кўўркийди
Кату жаргыга тургузып саларда,

Карын макалу бчин алзын деп,
Кудайдын англи болуп, жетирү эдейин:
Каарыла берзин ол бу солуннаг.

(Тың айдат.)

Сеньор! Мен слерге түрген жетирүлү!

Люсиндо

Эрнандо! Эмди нези боло берт?
Байа ла бойынча сен керек болгон.

Эрнандо

А мен слерди бедреп таппадым.
Түргендегер! Эјеzi Стефанияны
Таппай калган. Капшай, сеньора,
Жүгүрзин тургуза. Бедрегилеп жат.

Люсиндо

Ол туку качан мында жок эмей.

Эрнандо

Канай тураар?!
Канай Стефания мында жок болотон?

Люсиндо

Калапту тартыжу
Мында болгон, карындаш.

Эрнандо

А бу кем болор? Херарда ба?

Люсиндо

Андый ла туру.

Эрнандо

Андый болзо, сеньор, түбектен качалы!

Люсиндо

Эйе, Херарда, мен озогызы эмезим...
Эмди бис үргүлжиге айрылыш жадырыс.

Херарда

Эмеш уксаг мени...

Люсино
Эмди андый соот жок.

Херарда
Je бир ле минутка!

Эрнандо
Мен де мынайда эдер, эдим.

Люсино
Мени тыг сүүгенин эмди билеле,
Менин жүрегим ого сооп калды.
(Экилези барат.)

IX КОРГУЗУ

Херарда жагыскан, ошон Дористео ло Финардо

Дористео
Эмеш оройтып калган эмтирис.
Эжиги лакпанын бөктү болтыры.

Финардо
Эрте жабылбас жагду болзын деп,
Эске бисти алынгылап жүрзин деп,
Эжигин жабылбас эдип «жазап» салдыбыс:
Эмди олор бисти ундыбас.

Дористео
Слер мында жагыскан ба?

Херарда
Сок жагыскан.

Дористео
А кайда Лисео ло Фабьо?

Херарда
Кайда? Jүргүлөп калган.

Финардо
Сууны, сеньора, бис таппадыс.
Айла айдыжар: Мадридтин парктарында

Тагына жетире жүрген улус
Тату аракыны да, алама-шикирди де,
Каарган паштетти таап алар деп,
Сооттогон улуска ончозы бар деп.

Х е р а р д а

Ах, аракы ла тамзыктар кичеерден!
Бажым оорып жат, Финардо.
Бастыра бойым калтырайдым.

Д о р и с т е о

Слерге серүүнге отырарга жарабас.

Х е р а р д а

Жок, меге изүде болорго жарабас.

Д о р и с т е о

Эмди ой канча не?

Ф и н а р д о

Тенгери дөөн көрзөөр. Жети-Каан жылдыс
Таг адарда, туку анда болор.

Д о р и с т е о

А ол десе бистин үстисте,
Эмди түрген бис жаналдар,
Слерге жакшы амыраар керек.

Ф и н а р д о

Биске база.

Х е р а р д а *(туура)*

Ах, канча ла, Люсиндо, сен меге кату,
Анча ок тыг мен сеге кару.

ОРОМ

Х КОРГУЗУ

Люсиндо, Эрнандо

Э р н а н д о

Слердин токыналу чырайардан көргөндө,
Ол эдирени көөркий ундылып калганды.

Люсиндо

Je сен ого каткырба.

Эрнандо

Санаа-күүнеер кенерте
Солына бергенинде не шылтак болды?

Люсиндо

Ол мени сүүп жат — бот шылтагы неде.
Кудай алкагай бистин пландарысты.
Канча кирелү сүмеленер керек болгон:
Арчуул тартыныш, төгүн туштажу,

Прадонун паркы,
Айдылган кородош, күнүркеш, өкпөбриш!
Сүүш, мекеlesh! Кудай алказын оны!

Эрнандо

Кудайдын алкыжын, сеньор,
Стефаніяга база сурагар.
Анан башка Херарданын јудруктарынан
Арткан көктөр эмдиге оорыганча.

Люсиндо

Араай, Эрнандо, те!.. Көзнөк ачылеерт.

XI КӨРГҮЗҮ

Олор ло көзнөктө Фениса

Фениса

Сеньор!

Люсиндо

Мен! Кем мени кычырат?

Фениса

Слерди бир кыс кычырат.

Эрнандо

Фениса! Ол эмей база. Өскө кем
Мындый орой төжөктөн турар?

Фениса

Адыгар слер меге айтпас болзоор,
Каруузына катап бир сӧс укпазаар.

Люсиндо

Араай эбире ајыктап ийзег.

Эрнандо

Эбире Мадрид энчӱ уйкуда.
Којойым Гонсалодон бери козырыктайт.

Люсиндо

Мен ол кижн, сеньора, кем керегинде
Слер байа адамла куучындашкан эдеер.
Ол куучынды мен алан кайкап уктым.
Айдарда, алдыгарда Люсиндо туру.
А менин алдымда, байла, Фениса?

Фениса

Эйе, андый, сеньор.

Люсиндо

Айдарда, мен слерди јаантайын истегем?
Ач кӧстӧримле уйалбай ајыктагам?
Јаман-быјар јолго уулагам?
Јалчылар ажыра јетирӱлер ийгем?
Кӧзнӧк алдына тӱнде келип,
Кӧс јумарга бербей тургам?
Базыдым менин амыр бербеген?
База ѱстине самаралар бичигем?

Фениса

Менин бу мекеме кичинек те,
Люсиндо, эмди ачынбагар.
Кӧзнӧгимнин оды слерди кычырбады,
Кӱӱнигер слер меге салбадаар.
Сӧзигер айдып, элчилер келбеген,
Самаралар слер меге бичибеееер,
Акту јерге мен слерди бурулагам,
Акка-кӧккӧ мен слерди јабарлагам.
Је слердин бери келгенеер сананза,
Менин санаамды чын ондогоноор.

Качан үйде жаңыскан отырала,
Канай ачарым жүрегимниң жажыдын!
Слерди, сүүгеним, сүме меге берди,
Слерге дезе турумкай ол кошты,
Адагар мени сөстөп келген.
А мен жаңыс... слерди сүүйдим,
Акту жүрегимнен мен айдадым.
Адагар эмди бистинг ортодо
Болгонбой туруп элчи болуп калза,
Кемзинбегер слер, керек коомой эмес.
Качан бирде ончозы јарталза,
Кайран уулын ол бир де бурулабас.
Кара жаңыс мениң бүдүнгеним,
Ак-чек күүнимди төгүндебегер, јибе.
Анайтастан башка арга јок болгон,
Анан башка сүүжим канай айдарым.
Је мениң санаамла болбой калала,
Слердин сүүжеерге мен турбас болзом...

Л ю с и н д о

Алтындый баалу ару сөстөрдү
Тозынду оромго не төгөдөр?
Слердин сүүжердин керее сөстөрине
Төжим ачып, жүрегим јайадым!
Слер мени сүүгенеер? Бу кандый ырыс!
Кизи кайкагадый! Бүдер аргам јок!
Чек түш јеримделий мен!
Бу чын эмеш пе? Бу түш эмес пе?
Качан мен слерди баштап ла көргөмнөн —
Калапту сүүштинг оды көксимде.
От-көриөддий изү сүүштен
Уйку јок — тундерим, түште — амыр јок.
Акту ла бойымнын санаамнан улам
Адамнын айтканын тургуза аайлабагам.
Андый меге керек: учурлу сөс ондобос...
Өрөкөн аа јок тың кородогон,
Онын шылтагын угарга келгем не.

Ф е н и с а

Слер билереер бе, мен санангам...

Л ю с и н д о

Мениң каруума слер ачынбагар:
Слер эмди меге — амаду ла ырыс,

Ару сүүш ле агару эрјинем.
Аайлабай турган эмди немем:
Адама сөзбөр слер береле,
Айдылган тойды канайып кыйараар?

Фениса

А ол керек тен не де эмес!
Јок, јок, сеньор, слер јалтанбагар,
Јаңыс ла слерле мен биригерим,
Тойым јаңыс слерле болор.
Сеньор, јүрүмде күч керек болзо,
Уй улустың сүмелүзин слер билбееер.

Люсиндо

Сүмегер слердин шүүп көргөндө,
Шүүлтегер кайкамчылу ойгор ло эпчил.

Фениса

Кара јаңыс ырызым учун ине — эп-сүмем.
Кара санаалу мекеге тундебегер.

Люсиндо

Сүүжи учун тартышкан слерди
Сүмелү бүткен сүүген кыс деер учурлу.

Фениса

Эмезе, айдарда, слердин адагар
Эптү почтальон биске болгой.
Эткен кичегис бистин јаан эмес.
Эбирте шүүзе, ол кийинде бурулабас.
Адагарла слердин бис нени эрмектешсеес,
Аңылу башка учурын аайлагар.
Туштажатан ой келишкенде,
Туруш јоктон бис јолыгарыс.
Јаңыс мен слерди јаантайын арбаарым,
Јазап оны билигер, чебер болыгар.

Люсиндо

Сеньора, слердин бу айтканаарла
Сөс тō јогынанг озолодо мен јоп.

Фениса

Менин планым эмди угугар:
Мекелеп бис оморды салар учурлу.

Бис озолодо алыжып аларыс,
Билбей жүрер оны капитан.
Јаңыс бистин бириккенис кийинде
Јартын керектин јаңы ол ондоор.

Люсиндо

Керес бистин иженчнис ле санаабыс
Керсү сүүжибис жажырып салзын.
Эмди ойто канай туштажарыс?
Эпчи кижн слер сүме табыгар.

Фениса

Сүме табары ол узак па?
Суга ла капсан — ол колында эмей.
Слерди менин алдыма келип,
Алкыш алзын деп, энеме айдарым,
Амадап капшай келзин деерим.
Је мынан озо јартын айдыгар:
«Јок» болзо јок, кинчек алынбай.

Люсиндо

Сеньора, слерге берилген жүрегим —
Слерге сүүжимнин тирү керечизи.
Сүүгем бе слерди — оног сурагар...

Эрнандо

Сеньор, таң алды бозорып келди.
Удабас куштар кожондоп баштаар.
А бу Гонзало којойымнын садында
Эртечил кучкажак эдип баштады.
Канайый укпайдаар онын үнин?
Кандый да түннин учы бар ине.

Фениса

Кайран көөркийим, таң адып туру.
Калак-кокый, энем ойгонбозын...

Люсиндо

Ах, качан ойто туштажу болор?

Эрнандо

Капшайлагар, сеньор. Качан ок таң адып клеет.

Люсиндо
Айлыма једип, амыр уйуктаарга
Чын сүүжининг белегин бер.

Фениса
Белек эдип бойымды да берерим.

Эрнандо
Кудайга баш, сеньор, капшай баралы.

Фениса
А сен нени берерин ордына?
(Торко лента-јалама чачат.)

Люсиндо
А нени сураарын?

Эрнандо
Эртелеп јаналдар! Ой јеткен!

Фениса
Сенин сүүжин!

Люсиндо
Бүткүл көксимде — сеге сүүжим!

Фениса
Эзен болзын, көөркийим!
(Көзнөктөг ары барат.)

ХІІ КӨРГҮЗҮ

Люсиндо, Эрнандо
Люсиндо (Эрнандого)

Ол јүре берди бе?

Эрнандо
Эйе, јүре берт.

Люсиндо
О, ырыс!

Эрнандо
Мен бодозом, слер чын сүүгенигер.

Люсиндо
А чын болзо?

Эрнандо
А Херарданы канайдар?

Люсиндо
Керек пе эди ол меге эмди.

Эрнандо
Канайда керек пе эди?

Люсиндо
Анайда ла керек бе ди.
Ого күүним өчүп калган.

Эрнандо
Je бот, санаар кирген турбай.

Люсиндо
Бу жалама эмди меге
Бир мунг Херардадан баалу. Билдин бе?

ХИИ КОРГУЗУ

Херарданын туразында бир кып

Дористео, Херарда

Дористео

Херарда, менин алдыма слер
Мекеленбееер деп сурайдым.
Мен жаман кижн эмес нем.
Айдарда, аа жок не кородоор,
Ачынбай Люсиндоны ундып салбас па?

Херарда

О кудаи! Канайдарым эмди мен!
Алдын да мен оны сүүбегем деп бодогом.
А кече паркта туштайла...

Дористео

Андый болгон бо?

Херарда

А мен аамай-тенегиме салдырып,
Тоштый тогуп калган немени
Тонг өткүрө электеп, көрбөөчи болуп
Тоңызын кайылтар деп бодогом ине.
Же ол паркта жаңыскаң болбогон:
Желбис таңма бир дамала болгон.

Дористео

Жакшы көргөм мен онызын,
Жаңыс слерге анда не керек?

Херарда

Слер эмдиге сеспей тураар ба?

Дористео

А бот эмди ондоп турум ошкош.
Ачыныш, күнүркештинг оорузы турбай!

Херарда

Күнүркегенимнен күйүп турум ошкош.
Күүңим ого жалбыш-оттый өзөт.
Акту сөзим эмди угугар:
Амадузын омордын бузарым мен.
Кече оның айдынып турганын
Кенерте кайкап мен тыгдагам,
Оноң ол даманын изү карузын.
Ол даманын ады Стефания эмтир,
Ол кыстын угы-төзи мактулу, тоомжылу.

Дористео

О кудамай, ол эмеш пе?
Ондобой жастыра уккан болорым.
Ол даманын ады кем дедеер?

Херарда

Канайда бердеер? Кайкап турум слерди.

Дористео

Ады оның түргөн айдыгар,
Айлайын деп!

Херарда
Стефания.

Дористео
Кем? Кем?

Херарда
Je Стефания не!

Дористео
Бот кандый эмеш!
Бот кайда оч алыш!
Бот бу оштү!
Тенери теп! Темей меге айтпаганаар.
Онын сүүжининг айлына
Мен уурдап киргем,
Ол мени оштөйлө,
Менин айлыма кириптир.

Херарда
Ондоп слерди чек болбойдым, сеньор.

Дористео
Ады-чегимди уйатка саларга
Амадап турган ол танга болтыр.
Онойдо менин эжемди адап јат.
Ондоп келдеер бе эмди слер?

Херарда
Керек андый болгондо, сеньор,
Керсү сөзим слерден јажырбазым.
Јалтанганаар слердин јастыра эмес.
Јалтанчылу неме — јараш эјегер
Шокчыл кылыкту күлүккө танышса.
Бир катап оныла јазап эрмектежеле,
Билгем слерди оштөбөргө турганын.

Дористео
Паркка кече эјем барган деп,
База эки катап айдышкан айлымда.
Баш ла болзын, ады-чегим быјарда!

Херарда

Кыстың уктузынын адын уйаттаарга
Кылык Люсиндодон кыйбас ла чыгар.

Дористео

Кара сананып, уйатка салза,
Кайда да ол барбас, алыштыарым оморды.

Херарда

Канай алыштыарым? Курч кылышла
Кадап ийдигер менин төжиме.

Дористео

Канайда кадейдим? Кайкамчылу эрмек.

Херарда

Канайда алыштыарым? Канайып тураар?
Кайда барарым? Амырым жылыйар...

Дористео

Онын ордына мен нени эдетем?

Херарда

Озо баштап мени торт өлтүрөөр!

Дористео

Кайда ары кедери барыгар!

Херарда

Кайттым не? Калырап ийдим билинбей.

Дористео

Карануй уурчыдый айлыма кирген,
Кара мындый кылыкты сеспегем.
Коронду өштөш! Коркышту шилемир!
Кату карузына сени тургузарым.
Күünün салып, айылду болбозон,
Көксинге кылыш кадалар туру.
База өскө арга жок мында.
Бойым да база бурулу не мен.
Чындык жаргыла чын жаргылаттым.
Бойыннын чегин корыйын дезен,
Өскө жер дөөн өнгөлөп жүгүрбө.

(Белисанын туразында бир кып)

XIV КӨРГҮЗҮ

Белиса, капитан, Фениса, Фульминато

Фениса

..Яан кижининг быйаны болгой,
..Жакшы билелү эмди журтаарга
..Жазап уулаарла мен эрмектежетем,
..Эмди ого мен экинчи энедий.

Капитан

«Ойгор айдылган, Ондоп, мактайдым.

Фениса

«Ортобыста билишкенис чүм жок болзын,
Озо баштаптан ол колым окшозын,
Онон мен оны алкап саларым:
«Ол меге уулым ла карындажымдый болор.

Белиса

«Ол бери келип, бисле танышсын.

Капитан

..Андый болзо, мен оны кычырып,
..Алдыгарга тургузып таныштыарым.
..Фульминато!

Фульминато

..Мен слерди угуп турум!

Капитан

..Бери биске поручикти кычыр.

Фульминато

..Берген жакылтагар тургуза бүдер.

(Лүре берет.)

XV КӨРГҮЗҮ

Белиса, капитан, Фениса

Фениса *(туура)*

«О жүрегим, меге эмди болуш!
«Отты канымнан эмеш астат!

Кижн канай бӯдер бого — кайран Люсиндо
Келип эмди кӯстөрнме кӯрӯлер.

Капитан (туура)

Канайда да кенерте калтырап турум.
Керекти бойым үреп алдым ба:
Кеен ле жиит ине — Люсиндо уулым.
Кенерте Фениса мынайда сананза:
Бу мындый жиит ле жараш уулын
Буурыл башту адазы не айылду этпес деп.
Аланзу жоктон Фениса уулымды
Жараш кӯрӯ, жаан жашту мени эмес.
Жаза мойножор — меге барбай.
Жастырдым, жастырдым, канай билбедим.
Жанына экелгени жастыра болды.
Ого кӯрӯ мен карган-тижег инем.
О кудай, канай турум. Уулыма кӯнүркеп.
Жүүлип браадым ошкош, же кийнинде
Божотпос оны бери. Онызы жарт.

ХВИ КОРГУЗУ

Ол ло ок улус, Люсиндо, Фульминато

Фульминато

Сеньор, поручик једип келген — слерди
угуп јат.

Люсиндо (туура)

О тенери, мен кандый ырысту
Јылдыстый кӯстөрдин одын кӯрӯргӯ.

Капитан (туура)

Ба-чаалда! Байа кайттым деер!
Бат андый керек меге! Бажын батты ба?
Байа кайттым деер, коокымайым ол ине.

(Люсиндого)

Ба-таа, бал-јыргалга да баратан болзо,
Бары-јогын үзе кийип,
Кижн мынай жаранар ба?

Люсиндо

Сеньор, слер нени айдадаар?

Капитан

Кайда барарга мынай чүмденген дийдим.

Люсиндо

Канай мыны ондойтон?

Капитан

Канай эмес, ол эненнин колына
Эриндеринди тийгис дийдим.

Люсиндо

Эмди ле!

Капитан

Эмеш түргенде!

Люсиндо

Адам, аайлаарга слерди эмеш күч.

Фениса (*туура*)

Кандый бу ончозы каткымчылу эмеш!

Люсиндо

Энем, слер меге чек кудайдын сыйынды.

Алкыш болзын адама, акту бойы

Эрке слердин колоорго эмди

Эрдимле тийип, окшоп койзын деди.

Капитан

Эрке колоор деп айдып, эм неге чүмденер?

Эмди колоорды ла деп, кыскарта не айтпас!

Кол ло кол, эркези не керек!

Люсиндо

Мындый учурлу ла чүмдү сости

Меге айдарга эмди жарамыкту.

Фениса (*капитанга*)

Учурлап айдып билетен уул эмтир.

Белиса (*капитанга*)

А бу слерди тарындырып туру ба?

Капитан

Кайда, өрбө тур, Люсиндо, көрбөр күүним жок,
Качан улус кол жалаар болзо,

Белиса

Же, капитан, слер канай тураар?
Бойыгар окшозын дейле, болдырбай туруп?

Люсиндо

Жаан кижиге адам слерге
Жаман эдерге мен не сананайын.

Капитан

Адам деп мында адаба көп мени.

Люсиндо

Жаан учурлу бу сөс жарабаганын
Жартап меге беригер, сеньор?
Жарабас мында нези бар?

Капитан

«Ада» деген агару бу сөс
Жажын сенин жаан эместе — жараш.
Буурыл башту бөлүп калганда,
Бурулаган ошкош ол кезикте.
Кайда, калырабай капшай колын окшо.

Фениса (туура)

Бу тен менин түйс жеримде болбой.

Люсиндо

Колыгар беригер деп сурап турум:

(Араай)

Сенин үредүйүңгө сүмелү болдым,
Сүүжим менин, самарамды ал.

(Самараны ого берет.)

Фениса (араай)

Санаам салган көөркийим,
Самаранды алдым.

Л ю с ин до (ты н ай дат .)

Эмди меге алкыжыгар айдыгар.
Эртеден айдадым: уккур уулаар болорым.

Ка пи та н

Канайдайыи, кудай,
Камалгам чыгып браат не...

Л ю с ин до (ту ура)

Жарылган чечектий тосток эриндер
Жалбышту сүүшке мени кычырат.

Ф е н и с а

Кудай сеге ырыс сыйлазын,
Санаа-сүүжинг жеткен жаражай
Салымын сенин, эш-нөкөринг болзын.
Же кандый көөркийди алайын дезен,
Жөбим менин жоктон албас турун.
Көксингде сенин кандый санаа бар,
Көдүрө кудай бүдүрзип деп сурайдым.
Ол тушта сенин ырызын бүдер,
Оны энең эмди сеге алкап жат.
Менин жөбимнен качан да чыкпа,
Менин жакылталарым бүдүрүп жүр,
Мени качан да сен ачындырба,
Мен чилеп кемди де сен сүүбе.
Жозокту жакшы уул бололо,
Жошош-уккурын көргүзөйүн дезен,
Жарган аданды калас чаксыратпай,
Жапшай керекти бойыңга алып жүр.
Жаантайың жапсу болгонунгаң,
Жаш нөкөрим, кезикте билбей турайың:
Жа сенин мен эмеениң болгом,
Жа сен менин өгөбөңнүм, жа уулым.

Ка пи та н

Акыраар, сенъора, кандый бичиктен
Кандый андый алкыштар укканаар?

Ф е н и с а (ту ура)

Күнүркеп жат. Күчи жетпей барган чыдажып.

Л ю с и н д о (туура)

Сүүгеним сүмелү ле база бүткен.
Ончолорын мекелеп салган.

Ф е н и с а (Белисага)

Сеньора, слерди бир минутка јараар ба?

Белиса

Сеге не керек болды, кызым?

Ф е н и с а

Бу чаазынды көрүп тураар ба?

Белиса

Бускайакту бет көзим — ак чаазын көрбөскө.

Ф е н и с а

Бу чаазында капитан меге
Кандый сыйлар беретенин бичиген.
Мен оны эмди кычырарга турум.
Је жаңыс капитан оны көрбөзин.
Ол јастыра да ондоп айабас болор.
Оны эмес, јөбжөзин мен сүүгем деер,
Айдарда, слер онын ајарузын тудаар,
Је бир ле минутка јибсе, эне.

Белиса

Је, је, коркыба, анда не бар эди.

Ф е н и с а (туура)

Кудай дезен база, карын арга табылды.
Кайран Люсиндомнын кат-бичигин

кычырайын.

Айса болзо, анда јаан јетирү:
Артырарга кийнине чек јарабас.

Б е л и с а (капитанга)

Ка, бери келигер, сеньор, бир эрмек бар

слерге.

Ф е н и с а (самараны кычырат)

«Эрјинем менин! Эмди мени аргада!
Адам менин кунуркежи куйбүрейле,

Узак ойгө Португалияга ийип жат.
Сен аргадабазан, мен өлөр турум,
Колыгнан тудуп, алкыш алзын деерде,
Комыдап ла иженип, капшайлап бичийдим,
Жакшы болзын, жаражай көөркийим,
Жаба сениле жүрбей, жагыскан артарым»
Мынан кату кандый түбек бар?
Мынан кара кандый күнүркеш бар?
Айдарда, Люсиндого мен айдарым:
Аргазын, сүмезин мынын мен табарым.

(Люсиндого, араай)

Люсиндо, самаран сенин кычырдым.
Акту сөзим айдып турум.
Агару кудай бистин жагыста,
Уўле-коногыс бис экүдин кожо.
Сенин жорыгын мен бузарым.
Менин күчим жедер, сен коркыба, көөркийим!

Люсиндо

Канай мен сениле куучындажайын деп!
Канай мен сени кучактайын деп!

Фениса

Кучактаарга ба мени? Анда не бар!
Жалтанба, күчинг жеткенче кучакта.

Люсиндо

Канай кучактаарым? Айдарга ла жеңил.

Фениса

Кучактаар тушта капшайла жагыс.
Көрүп тур: мен кенерте жыгыларым.

Люсиндо

Жыгыл капшай!

Фениса

Жыгыл жадым! Ай!

(Жыгылат)

*Люсиндо тап эдип оны көдүрип тура, тын
кучактайт.*

Капитан
Бу неме атазы?

Люсиндо
Кенерте экинчи энем
Санаазы энделеле, меч бар түшкен не.
Эмди оны көдүр турганым бу.

Капитан
Эненди көдүретени —
Эндебе, менин керегим.
(олордын ортозына тура берет)
Эмди бар туура.

Люсиндо
Же керсүликтин жаңыла болзо...

Белиса
Ах, баламды сени, тын жыгылдың ба?

Капитан
Керсү жаңыгла кедери кет мынаг.

Люсиндо
Кедери кедип турум, адам.

Капитан
Кедери бар, капшай! Ылтам!

Люсиндо
Сеньор, сөзим бар...

Капитан
Кандый сөс мында! Капшай тайыл!

Люсиндо (туура)
Фенисам! Сен куулгазын кудайым!
Сенин жаражыг, санаанг кайкайдым!
Сүүжим менин, сен тен ойгор!
Сүмелү бүткен сүүген кыс эмди
Сүүжи учун нени этпес деп билдим!

(барат)

(Оног арыгызы келер жуунтыларда)

БАЖАЛЫКТАР

- Э. М. Палкин. Партияның керегине чындык болор . 3
И. Сабашкин. Лазарь Кокышевтинг јаш тужынан . 6

ПРОЗА

- Ј. Маскина. Јееренек. Калганчы јорык 41
Г. Елемова. Кайда сен, серүүн эзин? 62
В. Тоенов. Мотор 72
Алты көстү Карагыс (чөрчөк). Алтай тилге К. Макоше-
шева јазган 75

КОЧУРИШТЕР

- С. Сейтхазин. Төңдөр. «Төрөл јеримде мен ээ...»
Сүүнчи. Энейим. Эмди мен... Јерлештериме. Јол-
дор. Көпкөчү. «Күрееленип чыккан тагым бар...»
Э. Тоюшев көчүргөн. 86
Сақылта. Кураандар кабырган кыс. «Бис экү бй-
ногон јалаңдар...» Јаш тужыма јанадым. «Айга
сүскен Алатау...» Јаскы чөл. П. Самык көчүргөн . 93
Лопе де Вега. Сүмелү кыстын сүүжи. П. Самык
көчүргөн. 98

65 АННА

CD (Hind)
3-801

1982

АЛТЫН КҮС

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Книжка перед выдачей _____

Форм. упр. № 2. 1950г. — 10.000 экз.

АЛТЫН КҮС

Литературно-художественный жуунты

АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАГЫ БОЛУГИ -1982

С6 (Алт)
А—528

390034

Горно-Алтайская
областная
БИБЛИОТЕКА.

Л $\frac{70303-030}{М 138 (03) 82}$ 83—82

© Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1982

ПАРТИЯНЫҢ КЕРЕГИНЕ ЧЫНДЫК БОЛОР

КПСС-тин XXVI съездинде советский улустың искусствого, литературага јилбиркеери, онын өзумине күйнзеери там ла тыгып турганы керегинде айдылган. Је андый тоомҗы ла јилбү искусствоның ла литератураның коммунистический таскадудагы, учурын ла каруузын бийиктедип турганы база јарт.

КПСС-тин Тӧс Комитединин «Литературно-художественный журналдардын коммунистический строительствоның практиказыла творческий колбулары керегинде» јӧбин бичиичилер јаан учурлу программный документ, олардын алдына партияның тургускан каруулу ла јуучыл задачазы деп кӧрӧп јадылар.

Ол керегинде Туулу Алтайдын бичиичилеринин Биригӧзинин каруулу качызы Палкин Э. М. мынайда куучындайт:

Баштапкызында, бу јӧп ончо литераторлорго үренгедий, ченемел алгадый јакшынак темдекти эске алындырат. Темдектезе, Л. И. Брежневтин ончо книгалары — «Кичү јер», «Орныктырганы», «Јаңы јер», «Эске алынғаны» — бастыра албатының сүүген произведениелери боло бергендер, олор тургуза ла журналдарда, газеттерде кепке базылып чыгарылган. Олор нениң учун андый элбеде јарлу боло берди? Онын каруузын кажы ла кычыраачы билер — олардо социалистический строительство ло оны корулаары учун тартыжуда советский улустың ат-нерези, олардын духовный байлыгы јаркынду ла чокым кӧргүзилген.

Бичиичилердин тӧс задачазы јӧптин мындый сӧстӧринде чокымдалган ла аңыланган: «Јаңы үйе советский улуска олардын күүнтабына ла эмдиги бӧгӧ келишкедий јакшынак геройлор, улустың ижине ле кылык-јаңына камаанын јетиргедий албатының салымын терен кӧргүскен художественный произведениелер керек.

Алтайдын культуразының историязы мундар јылдарла тоололып турган болзо, Горно-Алтайский автономный областьтың јажы — 60 јыл, оны бис бу јуукта кӧдүринилү байрамдадыс. Октябрьдын је-

нүзине јетире бистин албатыда бойнын бичиги јок болгону текши јарлу. Онызын ајаруга алза, Совет јаннын жылдары туркунына алтай литература кандый бийик өзүм алынгану јартала берер. Бүгүн бистинг организацияда СССР-динг писательдерининг союзынын 19 члени тоололып јат. Јылына бис алтай ла орус тилдерле 20 кирези книга чыгарып јадис. «Калын» журналдарда, тӱс издательстволордо алтай бичинчилердинг произведениелери, книгалары чыгатаны кӱптӱп туру. Поэттер ле прозаиктер Аржан Адаровтын, Борис Укачининг, Јыбаш Каичининг, Алексей Калкининг, Паслей Самыктын, Бронтой Бедюровтын ла ӱскӱлӱрининг де ады-јолы Туулу Алтайданг ӱскӱ дӱ јерлерде элбеде јарлу боло берди.

Пушкининг, Гогольдыг, Тургеневтин, Лермонтовтын, Толстойдыг, Чеховтын, Пришвининг, Бианкининг произведениелериле алтай балдар школдо тӱрӱл тилиле туку качаннаг бери таныжар болды. Бистинг писательдер М Шолоховтын, Д. Фурмановтын, Б. Полевойдыг, М. Джалильдинг, Г. Марковтын, С. Михалковтын, Ч. Айтматовтын, К. Кулиевтин ле ӱскӱ дӱ јарлу бичинчилердинг произведениелерин алтай тилине кӱчүргендер.

Алтай бичинчилердинг үлгерлери, куучындары, кезик книгалары орус тилге коштой, туба, якут, казах, кыргыз, украин, эстон, латыш, башкир, татар, азербайджан, бурят, хакас, осетин ле ӱскӱ дӱ тилдерге кӱчүрилген ле кепке базылып чыккан.

Бис, аргалу болзо, карындаштык республикалардын ла областьтардын, анайда ок Москванын, Ленинградтын ла Новосибирсктинг поэттерининг ле писательдерининг произведениелерининг јуунтыларын жылдын сайын чыгарып туратан болзобис, ончо јанынаг јакшы болор эди. Онызы бистинг областтынг ишкүчиле јаткандарына карындаштык албатылардын культуразынынг једимдериле таныжар арга берер. Кӱчүрер де, кепке базып чыгарар ла аргалар бисте бар.

КПСС-тинг Тӱс Комитедининг майский Пленумында Л. И. Брежнев агылап айткан: «Тӱс керек — улусла иштеери». Бу сӱстӱр бичинчилерге кӱнү келишип јат деп бодойдым. Онызы кажы ла литератордон чокым керек, чокым иш икеп туру. Јурт хозяйствону кубулта ӱскүрери јанынаг задача бисти алдындагызынаг эрчимдү иштеерине, јуртта болуп турган јаан кубулталарды, тургузылган чокым задачаларды художественный јанынаг терег кӱргүзерине молјойт. «Јашӱскүримди јерди, ар-бүткенди, јуртхозяйственный ишти сүүрине тазытырарында литература кӱпти эдер аргалу» деп јӱптӱ айдылган. Бу теманы кӱдүрери јанынаг бисте ченемел де бар, ас эмес произведениелерди де адаарга јараар. Бүгүн бис бу темага алдындагызынаг јаан ајару ла ийде-күч салар учурлу. Кыскарта айтса, бичинчилердинг алдына партиянынг тургускан задачаларын бӱдүрер керек.

Кычыраачыларла ачык-јарык куучындар биске творческий кӱдү-

ринги ле баштанкай берет, көдүргөдй жаңы сурактар ла темалар ачат.

Одүп јаткан јыл Туулу Алтайдын бичинчилерине сүрекей «түжүм-дү» болды. Промышленностьын ла јурт хозјайствонун коллективтериле көп тоолу туштажулар, јүрүмнин ле иштин јаан сурактары аайынча јилбүлү куучындар болгон. Онызы бистин творческий ижиске јаан тузазын јетиреринде алаңзу јок.

Быјыл баштапкы ла катап Москвада алтай литературанын Күндери өтти. Июль айдын экинчи жарымында крайда ла бистин областьта советский литературанын Күндери өтти. Олор, бистин областьта 1972 јылда өткөн литературанын Күндерине көрө, чик јок солун ла једимдү өттн деп айдарга јараар.

КПСС-тин јөби ороонун бичинчилеринин бастыра творческий ижин билдирлү көдүрип ле элбедип ийеринде, олорго жаңы ийде-күч кожорында, бастыра ишти жаңы тепкишке көдүреринде алаңзу јок. Јөпти бис, Туулу Алтайдын бичинчилери, элбедилген јуунда шүүжерис. Анда бастыра бойыстын ижибисти жаңы некелте зайынча терег шүүлтелеп, критикалу ла самокритикалу көрөрис. Андый арга бисте бар.

Бистин өйлү-өйинде чыгып турган литературно-художественный јуунтыбыска — келер өйдөгн альманахка — аңылу шинжү ле ајару эдерис. Газеттердин страницаларында, радиоберилтелерде, ишкүчиле јаткандарла туштажуларда бистин куучындарыстын өдүнгизин, жаңы произведениелерди шүүжип көрөрдө, јиит бичинчилерле иштин чыгдыйын айдары јок бийиктедер керек.

Тургузылган задачалар чокым ла јарт коммунистический строительствонын практиказыла колбуны тыңыдар. Бис өрө айдылган јөпти партиянын литература керегинде советский кижинин духовный өзүмнне, нравственный ла эстетический таскадузына онын камаанын тыңыдарына эткен жаңы килемјизи деп көрүп јадыбыс.

ЛАЗАРЬ КОКЫШЕВТИҢ ЈАШ ТУЖЫНАҢ

Кире сөстин ордына

Өткөн өйди ол эмезе ол өйдөгү улусты эске алынары сүрекей жаан, сүрекей уур, сүрекей каруулу иш болот. Бу учуралда эске алынып отырған кижиге эки жанынаң жалтанат.

Баштапкы жалтаныш — өткөн өйди, ол өйдөгү улусты эске алынып отырған кижиге бүгүнгү күннен көрө, бүгүнгү күнге келиштире бичип жат. Бу тужында сен өткөн өйди ле оның улустарын туку кажы жерде ажыдыра билген, ажыдыра көргөн болуп көрүнерин. Бу жанынаң сениң эске алынып отырған шүүлтелерине улус бүтпестен де маат жок. Төгүнеле, калас жерге кей-кебизин таап отыры деп айдардан маат жок.

Экинчи жалтаныш — өткөн өйди эмезе ол өйдөгү улусты эске алынып отырған кижиге жаңыс ла оморды бичип, жаңыс ла омордын жүрүмин ле кылыгын көргүзип, жаңыс ла солун шүүлте таап болбой, жаңыс ла ол өткөн өйдө отырып калардан маат жок. Айдарда өткөн өйди бүгүнгү күннен көрө бичири керек деп бодойдым. Жартын айтса, өткөн өй — кижинин бала, кижинин жийт тужы болот. Кижиге качан да болзо, бойындын бала ла жийт тужын эске алынат. Ол тужы өткөн өйгө келижет. Же келер өйди кижиге качан да эске алынып болбос.

Айдарда, мен эмдиге жетире ундыбай, эрте жада калганына кунугып ла комыдап жүрген, Кумжулу деген өзөктө кожо чыккан, кожо өскөн, жаба ойногон, жол кечире коштой жаткан, Алтайда ла ороондо ады-жолу жарлалган, элге-жонго тоомжулу ла жарлу үлгерчи ле бичинчи болгон Лазарь Васильевич Кокышевтин бала тужындагы жүрүминен бир канча учуралдарды эске алынып отырым.

Элден озо мен мынаң төмөн айдылган улустың ады-жолун, ижитожун ла омор кандый төрөөн-тугандар болгондорун жартып берерге турум.

Жартын айтса, бистер жаңыс журтта жаткан, удурат-тедире төрөөн улустар. Мениң адам, Карман Мендешевич, үлүп сөбөктү. Лазарьдын энези база үлүп сөбөктү, алтай ады — Куучынчы. Айдарда, омор экү агалу-сыйынду төрөөндөр. Омор экилези эр жагына колхозто мал ижин-

де турушкан. Адам койчы болгон. Куучынчы эжем дезе койлоп то жүрген, уй да сааган, бозулар да азыраган, чочколор до кабырган.

Экинчи жанынан менин энем комдош сөөктү кижн болгон. А Лазарьдын адазы база комдош сөөктү. Айдарда, озор экү эжелү-карындашту улус болгон. Энемнин ады Лимекчи, адазы Малташ деген кижн болгон. Энем анайда ок эр жажына колхозто мал ижннде турушкан.

Лазарьдын адазынын алтай ады Тыпыш болгон. Ол бистин журтта эн баштапкы үредүчи болгон. Бичик билбес улусты бичикке үреткен. Онон советский ле партийный иште эрчимдү турушкан. Улаган аймакта комсомолдын райкомынын баштапкы качызы болгон. Анда ок партиянын райкомында инструктор ло бөлүктин заведующийи болгон. Облсполкомдо культуранын управлениезинин начальниги болуп иштеген. Ада-Төрөл учун Улу жуунун жылдарында кавалерийский эскадроннын комиссары болгон. Ол жуудан жанбаган.

Бистин адалары ла энелерис жангыс ла сөөк аайынча эмес, же анайда ок укту-төстү төрөбөндөр болгон Айдарда, Лазарь менин укту-төстү жееним болуп жат.

Мынаг төмөн айдылган Пашка ла Саша менин карындаштарым болот. Койло дегени Лазарьдын карындажы Николай Васильевич болор. Ол эмди областной школ-интернатта физиканын үредүчизи болуп жат. Айдарда, озор анайда ок Лазарьдын төс таайлары болуп жат. Санай эмеенек Лазарьдын жааназынын сыйны болгон.

Бу эске алынган куучындарда бистин жердин көп тоолу улустары учураар Озордын көп сабазы Лазарьдын төрөбөндөри ле жерлештери болор.

Лазарь быжыраш чачту, шулмус көстү, кара койу кабакту, тапкыр, кокырчы, керсү, баштак уулчак болгон. Онын бала тужындагы бир кезек кылыктарын мынаг төмөн кычырып көрбөр

Баланын адын адаганы

Бу керек 1933 жылда октябрь айдын 20 күнинде болгон. Октябрь айдын учы турган. Ол жылда кар эрте түшкен, сооктор эрте келген, тош эрте турган Бозом эгир жагы ла кирип турган. Озөктө, Кумжулунын суузында, күскүдий жалтырап жаткан кип-килен тошко чөкөгөнчө жыгылайла, килег тоштын үстинде Байсенопло, Камдула кожо кажык ойнойло, жарым баштык кажык ойнотырала, жагы ла үйге арыган-чылаган, суузаган-аштаган кирип келгем.

Энем оттын жанында шанда кырып отырды. Ол шандалу таңкы тартатан Очокто турган көбштө сүттү көчө бортылдап турды. Көбштин алдында, оттын кырында, куукка урган саржу кайылып турды. Онын жанында отко изидип салган куруттар жатты.

— Акыр, балам, сен аштаган болорың? — дейле, энем меге агаш айкакка толтыра сүттү көбү уруп берди. Того ажанып алдым.

— Бистиг журтка кижн кожулган. Куучынчы эжен кап-кара уул тапкан деже Барып көрблик! — дейле, белетеп алган аш-курсақты бириктиреле, мениг колыма туттуруп берди. — Бистиг аш-курсақты амказын, нйде-күч алынзын! — деп айдала, эжиктег чыгара басты. Мен ээчий чыктым.

Бала көрбөгө жуулган улус турада толтыра болтыр Олордын көп сабазы уй улус эмтир. Олордын кезиктери эжигин кайра ачып салган печкениг оозында таңкылажып отыргылайт. Куучынчы эжем орында жатты. Онын бажында кабай турды. Кабайда, чындап та, кандый да бир болчок кара неме кыймыктанып жатты. Бу жагы чыккан уул болгонун сезип ийдим.

— Сеге төрбөн кожулган, жеен табылган! — деп, Санай эмеенек мени жанына отыргызып алды.

Угуп отырзам, жуулган улус жагы чыккан жаш баланын адын ада-арга терең шүүнгилеп турган эмтир. Алтай улустыг жагжыккан жагы аайынча жаш баланыг адыл бсбкб жерден келген солун кижн эмезе элден озо кирген кижн адайтан учурлу. Учурал болуп, андый кижн Алтай Камлактаг келген Санай эмеенек болды.

— Акыр, эмеендер, баланыг адын мен адайын! — деп, Санай эмеенек күлүрежип турган улусты токтотты. — Баланыг жааназы, адазы, эжелери кресту улус. Олор ончозы орус атту-жолду. Айдарда, баланыг ады база орус болор учурлу деп бодойдым. Акыргар, лаптап шүүнейин. Э-э Табылды. Лакап болзын! — деди. — «Жерге басканы жекил болзын, журттаг чыкканы ырысту болзын!» — деп, алкышту сбе айтты.

— Айтканаарга алкыш болзын, адаганаарга быян болзын! — деп, баланыг адын жарадып, Лакаптын жааназы Бокуш эмеенек уду-ра алкышту сбе айтты. Же Лазарь деген сөсти Лакап деп Санай эмеенек жастыра айтканын сеспей турды. Мынаг ла улам Лазарь көп жылдардыг туркунына Лакап деп адалып жүрген.

Бала кабайда

Күндер бдот Айлар айланат. Лакап жаанап турды. Оскөн жаткан жери кабай болды. Кабайды дезе мениг абаайым үлүп сөбктү Кару Менгдешенич Сабашкин жазап берген. Кабайды кучанын мүүзинег эткен илмекке илип салган болды. Бала соододорго болуп, жааназы шалтырак жазап отырды.

— Сен, балам, көп кажык ойноп алдың ба? — деп, Бокуш жаанак бир катап менег сурады.

Менде көп тө казык жок болгон. Же шалтыракка ойынчык эдерге бир канча кажыкты ортозынан өткүрө үйтөйлө, Бокуш жаанакка экилип бердим. Лакап кабайда ыйлабайтан Шалтыракты шалырадып, бойын бойы соододып жадатан.

Ол күстө мен школга үрөнөргө жүрө берген. Школдо үзүк жоктон үрөнөр күүним бар да болзо, же коомой кийимимнен кемзинип, арга жоктог кезик аразында школго барбай туратам. Учунда коштой жаткан жаржак укту Леонтий Андреевич апшыяк меге килейле, кеден берген. Энем меге кеден стан ла чамча көктөп берген.

Кабай жайкаганы

Жараш жай жедип келди. Олөң чабар өй башталды. Бир катап эңирде Куучынчы эжем келди.

— Ака, биригип өлөң чабактар. Озо баштап слерге бе, биске бе — орды жагыс — деди.

— Чалгыларыңды экел. Мен таптап салайын! — деп, адам жөпсинди.

Жолду-Кобы деген өзөк Бу телкем ле жалаң жер. Кумжулунын одожу. Мынан өзөктө турган айылдардын кабортозы көрүнүп жадатан. Туку ол, төгнүн үстүндө, бистин тура ла айлыс көрүнөт. Оноң ары, төпчү жол кечире Куучынчы эжемнин журты көрүнөт.

Баштапкы жолу адам баштап жадат. Оны эчиде энем, Куучынчы эжем ле Байышка өлөм, учунда Тыпыш таайым келип жадат. Олөңди кезе чабала, кайра тарткан чалгылар айас күнге жалт эделе, шулт эдип катап ла өлөңтө бадалала, жыгылган өлөңнүн алдынан экинчи катап жалт эдет. Энем ле Куучынчы эжем өлөң чабарга сүрекей капшуун, сүрекей чыйрак улус болгон. Олор эр улустаң соңдобой, түңөй чыгатан. Иш көндүгип турды.

Бис Лакапла экү одуда Лакапка не болзын. Ол кабайда Адам кайыңнын бажын бүктөй тартала, кабайды ого буулайла, өлөң чабарга жүрө берген. Ол кабайда текпиленип ле тырландап жатты.

Менде иш толтыра. Олөң чаап турган улуска соок чай, чеген, сүтке кайнаткан соок көчө апарар керек. Курсак кайналарга тоңмок суу эжелер, одын будак жуунадар ла тос софор керек. Оноң башка ту-жакту аттар покоско кирбезни деп каруулдаар керек. Ортозынан Лакапты жайкаар керек. Иш толтыра.

Талтүш жедип келди. Улус одуга жууды. Мендей-шингей курсактанып ла таңкылажып алала, катап ла ишке жүргүлөй берди. Мен де ажандым. Лакаптын жааназы жылкынын сүдинен туткан курут меге ончозынан тату, ончозынан амтанду болды. Ол куруттын амтанын эмдиге жетире ундыбай жүредим.

Куучынчы эжем мендеп-торсоп турала, уулын та эмискен, та тойо эмиспеген. Же улус ишке жүре ле берерде, бис экүнинг керек үрелген. Лакап үзүги жок ый-сыгыт баштаган. Эркелетсем — jöпсинбес, jайказам — токтобос. Бүктей тартып салган кайыннын бажы jерге арайдаң ла тийбей турган. Же Лакап ый-сыгытты токтодор күүни жок болгон. Мен кабайды там ла тыңыда jайкап турдым.

Бир ле көрзөм, тужакту аттар покостың кырына кирип калтыр. Ыйлап jаткан Лакапты таштайла, жүгүрип барала, аттарды покостон чыгара айдадым. Одуга ойто ло жүгүрип келдим.

— Сен баланы не ыйладып турун? Jайказан! — деп, Куучынчы эжем ыраактан кезедет.

— Мен ыйладып турум ба? Бойы токтобой алгырып туру! — деп, бойым да арайдаң ла ыйлабай турадым.

Кабайдын түби jерге тырс-кылырт эдип тийип турды. Же ыйлап турган баланы токтодорго, там ла тыңыда jайкап турдым. Кабайды тың ийделе, бүктей тартып салган кайыннын бажы өрө түзелип чыгала, ойто ээлип келерин сагып турадым.

Көк жарамас! Көрзөм, мен сагып турган кайыннын бажы кайра ажала, кабортозына jетире ээлеле, токтоп калтыр. Тыңдазам, Лакаптың ый-сыгыды угулбайт. Кудай дезен база! Кабай көнкөрө эмтир. Уулдыг бажы кабайдаң салактап калтыр. Уулдың бажы саңдөөн, тыңыжы буулып, ыйлап болбой турган эмтир...

— Эже, уулаарды келип түжүрөср! — дейле, койу аралдың ортозына кире кондым.

Бала энмектегени

Күүк ай божогон. Школдо үредү токтогон. Jайгы канкулдарга jанып келдим. Лакап jеним энмектеп турган эмтир. Лаптап көрүп отырзам, энмектеп турган эмес, а jантык курт чылап, jалбандап-jалбандап, jылгажактап турган эмтир. Удабай төрт тамандап энмектей берген.

Jенимниң jaаназы саан беелер тудатан болгон. Уүрде бир чабдар айгыр болгон. Лакап бистинг өткүлге jетире энмектеп келеле, айгырга өткөнижип киштеп, бышкырып, чычкан боғын jытап, jер чапчып туратан.

— Балдар, көрзөбөр! Чабдар айгыр өткүлге jедип келтир. Киштеп туру! — дейле, адам удуга барала, Лакапты кучактанала, айылга экелетен.

Олор экүнинг эжикке jедип келген табыжы тышкартынан угулатан. Калт эткен эжик кайра ачылатан. Лакап энмектеп, бозогодон ажатан. Айгыр болуп киштеп, бышкырып, оттын айагына jедип келеле,

күл чачатан. Чачылган күл айылдын ичинде кара булут тумандый тура беретен. Ажанып отырган аяктарыс ол туманды өткүрө көрүнбей калатан. Же көкий берген «айгырды» кем де токтотпой туратан.

— Же, айгыр арыган да, аштаган да болгодый. Энези, айгырды азыраган! — деп, адам канзазына от камызып, Лакапты көстинг кырыла көрүп күлүмзиренет.

Ол күнде бис кайнаткан сүтке чеген чейген иритпек ичип отырганыс. Энем ого аякка иритпек уруп берди. Жееним айгыр чылап бышырала, аякты жыттап көрөлө, ажана берди.

Бала басканы

Жылдар өдүп ле турды. Лакап табынча жаанап, тили-куучыны көндүгип турды. Эмди ол колго-бутка бек турар болды. Же баштапкы тарый өлөң-чөпкө бүдүрилип, анда-мында кебелип, талтандап жүгүрүп туратан. Олордо калтар деген ийт болгон. Лакап ол ийтке жаантайын ла селбектенип ле артылып калган жүретен. Бисте де Мойло деген ийт болгон. Жол кечире коштой жаткан бу экн ийт бой-бойунан курсак блаажып, жаантайын согужып, бой-бойын көрүшпес болгон. Лакап бу керекти аярып алган болгодый.

Ийттер согуштырганы

Жееним кичинек те болзо, же ийттердин бу кылыгын јарт билип алган болтыр. Эмди олордын согушканын көрөргө, экилезин јаныс јерге кычырып алала, бир болчок сөөк эмезе курут таштап, бой-бойына тукурып турган эмтир. Ийттер јем блаажып, согушкылай беретен эмтир. Бойы дезе чеденнин үстине чыгып алала, ийттердин согушканына, курсак блаашканына маказырап туратан. Калтар Мойлоны јенип турза, талганча ла јырсылдада каткыратан. Мойло Калтарды јенип келзе, уулдын күүни јаманданып, эки көзинен јаш келип, болужар аргазын таппай туратан.

— Таайым, Мойлоң Калтарымды мойнынан мыкчып туру! — деп, өткүлге јетире жүгүрүп келеле. Ыламырап туратан.

Агаш калбак

Жееним бистин айылга эртен эңир, түнде-түште келип туратан.

— Балдар, көрзөбөр дө, јеен кичи келтир! — дейле, адам оны койнына отыргызып алала, агаш калбактан азырап туратан.

— Эртен келзең, калбакту кел. Биске калбактар једишпей јат.

Бойымнын калбагымла сени база азырбазым! — деп, адам эрке жеенине кокырлап туратан.

Јеенибис кокырды чынга бодогон ошкош. Бир катап эртен тура, бис ажангалакта, эжик калт эдерде, жеенис кирип келди. Ол эки колын кайра белдестенип алган турды. Онон бир колын чыгарып келеле, јаан агаш калбак көргүсти. Көрзббис, калбак эмес, а јааназы жылкынын сүдин собырып турган агаш чуучак эмтир. Је, канайдар. Кижи калбакту келген...

— Јеенис јаан калбакту келтир. Энези, менин јаан айагыма толтыра көчө уруп бер! Бала ажанзын.

Лакап адам отыратан от бажында чакынын төзине отырып алды. Көчөни калбактай берди. Јаан калбак оозына батпай турарда, көчөни јерге төгүп, калбактын кырынан ичип отырды. Терлегенче ле ажанды. Тойды ошкош. Је аяктагы көчөни түгезе ичип болбоды.

— Калбагынды таштаба. Кожо алып жүр. Орб, састын јаказында јаткан Бабан эмесенек, кече энирде эттү көчө кайнадып јаткан. Бойым көргөм. Эмди ле басып барзан, эттү көчө ичерин. Олордын калбактары база једишпей јат! — деп, адам тойу жеенин көкидип турды.

Бугул тартканы

Айланып айлар өтти, эбирилип күндер өтти. Јылдар да жылыжып турды. Јеенистин јажы да кожулды, сөөк-тайагы да өзүп чыкты. Бала тужы өдүп браатты Јайлар, кыштар солынып та турза, је школго жүрерге эрте болды.

База ла бир јараш јай једип келди. Адам ла Тыпыш таайым эртен айас күнде өмөлөжип өлөң обоолоорго јөптөжип турды.

— Акыраар, бугулды кем тарткай не? — Тыпыш таайым сурады.

— Кийис чөбилер, эр өзөр. Но, сенин уулын бугул тартып болбос по? — деп, адам суракка удур сурак тургузат. — Менин уулым Пашка база бугул тартар. Ол жеенине болужар. Экүге јенгил болор.

Эртенги күнде бугул тартарына ла атка минерине жеенис айдары јок сүүнип турды. Куучынчы эјемде сур беенин кулуны ба, айла чабдар айгырдын балазы ба, өңин-бүдүмин кижи бачым ондобос бир ат болгон. Тегин көрзө, текши бүдүми кем јок ло ат болгон: јалду-куйрукту, эттү-канду, торсык-тамырлу, нйде-күчтү мал. Је ол ат бир сан башка кылыкту болгон Оны мынан төмөн айдайын.

Ол күнде шак ла бу өрбөңи айдылган сан башка кылыкту атка Лакап минген. Олөң обоолойтон дй башталды. Бис ончобыс бойбойысты көкидип, бой-бойыска јөмөжип иштене бердис. Адам, мен ле Тыпыш таайым обоонун төзине турдыс. Энем обоо учады. Куучынчы эјем бугулдар эбирди. Пашка ла Лакап бугул тартты.

Обоого келип турган бугулдар атка минген уулдардын бажынан бийик болгон. Бис үчүгө иш жедижет. Калганчы бугулды обоого таштап турганча, экинчи бугул жедип келет.

Талтүш кызып келди.

— Же, уулдар! Аттардын ээрин алаар, сугараар. Азыралга агыдаар, одуга барактар Ажанактар! — деп, адам текши жар этти.

Куру чөбчөй

Одуга түжүп келдис. Улус ажана берди. Куучынчы эжем толтыра аракылу агаш көнөкти кайыңнын төзинен алып, адама туттурды.

— Же, изү күнде оны не жылыдар Соокко ло ичер, серүүн болор! — дейле, адам чөбчөйлөй берди.

Мега де чөбчөй жедишти. Мен чөбчөйдү кактай ууртайла, куру чөбчөйдү коштой отурган Лакап жеениме бердим.

— Же, бугул тартып турган кижин ууртап ал. Атка жеңил болор. Жееним куру чөбчөйдү сезеле, толтыра аракылуга бодоп, төгүне эле шүлүреде ууртап ийсе, адама жандырып берди. Эмди «аракылу чөбчөй» адама келишти. «Аракызын кактай ичеле», куру чөбчөйдү мега туттурды.

— Же, блон көдүрүп турган кижин ууртап салаар. Колго-бутка жеңил болор!

Мен чөбчөйдүн түбин айкапбай, ооско көнкөрө туттым. Көк жарамас, чөбчөй куру!

Чайлаш, ажаныш божоды. Ишке чыгар ой жетти.

— Уулдар, аттарды тудуар! — деген адамнын үни көлөткөлү кайыңнын төзүндө токынап амырап жаткан Пашка ла Лакапты бут бажына тургусты.

— Ох, изүзүн! Бажыма изү өдүп туру — деп, туура көрүп эстеп, өрө чөйлип керилип, Лакап жалкуурып турат.

— Бас, адын тут! Эртең мен сенин бажыга кураан бөрүк кийдирип берерим. Изү өтпөс! — деп, Куучынчы эжем арбанат.

Сүмелү ат

Уулдар күүн-таап жоктон баскылады. Аттарын бедреп, аралды жакалай алтагылады. Пашка адын түргөн таап алала, комуттап ла ээртеп турды. Лакап көбөккөй көрүнбөй турды.

— Бар, уулчактын адын бедреш. Кичинек бала ондонбой турган болор! — деп, адам мени айбылады.

Аралды айландыра, састы кечире узак ла бастыс. Је ѓни-бүдүми билдирбес ат бистин кѳзиске кайда да кѳрүнбей турды. Ат кайда барганын билбей, алан кайкажып турдыс. Ат тузаган јерге ойто келдис. Лаптап кѳрѳм, тужакту ат ѳлѳнди јалмай барган јол бу ла бистин алдыста иле кѳрүнип јатты. Онын изиле бастыс. Койу ѳлѳндү ойдыкка једип келдис. Кѳрѳбис, ѳни-бүдүми билдирбес ат ийт чилеп, кѳн-кѳрѳ јадып алала, эки колын суй тебинеле, бажын эки колдын орто зына сындай салала, койу ѳлѳндү ойдыкка јажынып калган эмтир. Бис јанына базып та келеристе, ол ѳлѳн неме чилеп, кыймыктанбай јаткан. Сүмелү лѳ ат...

Угар болзо, јеенимнин јааназы саан беелер тудар тужында бу кулун јелееде турган эмтир. Айдарда, јелееде турган белен кулунга јееним күннин сайын артылып, ого минип, ого селбектенип, оны чек ле јалкыдып салган эмтир. Онон улам кулун јаанап келеле, јажынчак ла качаан болуп калган болтыр. Онын бүгүн де јажынган шылтагы ол эмтир.

Каймак

Бис энирде, уйуктаар алдында, чайлап отырганыс.

— Ақы, Лазарь каймак јалаганын уктың ба? — деп, Пашка кулагыма шымыранды.

Ол күйде Лазарь нѳкѳрлѳриле кожо Ак-Кобынын оозынан, тонмок суулардын белтиринен ала Кумжулунын суузын тѳмѳн чараандар корологон эмтир. Кѳп тѳ чараан тудулбайтыр. Кохтунын айлына једеле, ас тоолу чараандарды отко быжырып јиирге шүүнген болтыр.

Уулчактар эжиктен кирип келерде, Кохту бут бажына туруп алала, агаш аяктын кырынан каймак јип турган. Аштап калган уулдар каймак сураарда, Кохту каймакты кысканып, бербей турган. Уулдар аякта каймакты блаажарда, аяк Кохтунын колынан јаскаларда, онын каймагы тѳжине тѳгүлеле, јерге тамчылай берген.

— Қайран каймак јерге тамчылап туру, уулдар. Кохтуны јыгала каймакты јалаактар! — деп, Лазарь каймакты јалайтан сүме айткан.

Кохту уулдардын колынан кычыкайланып, каймакту тѳжине јууктатпай, колдорын сарбандадып, уулдарга удурлашкан. Је канайып та тепкилензе, канайып та удурлашса, үч уулга чыдажар аргазы јок болгон.

— Сорко, эжикти туйукта, Банчуш, оттын бажын каруулда! — дейле, Лазарь очокты ажыра калыйла, каймакту тѳжин јаба тудунып, чыгар јерин таппай турган Кохтуны тегелейле, јерге чалкойто јыгып алган.

Уулдар Кохтунын эки колын кайра күйиле, эки будын айра минеле, кѳн-кѳрѳ энчейип алала, Кохтунын тѳжинде каймакты кургада

жалап алган. Кохтунын чамчазы жаңы ла тоскуурда самынду сууга
жунгандый жалтырай берген.

— Каймакты тойо жалап алганда, чараанды отко не быжырат? —
дейле, оттын айагында жаткан үч болчок чараанды тудунала, Ла-
зарь эжиктен ончозынан озо чыгара баскан.

Кучалар сүзүштиргени

Олбн ижи божогон. Ол тушта адам колхозто кой бскурер ферма-
ны башкарып, койлоп турган. Ол жайда бис койлорды айдап ала-
ла, Таратыдагы турлуга кчккннс. Бир кун Кумжулунын уулдары
Суу-Ашканга жетире чараандап жүрген. Лакап олорло кожо болгон.
Эмди ол чараанды бойы королейтон болтыр. Талтүштин кийнинде
балыкчылар бистин айылга једип келген

— О, јеенис колго-бутка туруп алган турбай. Энезнн азырайтан
эр јаанап калтыр! — деп, адам Лакапка удурла базып, кол бажына
көдүрүп, быжыраш чачын сыймап, кучактап турды.

Лакап сүүнген бойынча бастыра чараандарын адама берип турды.

— Јок, балам. Анайда јарабас. Бир, экүзин ле берзен болор.
Артканын энеге апар. Је, балык быжырак! — дейле, адам јеенин
үйге кийдирди.

Ол кун Лакап бистин айылда конуп калган. Бис койлорды эки
башка кабырып турганыс. Эне койлорды ла кучаларды эки башка
бөлип салганыс. Мен койлорды мееске айдап чыктым. Пашка ла Ла-
кап кучаларды меге одоштой Айры деген кобыга кабырып барган.
Одоштой көрүп отырзам, олор экү јаба жүрген кучаларды эки башка
бөлип турды.

— Бу уулдар нени кылынарга туру ине? — деп јилбиркедим.

Лакап бир бөлүк кучаларды кырлан ажыра айдап жүре берди.
Пашка бир эмеш сакып алала, экинчи бөлүк кучаларды ээчиде
айдады.

Айрынын он јанында, кичинек кырлан ажыра, јаан јалан бар.
Лакап кучаларды ол јаланнын ары учына чыгара айдап алды. Пашка
кучаларды жаңы ла кырланнан чыгара айдайла, онын бу учына чы-
гып келди. Кучалардын ортозы јалан кечире ыраак болды. Олор экү
нени де кыйгырыжып куучындашты, је сөстөри меге угулбады.

Көрүп отырзам, Лакап колында кандый да бөс тудунып алган,
јаланнын ол учынан кучаларды үркидип, жүгүрик бажында Пашкага
удура айдап турды. Пашка дезе јелбер бүрлү кайын тудунала, куча-
ларды үркидип, база ла жүгүрик бажында Лакапка удурла айдап турды.

Үркүдүштең чочыйла, манташкан кучалардын ортозы түрген
јууктап турды. Јаантайын јаба, јаныс үүрде жүрген, жаңы ла эки баш-

ка бѳлинген кучалар сўзўжер ортозына жууктажып келеле, бой-бойын танышпай тургандый, ѳскѳлѳжин ле соныркажып тургулайт.

Узак та соныркашпады ошкош. Тилдерин жаланып, кѳстѳрин кылайтып, кайра тескерлеп алала, удура мантажала, жарс эдип сўзўжет, чолтык куйруктары сарбас эделе, белдери ѳрѳ чачыла берет. Пашка ла Лакаптын жарсылдаган каткызы ла кучалардын жарс-шалт эткен табыжы одоштой мееске жаңыланып турды.

Пашка ла Лакап бир кучаны тудуп алала, онын бажына нени де буулап турат ошкош. Меге ыраактан жарт кѳрўнбейт.

— Куча ѳлўп браат эмеш пе? Акыр, барып кѳрѳр! — деп шўўнеле, меестен тўжўре јўгўрдим.

Кажатка чыгара јўгўреле, ак јаланга чыгып келдим. Кѳрзѳм, бир канча кучалардын мўўстерине ак бѳстѳн јалама буулап салган эмтир.

— Бу не кылык, не темдек? — деп сурадым.

— Кѳрзѳн, акы. Олор јенў алган кучалар. Сыранай ла кўчтў кўлўктер! — деп, Пашка мактаган аайлу куучындайт.

— Јаламаларды мен буулагам. Пашка таайым мўўстен туткан! — деп, Лакап коштонып турат.

Јенў алган кучалардын тѳбѳзининг терези сыйрылып калган тургулайт. Ајыктап кѳрзѳм, кучалардын мўўстерине буулаган јаламалар меге Леонтий Андресвич ашыйак сыйлап берген кеден кончым эмтир. Кече койлоп јўреле, агашка илинеле, јырта тарткан болгом. Уулдар дезе оны керегинен чыккан неме дейле, јаламага јыртала, кучалардын мўўстерине јенў алган темдек эдип буулап салган эмтир. Је, олорды канайдарын? Кеден коныч учун ойын-јыргал ѳткўргенине јаан сўўнип турган уулдарды согорын ба, арбаарын ба? Колымды жаңыйла, койлорыма јўре бердим.

Школго барганы

Кўрен. кўс кѳрўнип келди. Сыгын ай жууктап келди. Бистин школго баратан бѳис јетти. Пашка ла мен алтай Камлакка школго бардыс. Койлорыс Таратыда ада энемнин колында туруп калды. Мойло бисти боочыга чыгара ўйдешти. Тилин чыгарып алала, тынаарзып, бисле кожо амыранды.

— Койлорго бар! — дейле, ѳрѳ турарыста, биске калганчы катап јалканчып, колы-будысты јыттайла, меесте јўрген койлорды кѳстѳп мантай берди. Мойло уккур, керсў, јалакай ийдичек болгон.

Агаштардын бўрлери саргарып калган турат. Кандый да учы-бажы јок сары кѳнѳлѳлѳ Кумжулуны бўркеп салгандый кѳрўнет. Тымык. Балдардын ойногон-јырган тал-табыжы угулбайт. Жаңыс

ла кем де талкан соккоп сокынын күлүрт табыжы ыраактан угулат. Бис Кумжулула эзендежип, колысты жаңыйла, боочыны ажыра бастыс.

Ол ло жылда Лакаптын эјези Тася баштапкы класска баштапкы катап үренерге барган. Узун јайдын туркунына кожо ойногон нөкөр-лөри школго үренип јүре берерде, Лакап эригип ле кунугып, кирерчыгар јерин билбей, аргазын таппай турат. Онын школго баратан јажы јетпей турган.

Је канчазын эригер, канчазын кунугар... Бир катап Лакап энезинен ле эјезинен јажынып, эјезин Тасяны ээчип, школго једип барган. Анда үредүчиден ле үренчиктерден јажынала, урокто өткөн куучындарды ончозын угуп алган. Доскодо бичип турган букваларды эжиктин јыртыгынан шыгалап көрүп, олар канайда бичилетенин ле айдылатанын угуп алган.

Эңирде Тася уроктор белетеген. Алфавит кычырып отырган. «А» — «О» букваларды солыштыра булгап турган.

— Эје, бу буква «О» эмес «А» болор! — деп, эјезин түзеткен.

— Укааркаба, сен чортты билеринг бе? Сен бу букваларды көстинг кырыла да көрбөгөн!

— Эје, көргөм! Байа аксак бутту Акчаш үредүчи доскодо бичип турарда, мен чала јабылган эжиктин јыртыгынан көргөм. Бу буква «А» болор.

— Бу кара көбш мени ээчип, школго кожо барган туру ине. Мен канайып көрбөгөм? — деп, Тася алаң кайкайт.

— Комдоштор бичикке үренип болбогон эди. Эмди жаңыс сен бичикчи болотой, турун! — деп, энези уулын көмбөлөгөн, кызына болушкан.

Јааназы Лакапка тере конычту, булгайры башту, калын ылангду укту өдүк көктөп берген. Лакап база ла јажынып ла уурданып школго барбазын деп, энези онын кийип јүргөн сок жаңыс өдүгин сугуп салган. Је өдүк јогына Лакап терең сагышка түшпеген. Илгеп салган койдын терезинен энези бойына меелей көктөйлө, аланчыкка кыстайла, кургадып салган. Лакап оны билер, көрүп алган.

Энези ишке јүре берерде, Тася эјези школго барарда, Лакап эки меелейди бут бажына кийип алала, база ла школго барган. Анда уроктор божогончо јүргөн. Јанар тушта кырланды төмөн бут бажына јынылап түшкен. Эки меелейден эш неме артпаган.

Канашын өдүк

Эңирде, бис ажанып отыраарыста, Лакап кирип келди. Бутка кийген неме билдирбейт. Јылагаш эмтир. Эки меелейди элеткен учун энезинен топпок јиген болгодый. Онын учун алдындагы чылап,

бисле кожо ажанар күүни жок болды. Соокко тонгон жодолорун отко изидип, ыйламзырап отырды.

— Же, јсеним, ыйламзыраба! Сенин будыга јарагадый өдүк бистин де айылдан табылар. Туку ол, јангыртыктын алдында, Пашка таайыңнын канашын өдүги туру. Бир кой берип, Одус-Төбөнннн жаржактарына көктөткөм. Оны кийип көр. Сүрекей бек өдүк. Ылтанда-рын агаш кадула кадаган. Ташка де тепсенг, төнгөзөккө дө, тондокко до тепсенг, ылтангы кодорылбас — деп, адам јсенин тоқынадып турды.

Лакап канашынды кийеле, тышкары чыкты, тырс-мырс эттире нени де тепкен табыш угулды. Удабай, ойто кирип келди. Канашынды колына эки башка тудунган турды.

— Мактаган өдүгеер бек туру ба? Эки-үч ле катап тондокко теберимде, ылтандары кодорыла берген. Көрзөбөр, бу калбандап туру. Агаш кадулары арсайа берген! — дейле, канашын өдүкти јангыртыктын алды дөбн кептей мергедейле, эжиктен чыгара базып, айлына јаан чуулду јана берген.

Көбөлөк

Лазардын јааназы сүрекей көкчи ус кизи болгон. Бала-барказын азыраарга аш-курсакка ла өдүк-кийимге јалданып, ол Одус-Төбөнннн жаржактарына койдын терезин ийлеп, кышкы тон, бөрүк ле меелей көктөп туратан.

Јаржактар айткан сөзине туратан. Иш бүткен соңында јалын кий-алта јоктон төлөп беретен. Бир катап Гордей таадак колдон соккон кеден ле бир чамчага јеткенди ногоп торко экелип берген. Јаанак ол торкодон Лазарга чамча көктөп берген.

Ол өйдө торко чамча бистин јерде јаан солун болгон. Торкодон болгой, кеден де кийин јетпей туратан. Көп балдар кеден чамчалу, јикпелү ле штанду болгонына сүүнип јүретен.

Орто јай турган. Ол јылда көбөлөктөр сүрекей көп болгон. Өзөкти өрө келип турган ума жок көбөлөктөр, ак кар јаагандый, көк јаландарды ла кобы-јикти чек ле бүркеп туратан. Бис барбак бүрлү агаш-тан сындырып алала, оморды токтоптор туратансы.

Јсеним торко чамказын кийеле, чеденди айра минип алган отырды. Ол бир канча өйгө бистин ижисти көрүп, учында бистин салтарыска јайылала, чеденнен түжүре калыйла, чамказын чечеле, бисле кожо көбөлөктөй берди.

Лазарь там ла көндүгип, там ла калаптанып турды. Бир көбөлөк кыйа-теге учуп, јсениме соктырбай, чеденнен ажыра учуп јатты. Лазарь оны божотпоско амадап, чеденге јаба јүүрип келди. Чеденнен ажыра учуп јаткан көбөлөкти торко чамказыла туда берди. Көбөлөк

эзен-амыр уча берди, а жееним будакка илинген чамчазын ырта тартып алды.

— Шилемир, уча берди! — деп, ырта тартып алган чамчазына килебей, жееним уча берген көбөлөккө кородоп турды.

— Акыр, кулугур, үйгө кирерин, үлүүнди аларын! — деп, жааназы жол кечире өткүлдөн кезедип турат.

— О, калак! О, калак! Кайраи торко чамча! — деп калактап, Куучынчы эжем тарыска тудунып алган, эжиктен чыгып жадат.

Мыны көргөн Лазарь ырттык чамчаны чеден ажыра энезине удур мергедейле, төңди төмөн жүгүрөт, сууны кечеле, ол жанында меестин эдегинде жаткан Караматов жестезинин айлына кирип жадат.

Бис көбөлөк өлтүрерин ундыйла, жер башка таркап жүгүриштис. Кайдан билер... Арка-белге тарыска тийерден маат жок.

Курут антарганы

Күрөң күс кыскарып браатты. Сыгын ай башталары жууктап келди. Удабастан школго барарыс. Лакап та школго барар. Ол баштапкы классты божодып салган. Школго үрөнгөн күннөн ала, онын ады Лакап эмес, а Лазарь боло берген. Анайда класстын журналда бичилген. Санай эмегинин жастыра ат адаганы анайда түзөлгөн. Айдарда, мынагы ары бу куучындарда онын ады Лазарь болор.

Сүт-чеген тартыла берген. Лазарьдын жааназы калганчы катап беенин чегенин аскап. Кышка аарчы-курут белетеген. Жаапак аарчыны, оогош теертпектер чилеп, тегерийте тудала, оны кургадарга ла ыштарга болуп, адыска жайала, арткакка чыгарып салган.

Ол күнде Лазарь та аштаган, та калганчы катап жылкынын тату аарчызын амзаарга сананаган, же керек мындый болгон.

Олордын айлында улаада бир жантык төңөш туратан. Лазарь арткакка салган адыста жаткан аарчыга једип болбой, байагы жантык төңөштн оттын жанына тоолодып алала, онын үстине чыктыр. Је жантык төңөш жалбас эдерде, Лазарь жыгыларда, аарчылу адысты антара тартала. Јаш аарчыны отко-күлге көмүп салган эмтир. Коркыган бойынча бистин айылга жүгүрүп келген. Лазарь жүзи-чырайы кубулган, көзи-базы жемирилген отырды. Неден де тын коркыганы билдирип турды.

— Не болды, балам? Неден коркыдың? — деп, энем онын быыраш бажын сыймап сурады.

— Анда, бистин айылда, отто јаш аарчылар күйүп јат. Шыркырап ла куйуксып турганы коркышту. Кезиктери күлге көмүлип калган.

— Батаа, балам. Кандый аарчы күйүп јат. Јаанан кайда, энен кайда? — деп, энем манзара берди.

— Олор үйде жок.

— Калак ла дезен база! — дейле, энем үйден чыгара жүүрди. Бис эччй чыктыс. Өткүлге једип келдис. Чындап та, отко күйүп јаткан јаш аарчынын јараш јыды бастыра Кумжулунын ичинде јайылып турды. Лазарьдын јааназы, Бокуш эмеген, эки көнөк суу карамыстанып алган, кажатты өрө чыгып клеетти.

— Јимекчи, (энемнинг ады) бу не болгон? Анда отто не шыркырап, куйуксып јет? — деп, јаанак ыраагынаг сурап турды.

— Адыста јаш аарчы отко антарылтыр.

— Бу не болгон? Қанайып антарылган, мен быжулап салган јогым ба?

— Қайдаг көрөйин. Антарылып ла калтыр! — деп, Лазарьды актап, энем удур базып, суу экелерге болужып јадат.

Мындый куучынды уккан Лазарь јааназына көрүнбей, ачу чалканчактыг ортозына араайынаг кире берди. «Јаанам соккончо, ачу чалканак чакса артык!» — деп шүүнген болгодый.

Чанала јыгылаганы

Қышкы каникулдар башталды. Бис, Кумжулунын балдары, амыр-аарга-соодоорго јанып келдис. Кумжулунын ичинде үзүги јок ойын-јыргал, тал-табыш турды.

Адам меге, јаан уулына, аспактаг чана јазап берген. Байсеноп акамда колчанак болгон. Бис экү үлежип-селижип, кажаттаг јыгылап турганыс. Бир күн мен чанала јыгылап турарымда, Лазарь базып келди.

— Таайым, чанала јыгылаарга үретсен — деп, јалакай сурады. Меге үредерге күч бедн. Чананын чечеле, онын жагы пыймалу будына тангып бердим. Чананын јолы төнөштөрдинг ортозыла кырланды төмөн түжүп турган. Лазарьди чананын јолына тургустым.

— Бу ла јолдонг чыкпай, чике ле јыгыла. Ары-бери јайканба. Чананын јолы сени бойы чип-чике баштап барар! — јеениме јакардым.

Чананын јолында турган Лазарьди кийнинен араай ийде салдым. Ол чаналу јыгылап браатканына сүүнип, нени де кожондоп, јыгылай берди. Чана там ла көндүгип, там ла түргендеп турды. Чананын јолынаг кар буркурай берди.

Лазарь та коркыган, та јалтанган, је бир ле көрзөм, чананын јолынаг јаскалала, төнөшкө артылып калган турды. Коркыдым. Түрген једип келдим. Көрзөм, ол төнөшти айра минип алтыр. Чана төнөшти эки јандай өдүп јадарда, Лазарь коркыйла, эки колын тайанып, төнөштинг үстине јыгылган эмтир. Ырыс болуп, тыг согулбайтыр. Қөстөрин јумала, онтоп турды. «Бу кирези онтоп турганда, байла, өл-

ббс, кōзи ачылар болбой» — деп шўўнеле, капшай ла чаналарды чечип турдым.

Бу ла тужында та ыйлаган, та сыктаган, аайы-бажы жок тал-табыш угулды. Кайа кōрзōм, Куучынчы эжем айрууш па, тырмууш па тудунып алган, жууканы кечире југўрип јатты. Онын јаба једип келерин не сакыйтам? Чананы кийеле, кажатты тōмōн јыңылай бердим. Эжем уулын колтыктап алган апарып јадат. Лазарьдын бажы салбандап калган барып јадат. Эки колыла тōжинен тудунат.

— Тōнōшкō тың согулдым! — деп, энезине коптонып тура ошкoш деп бододым.

Кōрмōстин јымыртказы

Ол јылдагы кышкы каникулдар база бир темдектў болгон. Бир катап энем биске такаанын јымырткаларын кайнадып берген. Кыш ортозына јетире кайда јаткан јымырткалар болбогой? Онызын мен билбизм.

Пашка эртен јийтем дейле, бир јымыртканы койнына сугуп алган. Онон барып жуукага ойнойтом дейле, јуре берген. Ол јылда кар калын тўшкен, эртен де тура кар жааган. Кōзнōктōн кōрўп турзам, Пашка бир канча огош уулдарды ээчидип алала, калын карлу жуукада баскылап јурди. Лазарь олорло кожо эмтир. Ол улай ла тура тўжўп, кончына кирген карды пыймазын ушта тартала, кактап турды.

Уулдардын базыды сўрекей ајарынкай, сўрекей чебер болды. Олор нени де ѓнѓлѓп тургандый јангыс јердег кѓс албай баскылайт. Ак кардын ўстинде, ачык јерде, нени ѓнѓлѓп турганын кѓрѓргѓ, жууканын кырына чыгара базып келдим.

— Уулдар, айу чылап аймаштабай, элик чилеп чеп-чек, јангыс иске базар. Туку ол ойдыкта кѓрмѓстин јымыртказы бар. Оны сыраңай ла кичинек кижи алар учурлу. Ол кижи оорыбай-јобобой, омок-сеген јўрер. Узак јаш јажаар! — деп, Пашка уулдарды кезедип турды.

Лазарь ончо уулдардан кичинек болгонын биллип, олордын алдына кирип алды. Калын карды карга бодобой, Пашканын кѓргўзип берген јерине јылгажактап једип алды. Колыла јоктонып, Пашка јангы ла экелип салган «кѓрмѓстин јымыртказын» таап алды.

— Уулдар, кѓрмѓс кѓргѓлѓктѓ, мынанг качактар! — дейле, Пашка ончозынан озо југўрди. Озо баштап алдында болгон Лазарь эмди уулдардын кийинде артып калды. Теренг карга бадалып, пыймазы будынан уштылып, уулдарга једижерге чырмайып јатты.

Онон ары жууканы кечире југўрип јадарда, бир пыймазы чачылып калды. Је «кѓрмѓстин јымыртказын» уурдаган кижи пыймазын да керекснбей, бир буды јылагаш југўрип ле јадат. Мыны кѓрўп турала,

эки башка бутту күүк санаама кирди. Же күүк изү жайда учуп жүрөт, а бу «күүк» корон кышта бир буды жылагаш ак кардын үстиле каза-лап жадат.

Сүт кайнатканы

Корон кыш өтти. Жас келди. Күүк ай башталды. Школдо калганчы күндөр үренип турдыс, удабастан база ла койлоорыс, база ла балык-таарыс. Лазарь эмди жаананган, үчинчи классты божодор. Эртең калганчы күн үренирс. Оноң Кумжулуның балдары биригип алала, жанарыс. Жолой ойноп-соодоп барарыс.

Лазарьдың жааназы биске сүрекей жалакай, сүрекей күндүчи болгон. Бүгүн де Кумжулуга жүк ле једип келеристе, ол бисти сакып тургандый өткүлдин јанында турды.

— Балдар, кирип чай-чуй ичип алаар! — деп бисти кычырала, айылдыг эжигин кайра ачала, үйге кирди.

Кайнадала, соодып салган каймактаң, быштактаң, койу чайдаң тойо ло ажанып алдыс.

Баштапкы күндөрдө бис үзүңи јок ойын-жыргалга кирдис: сууга эжинедис, кажык ойнойдыс, чараандар тудадыс. Ортозынан көжнөлөп, манырлап, бадындап та турадыс.

Бир катап каймак аларга амадап, отко јаан казан тургузала, ого толтыра сүт урала, Лазарьдың колына јаан агаш суску туттуруп береле, сүт көбүрилип ле келзе, суудан уруп тур — деп јакыйла, жааназы өзөккө тоңмок сууга барган. Отты јаан салбазын деген.

Лазарь жааназының айтканын укпай, капшай ла ойноп барарга мендеп, отты јаан салтыр.

— Јыбан таайым, казанда сүт көбүрилип, кырынан ажып туру. Келип болужыгар! — деп, өткүлден кыйгырала, Лазарь айлына жүгүрди.

Мен база жүгүрүк бажында кирип келдим. Көрөм, от артпакка арай јетпей жалбырап турды. Јалбышту турундарды оттон чыгара тарттым. Лазарь десе ондонып болбой, колында суулу сускуны, ундып салала, казанды айландыра жүгүрүп, көбүрүп турган сүтти токтодорго казанда сүтке түкүрүп турды.

Чакпы ла сангыскан

Өлөн ижи башталып калган Кезик улус буулдап ла обоолоп турган. Јолду-Кобыда өлгөн иштеп турган улустың тоозы јаан тойго јуулган улуска түңей болгон. Куучынчы эјем эки-јаңыс малына өлгөн тургузып аларга, кол бут сынгадый, өкпө-бууры јарылгадый жүгүрүп турды.

Олордын такаалары кажааннын үстинде азый өлбөндө жымырткалап туратан. Же ологорго жымыртка каа-жаа ла једжетен. Көп сабазын тонокчыл сагыскан уурдап апаратан.

— Бис Тасяла экү өлбөн жууп ла буулдап барарыс. Сен үйде артарын. Сагысканды үркидип турарын. Жымыртка уурдабазын! — деп, энези уулына жакыйла, ишке жүре берген.

Удаган јоктон Лазарь кирип келди. Номондор тударга чакпы сурады. Мен эки чакпы бердим. Узун изү күнде кере түжине сагыскан сакып отырарга Лазарь јалкуурала, такаалардын жымырткалап турган уйазынын эжигине менен алган эки чакпыны тургузала, ойноп жүре берген. Күн ашкан, эңир кирери жууктаган. Энези ле эјезн иштеп јанып келген. Көрөр болзо, сок јаныс боро пөтүк бир бутка аксагдап жүрди.

— Пөтүктин буды кайткан? Не болгон?

— Ол байа Јыбан таайымнын кара-чоокыр пөтүгиле согужып турган. Будын, байла, ого сый тептирген болор! — деп, Лазарь көс-баш јоктон төгүнденген

— Жымыртканы көрдин бе? Сагысканды үркиттин бе?

— Эје, түжине үркиткем. Бажым эмдиге айланат. Көстөрим айрыланат. Сагыскан уйга жууктабаган. Жымыртка болор учурлу! — дейле, јаан үшкүреле, Лазарь мылчанын толыгына јажына берген.

Уйадан жымыртка аларга, анаң-мынаң тартынып, кажааннын толыгына чыгала, Куучынчы эјем колын уйа дөбн сунды. Бу ла тужында чакпынын «чак» эткен табыжы угулды. Ого коштой «Јо-о, калак! Колымай!» — эјемниң ачу-корон кыйгызы угулды.

Мыны уккан Лазарь бистинг айылга соп эткеп кирип келди. Эжити де јабарын ундып салды. Энези ээчий кирди. Бир колын сербип турды. Сынгар колло Лазарьди тударга амадап турды. Онызы јангыртыктын алдына кире конды. Адам олордын ортозына туруп алды.

— Не болды? Не түймежип тураар? — деп сурады.

— Бу учкан-јылган кара-көбш такаанын уйазынын эжигине сагыскан тударга чакпы тургускан эмтир. Мен жымыртка аларга турала, болгобос јанынан колымды чакпыга соктырып алдым — деп, эјем комыдалын айдынат.

— Чакпыны Јыбан таайым берген, мен бурулу ба? — деген Лазарьдин үни јангыртыктын алдынан угулат.

Суу-Ашкан

Суу-Ашкан... Кумжулунын ичинде бу сүрекеј јараш, сүрекеј јил-бүлү јер. Бу сууны сындай, капчал өзбкти өрө, Кумжулу деген јурт турган. Кумжулунын агын суузы бу капчал өзбкти төмөн шуулап келеле, мында јылым кайадаң ажып калган. Лаптап көрзбн, Суу-Ашкан

жерде агын суу бойы көрүнбөс. Эргектий болчок жаңмыр жагандый жылым кайаны ажыра тамчылап жадар. Оноң бу тамчылар бастыразы жаңыс жерге биригеле, агын суу бололо, Кадынга кийдире агып жадар. Кадынды кечире Себи-Оозы ла Барангол деген журттар, Чуйдын трагы көрүнип турар.

Суу-Ашкан... Бу сүрекей жараш жер. Оны айландыра коп-коо карагайлар, узун-суйман кайыңдар, барбак бүрлү жодралар ла сууны жакалай бороңот, каскактарды жакалай ла кобыларды сындай казылган ла кызылгат өзөтөн. Олор эмди де кижинин көзүн соныркадып, жүрегин сүүндирип өзүп жадат.

Айландыра турган кырларда дезе маңыр, көжиң лө күмеели өзөтөн. Суу-Ашканның алдында жаткан кобыларда дезе балтырган, чомыр. мешке, кылбыш, жерлик бадун ла эрте жаста кандык өзөтөн. Бу ла кырларда ла кобыларда жүзүн-башка аңдар ла куштар ичеен казып, уя тартып туратан. Бис, Кумжунунуң уулдары, балыктаган айас чараандар королоп, Суу-Ашканга једип келетенис. Мында, Суу-Ашканның үстн јанында, ак јалан тепсенде, колхозтын жылкыларын кабырып турган Күдүркенин чобрадаң ла тостон јапкан айыл аайлу жапажы туратан. Бу жапашка једип келеле, бис королоп туткан чараандарды үлөжеле, Күдүркенин бакрасына кайнадала, ажанып туратаныс. Оноң Суу-Ашканын көрөргө, онын кайадан ажыра шуулап јаткан табыжын угарга, Суу-Ашкан жылым кайаның үстине чыгара жүгүрип келетенис. Кандый серүүн, кандый кайкамчылу! Жылым кайадан ажыра агын, таштан ташка чарчалып, јиктен јикке урулып, анда-мында түүлнп, јер башка буркурап јаткан агын суунын тамчылары бистин терлеп калган эди-капчысты соодып ла токынадып туратан Серүүн... Тынарга ла кей тартынарга јенил. Макалу!.

Суу-Ашкан Себи-Оозынын ыраак јок. Кадынды сол јаныла жакалай бассан, ыраак ла болзо, байла, үч беристе болор.

— Јилбүлү. Јаан суу ашкаң ба? Айла, кичинек ле шоркырак суучак па? — деп, Лазарьдын Шебалинде орто школо кожо үренип турган нөкөрлөри соныркажып туратан.

— Эйе, јаан суу ашкан. Жылым кайадан агып түшкени ас ла болзо, 30 метр болор. Је бу јаан кайкамчык эмес. Бу ар-бүткенин кылыгы. Андый суу ашкан јерлер Алтайда көп. Кайкамчылузы дезе анда өзүп јаткан агаштар ла тындулар болот! — деп, Лазарь каруузын јандыратан эмтир. Чындап та айтса, мында коп-коо карагайлар, узун суйман кайыңдар өзөт, жүзүн-базын тындулар жүрет. Мындый барбак јалбракту, мындый јелмер кайыңдар кайда да өспөй јат ошкыш.

— Слер ол Суу-Ашканга јаантайын барып туругар ба, айла каа-жаа ла учурал болуп жүредигер бе? — нөкөрлөри оноң ары соныркажыптан эмтир.

— Жаантайын, жылдың сайын Кумжулунын ичинде мынаң жараш жер жок. Айса болзо, жаңыс ла Эм-Суу ого түңгейлежер. Анда жердин алды дббн барган учы билдирбес куйлар бар. Анан жаантайын ла соок кей бурлап турар. Бис ого кирерге эмезе түжерге жалтанып туратаныс. Анда айуны да ичеени бар. Же бис ого жууктаарга коркып туратаныс! — деп, Лазарь нбкбрлбрин бскбн-чыккан жериле оноң ары таныштыратан эмтир.

Суу-Ашканның алдында јаткан јаландар јүзүн-базын чечектерле бүркелип калган јадат. Кбскб кбрүнбес кушкаштар үн алыжып кожондожот. Бирүзи комыдап, бирүзи коптонып, база бирүзи тееркеп тургандый угулат. Угарга да јараш. Кижинин кулактары кычыкайланып тургандый сүүнер. Күннин жаркыны коју агаштарды бткүре чалып болбой, кбк-јажыл јалбрактарды мызылдадып турат.

Бүгүн бисле кожо Лазарь келген. Ол алты классты божоткон. Суу-Ашканга јеткелегисте, онын јылым кайадаң ажып јаткан шуулт табыжы ыраактан угулып турды. Лазарь чараандарды королоп тударга темигип болбой турган. Биске адаркажып, таштын ла јбннин алдынан чараан королайт. Же чараан колына јолыкса ла, «ый-ит, татай!» деп јескинеле, суудан чыгара калып јадат.

— Таайым, ол сүрү таштын алдында једеең чараан јүрү. Јаңы ла мениң колыма јолыккан. Оны меге тудуп берзеер! — деп јалканчыйт.

Бист Каракай башкарып турган. «Сен, Лазарь, чарааннан јалтанба, «ый-ит, татай!» — деп јескинер болзоң, чайнаар чараан тудулбас. Куру ичселерин кере түжине күлүрөп јүрөт. Чараанды мекелеп тудар керек. Колго јолыкса ла, бажын бедре. Саамайынан сабарларыңла бадай тудала, эки кбсти јумала, тиштеринди капсай тиштенеле, «Ых!» — деп айдала, чалкойто анданала, суудан чыгара мергеде. Чарааның колго киргени ол! Билдин бе?» — Каракай Лазарьди үредетен.

Ыраакта, агаштар бткүре, Кадын суузы мызылдап јадат. Кумжулунын агын суузы јылым кайага једеле, түүлип ле туйуктанып, ойто кайра толкуланып, кайаның күрезине јетире толуп алала, жаңмыр жаагандый шуулап, кайадаң ажа берет. Бу кичине суу түбинен ала кбдүрилеле, алдында турган агаштарды коркыткандый тал-табышту, тозын-туманду кайаны ажыра буркурап јадат. Оноң ойдыктарга түүлеле, таштарга табарала, јер башка быдырайала, ойто ло жаңыс јерге биригеле, агын суу бололо, Кадынла биригерге меңдеп јадат.

Күн кырга отырып браатты Онын калганчы жаркындары јер башка быдырап јаткан агын сууга солоңыланып турды. Ол бисле эзендешкендий, кырдаң араайынан ажып јадат, бистин кбстбрис солоңыга кылбыгып турат.

— Эй, уулдар, бейин келеер. Чараандар үлежектер! — деп, Каракай барбак карагайдын тбзинен кыйгырып турды.

Элден ле озо кере тўжине балык алып жүрген Лазарь базып келди. Бис ого эптү будактан сындырала, чараандарды саамайынаг жылдырып берип турганыс. Каракай чараанды үлей берди. Жоондорын бир башка, кортымаштарды база бир башка эдип, эки яра бөлиди. Онон ончобыска бир жоон чарааннан таштады. Лазарьга жоон чарааннын ордына бир кортымаш таштады.

Жоон ло кортымаш чараандар биске тўней келишти. Жагыс ла Лазарьга кортымаштар келишти.

— Мен кере тўжине балык алып жүргем. Эмди, байла, бозулар энселерин эмип салган болор. Энемнен меге тоқпок једижер болор. Жоон чараандардан тўней берзеер! — деп, Лазарь ыйламзырап турды.

— Баланын айтканы чын! — деп, бис Лазарьга јөмөштинс.

Каракай бистинг јөмөлтөбисти ајарбады.

— Ыйламзыраба! Сен чараан королоп туткан эмезин. Кортымаштар да сеге болор! — деп, Каракай Лазарьга кизирт этти.

Бис алаг кайкаштыс. Онын балык үлегенине јөпсинбей турдыс. Каракайды курчап, айландыра туруп алдыс. Жоон чараандарды тўней үлежерин некештис. Каракай ары-бери кылчас көрди. Је, курчудан чыгар аргазы јок болды. Керектин коомойын сести ошкош.

— Э-э, карындаштар, төрөөн-тугандар. Мен тегин ле коқырладым ине. Лазарьга, кичинек балыкчыга, тўней үлү бербес кайтканыс?.. Ончогор бир жоон чарааннан береер. Мен экүни таштап јадым. Балыкчы ырысту болзын! — деп, Каракай бистенг коркып, мекележип турды.

Лазарь сүүнди. Суу-Ашканнын үстинде јаткан болчок ташка жүгүрүп чыкты. Алтайдын ар-бүткени бастыра јаражыла, бастыра бүдүмпиле онын алдына јайыла берди. Кып-кызыл күннинг келди, тегерик кызыл сыргалу чомырлар, барбак бүрлү балтыргандар, кижининг көзиндий тосток кара болчок бороноттор бастыра кобыларды ла телкем јаландарды бүркеп салган јатты.

Јараш Алтайны көрөлө, Лазарь көкиди. Көксине кандый да үлгерлер эбелди. «Я памятник воздвиг себе нерукотворный» — деген Пушкиннинг үлгерин кычырып турды. Кийининде ады јарлу үлгерчи ле бичинчи бололо, Лазарь бу үлгерди алтай тилге сүрекеј чоқым, сүрекеј јарт көчүргенин кычырып жүргем. Ол алтайлап база кандый да шооткон ло коқыр аайлу үлгер-модор айдып турган. Је эмди, канча жылдар өткөн соңында, ол үлгерлер санаама кирбейт, ундылып калган. Эмди шүүнинг жүрер болзом, ол көп үлгерлердинг учы-бажын, учурын ла бүдүмин шак ла бу Суу-Ашканда шүүнген болгодый. Је бир тушта Лазарь атту-чуулу, Алтайга ла ороонго јарлу үлгерчи ле бичинчи болорын бис ол тушта сеспегенис те, билбегенис те...

Күннинг калганчы жаркындары кобыларды ла јаландарды өткүре чалыйла, кырдын бажына артыла берди. Эмди бистинг көстөрис күнге

кылбыкпай турды. Жанатан ой жууктап келди. Кенетийин коштой турган кырланнан оок таштар шылырап тоолонды. Көрзөбөс, эки айры мүүстү куран элик суу ичрге кырдан түжүп жатты. Кыймыктанбай, табыштанбай тура түштис. Куран бисти сеспеди ошкош. Лазарь ончобыстан артык жылбиркен, эки айры мүүстү куранды лаптап көрүп турды. Кийинде, канча жылдар өткөн соңында, колхозтын бозуларын кабырар тушта, ол бу ла көргөн кураннын эки айры мүүзүн той балкаштан тудала, бозулардын маңдайына жапшырып кылынар.

Бистин сүүгөн ле ойногон жерис бу ла Суу-Ашкан болгон. Бу жер бисти жылбиркедип ле сүүндирип туратан. Кезикте бис мында коно до ойноп туратанымс. Бу тужында бис Суу-Ашканнан төмөндөй Кадынга жетире балыктайтанымс. Тараты-Оозында жаткан жаржак укту Леонтий апшыйак балык тударга биске тоор беретен. Андый күнде балык арбынду тудулатан.

Эртен тура ла энирде Суу-Ашканды көрбөргө сүрекей жылбүлү болгон. Кадыннан чыккан балыктар Суу-Ашканды өдбөргө сүрекей албаданатан. Анчада ла чараандар кайадан ажыра күркүрөп жаткан суунун кабортозына жетире кайкалап чыгала, күчи чыгала, оной ары чыгып болбой, чалкойто чачылала, апагаш ичи кажас эделе, ойто сан төмөн чарчалып туратан.

— Олор ажуну өткөдий коштой жол салар керек! — деп, Лазарь чараандарга килеп туратан. Ол тушта Лазарьдын бу сөстөрүн ажаруга албаганымс. Онын учурын билбегенис. Учунда колхоз бу ажу суунун тебүзине теермен тударда, балыктаарга андый жол ачылган. Же олор теерменнин сууга айланып турган колесозын өдүп болбой, туйуктанып туратан. Айдарда бу сууга чараандар кайдаг келген? Угар болзо, оны бистин таадаларыс тындуга тудала, бого эклеип өскүргөн эмтир.

Солун курсак

Тараты-Оозына једин келдис. Леонтий апшыйак бисти сакап турган эмтир.

— Киригер, уулдар. Ажанар. Амыраар! — деп, бисти Леонтий апшыйактын эмеени үйге кычырып турды. Тоорго келишкен балыктын үлүзүн ого табыштырып бердис.

— Тошно меченьки Балык много! — деп, эмеенек колчабынып сүүнет.

Бисти огурчыла, арбузла, мөтлө, шаньгала, квасла күндүлөп турат. Андый курсакты бис качан да амзабаганымс. Бу биске, чындапта, солун курсак болгон. Бойы Лазарьдын быыраш чачтарын јараш көрүп, көс албай турат.

— Кандый курчавые волосы — деп, Лазарьдын чачын сыймайт.

— Курчавый эмес. Быыраш. Улус айткан! — деп, Лазарь бир эмеш кыртыштанат.

Бис кемзинип, столго салган курсакты бир эмештен амзап турдыс. Јагыс ла Каракай кемзиннерин билбей, мачылдада чайнанып, курсактын амтанын мактап, ой-кеми жоктон ажанып турды. Тойдыс. Столдон турдыс. Каракай тойу ичин сыйманды. Толыкта турган иконага крестенип бажырды.

— Спасый болзын! — деди.

Бис унчукпадыс. Ончобус тышкары чыктыс.

— Ой, баламчики, подождите! — дейле, эмеенек таскак дөөн кирди. Ол колына кандый да бир неме тудунып алган, удабай таскактын алдынан чыгып келди.

— Сен јакшы баранчук! — дейле, Лазарьга, шабур¹ сыйлап берди. — Бабушка Бокуш поклон болзын! — деп јакарып турды.

Бис айлысты көстөп, сууны өрө бастыс. Узун шабур эки будына шабыланып, сый алганына сүүнип, Лазарь бистинг алдыбыста базып јадат. Откүре ажанган Каракай ичи сыстап, ичее-бууры толголып, онтоп-сыктап, анда-мында јерге отырып, бистинг кийнистен ыраакта келип јадат.

Иритпек

Јайгы каникулдар тужында Лазарь Койло карындажыла кожо энезине колхозтын бозуларын кабырарга болужып туратан.

Бозулар Айрынын оозында турган. Олорды анда ла азырап, анда ла кондырып туратан. Ол бйдө аш-курсак једишпес, јуучактын јылдары болгон. Кезик күндерде Лазарь энирде ажанбайтан.

— Мен тойу, эне. Кичинек Койлоны ла азыраар! — деп, карындажына килеп јүретен.

— А бу кайдаг ажанып турун? — деп, энези кайкайтан.

— Улустан, эне. Койло курсакчыл бала. Бачым тойбой јат. Оны ла кичееп азыраар. Ол јаантайын аштап јүрет! — деп, Лазарь јайнаган аайлу сурайтан.

Койло көөркий чындап та јаантайын аштап-суузап јүретен. Андый уур бйдө азырагадый артык курсак-тамакту биле јурт ичиде јок болгон. Айдарда акызын улус азырап турганына бүтпейтен. Аказы кайдан, кемнен ажанып јүргенин кайкап туратан. Керек серемјилү болгон. Энези де алаңзып јүретен. Койло аказын кетежерге шүүнип алган.

Бозулар азыраарга колхоз сүт ле обрат берип турган. Энези сүтти јылыдала, бозулар азырайтан. Койло бир катап аказын кетешкен. Тышкары очокто сүт кайнап турган. Энези јагы ла обрат экелеле, јүре бер-

¹Шабур — түктен түүген чекпен тон.

ген. Көрүп жатса, Лазарь аяк ла калбак тудунып, очокто кайнап турган сүтке баскан Оног кайнаган сүтти обратла алыштырала, притпек эдип алала, суунын жарадына отырала, ажана берген. Койло жажынган жеринег турала, базып келген. Эки көзин аяктан албай турган.

— Ме, ажан. Аштап турган болорын! — дейле, аяктын түбинде арткан иритпекти Койлого берген. Аказы мекезин туттурган.

Айры мүүстер

Энезине колхозтын бозуларын кабырарга жараш жай катап ла же-дип келген. Каникулдар башталган. Жайдын изү ле узун күндери турган. Андый күндерде бозулар ыраак барбай, көлөткө бедреп, сууны жакалай өскөн талдардын төзінде оролыжып туратан. Лазарь ла Койло бүгүн жайым. Соодоп то, ойноп то отыраарга ой жеткил. Же канайда ойнойтоны, канайда соодойтоны уулчактарды санааркадып турды

— Ака, тойбалкаштан айыл-журт тудак па? — деп, Койло иженчизи жок сурак тургусты.

Аказы суракты ажаруга албады. Ол сууны жараттай өскөн барбак бүрлү балтыргандарды ажыктап отырды. Бир тужында Суу-Ашканда айры мүүстү куран элик көргөнүн кенетийин эске алынды.

— Айыл-журт тудак дейзин бе? Жарабас. Бис оны көп катап тутканыс. Менде өскө шүүлте бар. — Уулчактар барбак бүрлү балтырганды дулала, оны куран эликтин айры мүүзине келиштире тудала, тойбалкаш ла айландыра шыбаган. Баштапкы айры мүүс бүткен. Эмди оны бозунун магдайына кондырары арткан. Же Койло жединип экелген баштапкы бозу тойбалкаштан туткан эки айры мүүсти көрөлө, оног кут жок чочыйла, эки көзи кылайып, куйругу толголып, кайра чирек теле берген.

Бозулар энгирде ичетен сарсуны уулчактардын энези түште ажындыра белетеп салатан. Өзөктө, айрынын ичинде, бозулар турган чеденге уулчактар сарсу аларга келген. Ол десе бозулар токтодорго керектү болгон. Эки тоскурда толтыра сарсу турган. Эки көнөк сарсуны тудунала, уулдар бозулар турган талдардын төзине ойто жединип келген.

— Койло, туку ол тонкыр бозуны бейин айда. Мен ого мүүс кондырайын! — деп, Лазарь карындажын айбылады.

Көнөктө сарсу көргөн бозулар айдаш жогунан да Лазарьдын алдына бойлоры чогылып турды. Олордын магдайына мүүстер жапшырарга Лазарьга сүрекей эптү болды.

Тойбалкаш мүүстү бозулар бой-бойынан чочыжып ла үркижип, сайгактап турган чылап, куйруктарын корчойтып ла сыраитып алала, күчтери чыкканча, тыныштары буулганча, кажатты өрө-төмөн билинбей мантажып турды.

Уулчактар ол күнде эңир киргенче соодогон. Энези олордын удаганын кайкап, бозулар турган чеденге канча катап келип жүрген. Же олор жок болгон. Эңир кирген соңында калганчы катап келген. Көрүп турза, жажаттын алдынан айры-тейри мүүстү тындулар көрүнүп келеле, чеденди көстөп баскылады.

— Бу кандый мындый айры-тейри мүүстү мал болотон? — деп, жаман коркыйла, чеденниң үстине чыккан.

— Эне, коркыбагар, чочыбагар. Ол айры мүүстерди бис жапшырганьс! — деп, Лазарь энезин токынадып, ыраактан мактанып келетти.

Тойбалкаш мүүстү бозулар тоскурга толтыра уруп салган сарсуга жедип келеле, оны блаажып, бой-бойун түртүжерде, уулдар кере түжине чүмдеген айры мүүстер оодылып ла сайалып, күски тумандый тозын-тобрак болуп тура берген.

— Эртен катап ла жапшыарым! — деп, Лазарь чөкөнбөй турат.

Чернила жазаганы

Ол жылдарда Лазарь баштамы класстарда үренип турган. Одоштой, суу кечире, жажаттын үстинде жаткан Кохту деген кызычак оныла кожо үренип турган. Онын адазы сүрекей аңчы кижиге болгон. Ондо ок-тары, пестен-патрон жеткил болгон. Же оны канайып алар, канайып мекелеер?..

Лазарь узак шүүнип жүрген. Ол тушта Ада-Төрөл учун Улу жуу өдүп турган сүрекей уур, сүрекей кату ой болгон. Бичиктер, тетрадь-тар, карандаштар, перолор, ручкалар ла чернила үренчиктерге жедишпей, олордын көп сабазында чек жок болгон. Лазарь шүүнип ле жүрди.

Артымакка ла аланчыктарга артылып калган болчок кара ыштар көзине тийди.

— Ыштан чернила жазага кайдар? — деп шүүнди. Балдарда сөк-лөдөн чейген чернила бар болгон. Же ол чаазынга жоголып, изи де артпай, түргөн жылыып калатан. Лазарь кара болчок ышты изу сууга чейеле, чаазынга бичип көргөн. Кем жок ошкош. Кара буквалар ак чаазынга артып калат. Эртезинде бу черниланы тудунганча, ол школго барган. Онын чернилазын бастыра балдар кайкашкан. Кохту ончозынан артык илбиркеп турган.

— Лазарь, чернила берзең. Менле үлешсең?

— Берерим. Үлежерим. Же сен де меге бир неме берер учурлу.

— А мен сеге нени берейин? Менде бичик те, чаазын да жок.

— Бичик, чаазын бойымда бар. Меге өскө неме керек. Айла, уроктор божозо, туйказынан айдарым.

Өзөктө Кумжулунын суузында, балдар таштан айылдар ла туралар тудуп, тойбалкаштан жол салып ойноп, ортозынан чараандар коро-

лоп турды Кохту Лазарьдын үйдег чыгарып кажаттыг үстинен кетеп турды. Олор айылдын төринде колхоз силос оролоп турган терен ойдыктыг кырында тушташты.

— Ме, тарыны ал. Пестен-патронды эртен экелерим. Адамнан коркып, арайдаг ла уурдандым.

Лазарь бөскө түүп салган тарыны колтыгына кыстанып алала, Кумжулунунг суузын ойто кечип жадат.

Мылтык жазаганы

Чернила керекке келишкен, ок тары, пестен-патрон болор. Лазарь жазаган черниланы Кохту кысканып, балдарла үлешпей, жагыскан ла бичинип турган Андый черниланы Лазарь база береечи болгон. Онын учун ол бүгүн Лазарьга пестен-патрон берер. Олор колдо. Туку ол суунын кырында турган Маралдыг мылчазынын көндөй толыгына сугуп салган. Оны кем де көрбөгөн, кем де билбес. Иженчилү.

Шак-шак, чат-чат эткен табыш канча күндерге улай кажаанныг ары жанынаг үзүгү жоктон угулып турды.

— Бу акам анда нени шакылдадып туру? — деп соныркап, Койло базып келди.

Көрзө, аказы кара терге тушкенче, колы-буды сыстаганча мылтыктын кындагына келишкедий агаш жондоп отырды.

— Слерди азыраарга мылтык жазап отырым. Ан-куш андайтам. Күртүк-сымда, койон-элик, байла, туштаар болбой. Олор бу аркада толтыра. Тарыны ла пестен-патронды Кохтудан алгам. Ыштан жазаган чернилага солышкам. Корголжынды ла көндөй темирди Боргой жестем берген. Чактырманы ла кондырып алзам, андайган мылтык белен болор. Сен элик агыртарын, уулдарга айтпа. Билбезин!

Мылтык бүткен. Мылтыктын чеченин билерге, тагма адып көрбөргө, Лазарь жүрексип, токтодынып болбой турды... Койло до аказынын салтарына жайылып, мылтыкты ченеп, тагма адар күүндү болды. Же баштапкы тагманы мылтык жазаган кижиге адар учурлу. Жан андый.

Айылдын төринде отко күйген кара төгөш туратан. Лазарь жазап алган мылтыгын ченеп көрбөргө, тагма адарга шүүнди. Откүлден өдүп алала, өштү көргөн чилеп, көнкөрө жада түшти. Уч карыш мылтыгын кара төгөшкө шыкады. От жалт этти, мылтык күлүрт этти. Уч карыш мылтыктын оозынан чачылган тары күски тумандый койылала, кап-кара ыш болуп тура берди. Кара төгөш көрүнбей калды. Азырап жүрген сары ийди мылтыктын табыжынаг чочыйла, эки кулагын кызынып, ачу-корон кынзып, потпышка кирип жатты. Потпышта отырган куштар чочыган бойынча жер-башка жүгүрүже берди.

Тары ыжы сериди. Күн жаркыны көрүнди. Лазарь кара төгөшкө

јүгүрди. Төнөшти айландыра басты, аяктап көрди. Же ок тийген сорбы билдирбеди.

— Ок тийбес кандый тармалу төнөш бу? — деп, чарчалып турган жүрегин токынадып, кимиренди.

— Төнөшкө тийбес мылтыгын эликке канайып тийетен? — деп чөккөйлө, Койло колын жаңгыла, айлы дөбн ажанарга басты.

Јурукчы

Школдо балдар ойноттон темир шарикту кичинек бильярд турган. Балдар ойноп-ойноп келерде, бу бильярд бастыра бойы сайалып, шалырап, үреле берген. Онон жаңыс ла килен доска арткан. Ончозынан көп бу бильярдла Лазарь ла айылдаш жаткан Вася Түков ойноттондор Олор энирден аяа түн ортозы өткөнчө, таң адарынан ала уроктор башталарына жетире ойноттон. Эмди анайып ойноттон-соодойтон бильярд жок болгон. Онон арткан сок жаңыс кип-килен доска бар.

— Акыр, бу доского журук жураза кайдар? — деп, Лазарь сагыш алынды. Лазарьдын эјези, адазынын сыйны Нааш, бу ла школдо техничка болуп турган. Школды, класстарды ла парталарды будыйтан жүзүн-башка будуктар онын колында болгон.

— Эје, мен журук жураарга турум. Слер меге будуктар берзеер? — деп, эјезинен суранды.

Доска ла будуктар колго кирген. Ончозын айлына экелип алган. «Түндеги кырлар» деген Алтайын көргүскен журук башталган. Журуктыг үсти кырында жаркынду тегерик ай көрүнөт. Түн түшкен кырларда андар ла куштар амыранып јадат. Журук учына једип клееткен.

Бир катап Койло түжнле ойнөйлө, кайдан да аштаган-суузаган келген. Лазарь оны ајарбай, журап ла отырган. Койло көрүп турза, агаш калбакта апагаш неме жаткан. Аштап-суузап калган Койло ол ак немени каймакка түней көргөн. Же ол каймак эмес, ак будук болгон. Койло мыны билбей турган. Ол будукла Лазарь түндеги ай кырлар бажынан чыгып клееткенни журап отырган.

Аштаган-суузаган Койло каймакты колго алар аргазын таппай турат. Журукта эш неме ондобос бойы аказынын журугын көмөлөйт.

— Ай өткүре апагаш көрүнөт. Ого ак будук салбай эмеш карартар керек! — деп, аказынын ийни ажыра журукты көрүп турган кижилер болуп мекеленет. Бойы дезе ак будукту калбакты колго келиштиреге амадайт. Учуралды келиштирип алала, агаш калбакта будукты бир ле соороло, јудуп ийген.

— Ай жагырар тужында ого удурга узак көрзөн, көзин де кылбыгардан маат жок. Сен дезе карартар керек деп калырайдын. Қайда, ол калбакта ак будукты бейин бер!

— Койло айдынып болбой, «каймак» јутканына карылып, чилекей-чимириги чөйилип, сүт ичерге жүгүрүп јадат.

«Түндеги кырлар» деген Лазарьдын журугу агаш айылдын күреезинде, аланчыкка учукала буулап салган туратан. Мен оны көрүп жүргөм. Учунда ол кайда барганын, кайда јылыйганын билер кижичыкпаган Сүрекей ачынчылу!

Шибейлер

Лазарь билезин азырайтан эп-арга табарын ундыбай шүүнип ле жүрди. Бир тушта энези онын өдүгин көктөп отырала, болгобос јанынан калганчы шибейин сындырып алган. Мыны көргөн уулу сагыш алынды. Узак шүүнбей, сууну төмөн жүгүрди. Колхозтын складтарына једип келеле, шибейге јарагадый кадулар талдап алды. Јанып келеле, бу кадуларды шибейге келиштире сомдоп, курчыдып ла агашка саптап турды.

Лазарьдын шибейлер эдип турганы коштой јаткан улуска сүрекей гүрген угулды. Озо ло баштап Матрена эмеенек кирип келди.

— Лазарь, балам. Бир шүбей берзег, көктөнөргө турум. Уулымнын өдүги тежик.

— Мен шүбейди тегин бербей јадым. Бир шүбей — бир көнөк картошко. Келижер бе?

— А келншпей

Бир көнөк картошко экелерге, эжиктен чыкты. Удабай Јужур кызыла экү картошко жүктенген јеткилеп келди. Баштапкы саду јакшы өтті. Сүрекей јакшы шибейлер Мухур-Кобынын оозында эдилеп турганы эмди бастыра Кумжулуга јарлалды. Јымжак кадудан эткен шибейди Кабайчы, Солунак ла Кыйтак эмеенектер мактап, бир көнөк картошкого солып турдылар. Төмөнгө айылдардан Төбөй дө эмеенек келип жүрди. Кату тереге өтпөс шибейди јаан макка тургусты. Је отко-коско кадырбаган шибейлер түргөн бүктелип, түргөн ээлип ле сынып турды. Көп тө шибейлер картошкого солынбады ошкош. Је Лазарь шибей эдип билетен ус кижидеген ады јарлалып калды.

Јөннөң тура тутканы

Орой күс турган. Колхоз кыра, өлөң ижинен божоп калган. Јолду-Кобынын ичинде јажан өлөң өзүп калган турды. Лазарь ла Койло бозуларды бу јажанга кабырып турган.

Күстин соок күндери једип келген. Озо баштап чаракту кар јааган. Қижиден болгой, бозулар да соокко-чыкка чыдашпай, ыжык јер бедреп, мантажып турган. Кийими коомой уулдар јангыс тыттын төзин

тепсеп турды. Же оны канча да айланзан, өткүн салкыннан ыжыктанар
жер табылбай турды. Койло соокко тоңоло, жана берген.

Лазарь тытка жөлөнип алган турды. Көрзө, колхоз силос орологон
оронунг кырында жерге кадап салган темир күректер турды. Жердин
кыртыжынан каскан жөнлө силостын үстин жаап салган болды. Лазарь
сагыш алынды. Жөннөн тура тударга шүүнди.

Иш башталды. Жердин кыртыжын төрт толыктап түнейлейле, жөн-
дөр касты. Онон стенелеп тура салды. Иш уур болды. Кара терге түш-
ти. Туранын ордун баштап алды. Эңир жууктады. Бозуларды айдап
янып келди. Ажанып ла аалала, уйуктай берди. Эртезинде иш катап ла
көндүктү. Тураны кабортозынан ажыра салып алды. Күч-чак чыккан
да болзо, же баштаган ишти токтотпой турды. Эки-үч күннин туркунына
туранын стенезин салып чыгала, потолокун жайып алды. Эмди арткан
иш — печке салары ла труба чыгарары болды. Учунда бу да иштер
бүдүп калды.

Койло соокко алдырала, эки-үч күн оорыган. Аказы жөннөн тура
тутканын билбес болгон. Оору өткөн. Аказына болужарга талтүште
бозулар кабырып турган Жолду-Кобыны өрө басты. Жажанга одорлоп
жүргөн бозулар ыраактаң көрүнди. Же аказы олардын жанында көрүнбей
турды. Жууктай базып келди. Же аказы эмди, де көрүнбей турды. Кайда
барганын билбей турды.

— Ака, слер кайда? — деп кыйгырды.

Айландыра шын, тымык. Аказынын үни угулбады. Ажарып көрзө,
төрт толыктап туткан жөн туранын трубазынан ыш чыгып турды.

— Мындый тура бого кайдан келди? — деп, Койло алаң кайкады.

Туранын ичин кирип көрбөргө сананды. Кирип келерде, аказы печ-
кеге оттон салала, чирейе тебинеле, чочкодый козырыктаган уйуктап
жатты.

Ол жөннөн туткан жеенимнин туразы узак турган. Соңы жылда,
жаскыда, колхозтын кыразын тырмаган балдар бу турага от салып
жылынып туратан. А жайгыда дезе бугул тарткан балдар бого киреле,
серүүденип туратан.

Баштапкы үлгер

Ол жылда жееним Шебалинде орто школдо жетинчи класста үренип
турган. Бир катап күскиде Койло ло Данил эки карындаш Кара-
Таштан кузуктап ла тобоолоп барган. Же уулдар сондогон болгодый.
Камлактын ла Одус-Төбөннн уулдары олардон озолойло, ончозын
терип алган эмтир. Кере түжине жүреле, жүк ле эки тобоолу жанып кел-
ген. Түжине курсак ичпеген балдар оозын-тилин өртөдип, күлге көмгөн
изү картошканы чегенге кожуп, ажанып турды. Койло бир изү картош-

коны бұдүнге оозына кептейле, тыныш алынбай карылала, соок чеген ичип ондонгон. Лазарь жаңырткытын үстине чыгала, байдастанып отырала, коңу кабактарын жемире көрбөлө, нени де шүүне берди.

Қара Таштаң кузукчылар
Кунукчылду жандылар.
Эки таарлу барала,
Эки тобоо экелди!

— деген Лазарьдын үни угулды. Бир кезек унчукпай отырала, оноң ары куучындады:

Қарлагаштын уйазы
Қара сууның бажында.
Кумжулуның жийттери
Кожог-жыргал ичинде.

Суу кечире кажатта
Қыстар турат кожондо.
Узун кырлаң учында
Уулдар турат биједе.

Мен бодозом, бу жолдыктар жеенимнің баштапкы үлгерлери болгодый. Ол тушта мен қарындаштарын шоодып, коқырлап туру деп бодогом. Үлгерди де ундыл салгам. Лүк ле оның уч-бажы санаама эбелет. Эмди шүүнип жүрер болзом, жееним ол тушта үлгер шүүнерге, үлгер чүмдеерге темигип турған тужы болтыр. Учында Кумжулуның балдары чындап та коқыр эдип, бу үлгерди оноң ары айдып жүргендерин уккам. Айса болзо, жееним оны учына јетире бойы бичиген? Билбезим.

Чочколор

Јееним јети классты божодоло, јайгы каникулга јанып келген. Ол бйдө јети классты ас тоолу балдар божодып туратан, а он классты де-зе каа-јаа ла бала үренип чыгатан. Бу класстарды учына јетире үренип чыгарга бдүк-кийим ле аш-курсак једишпес јуу-чактын шыралу ла кыйынду јылдары болгон. Јееним јети классты божодоло, јаан ишке турарга сананган. Бу шүүлтени бек тудунып, колхозтын конторазына келген. Конторада улус көп болды. Олордын көп сабазы комыдалду ла суракту болды. Ончолоры колхозтын председателин Алексей Павлович Чирковты арадап турды. Ол калјан бажын тырманып, терлегенче, тамагы тунганча улусла јартажып турды.

— Керек узак болотон эмтир. Акыр, тышкары чыгып баскындаар. Ол мени кандый ишке тургускай ине. Конторага отырғыскан болзо, јарамыкту болор эди — деп карандыра иженип, Лазарь тышкары чыкты.

Конторадан улус селинди, таркады. Лазарь кирип келди.

— Не керектү келдин, Лазарь? — деп, Алексей Павлович удурта басып эзендежип, жайым отыргышка отыргызып, жалакай сурады.

— Слердин конторада иштеерге турум. Тоомжылу иш беригер. Мен жети классты божотком. Мақтулу грамота алгам.

Алексей Павлович бир кезек алаң кайкап отырды. Оноң тестек ичин жаба тудунып, столго көңкөрө жыгылып, эки көстөн жаш акканча, талганча каткырды. Лазарь отырған отыргыш ла будын тепкен пол онын каткызынан селендежип турды.

— Тоомжылу ишке турарга жажын жетпеген. Бис Кумжулуда чочколор азырайтан ферма төзөп жадыс. Энен чочколор азыраар. Барып энеге чочколор кабырыш.

Лазарьдын мойножор до, кыйыжар да аргазы жок болды. Тоомжылу иш келишпеди.

— Чочко, бозу чылап, сайгактабас. Токунал жүрер. Кабырып көрөр! — деп, Лазарь жөпсинди.

Тобой таадактын ла Кабайчы жаанактын ортозында, жууканын бажында, айылдын ордынча жерде, төңөзөктү төргүн туратан. Лазарь чочколорды бу төргүнге айдап салала, ойноп жүре берген. Чочколор сайгактабай да турган болзо, же бу алакапча тапчы жерге бадышпай, жер башка таркап, улустын маалазына кирип, ончозын жоткондоп турды. Элден озо озор Кабайчы жаанактын картошкозын тоногон, энгиргери Лазарь чочколорды айдап келерде, жаанак кирип келди.

— Калак-кокый, Лазарь! Чочколорын менин мааламды чек ле жоткондоп салды. Сен бир шибей учун бир көнөк картошко алып туратан. Мен эмди сенин мааламда бастыра картошконды аларым! — деп, кырылап ла кезедип турды.

Лазарь сүүген бир чочко болгон. Ол жаантайын ла Лазарьди ээчип жүретен. Кезик учуралда ол Лазарьла кожо айылга да кирип келетен. Лазарь оны эркеледин, сыймап, жалакай көрөтөн.

Чочколорды күскери кабырарга там ла уур ла күч болгон. Жоон мал кийдирбеске чала-была тудулган чеденнен маалага кирери чочкого сүрекей жеңил болгон. Олорго кажы ла чеденнен белен өткүш табылатан.

— Лазарь, чочколор маалада. Чыгара айда! — деген кыйгы-табыш Кумжулу ичинде кере түжине селинбей туратан.

Андый кыйгы-табыштан Лазарьдын ай-кулагы тунатан. Кыртыжына тийетен. Чочко кабырарга там ла күчсннип туратан.

— Бу таңма, жайгыда өлгөн болзо, төртөн күни туку кажы чакта өдүп калар эди! — деп, жалакай көргөн чочкозына кыртыштанып ла арбанып туратан.

Интернатта

Jeеним Шебалинде интернатта жадып, школда үренип турган. Бир катап күскиде интернаттын балдарына пыймалар үлеген эмтир. Jeениме кандый да чала эмезе жетире согулбаган пыйма келишкен болтыр. Ол жаста мен Шебалин аймакка командировкага жүргем Педучилищеге үренчиктер жуунадып тургам. Интернаттын балдарынан угар болзом, Лазарьдын пыймазы жаскары кышта кончы кыскарып, бажы дезе такса укту кырса ийт чилеп, чөйлилип келтир. Бу пыйманы кийеле, Лазарь жаантайын ла бүдүрилип жүретен дежет. Эрте жас турган. Тулаан ай башталып келген. Кар кайылары жууктап турган. Кезик күндөр жылу турганда, кар да кайылып турган. Бир көрзөм, Лазарь ол ло пыймазын кийип алган школго барып жатты. Пыйманын кончы там ла кыскарып калтыр. Онын бажы дезе тулку турундый там ла чөйилген болтыр. Лаптап көрзөм, эки кончын айландыра кызыл чернилала «Первый сорт» деп бичип алган эмтир.

Тапкырчы

Интернаттын балдары кино көрбөргө сүрекей сүйүтөн. Je, жаантайын киного жүрөргө, билет аларга акказы жетпей туратан.

— Киного жүргөн. өткөн билеттерди меге береер! — деп, jeеним бир катап балдардан сураган.

Балдар аланзу жоктон киного өткөн билеттерин ого табыштырып берген. Лазарь бир канча күндөрдүн туркунына ол билеттерди ары-бери собырып, нени де кылынган. Je ол нени кылынып турганын балдар билбеген. А Лазарь дезе мынайда кылынган.

Билеттер жырткан корешокторды промокашка чаазын ажыра өскө чаазынга жапшыратан арга-сүмени канча күндөрдүн бажында таап алган. Ажарбазан, андый билеттер киного киретен чындык билеттерден бир де аңыланбай турган.

Киного өдөтөн меке билет чын болорын көрбөргө амадап, Лазарь бойы жазаган билетти бир күн Карындайга берген.

— Менин бүгүн киного барар күүним келбей туру. Ме, бу менин биледимле кино көр! — деп, онын колына меке билетти туттурып берген.

Карындай киного барды. Лазарь онон жажынып, ээчий басты Карындай киного киретен эжикке једип ле барарда, Лазарь чеден ажыра жажынала, не болорын көрбөргө ченеже берди. Карындай колын сунуп, Лазарь берген меке билетти көргүсти. Билетти көргөн кижжи бажын кекейтип, Карындайды киного өткүрди.

— Јараган! Келишкен! — деп, Лазарь тын сүүнди.

Чеденди ажыра калды. Андый билетле бойы өдөргө сананды. Же керек ыраак та барбаган, бир катап киного улус өткүрүп турган кижини де жоктоноп, нени де бедреп, колдорун карманына суккан. Анда кандый да бир чаазын колына учураган. Чыгара тартып көрөр болзо, меке билет болгон.

— Мыны меге кем туду берди не? Жаан кижин эмес, байла, кандый бир бала берген болор? — деп серенди.

Бу күннөң ала киного өдүп турган балдардын билеттерин кинонын ишчилери аңылу аярып, кетеже берген. Меке билет тудузы жоктон өдүп турганына иженип, Лазарь бир кун андый билетту бойы киного барган. Киного киретен эжикке једип келген. Меке билетти көс-баш жоктон туду ла берген. Контролер кижин билетти айга-күнге тудат, лаптап-шиндеп көрөт, айландырат, эбире тудат. Меке билет болгонун билип алды.

— Пройдемся, курчавенький! — дейле, Лазарьди колынан јединеле, киномеханикке кийдирген.

— Меке билеттер белетеп турган уулчак бу, слердин алдыгарда туру. Аайына чыгаар. Ох, өткөн айда кассадан јаан чыгым болгон. Интернаттын көп тоолу балдары бу меке билеттерле киного өткөн. Ох, канча салковой акча кассага кирбеген. Кыйа өткөн! — деп, контролер онтоп ло үшкүрүп турды.

— Сен бу меке билеттерди ненин учун белетеп турган, уулчак? Түрмеге отырар күннин бар ба? — деп, киномеханик кизиреди.

— Балдарда киного кирер акча јок. Андый билеттерди бойым белетегем. Кем де меге болушпаган. Кемнин де бурузы јок. Јаңыс ла мен бурулу. Түрмеге отырар күнним јок! — деп, Лазарь ыйламырап, быыраш чачын сыйманып турды.

Мындый меке билеттер белетеп турган уулчак, байла, букваларды јараштыра бичип билерин киномеханик ажындыра сезип алды.

— Бейин бас, быыраш чач. Кинонын адын бичип турган бу афишаны көрүп турун ба? Оны бу бөстөн эткен рамага көчүрүп бичи. Мен көрбөйн.

Лазарь тегин де букваларды сүрекеј јараш бичийтен. Эмди меке билетле туттурала, онон артык бичнирге шүүнди. Ого коштой эмештен јурап та билетен. Керекке кирген, түрмеге арай ла кирбеген уулчак, чаазында бичиген кинонын адын рамага кондырган бөскө сүрекеј кичеенип, сүрекеј албаданып јараштыра бичип берген. Лазарьдын бичигенин ол сүрекеј јараткан.

— Сен, кулугур, меге кинонын афишазын бичип тур. Мен сени киного акча јоктон өткүрүп турарым. Јөп пө?

Јаантайын акча јок јүрген уулчак көс јоктон јөпсинген. Афиша бичнирге ле анда јурук јураарга сөзин берген.

Ол ло күннег ала Лазарь кинонын афишазын бичийтен ле журун журайтан кижн боло берген. Эмди ол киноны акча жоктон көрөр болгон. Интернетта јаткан ла кожо үренген кайран көөркийлер эмештен ырап турды. Је эмди кинодо иштеп турган Лазарь ологорго килеп, каа јаада олорды акча жоктон киного өткүрүп туратан.

Өткөнчн

Лазарь бир јанынан артистке јарагадый јайалталу болгон. Ол интернеттин бир кезек таскадучыларынын ла школынын үредүчилеринин үндерине сүрекеј чике, чокым ла келиштире өткөннп туратан. Онын анайып өткөнгөн үнин балдар чынга угатан, чынга бодойтон. Бир катап тун ортозында Лазарь тышкары чыгып жүреле, бойынын композитазынын эжигине базып келген. Нөкбрлөри терең уйжуда болгон Лазарь таскадучынын үнине өткөннжип «Подъем!» деген команда берген. Бу команданы уккан балдар уйку аразында ондобой, өдүк-киймин тапнай, јастыра-мыстыра кийинип, төжөк-јастыгын жуунадып шакпырай берген.

Карындай Лазарьла коштой уйуктап турган. Көрөр болзо, ол төжөгинде јок болды. Керектин аайын билип ијди.

— Балдар, түймешпегер. Тегин јерге шакпырашпагар. Бу Лазарьдын кылыгы. Көрзөбр, төжөги куру, ойто јадып уйуктагар! — дейле, жууркандарын бажына туй тартып аллы

Бу өйдө Лазарь бойынын кокырына ла тапкырына коридордо баскындап, токтодынынп болбой каткырып турды. Ого каткы, а балдарга шакпырт ла түймеен болгон. Соңында Лазарь ады-јолы текши јарлу филологический наукалардын кандидадына Сергей Каташка сүрекеј келиштире куучынданып ла эрмектенип турганын бойым угуп жүргем.

Шахматчы

Јееним орто школдын калганчы класстарында үренип турган. Ол ло өйдө шахмат ойноорго үренип алган. Бистин журтта баштамы школ болгон. Анда менин карындажым Саша үредүчи болуп турган. Мен оны шахмат ойноорго үредип тургам. Саша шахматка јилбиркеп, оны ойнойтон бир канча эп-сүмени билип алган.

Јайгы каникул тужында Лазарь јанып келген. Бистин шахмат ойноп билернсти угала, бисле тартыжарга күүнзеген. Је бистин журтта шахматтар јок болгон. Оны Лазарь бойы эдерге шүүнген. Той балкаштан туткан шахматтын фигуралары кургап ла келзе, ойын учына јеткелекте оодыла беретен. Учында Лазарь ол фигураларды картошкдон туткан. Эмди керек келишкен. Ойын башталган. Баштапкы партияны

Саша ла Лазарь ойногон. Олор абайым узанып турган таскактын алдында ойноп отырган.

— Бу уулдар кандый көрмөстөрлө соодоп жат? — деп, фигураларды көрмөскө тунгдештирип, Куйка жеңем кайкап туратан.

Тартыжу көндүгип ле турды. Ойын талортозынан бдүп браатты. Көрзөм, Лазарь Сашанын эн учурлу фигуразын (королни) туйуктап алган эмтир.

— Шак ла мындый айалгада Михаил Ботвинник Пауль Кереске ойноттырган. Слердинг де бу курчудан чыгар аргаар жок. Мен жеңерим! — дейле, Лазарь быжыраш чачын сыймаып, жарсылдада каткырып турды.

Чындап та, Саша карындажымнын курчудан чыгар аргазы жок болгон.

Калганчы сөстин ордына

Кумжулу деген өзөктө кожо чыккан, кожо өскөн, жаба ойногон. жол кечире коштой жаткан, Алтайда ла ороондо ады-жолы чыккан, элге жонго тоомжылу ла жарлу үлгерчи ле бичиичи болгон Лазарь Васильевич Кокышевтин бала тужындагы жүрүмин эске алынганым божоды.

Кайран жееним эзен жүргендий эмдиге көзиме көрүнөт. Лайалтазы жаны ла өскөн жаскы чечектий жайылып жүрген тужында эрте божогоньна эмдиге кородоп жүредим.

ПРОЗА

Жергелей Маскина

ЖЕЕРЕНЕК

Алтай улустың айылдажатын, ары-бери жорыктайтан бйи башталган. Кыш жылу болгон, мал да жакшы кыштаган, жылды чыгып, улус малын тайгаладып, сыны жеңилип, жайымжый берген. Олбн эдетен деп коркышту бйгб жетире узун кышка амадаган керектерин бддүрерге айылга, бала-баркага, мал-ашка тартынбай жорыкка кирген, а бу ла киреде барып албаза, журт жаткан кижиде база жайымжыйтан бйи жок, эзенге жетире амадап артып калганын ла бу. Жаан изүү айдаң ла ары бойына олбн эдип, арыктап келгенче жүгүрер, сыгын айда ол олбнди малга жидирбей айылга тартып алар деп жүгүрер, оноң маала ажын жууп, жылулап-жазап сугар, онойып турганча, тайгаладып ийген мал тўжўп келер, же мал тўшкен кийинде айылдан чыгып, чбйб базыт жок, ичегенденгенинг ле бу.

Эки үредүчи, завклуб, эмчи келиндер бириккилеп, балдарга, биледеги улуска кийим-эш садып алар, ол айас карыгалакта бир жаңыс талай көрүп келер деп амадап атангылаган. Талай көрөтөн деп жарандыра айдып турбай, келиндер десе жылга жууган бир эмеш акчага кийим-тудум садып аларга ла айылдарынан чыккылаган, а талай көрүлзе көрүлгей, көрүлбесе көрүлбегей, жаан жылыту жок, оны көрүп соотоор бйи дб жок, жайымжып тенип жүрер акча да ас. Айылдан ла чыкпаста ол акча акча деп көрүнип турбай: күскиде эки-жаңыс неме саткан болзын, жаскыда тўк саткан болзын, жаап ла дегени бу, оноң оскб журт жерде тегин ле иш иштеп жүрген кижжи арбын акчаны кайдан алар. Мындый акчала талайдың жаратында изүү кумақта жанду ла уятту жерин туйуктай тартып алып, тебеелеген жайгы кой чылап, чарбайыжа, бышпайыжа жаткан улуска түнейлежер арга жок, жаан болзо жараттан жүзүн-жүүрлеп амырап жаткан албатыны көргбй, озор чылап тогус жердег тостойып калган канча күнге акча кородып канайып жадат, уйалбай, жүрек тидинбес, ондый жүрүмге үгенген эмес. Соныркак көслб лб көрзб болотон, артканы калзын, бала-барканы, айылда улусты саяанар керек, кату жер, узун кыш.

Эки үредүчининг бирүзи Тадалай Судуровна жорыкка эки-үч күн белетенген. Бар жок акчаны жууган, сортогон: жүстерди эмчек тутургушка суккан, ондорун он жалмашка тийгизе көктөгөн, бештерин сол жалмашка тийгизе көктөгөн, айла ончозы ла эдине тийип, кажы да өйдө билдирер эдип суккан. Бу акчаны уурдатырарга да, жылытарга да кудайдын алдында жарабас: мында төрт баланын жыл кийетен кийими, бойынын, энезинин канча жылга кийетен өдүк-тоны, балдарынын амадузы, ол до кем жок, жыл туркунуна амыры жок иштин баазы, энезинин, балдарынын мал азыраган күчи. Тадалай Судуровна бу акчаны бойынын жүрүмүнен баалап атанган.

Жылдын ла бу киреде чилеп эмди айылда жааназыла кожо он төрт жашту Сурайн деп кызычак, он эки жашту Аржан деп уулчак, олордун жети жашту Аргымак деп карындажы ла беш жашту Ай-Тана деп сыйны аркылап калган. Энези акча ла иштеп, айылдын жаан-жаан ижине жүрүп, эр кизи чилеп айылдын ижине киришпейтен, малын жаанак ла балдарла кожо азырап, билени башкарып жаткан. Онын учун балдар энесин жаан керектеги-лебейтен. Жагыс та бу биле эмес, тегинде ле алтай улусты туура кизи көрөб, бала күүни жок улус деп бодоор. Мал кичеегенин бала кичеегениле түңейлеп болбозоор: мал төрбөр өйдө түни-түжи кажаганда, куучыны жагыс ла ол, тен жаш мал жерге түжери керес, балдар десе тойу ла болзо, жүрүмин бойы билгилер. Озүп, чыдап, школды божодоло, айлынан ырап үренип бараткан болзо, жан-ду ла каалгадаг чыгара үйдежип койор, кийиннен — «жакшы једип бар, балам, жакшы үрен, балам, јетсен ле самара бичип ий» — деп, эки-үч оос кыйгырып койор, онон жагыс каникулда келетенин сакыр, ойнодо үредүзин божодотон жылын жакшы билер. Оскө укту улусты көрзөн, балдарын үйдежип ылаган-сыктаган, једер јерине јетирген, качан ортозына барып келген турар. Ондый да болзо, алтай улусты балдарына кату улус деп база айдып болбозын: балам ла десе тен өлбөрөр, балазына арай ла кул болбогодый. Је албатынын мындыый ылтам көскө көрүнбес, узагына билдирер. А бала тили чыгып, бутка турган ла кийинде керектебей баргылаар. Кату јерге јадып, кату јадын-јүрүм көргөн албаты кизи деп неменин чыдамкайын билеп, будына ла турган кийинде, жаан кичебей, алдынан жүргүзер. Онын үстине жагыс ла малла, ишле јаткан улуста балдарла соотоор өй дө жок, малды кичеер ле керек, иштеер ле керек.

Тадалай Судуровна атангалы тоолу ла күн өдөрдө, балдардын жааназына ыраакта јаткан эјезинин балдарынан энебис оорып, јада берди, келин бараар деп бичик келген. Тегин де балдарга туйукталып, барайын деген јерине барып болбой отырган жаанак калактай ла берген: «Эм өлгөнчө лө мынын балдарын каруулдап отыратам ба мен. Кизи бир төрөбөндөрүн де барып көрүп келбес, бойы десе јай ла келзе

учоёрор. Былтыр үредү бар деп жайыла баскан, быыл балдарым жылагаш деп учоёрор, а мен десе балдар каруулдап отырып ла жат, отырып ла жат...». Столдо ажанып отырған төрт бала жаан бурулу немедий шык ла отыргылаган. Жааназы бойынның куучынныла бойын там ачындырып, курсак та онду ичпей, айылдың ичиле баскындай берген: — Ол эжемди канча жыл көрбөдим, көзи суулуда, көкси ойлуда жолыгып келер бош жоқ, бала-барка, мал-аш, бу ла! — Жаанак столдо отырған балдар дөбөн мойнын чөйип, бажыла катап-катап кекиген. — Бу ла! Балдарда үн де жоқ.

— Тадалайга айтка-ам, наайлу айткам, аракычы Алтайчыга барба деп, түйгей ле онду журт болбос деп сескем. Ол Тойлошко аксак-бүксек деп чимеркебей барган болзо, эмди наайлу жакшы жадар эди Кижининг жаражы не керек. Жүүлгек көрмөс. Вот эмди жакшы шыран канды ба. Бир ачынзам, тен уулым дөбөн жүре берерим, ол тушта сагы жың кирер. Тойлош эмди кандый жакшы жадып жат, айлы-журтына кичеңкей, жакшы иштеп, макта жүрүп жат.

— Тойлош эш төбөн жүрөөрзөбөр — Аржан жалтана-жалтана чыгара айдыган.

— Аржан! — Сурайа казыр көрүжиле карындажын үзе соккон. Жааназы бойынның табыжына балдардын сөзин укпай калган.

— Аракынын ла бажы ол. Оскө не де эмес. Ол Пейтке, ол Лыман, ол Укаш эр жажына шопыр болуп иштеп ле жүргүлери, олардын жардан ашканы кайда. Аракынын ла бажы ол, жеткер түшкен ого база, жүрбеген жол бо ол.

— Төгүне ле, адам эзирик болгон эмес — Аржан ачынып, жааназына удур болгон.

— Төгүне ле болушпа — ачынып калган жааназы кизирт эткен. — Эзен жүрген болзо Тадалай слерлерле кожо токыналу отырар эди, балдарга ла килеп, баларды ла айланып, кижин арткан жангыс эжезине де жолыгып албайтан туру не, кара бажы кыйган кийнинде көзинг соолгончо до ыйла... — Жаанак ыйлап ийеле, айдынып аларга айылдаштары дөбөн жүгүрген.

Эртенгизинде балдардын жааназы жолго шыйдыган. Балдарды айылдажы Эжийге айбылаган, Эжий тунде конужып, башкарып отырар болгон. Балдардын жааназынын сыранай ла тартынып, санааркап турган немези — тоолу күннинг төрөйтөн уйы. Жееренектин жанына Эжийди, Сурайаны апарып алып, экүлезин коркышту жакыган.

— Эртен-энгир ле уйдын учугын тудуп, нени эдетенин айдып ла берзег, Сурайа бойы үзе иштеп койор, биле-ер ол — деп, балдардын жааназы Эжий жакылтаны көпсинеле мойноп ийбесин деп, куучынның учында иштин жаанын Сурайа дөбөн көчүрген.

Жааназы Сурайага курсак алатан акча артырып салала, барып

жатканына санаазы жарып атанган: — Удабазым, балдарым, удабазым. Таай, жаш немелеримди слерди, өскүс немелеримди слерди, былардан артык кижиде не бар, не бар, жаш немелеримди слерди ле, калак. Эжийдиг сөзүн жакшы уккар, Эжий болужа-ар. Балдарды кичееп алып жүр, Сурайам. Көп ыйлатпа, балдар өскүзирей берер. Мен жаан удабазым, Сурайам. Таа-ай, кезикте көрмөстөргө кизи ачына берер, жастыра неме де айдып ий калар. Кудай алкыш берип, амыр отыргылаар ла болбой.

Баштапкы күн жаап кизи жогы билдирбеген. Эртен тура күн кырдыг бажына чалып ла ийерде, Эжий Сурайаны ойгоскон. Уйды көрөлө, бүгүнчө чыгарба, эниргеери төрөбөрдөн маат жок, көрүп ле тур, жадындай ла берзе, мени барып айдып ий деп жакарала, барган ла түжине жок, энирде де келбеген. Сурайа үч баланы түжине Жееренекти каруулдаткан. Бойы дезе кере түжине ле иштенген ле иштенген: жаш балдарду казы-кужы бар, маалазы бар, үч баланыг курсагы бар, энирде торт эки будынын таманы өңзиретий берген.

Балдар уйын үч күн амыр жок каруулдагылаган. Жайгы уйды тойо азыраар неме бар эмес, Сурайаныг берип турган курсагы жоон уйга курсак та болбой турган. Төртинчи күн эртен тура Сурайа Эжийге уйды чыгаратап ба, чыгарбайтан ба деп барган.

— Кижинин малын кизи кайдан билер — Эжий Сурайаныг келгенин ичинде чаптыксынып, тижин тиштенип койгон немедий сөсти арайдан ла былчып чыгарган: — Же чыгарып ий, жанып келбей кайда барар ол. Кижинин уйын кизи кайдан билер.

Жаан кизи чыгарып ий дээрде, Сурайа уйын журттын үүрине кәжуп ийген, уй кабырып турган карган өббөнгө төрөйтөн уй эди, көрүп жүрзеер деп база айдынган ла болгон.

Энирде уй келбеген. Кача күнге куру турган уй тойып аларга жанбай жүрген болор деп, Сурайа уйын керектебей конгон.

Айылда жаан кизи жок боло берерде, Аржан коркышту жайымжыган. Сурайа эжезинин сөзүн укпай, уулчактарла кожо балыктап, кырга жуулажып ойноп, кере түжине айлына келбей барган. Сурайа онын болушпай турганына ачынып, өндөтийин айбыланбай, куучындашпай турган Аржан там өчөжип, жанду ла ажанып алала, түн киргенче жүрүп калар. Сурайа дезе күнүн ле энирде Аргымак ла Ай-Тананы ээчидип алып, караңуй киргенче ле уйын бедреп базар.

Төрт күнге уй келбесте Эжий де коркый берген, Аржан ла Аргымакты уй кабыраачыга жүгүрткен, ол өббөн дезе төрөйтөн уйды биле тура не чыгарганнар деп балдарды удурла көмөлиген.

Энир ле кирзе, айландыра жаткан карданган — «Уйаар табылган ба, балдар, атту улустаң айбылап бедрегеге» — деп, суражар ла суражар, оноң улам мынайып ла жылыып өлгөн уйлар керегинде эмезе малчылар апарып малданган ла, улус сойып жип койгон ло учуралдар

куучындашкылап турар. Оны угала, Сурайа Жееренегин коркышту кирамдап жүрген. Күн ле ашса, жанында улустын малы чеденне келген, ыгырашкан-мобрөшкөн турар, балдардын чедени ээн ле ээн. Карарып калган куру чеденди көрүп, Сурайанын ыйы-келип турган. Жылытула кожо балдар жобожы, өскүзирей берген, жаан жеткер келип жаткандый айлынан ырабай баргылаан.

Эки күнге улай Сурайа уйын жагыскан бедреген. Базытка арып, санааркап калган Сурайаны көрөлө, бир күн Аржан кожо үренип турган уулчактарды айдып алала, бастыра аралга жаңыландыра табышташып туруп бедреп барган. Эңирде жааш жаап келерде, Сурайа чадырга өткөн жаанада одыраала, Аржанды сакып отыраарда, Эжий кирип келген, ле оны балдар да керектегилебеген. Ал ле сагышта Аржан болгон Эжий оного бедреер керек, мынай бедреер керек деп, бойына ла бойы куучындап отырганча, жаашка өдүп, арып калган Аржан кирип келген, балдар санаа жок сүүнгилей берген.

— Ле бойоор коно берер болбойоор — деп, Эжий чыккан, аяк-качаннын, балдардын табыжына айтканы да угулбаган, барганы да көрүлбей калган. Чачынын суузы солып кийген кургак чамчанын төжин дөбн тамчылап, жобожы-ып, борорып калган ажанып отырган карындажына Сурайа ичинде коркышту карузый берген.

Жаашты жааш дебей, караңуйды караңуй дебей, экү ээчижип алып, улус айбылаар деп жуук таныш улуска баргылаган. Бирузин. айбылаарда, арга жок, түрген ле керек бар деп болбогон, экинчизин айбылаарда база болбосто, адын сураган.

— Жескинчек ат эди, балдар, нсме канжалабай ла мингер — деп, катап-катап жакыган. — Жескинчек ат берип, кижин улустын балдарын жыгып койоло, килегени кинчек болуп калбазын — деп айдынып жатып, ээрлү адын Сурайага јединдирип берген.

Эртенгизинде аяс күн турган. Сурайа ол ло балдарды айланып турганча, јайгы күн кечегин жааштын суузын кургадып нйерде, јер тоссып, кей јылый берген. Кече бойынча јаашта аралла жагыскан јорторынан јалтанып, жаан кижин кожо болгон болзо деп санааркап турган Сурайа тегери чанкырайып, күн жаркыныла јердин үстин үзе жарыдып, тынарга ла жүрерге јайым боло берерде, санаазы жарып, оморкой берген. Аржан баштай Сурайа эјезин үйдејип турганча, Эжий јеткен.

— Огош кижин ајыктанып жүр, тўнге јетпе, тайга-таш јер болуп јат, ол уй эм тен јерликшип калган, кижиге көрүнбеске албаданар, бозузын коркыш јажырап, койу агаштын тўзин, јырааларды јазап көр — Эжий Сурайа бараткан деп балдардын санааркап та турганын, Сурайанын Эжий бу атты минеле, кожо барган болзо деп көзиле сурап та турганын сеспей, јанында јаткан улус уксын деп өнөтийин

тыгыда жакып турган. — Жакшы өдүк жок, жакшы өдүк жок, эрезин өдүк база кийип албайтам, ошон өскө бедрежип те бербей балдарга... Сурайа онын кылыгын сезип ийеле, капшай жанзын деп түргөн ле жорткон. Эжий эмди ле көндүрө базып жана берер, балдарды түште курсактап койорым дегени төп-төгүн, энирде мен келзем укааркаарга жүгүрүп келер деп, Эжийдин кылыгын көслө көрүп бараткан. «Жаанам өскө кижн айбылаган болзо, уйысты да бедрежип берер эди, түнде конужар да эди» — Сурайа санаазында билер улустарын жаңы ла жаман-жакшыга ылгап сананган.

Бийик жердин койу аралы көс көрүп жетпес ыраак чөйлипи жаткан. Жайгы аралдын жакшызын не деер: жүзүн-жүүр кушкаш, көс кылбыгар чечек-өлөн, тен кижинин жүреги сүүнөр. Тегин жүргөн кижн болзо бого канайып макатып жүрбес эди! Сурайа ат үстине — «Жееренек! Жееренек!» — деп кыйгырып, тың табыштанып, аралды ширтеп баштаган.

Күн талтүшке жеткенче, Сурайа уйына учурабаган. Жырааларлу ла, койу агашту ла жерлерле жортуп, табыштанып турганча, ичкери алдында неме табыштанган, мендеп акка чыгара жортуп барза, акта эки-үч торбок жүргөн, актың учында өлордон башкаланып Жееренек турган. Сурайанын сүүнгени коркыш — «Жееренегис тирү, тирү!» — деп, кыйгырганча үстине барган. Уйын адап, сыймап, мекелеерде. Жееренек ээзи деп танып та турза, качыксап турган. Капшай ла айдап жанар дезе, та төрөгөн уй, та төрөбөгөн уй, чек ондоп албас, кийни де ару, Сурайа жаңы төрөгөн уй көрбөгөн эмес. «Жееренек, Жееренек» — деп, жалынып туруп, сүрүжип туруп, аяктаган ла аяктаган, неме он добогон. Айдап алып жана берейин дезе, бойы да санабаган жаңынан бозу кайда да мында деп тартынып турган. Онын үстине бозулу уйын айдап алып барганынан артык неме жок, айылда балдар наайлу сүүнгилеер.

Эжийдин айтканыла Сурайа уйуктап жаткан бозу бар болзо, чочыйла туруп чыксын деп, акты кыйкай барган тайаны будакла сабап, тың табыштанып баскан. Токуналу отоп жүргөн торбоктор чочыйла, актаң чыгып, жүргүлөп калган, Жееренек дезе турган жеринен ырабай баш та көдүрбей отоп жүргөн. Сурайа аралды жакалай үзе баскан, эки тизезин тайа кандалта сыйра тартканча баскан, терлеген, арыган, аштаган.

Сананып, сананып турала, Жееренекти ченеп көрөр, бозулу болзо мөөрөп, кайра блаажар, төрөбөгөн болзо, көндүрө жанар дейле, айдап алып, актаң чыккан. Жарым час кире келген, уй мөөрөбөс тө, блаашпас та, отоп туруп келип ле жадар, келип ле жадар. Сурайа да санаазы булгалып келген ле келген, келген ле келген, аралдан арай чыкпаган. Уй тен бу ла бойынча көндүрө жана бергедий. Чала уйга бүтпей, кандый да болзо саап көрөр деп, адын жединип алып, Жееренекти сүрүш-

кен. Јееренек эмчегине торт кол тийгиспес, топчылары дезе топ-толу, ару Бу жүрүмнде Сурайа кемге де мынайп жалынбаган, кемди де мынайп мекелебеген, тамагы торт кургаарга жеткен. Лүк арайдаг эпте-желе, саап ийерде, сүт адып ийген. Сурайа сүттин өңинен танып ийген.

— Кандый сүмелү болуп жат! — уйына төгүндеткенине ачынала, ойто баштап турган жерине сүрүп келген.

Бу өйдө тегери кара булуттарла бүркелип, күчтү жыбар согуп, арал шуулап, айландыра карануйлап келеткен. «Эңир жууктап калган, кечеге киреде јааш келетен эмтир» — деп куучынданып, Сурайа ар-бүткенде жаңыскан артканынаг ичинде жалтанып мендеп, Јееренектен көзүн албай отурган.

— Уй кандый санаалу неме! Кижн коркор санаалу эмтир. Бозу-нын түнгей ле эмизер, өчөжөрдө эмискенче сақырым.

Тегери уур булуттарла туй бүркелип, арал карарып, шуулап, бастыра неме кыймыктанып, жоткон келип жаткан. Ат жотконды сезип, тыңдаланып, тыртас эдип коркып, јаан жараш көстөриле Сурайа дөбөн көрүп турган. Јееренек жотконды база сезип, актан чыгала, койу јаш четтин төзине туруп алган. Түрген келип жаткан жотконнон кай-дөбөн качар, арал дөбөн кирерге база коркымчылу. Канайдайын, канай-дайын деп турала, кенейте јаан салкынга алдыртса, ак јер дөбөн чыгар керек деп качан да јаан улустаг укканы санаазына кирип келген. Оскө арга јокто чачылып калган узун чачын жуунадып, тыг арчуул-данып алала, адын јединип, актыг талортозына чыккан. Атка јайым бербей, бойына жууктада тартала, не де болзо, атты божотпоско үйген-нег эки колло бек тудуп алган.

Озо баштап јаан табыш јогынаг түрген салкын келген, онын кийиннег арал төзинег бери кыймыктанып тургандый күүлей ле бер-ген, кайда да алыс агаш жыгылган. Табыш там ла жууктап, айландыра тызыражып, быјыражып баштаган. Шырада кандый ла тынду неме бой-бойы дөбөн тартынар. Табыштан ат тыртас эдерде, Сурайа коркыйла, атка јапшына туруп ийген. Бийнк, седег ат јобожып, кы-мычактаг үркүбей де, јескинбей де, үрпейип калган турган. Кенейте база ла тыг салкын келген, Сурайа коркойып, кичинеерип, арал ла болзо аттын алды дөбөн кирип јажынбаган. Олорды курчаган кал күчтү, баш билдиртпес ар-бүткенге бу экүнин тыны бүдүн јаланнаг јаныс сап өлөг үскендий болгон. Ат та, кижн де бойын тууган ар-бүткеннин бу күчин арјанынаг ла сезип, арјанынаг ла баккан.

Јоткон јыш аралды түрген өдүп болбой, аралга јайылып, башкы салкын араайлап бараткан. Айландыра ол ло бойы карануй ла кор-кымчылу болгон. Кенейте келген неме түрген дөбө берер керек деп, Сурайа жотконнын јаан бойы капшай ла өтсө кайдат деп, жалтанып сакып турган. Бу ла өйдө жотконнын калганчы салкыны аралды өдүп,

жердин үстин жалмап келеткендий акка чыгып келген. Жуугында агаш быырап жыгылып келеткени угулып, күчтү салкын Сурайаны жерден өрө көдүрүп, жерди антара чачарга тургандый билдирерде, кенейте «Өлүм» деп санаа жалт эдип, эдине изүү жайгылып — «Аржа-ан, Аргыма-ак, Ай...» — деп, айлында үч баланы тоолой кыйгырып ийген. Салкынга учуп келеткен будак аттын будына тийерде, ат ары болордо, Сурайа үйгенди колына канча катап орой тарткан бойынча, отыра түшкөн, ат оны тоолу алтам сүүртеп барадала, токтой түшкөн. Кенейте салкыннын табыжы селт эдип, шулурган ымык табыш угулып, жаан, соок тамчылар жүзүнө, колына тийерде — «Өдөрт!» — ле дейле, Сурайа тура жүгүргөн. Ат та бажын кедейтип, седеккей берген. Бийик жердиг соок жаажы уруп, уруп, уруп ийген.

Сурайа жоткон өдө берген деп сүүнип, жаашты керектебей, Жееренекке жууктада туруп алган. Жееренек десе ол ло жеринде, жагыс байагызына көрө жобожуп калган турган.

Тоолу ла минуттын бажында тенери чанкырайа ачылып, күн көс кылбыктыра чалып, кей жылып, чечектер, жалбрактар тынданып, куш-каштар кожондожо берерде, аралда ойто ло жараш ла сүүнчилү боло берген. Сурайа жылынар, кургадынар деп, акка чыккан. Жееренек четтин алдынан чыгып, тайаларга жууктада отоп, улам ла бажын көдүрүп, Сурайа дөбөн чаптыксынып көрүп салып жүргөн. Жееренек эмди ле нени де эдерге аргазын таппай, төгүнденип турганын Сурайа жакшы сезип, бут бажына каруулдап турган.

Агашта, өлөңдө суу кургаганча өй өткөн. Жееренек чек отобой барган, ары-бери баскындап, тура түжүп, бажын силке тартып, коркышту ачуурканып турган. Эмди олор бой-бойын көстин көскө каруулдажып баштаган: Сурайа карагуй киргелекте жанарга мендеп турган, Жееренек топчыларынын сүди тамчылап, бозузын эмизерге кызычактын барарын кетешкен.

Агаштын көлөткөзү ээп, күн жабызай берген. Уй да, кызычак та бой-бойын үзе тартып ийгедий каруулдашканча тургулаган. Түжине унчукпаган Жееренек акка жагыландыра эки-үч оос мөбөрөп барып келген, Сурайа десе сакып чыдашпай, Жееренектин жанында тайаларды кыйгы-кышкыла сабап өткөн. Каруулдажып неме болбос, Жееренек бу ла бойы кондыра да турардан айабас дейле, Сурайа Жееренекти төгүндөер деп шүүген. Адына минип, жанып бараткан кижжи болуп, арал дөбөн кийдире жортоло, жоон тыттын кийинне жажынып алган. Жееренек кызычактын жанып баратканын торт бастыра бойы бурылып алып, мендеп-мендеп көрүп турган. Ат агаштын ортозы дөбөн кире ле берерде, Жееренек тайалар дөбөн болгон. Сурайа атты жакшы жажырбай, бойы ла жажынала, карап турарда, Жееренек токтой түжелө, агаштын кийиннен жакшы көрүнүп турган атты көндүрө ле көстөп турган Уй

көстин көскө лө көрүп турарда, Сурайа кижн төгүндөйле туттуруп алгандый, коркышту уйалган. Жееренекке удур көрүп болбой, тыттын кийинен чыгала, чырбагалдарга сыйра тартырып жадып, койу талдын кийинне жакынып алган. Ат та, кижн де көрүнбөй барарда, Жееренек база бир канча минут серемжилү тыңдаланып турала, түрген ле тайалар дөбөн болгон. Сурайа энчикпей, ээрген көдүрилип, караарга жадарда, ат киймыктанып, табыш угуларда, Жееренек тура түшкен. Сурайа агашка жапшынып, тынбай да барган. Жееренек тыңдаланып тыңдаланып турала, кенейте тайалар дөбөн баскан. Тоолу төсти өдүп, тура ла түжерде, Сурайанын канча катап көргөн тайазынан жееренекке бозу чыга конгон. Сурайа сүүнген, көкнген — «Бозумды-ы, бозумды-ы!» — деп, коркышту карузып, капшай ла чыгара жорткон. Санаазында жары-ык, жакшы-ы боло берген.

Сурайа бозулу уйын айдаганча аралдын жаказындагы узун күрүк келерде, күн ажып, айландыра боромтый берген. Чөбрөзүн де жандабай чагал агаштан жамандыра салып койгон узуну сегизен метр кирелү күрдин арыгы учынан бузылып калган турарда, бозуну колду-будун агашка кыстатпай, чебер кечирип алар деп, адын јединип, энесинин кийинен үкпенгедип бараткан бозудан көзүн албай басып отырган. Јерликшип, јанына кижн јууктатпай, мөнгүдй кедейген, өдөг-седег мантаган Жееренек эмди олјолодып, бажын салактадып, жалбайып, уур-уур басып бараткан. Сурайа арыган, коркыган да болуу, уйын ла бозузын айлын дөбөн айдап баратканына сүреен оморкоп турган.

Күрдин экинчи јарымын өдүп барадарда, бозунун буду күрдин јарыгын дөбөн кире берген. Бозу тырлагдап, агаш-ташка согула ла берген. уй бозу дөбөн болгон, ат чочыйла арай суу дөбөн калып ийбеген, јүрексирегенине Сурайанын алакандары торт терлей берген. Атты каншай ла буулайла, бозуну туткан. Кижн колы тийбеген бозу багырала, өлбөрин-барарын билбей согула ла берген. Мынайып турала, буду сынар болор деп, Сурайа бозу киймыктабазын деп үстин дөбөн јада берген. Жееренек кызыктыгын үстине ле келген, онызы јалтанып, јана бололо, болужып јатканын билбей турган Жееренекке ачынып соккон. Онон коркышту казыр кыйгырып жадып, ыраакта турар эдип јалтандырып алган. Бозуну сыймап жадып токынадып, эки-үч катап көдүргөн. көдүрүп албаган, арчуулын чечеле, мойынчы эделе көдүргөн, база чыдабаган. Арыган, санааркаган. Јайгы энир узун, өрө-төмөн жорткылап турган улустаг учураар болор бо деп сакый берген.

Арал тымыган, қарануыга агаштын јалбрактары қарага көрүнүп, суу јалтырай берген, бу дйгө кижиден болгой аскан-тоскон мал да көрүбеген. Қарануыла кожо бозу да јобожып јада берген. Жееренек те үрпейген. Сурайа күрди өрө-төмөн баскындап, түнде аралга отыра-

нан коркып, бозузын база ла чиректеген. Бу киреге јетире экелип алган уйын да, бозузын да таштабаска коркышту албаданып турган. Көдүрген ле көдүрген, чырмайган ла чырмайган, күчи јетпесте ачузына ыйлап ийген.

Түн там ла кирип барадарда, арга јокто адын јединип алып јанган. Барып, барып јадала, адын агашка буулай соголо, ойто күрде карарып турган бозулу уйын дөөн жүгүрген. Јееренек болуш сурап, јалыны-ып көрүп турган. Сурайа бозуны тударда ла, бозу болушып тургандый, бойы база албадана берерде, бозузына ичн ачып, колына күч кожулып, канайда эптей көдүргенин бойы да билбей калган, бозу будына туруп келген. Бозуны көксинен кабыра кучакташып јадып күрдег кечирип алала, Сурайа санаа јок сүүнип, капшай ла јанган.

Аржан үч частан ла ары сакуган, Сурайа јокто айылда јама ан болгон, энир кирерде дезе кандый бир јеткер болуп калган болбозын деп ичинде јалтанып, јолдог көс албай турган. Эки кичинеги де борорыжып калган эјезин сакуп отыргылаган. Түн кирип барадарда, Аржан коркып, айылдын ижин чачып ийеле, эки баланы ээчидип, чеденнин эжигине келип сакуган. Сакый, сакый, уй да керек јок, Сурайа ла капшай јанып келетен болзо деп санааркап турган. Бу ла арбанчак, ачычак Сурайа качан бирде јердин үстинде эн ле јуук кижн болор, качан бирде көзининнн јажы туйка тоголонып туруп сакуырын деп алдында айткан болзо, Аржан шоодып каткырар эди, эмди эки ле көзи карарып чөйилген јолдо.

Сурайа болчокты эбирип, јаан јолго чыгып ла келерде, балдар көргүлөп ийген. Кенейте ле эјезин, уйын, бозуны көргүлөп ийеле, сүүнгилеп, кыйгырышкан-чыгырышкан, чорт то эмес табыштангылаган. Аргымак ла Ай-Тапа удур жүгүрүшкен, Аржан дезе јаан кижн чилеп чеденнин эжигин јаанада ачып алып, сакуп турган.

Сурайа аттан түжерде ле, Эјий јеткен.

— Уйыс табаланыс! Уйыс табаланыс! — деп, эки бала кыйгырышканча Эјийге удур жүгүрүшкен. Эјий мал деп немени јангы көрүп јаткандый, ајыктаган ла ајыктаган, оног база ла болушы јок укааркап сал ла берген. «Јакшы өдүк-тонду болзом, балдарды канча күнге шыралатпай бедрежип берер эдим, јангы өдүгин кижн сууга үрей базып алар болор деп...» — ле деерде, Сурайа Эјийдин карара суркураган сопогын дөөн кылчас эделе, соок кеберин тартынып, Эјийдиннн јиткесинен тудала, каалгадан чыгара јединип ийгедий турган. Је јаан кижиге удурлашпайтан, јаан кижинн тоойтон деп јаштаг ала кулак дйгөн таскаду тудуп, кынгыс эдил унчукпай, уйын саай берген.

Эртенгизинде ле балдардын јааназы «балдарым» деп санааркаган, сандыраган јеткен. Каалганы ачарда ла, Аргымак ла Ай-Тапа — «Уйыс табаланыс! Уйыс табаланыс!» — деп, јааназына оос ачтырбай

кыйгырыжып, чеден дӱбӱн једингилеген. Јааназы уйды кӱргӱн, бозуны кӱргӱн, балдар су-кадык јӱргӱлеерде, олордын сӱзин укпаган да. Эјийди ле кӱндӱлеп, уйды тӱрӱдип, балдарды кичееп болушкан деп алкыш-бийанын айдынып, сыйга экелген эки бакча танкыны туттурган.

Эјий дезе јаан тӱбекте болушала, мактаг кемзинип отурган кижидий — «Бистер кем јок ло јаттыс. Уй јакшы ла туру, јайгы уйды канайып калар деер...» — деп, Аржан ла Сурајанын кӱзине кӱс јумбазынан ла куучындап отурган. Сураја уй да, Эјий де керегинде јааназына нели де айтпаган, энезине де куучындаар кӱӱни јанган.

Онын эртегизинде камык тудунчакту энези јанып јеткен. Туранын эжигин ачып кирерде ле, бастыра балдар сӱӱнижип, ун алышкан: — Уйыс табаланыс! Уйыс табаланыс! Ура-а!

— Балдарым јакшы! Бот онойып малын кичееп јӱрбей! Бой-бойла элтӱ јӱрбей! Балдарым јакшы! Айылда ончо амыр деп јӱрегим биллип јӱрген, неме-эш сеспей, јакшы јӱрӱп келдим. Јӱрегим билген, билген. Балдарым јакшы!

Ончозы айлында, јурт амыр деп энези сӱӱнип отырарда, Сураја ла Аржан јаан улус болуп унчугушпаган. Биле бӱдӱнге јуулып, токый берерде, Јеернектин јылыганы куучын болбой артып калган.

КАЛГАНЧЫ ЈОРЫК

Энебей деп бай атту карганактын болчок туразы ла содон чадыры јаан эмес суунун јарадында турган. Суунун ол јарадын јакалај јурттын малы јӱретен элбек јер јаткан. Јетен јаштын ичинде јӱрген карганак јурты турган јерди коркыш јарадар: суу јанында, јай болзо, уйды саайла, сууны ла кечирип ийер, кыш болзо, аралга ыжыктап базып јӱрзин деп база тошты ла кечирип койор, карган кижиге базыт јок, амыр.

Бир канча јыл мынан озо Энебейди улус Эчешева Айтпас дежетен. Энди Божулан јуртта онын ордына Энебей деп карган кижиге бар. Ондый ат карганактын Текен деп уулынын балдарынан башталган. Карган энезин биледе Энебей дейтен учун улус та Энебей дежетен.

Јайгы таг јарып каларда, Энебей тӱжӱктӱн кӱчсинип, јышкылашып јадып турды. Тӱнӱктен карап кӱрӱд, теңери килен ајас. Очоктын алдына менгеј-шингеј от одырала, чӱйгӱндӱ азып койоло, уй саайтан кӱнӱгин тудунганча, ийниле чадырдын эжигин ача сокты. Эжиктин калырт эдип јабылганы суунун ол јанында да јакшы угулган болор. Энебей менгеде эжиктин јабыларына килебей, ийнинен ле тӱжӱрип ийетен. Карган энезинин койнынан уйуктаган Эркеш эжиктин табыжына ойгоноп келеле, кыјрантып јадала, ојто уйуктай берди.

Энебей уйын жаантайын кайдулдап саайтан. Онын учун кезикте уйы эртен тура айлына келбесе де табы. Энебей сандырап жадып саалгышка келзе, Жееренеги жок.

— Кудай, кўн чыгарга арай ла жетпеген. Бу мен деп карган көрмөс бүгүн кайткан. Эм ол моомо мени сагып-сакып жарбычала, тайыла берген болбайсын. Бөрү жибес көрмөсти сени-и!

Энебей чеденниг толыгында жалкурып кепшенип жаткан уйды көрбөй, бодоп ло арбанып турган.

— Жееренек, Жееренек, хоб, хоб...

Уй эезиниң көнөк тудунала кыйгырып турганын көргөн лө бойында, удураскан, Энебейди көнөккө жайынты берер деп бодогон.

— Бөрү жибес көрмөс мында жаткан туру не. Тегин жерге кара терге түшпейтим.

Чүрчө ле уйын саап ийеле, Энебей коркойтып барып, уйын үүрдин кийниненг кечирди. Онын уй кечирип турганын кайкабаган кижини жок. Коркышту сонырак, жылбиркек карганак нени угайын, нени көрөйүн дегендей, ары-бери аяктанып, жаратта таштарды суу дөбөн көрбөй лө шыбалап жадар. Бир де тажы уйына тийбес, уйы көрүнбөй де калза, аяктанып туруп сууну актуга шойтылдада шыбалап жадар. Жееренек бойы да үүрдег артпаска сууну кечеле, кайыннын ортозын дөбөн кире берерде, Энебей кайа көрүп алала, суу дөбөн таштан чачып ла турды.

— Уйын кечдөрөн туру не — деп, куучынданганча жанына Куйкачы карганак базып келген. Энебей арал дөбөн көрүп, чочый түшти.

— А бу бүгүн кандый капшай кечдөрт.

— Энебей айлында туру не — Куйкачы соңыркады. — Мен сени туку качан жүре берген дезем. А мында күүктин үни койылза ла баратам дееринде сени эмди ондо деп бодоп жүрген кижини мен.

— Текеиниң огош кызы тымуурган, балдарды жаңыскан канай таштаар Оору-жобол өткөй лө деп отырган неме не. Слерде не солундар бар, кандый жаткан?

— Бистий немелер эмди кандый жүрер болор деп. Күн ле өткүрүп жүрген неме не.

— Айтпа да. Быыл мен тең уяададым. Онын учун, байла, агаш бүри жайылган менде амыр жок. Кижиниң жажы жаапаган сайын чыккан-өскөн жери санаазына кирип туратан эмитир, Куйкачы. Балдар ээчип жүрүп, бого келип жатканым жирме жылга жеткен болор. Бала-барка азыражар деп жедип албай жүрген неме не бу.

— Айтпа да, Энебей. Мениң чыккан да, жатка да барган жерим бу ла жаткан мөңкү тайга ажыра — деп, Куйкачы Энебейге ыраакта жайгы күнге агара көрүнип жаткан содон кырдын бажын көргүсти. — Эки-үч жылдын бажында ол жүзүн-жүүр чечеги жайылган алтайыма соодоп базып-базып келзем, сынын жеңилип, жүрегим серүүн немедий.

— Йох, бүгүн колы-будым тен уурлап калтыр. Одын жарган неме кайтсын. Бу жуукта эки-жаңызма да күчсинип жүредим. Кижиниң коногы једип баратканы бу болбой.

— Сен карын катан киж и не, Энебей. Бистинг айылга каргандар жуулза, сениң базыдынды ла кайкап божогылабас. Јенгили коркыш десер. Чындап, сен Текеңге кожо Эчешевтер уйазын көптөдип не јатпай турган, јенил болор не.

— Јо-ок, меге мында јакшы. Карган киж и эмди балдарга кайдаг јарайт. Бого ло Эркешке ле, Јееренекке ле бий болуп отырайын. Балдар көрбөй турган эмес. Болуш оног до једип јат.

— Је дезеер. Бистий немелер алдынан ла јатса јакшы. Мен де болчок туралу болойын дезем... келишпей туру. Қанайдар оны, јадырым ла. — Куйкачы ичинде комыдап айтты.

Куйкачы јана базарда, Энебей ичи болбой, таја сындырып аларга сууны кечип, кичинек акка чыкты. «Бат-таа, јай једип калган туру не. Чийнениң көбни. Айла текши јайылбайтыр. Эркешти кожо ээчидип алатан немеси, бу јарашты көрзин» — деп, Энебей жаңыскан тыңыда куучынданып турган. Эңчикпей, акыр тоолу чечек үзүп, Эркешке апарып берейин деп жүргенче, жүреги сайылып, бажы айланып, тыныжы јетпей барган. Капшай ла турала, кечүдеги јадыктарга једеле, базып болбой отыра түшти. Отырып-отырып, база ла албаданып јадыктаг кечерге сананды. Сууның агынын көрөлө, бажы там айланып, тыныжы буудып баштаган. Сыймалап јадып, јадыкка отыра түшкен.

— Қанай јамандана бердим. Киж и бого канай канай калып, улус коркытпазын. Айлымда јаман Эркежим де бар.

Энебей кайынган тудунып, албаданып өрө турган. Қанайып-канайып кечер деп сананала, ичкерн алтады. Суу тереңине кара-јажыл болуп көрүнип јаткан. Кечү сырай ла чичке јеринде салынган болгон. Энебей эмеш ле барала, таралјый берди. Қайра да базарынан, ичкери де базарынан јалтанып, төрттамандап јадып јадыкка отыра түшкен.

— Је, салым јеткени бу туру. Бу жүрүмде өч алатан Тенгерекөв деген сок жаңыс киж и бар. Айдып алайын деп сананып жүргем. Түңей ле једерим мен ого, эки көзине сабарла сайып туруп, өчимди алала өлөрим. Базынгаг, бийлегенг, ийт! Уйалбас эки көзинге түкүрип берейин, ийт! Амыр өлөргө түңей ле бербезим, сенде, таңмада, акту бойымын өчим бар. Сени, ийти, жүрүмди жүрүп алзын деп сақыга-ам. Акту бойымын өчим бар, өчим бар..

Энебей ачынган бойынча, албаданып өрө туруп, кемге де айтпай, жылдарга алып жүрген өчин эмди ле чыгара айдынды. Келин тужында жүрекке сус тарткан өч жылдарга амыр бербей жүрген. Јүрүмди учына јетире жүрүп, калганчыда алган өч ачудан ачу болор деп сананып, Энебей өй јетирип жүрген.

— Эртен ле, эртен ле, бойымды сезип ле жүрген эдим, кижн кенейте канай јаткалат эмеш — деп, Энебей коркый берген.

Анча-мынча болордо, мал кечүзинег кем де аттар кечирип турганы угулган «Эй, балдар, бейн баскар. Мени айлыма јетирип сало-оор!» — деп, Энебей өнөтийн тыгыда кыйгырды. Аттар кечип, суу тымый түшти. Карганак тындаланып отырза, јаратта тайаларды шылырада, кечу дөбн кижн базып келетти.

— Бу канайып отыраар, Энебей, карган кижн сууны не кечкенеер, балдардан айбылап ийбей — болушка келген келин карганакты капшай ла тургускан.

Ол күн Энебей түжине оорып јаткан. Эңирде оорузы ондолбоско турганын билип ийеле, уулын ла келдин кычырып алала, чыккан-өскөн јерине јетире барып келерге турганын айткан. Уулы ла келди чала учугушпай турган. Сүўнип турган кижн јангыс Эркеш, карган энези оны кожо апарарым деген.

— Күскиде баргайаар, эне. Оорып туруп не албан — деп, Текен санааркаганду айтты.

— Алдырба-ас, балам. Барар, барар, барар керек. Машийнан јазалду ба?

— Машинада не болзын, Слерге..

— Је айса Эркеш ле карган энези эртен канча тайганы ажөбрөй.

Эртенгизинде күн чыккалакта «Жигулинин» кайнаткан боро тобрагы Энебейдин болчок туразынын эжигинде тумандый туруп калган.

Кырлардын ортозында кысталып калган кичинек јуртка јууктап келеле, Энебей жүрексиреп, айландыра кырларды, кобыларды карузып ајыктап, ыйлап ийген. Рульда отырган уулы көрбөгөн, Эркеш дезе бүдүжи јаманданып тым отыра берген. Түжетен айылга једип келеле, Энебей ойто ло оморкой түшкен. «Кудаай, Айтпас, мындый уул эчидип, бу јерге јакшы жүрүм жүрерис деп билген бедис. Баш ла болзын, карын кайдан једип келдин» — деп сүўнип, Энебей јажыт карганак Текенди сыймай тудуп, айылчыларды айлына кийдирди. Энебейдин төрөбөндөринег мында бир де кижн јок болгон, јажыт каргандардан да тоолу ла улус арткан. Энебей түшкен карганак онын јуук ла деген үүрези болгон. Текен энезине айылдаарга тоолу күн береле, түрген јана берген.

Эртенгизинде эртен туранан ла ала эки карганак Энебейдин киретен деп темдектеп алган тоолу айлын айылдап баскылады. Эркеш толтыра курсакту сумканан кирген ле айылга нени-нени артырып жүрди. Энебей ичинде мендеп-мендеп, айылдарга көп отырбай да турган. Јолыгып аларга база бир амадаган үүрези Чичкемей туразынын эжигинде иштенип отырган.

— Кудаай, качан једип келдин, айылга киргер — деп кайкай-

ла, отырып калган Чичкемей айылчыларын турага кычырган. Бу үүрөз и оорып, эки будынан кенеп калган деп Энебей угуп жүргөн учун сныркабай, куучынды өскөртүп отырды. Эркеш десе кенеп калган кижинен көзүн албай көрүп, чала жалтанып, экелген күндүүзүн ончозын сүмказыла столго тургузып берген. — Же сен чай аспа биске, сандыраба, отыр — деп, Энебей килеп айтты.

— Канай аяк урбайтам Сеге жолыкканыма сүүнүп отырым. — Жылгажактап барала, күптин кийинен бир шил алтай аракы чыгарды. — Бир тушта балдарымнын тынын алган кижине сен. Балдарга сен көргөндө улай ла куучындап жададым. Кижинин жакшызы не ундылар ол. Балдарды сени барып көрүп келгер деп айдып та жададым...

Чичкемей ыйламзырай берерде, Энебей оны мекелеп, бойы чай асты.

— Ол ло шыраның учы-түби не бу — деп, Чичкемей тыны жок буттарын дөбөн көргүсти. — Же кандый жадырың ондо, Айтпас? Албатызы жакшы ба? Кадык болзом барып көрүп те келер эдим деп сананып жалалым.

— Алдырба-ас, Чичкемей, балдарың жаныңда.

— Мен эмди жаңыс ла коногымды сакуп отырым. Кенек кижине кемге керек. Балдарга ла шыра. Бойымнын да балдарым болзо, чаптык ла деп сананадым. Кудай та кайткан, тыным албас — Чичкемейдин туйукталган карыкчалы чечилип, токтодынып болбой ыйлай берди

— Алдырба-ас, алдырба-ас — Энебей үүрөзүн жаш бала чылап сыймап, мекелеп аларга албаданды. Шырага үренип калган Чичкемей капшай ла бойун тудунып, Энебейди каалгазына жетире жылгажактап туруп үйдежип, колынан тудуп, — «Карып калтырың» — деди.

Ол күн Энебей оорып конгон. Эртен тура коркышту жараш күн турган. Чалын кургай ла берерде, Энебей Эркежин ээчиделе, жанында жаткан кобы дөбөн басты. Тыңду неме баспаган жум өлгөндө сопогыла жыга басып, бу жерди бойынсынып, Энебей санаазы жакшы-ы баратты. «Эмди ондо жаңыс жодра арткан болор, оны да болзо, көрүп алайың» — деп, Энебей ичинде сананган. Аркада жаш күүк үзүгү жоктон эдип турган.

— Балам, Эркеш, бот бу жер карган энеңнин эржине алтайы болор. Карган энең жыгылып калза, карганым жүргөн жер эди деп каа-жаада келип барып тур жн бе, балам?!

— Же — деп, карган энезинин көп жакылталарына үренип калган Эркеш бодоп ло сөзүн берди.

Кобыны төмөн агып түшкөн суучактын жарадында сок жаңыс төс жодраның жанына Энебей отыра түшти. Бу жерди эбине аяктап, кемге да калганчы катап айдып берип жаткандый, ол жүрүмин эске алынып, калга асты.

...Олордын жайлузы бу ла жерде турган болгон. Түн кирзе ле Те-

кегнин адазы јык этире ѓскѓн боро талдын ортозынан чыга конуп келетен. Айтпас ол тушта кижиге барар болуп чыдап калган, адазыла кожо койлоп јурген. Ол ло тушгарда Айтпас јитте тунде туштажарга болуп, туниле кой каруулдаарга сѓмеленген. Некеј тонго ороноло, кождын јанына јада берер, ийттерин де ѓредип алган, тырс ла јаткылаар. Олор экѓ дезе шак ла бу јодранын тѓзине танды адыргылаар. Тан бороро јарып ла келзе, Айтпас тонына оронуп ийеле, кождын јанын јадып ийетен...

— Эркеш! — Энебей уулчакты јоктоды. Эркеш дезе онын кийин јанында санаа јок кѓбѓлѓктѓп, карган энезин чек керектебей јурген.

...Кызынын кылык-јагы кубула бергенин энези каранынан сезип, кару кызына тидинип болбой, акыр ла бир кѓн, акыр ла бир кѓн деп јурген. Је кѓн кожулган сайын Айтпастын кылык-јагы там ла кубулып, адазынан качып, јажынып турар болгон. Адазы кай кап-кайкап јуреле, керектин аайын сезип ийген. Је унчукпазынан сѓре кей казыр јургенин Айтпас бойы да кѓрѓп, туйуксынып јурген.

Бир кѓн эгирде адазы јуртта керек бар дейле, јурѓп калган. Тѓн кире берерде, Айтпас энезин тѓгѓндейле, јодранын тѓзине јажынып, айдышкан уулды сагып отырган. Адазы дезе јолдон бурылала, талдын кийине јажынып, ат ѓстинен кѓрѓп отырган. Ол кызы кемле туштажып турганын кѓрѓп, онон арыгы јурѓмин башкарып койорго сананган. Айтпас адазынын иженчизи болгон. Оны уул бала чылап јурѓмге ѓредип, кемнен де камааны јок јурѓм јурер салымду эдип койорго амадаган. Эмди ол амадузы бызылып, «улустан тилине калдым» деп санаып, талдын кийинде анган казыр отырган.

Айтпас уулды узак ла сагыган. Келетен ѓйинен ѓдѓ берерде, јодранын алдынан чыгала, боро тал јаар баштанып, комыдап-комыдап айдынган. Оны уккан адазы талдын ортозынан андый чыга конгон. Айтпас адазын кѓргѓн бойынча, айлын дѓѓн јѓгѓрген. Је адазы ачынганына кызын ат ѓстинен аттын камчызыла камчылай берген.

— Комыда-а, комыда-а, ѓйла, сагы!

ѓрѓлѓ кайып кийимди ѓдѓп, кыстын эдинде кара-кѓк јолдор артырып турган. Айтпас ѓчѓжѓлѓ, бир де унчукпай, јагыс ла коруланып камчынан качып, ары-бери јѓгѓрип, айлын дѓѓн блаажып турган. Је камчы бир де јаспаган. Уѓрге једип келерде, ийтер ѓрѓжип чыгарда, энези чадырдаг чыга коноло, кызын корый алган.

— Сени тѓзѓгѓн, сени тѓзѓгѓн! — Камчы энезинин будын орой соккон.

Эки кѓнге јадындап турала, Айтпас айлынан барарга шыйдынган. Канча кѓнге энези мекелеп болбой салган. Айтпас кѓндѓре ле, той-ѓш јогынан, Текегнин адазынын айлын дѓѓн јѓре берген.

— Мынаар ондо чичке кара јол болгон — деп, Энебей узун ѓлѓн

жаар колын уулап, каткырып айтты. — «Эмди каткырбай а-а, ол тушта жаш та, тенек те, же барак, балам» — Энебей кобыны төмөн басты — «Жакшы болзын, жаңыс жодрам!».

«Жакшы ба, Тенгерек? Олбөгөннүн өчинде сеге жолыгарга келгенис» — деп, Энебей ичинде коркышту ачынып, тыңыда кыйгырий калган. Ойноп бараткан Эркеш чочыйла, кижини келеткен болор бо деп, ары-бери аяктанып — «Карган эне, ол кем?» — деп, амыр бербей баратты. — Тенгерек — деп, Энебей уулчакты чаптыксынды.

...Тенгерек деп орто жаштан ажа берген кижини колхозтын баштапкы председатели Тадыров Ойрот Амырович деп кижинин ордына председатель эдип тургускандар. Ойрот Амырович оорыйла, иштеп болбой жада берген болгон, жаңызын улус «аймактаң келген кижини» дежетен. Ол жаңыскан келген, же удабай жаңыскандыра жаткан тул келин-ле бириккен. Жаан бүдүмдү, кезем тилдү председателди улус чебер уткыган. Тенгерек баштадып, баштапкы эки жылды колхоз жаан чыгым жок өткөн, база келер жылда десе колхозтын ажы коркышту жакшы бүткөн. Тенгерек Айтпастын өгөөнүн иштенкей, адааркабас деп жарадып, бригадирге тургускан. Бригадир, чындап ла, анчада ла кыра ижи тужында, коно-түне, айлына да келбей иштеп жүргөн. Келер жаста кырларга үрөн чачар тушта кенейте аш жетпей калган Тенгерек бригадирди улустан аш жуудырган. Жуулган аш база жетпесте, бригадирди база катап аш жуудырган Көп айылдар берер ажы чын ла жок учун, мойногылап ийген. Оны көрүп, Айтпастын өгөөни улустан аш жуурунаң мойношкон. Айалганы көрүп, журтты Кожут бойы кериген. Үрөн аш жеткилинче артырылганын бригадир жакшы билер болгон, онын учун арбынду аш жоголып каларда, Тенгерек ашты туйказынан садып ийген деп серенип, кожо иштеп турган уулдарга бойынң санааны айткан. Ол куучын оңон ары улалып, текши улуска жайыла берерде, председателдин өскө аймактын улузына туйка аш сатканы жарталып чыккан. Же куучын куучын ла болуп, улустын ортозында артып калган болгон. Кыра ижи божоп, табыш токтогон кийинде, туку көк чыгып каларда, колхозтын текши жууны болор деп жар жайылган. Жууннң алдында Айтпастын өгөөни жаскыда үрөн аш жылыганы керегинде суракты ойто көдүрер деп шүүнүп алган.

Жууннң алдында жылдар болгон. Ыраак кырларда жаткан ас улус жалтанып, жаандарга удурлашпайтанын Тенгерек сезип алала, бойынң санаазыла кылынып, улусты коркыдып ла бийлеп баштаган. Ого удур доорго турган өгөөнүн Айтпас токтодып, — «Жүрегим жаман сезет» — берде, өгөөни онын сөзин керекке албаган. Жуун жакшы башталып, көндүгүн ле жадарда, Айтпастын өгөөни сөс сураган:

— Былтыр аш жакшы бүткөн. Күскиде бисте үрөн аш артыгыңча арткан болгон. Жаскыда десе коркышту шыраладыс. Эмди бистин улус-

та курсак эдип јиір аш та артпаган. Ол аш кайда барган? Колхозчыларга үлебегенис, мен бригадир кижі кол салып, ары-бери аш бербегем, бу чотобот отыры, база билбес. Колхозтын јобжбзи десе јангыс Тенгерековтын колы ажыра барып јат, ээ болгон кижі ол. Онон сураар керек.

Ол ус сабарыла Тенгереков јаар көргүскен. Өскө јерден келген јамылу болордо улус оны бойынсынбай Тенгереков деп көндүре адагылайтан.

— Чын, чын! — деп, отырған улустан кыйгы чыккан. Онон ары улус бой-бойынаң сөс блаажып, керіш башталган. Кезиктери тура јүгүрижип, соғужарга тургулаган, тураның ичине улус анаар ла кыймыража берген. Табыш эмес табыш, јуун үзүлген, улус кемди де укпай барган. Тенгереков кыймырап јаткан улустың ортозыла өдүп барадала, Айтпастың өгбөнине — «Суранып турун ба, бажың бадар» — деп, казыр айткан.

Эртенгизинде ле председатель Айтпастың өгбөнни бригадиринен чыгарала, аттар азырадып койгон. Айтпас өгбөнине болужып, энгир сайын аттың чеденин дөбн келетен, Тенгереков десе ыраактаң укту айгыр экелип алган учун, улай ла чеденде айланыжатаң. Ол келген ле сайын Айтпастаң көзин албай турганын Айтпас сезип ийген. Келинге ондо аң ошкош не де бар деп билдирерде, каранынаң онон јалтанып јүрген.

Бир күн энгерде Айтпас иштең јанып келеделе, јолдо кичинек јодра терип аларга, арал дөбн јүгүрген. Кол једер јердегизин улус терип койгон учун бийиктей чыгала терип турған. Јалаңда иштеген улустың абразы калырап өдө берерде, јанарга мендеп, јодраны капшай-капшай терип турған. Кенетийин јанына атту кижі јортуп келген. Айтпастың јүрегі јимирт эткен. Капшай ла кайа көрөдө, Тенгерек. Олор удуратедире соок көрүшти Айтпас бойын тудунып, оны керектебей турган кижі болуп, јодраны түрген тере берген. Тенгереков јууктада јортуп келген, Айтпастың колына јодра тудулбай барган, је кайа көрбөди. Тенгереков камчызының сабыла келинниң јикпезин алдынаң өрбө бийиктеде көдүрип ийген. Келинниң күнге күрере күйсөн төлу буттары көрүне берген. Удурлашпаза бойы јүре берер болор бо деп сананала, Айтпас бир де кыймыктабаган. Тенгереков күчтү колдорыла келинниң јылаңаш тизелерин кучактай алып, буурайып келеткен чачту бажын тизелерге тийдирип, тымый түшкен. Айтпас коркыганына бир будын ушта соккон. Өгбөн чочыйла, кайра чарчаган. «Ы-ы, тирү јылан, бир тушта...» — деп, тижин тиштенип айдала, јерге сүйүртелип калган камчызын ала койордо, Айтпас јодрага јапшына берген. Тенгереков ачузын түжүре камчыла Айтпастың буттарын ағашка орой соғоло, түрген ары болгон.

Айтпастын өгөөни малла кожо кедери болгон. Бир күн түнде энези уулчагын койдоноло, уйуктап жатса, кижин көзүңк токулдаткан. Айтпас тура жүгүрө, эжиктен тыңдаланып турган. Өгөөни тайганаң мындый орой качан да келбейтен. Кижин бир де унчукпазынаң эжикке келет, көзүңккө барат. Айтпас уза-ак тыңдаланып турала, өгөөниниң баадың танып, — «Канайып туруң?» — дейле, капшай ла эжигин ачкан.

— Түбек, энези. Укту айгыр өлүп калган. Жардан ажала, мойны чайрыла берген ошкош. Эмди меге түрмө, жаньс ла түрмө. Тенгереков бичин албай аа.

Олор экү унчугушпай баргылаган. «Кандый да болзо, малдын жашында бол. Шылу болзо, сен малдан ырабаган. Өнөтийин эткен эмеңиз» — деп, Айтпас өгөөнини мекелеп турган. — Тенгерековко мен барайын».

Күн жаңы ла кырдын бажына чарчай берерде, Айтпас председатель эш төөн жүгүргөн. Онын ады чакыда белен турарда, ол турага келпейте кирип барган. Олор чайлагылап отыргылаган. Айтпас айдынын болбой жүрексиреп турганча, эмеген ого аяк уруп, столго кычырды.

— Слерге керектү келгем — деп, Айтпас председатель жаар баштанган. — Түнде кедери азык жетирип жүргем, укту айгыр өлүп калган. Туманда...

— Укту айгыр! — Тенгереков эжиктин жанында турган Айтпасты айде салала, туранаң чыгара жүгүрүп, чакыдагы адын минген бойынча чаба берген.

Айтпастын өгөөни жанында жаткан койчыны айбылап алала, айгырды ак жер дөбөн сүүртөп жагкылаарда, айы-бажы жок мантаткан Тенгереков жеде конгон. Ол ат үстиниң кыйгырып, согуп, атла бастыраарга турган. Айтпастын өгөөни бажын корулап, керекти жартап берерге, удура кыйгырган. Тенгереков кайыш чылбырла онын жаагын жара соккон, кан жалбырай берген. Бу ла тушта Айтпастын өгөөни оны аттын үстиниң антара тартарда, ат үркийле ары болордо, Тенгереков бир будын үзенинен чыгарып болбой, сүүртөлип бараткан. Койчы көрүп турала, кату керекке киришпеске агаштын ортозына кайылып калган. Мал да өлтүргөн, председателиде де өлтүргөн бурузына коркышту туйуксынып, Айтпастын өгөөни ол ло адын мингенче, тыңы алып, бу жерден чек качып жүрүп калган. Журтта Айтпас уулчагыла экүден ле экү арткан.

Энебейдин көзине Тенгерековты калганчы катап көргөни эбелип келди. Ачынганьна карганактын эди-каны нзип, колдору тыркырап, карыыр жажы жеткен Тенгереков өбгөөниниң айлын көстөп базып ийди.

...Ол тушта ол атка сүүртеделе, көп оорыбаган. Өгөөни кача берерде жайымжып, жаңыскан арткан Айтпасты бактыртып, ойножы элип коркыдып аларга сананган. Кичеенип иштеп ле жаткан ижинен өнөтийин сүрүп, улус жуулган жерге качкыннын үйи деп жамандап, коркыш-

кеш серенкени араай алала, Энебейге берди. Карганак Эркешти бала деп танып ийген, жаан кижиги киргенин десе аярбай калган. Онын бажына кийип алган түгү тазап, бөзи учукталып калган эски бөрүгүн Энебей танып ийди. Бу бөрүктү Қожут жакшызынып кийетен. Энебей бштөп келген санаазы булгалып, карганакка танытпаска эжиктин жанындагы кайырчакка араай отырып алды.

Карганак полдо тургузун койгон аяк-казаннын жанын дөбн төрт-тамандап барала, сыймалап жадып чөйгөн табала, печке жаар жылдырып, — «Суу жок эмтир, балам» — деди Чөйгөндү ол жерге таштап ийеле, ойто ло аяк-казаннын ортозынан нени де бедрей берген. Энебей Эр-кешке чөйгөндү экел деп имдеди. Эркеш чөйгөндү аларда, карганак — «Сени кем ийди, балам?» — деп сурады. Уулчак Энебей жаар көрөлө — «Карган энем» — деди. Карганак бажын кекип, база неме сурабады. Энебей туранан капшай ла чыкты. Тенгерекөвтын мындып отырганына жолыгарым деп Энебей качан да сананбаган. Оны көрөлө, кату неме айдарга тидинбей, жана басты. Кенетийин болчок туранын эжиги ачы-лып, сураган үн угулды — «Балам, сен кайда бардың, чай ас, чай ас. Эркешти көрдүң бе? Байа келер болгон, конор болгон...»

Энебей тур-турала, ойто келди. Эркешти чөйгөндү сууга ийеле, бойы учукпазынан печкеге от отырды. Карганак жаан кижинин базы-дын танып ийеле, — «Экеш жеткелен туру не» — деп, бала чылап суу берген. Энебей Эркешти карганакка кожо отыргызып койоло, бойы чай кайнаганча тишкары отырды. Жанында жаткан улустан кижиге келсе, ого до болзо, оң аларга келген эдим, мындып кижиге болорым деп айдып койорго санайып, кижиге сакыган. Чай кайнаганча кижиге де, балдар да келбеген. Энебей кыжырантып туруп карганактын алды-на курсак салып, чайдан уруп берди. Онызы изү чайдан эмеш ичип жүрөт, жылу печкеге жөлөнүп, аягын да тудуп болбой үргүлөй берген. Энебей Эркешке экү араай чыгала, капшай ла жанар деп шыйдынгыла-ды. Энебей уулына «тургуза ла келип апарзын» деп телеграмма салдырган. Түндө ооруп, таңды шыралап жадып адырган.

Жанып келеле, Энебей төжөккө жатпаган, санаага да алдырбаган. Төүлү конгон кийинде, эгирде Эркешти мекелеп туруп адазына же-диндирип берген. Бүрүнкүй кире берерде, айлында сок жагыскан ар-тын калды. Карангуйла кожо там ла уйдаап турганын бойы билип, өңдөтүүн жагыскан арткан. Ол болжоп жатканын кемге де көргүспөй, улустын ийин, керестеп айдышкан сөстөрүн угарга чаптыксынын, жаш улус онын жакылтазыла түнгөй ле жүрбөзүн билип, атанар алдын-да айдатан кересте жакылтазын да айдарга күүнзебей, айдынбай да, жагыскан ла амы-ыр өлбөргө сананган. Очокко жаан оттон салала, чайдан азып ичеле, бастыра жүрүмүндө арыганынан амырап аларга тургандый орынна токыналу жатты

КАЙДА СЕН, СЕРУҮН ЭЗИН?

— Сениле не болгон? Айт. Менин билер күүним бар. Онон өскө мен сени аайлабай жадым. Сен жаңгыс ачынба меге, эркем. — Мен араай энчейип, Каринэнин бажына колымды саладым.

— Адик, эмди канча час?

— Беш минут жогынаң сегис.

— Алтайда эмди десе талтүш, таң туку качан аткан.

— Каринэ, жаманымды ташта... Мен Ташкенттен келзем, бис Алтай жаар барарыс. Айса Ташкентке кожо барак — сен анда амыра, мен иштин кийнинде сениле болорым. Андагы тураны көрбөрүң...

— Жок! Мен кожо барадым деп айтпагам. Менин халадымды алып бер? — бу сурагыла ол куучынын божогонын керелеп, жуурканды туура тартала, туруп чыкты. Орыннын алдында турган жым-жак өдүктөрин будына сугуп турганча, мен онын халадын жардына жаап бердим. Ол халадын кийгенче чыгып, кухня жаар сала берди.

Каринэ.. Сенин серүүн колдорунгнын курчузы ла жука тыныжынган башка мени эзиртип, бажымды айландыраар не де жок деп сен билген болзон. Jүректин сызынын баазын сен билерин бе?

«Каринэ!» — Меге бу кыйгы калганчы ижемжимдий болгон.

Айландыра сан башка тымык. Бу жаан кыптар ончозы тапчы немедий. Каринэнин кухняда кискени эркеледип, куучындашканы угулат. Ол Андерсен деп жаан ак кискени сыймап, ого сүт уруп турган ошкош. Онон жеңил алтамдары бери ууланды. Эжикке келе, jлөн-нип, унчукпай көрүп туру. Ол анайда узак турар. Бис эки бойысты көрүп, унчукпай, токынаарыс... Эх, Каринэм, Каринэм... Меге канайда жууктаарын ол билбес, кезикте чек жаш бала ошкош — тыш та бүдү-миле, кылыгыла да. Мен орыннын кырына узак отырып, учында удур-а көрүп турган Каринэге араай айдадым:

— Кел бери..

Бу тушта эди-каныма жылу жайылып, кежирим кургайт, ачу болчок тамагымды ойкөп, араай ажала, көксиме түжүп, jүрегиме кирет. Мен ого база: «Эжикке турба!» — деп айдарга санангам, je жетире

айдып болбогом... Ол бастыра эжиктер ого эжиктер эместий, бастыра бозоголор бозоголор эместий араай, уккур жууктап келди. Онын колдору менин мойныма оролып, чачы оозыма кирип, кулагыма шымыранат:

— Бистинг кискени сен ундып салган, база ла азырабаган. Ундыба качан да, оноң ъскѳ ол сеге ачынар. Ол кiske — тармачы...

— Је. Эје. Ол — тармачы. Ундыбазым качан да...

Мен катап ла Каринэнинг тўниле ыйлаганын, оноң бойымнын таңатканча уйуктап болбой ары-бери баскындаганымды эске алынып, чочыйла, јўрегим ачу сыстайт. Каринэмди кѳксиме сугуп алгадый кучактап, окшойдым.

— Адик, јаманымды ташта. Сен санааркаба. Тышкары — јас. Мен онын учун ыйлагам. Мен сени сўўрим... — деп, Каринэ мени сыймап, айдат. Менин бажым айланып, Каринэни колго кѳдўрип, кучактанып алала, «Мен эзирип калдым, Каринэм» — деп ўшкўредим.

* * *

Эгир. Москва чыкту, бўрўнгий город. Кўскиде, кышкыда мында карануй сўрекей эрте кирет. Оромдорды, метролорды оттор јарыдат. Тышкары карануй. Чыкту, кулур ошкош, кар араайын себелет. Кыш келип јат. Мен улустын ортозында метро јаар мендејдим. Каринэ айылда, јўрегим сыстайт. Вагонго кире конуп, јайым јерге сўўнип, толык јаар отырып алдым. Кандый да јиит ўй кижі мени ајыктайт. Байла, менин тере тоғымды јакшызынып кѳргѳн. Каринэ эмди нени эдип отыры не? Меге нени де азып салган болбой кайтсын. Бойы, байла, јунунатан кыптын одын кўйдўрип алала, узун, калын чачын тарап, сананып турган... Мен оны Ташкент јаар кожо апарар учурлу. Ол јокко мен барып болбозым. Каринэге анда јараза, бис бу кооперативтин туразын садып ијселе, бойыс ол Ташкентте јуртка јадарыс. Каринэ анда иштеер... Мен эмди келеле, ого ончозын айдарым.

Эх, Каринэ! Нени ле айдар... «Јас. Мен сени сўўрим...» Эмди јангы ла кыш башталып јат. Байла, јас онын санаазына кирген. Кандый јас? Менин учун јас? Мен онын канчанчы сўўжи? Мени ол сўўп јат па? Мени бе? А мени эмес болзо?!

Мен ондонып келеле, магдайым терлеп, менин станциям болгонн танып, карып бу станция учы болгоны эптў деп, бойымды шоодип санандым. Метродон чыгып, автобуска јўгўргенче једижип, кирип алдым. Јолой улус астап, автобустын ичи коғызай берди. Бистинг турада јадып турган бут јок ѳбѳгѳн алдындагы отыргышта отыры. Автобус селендеп, оноң ары атанат. «Эне, автобус не калтырап туру? Ол соокко тонуп турган ба?» — деп, кичинек баланын кўзўнгийди ѳмок, ару ўни бастыра автобустын ичине јанғыланып сурайт. Ајыктан-

зам кичинек кызычак энезиле экү јединишкилеп алган, автобустың ортозыла өткилеп келедири. Мен тура јүгүрип, келинге јеримди береле, бойым туруп алдым. Келин кызычакты отыргызып, јанына бойы бут бажында турат. Сыны коо, јакшынак чырайын кееркеде будыган, јараш ла чумеркек ол кызычагын керектебей тургандый. Меге көрөлө кемзине берди, жука чырайы билдирбес кызарып, туура көрди. Мен база өскө јер јаар көрдим. Каринэ будынбай јат. Ого будуктар јарабай турганына ол ачынып турган. Онын чырайы будук јокко чокту... Је будук јарап турган болзо, не будынбас? Эптү ле кеен этире билгир будынза, база јилбүлү.

Балдар... Олор кандый кайкал? Менде балдар јок. Кызычак... Қыс балдар кандый эрке, јараш! Каринэдий кичинек кызычак болзо... Болор учурлу. Мен ол тушта онын адын кем деп адаарым? Бу кызычактын ады кем не? Менин адым Адильшах, адамнын адазы татар болгон. Бисте кызычак болзо, Каринэ бойы адазын, алтайлап. Алтай аттар јараш: Эрјине, Чейне, Бачымат, Чынар... Каринэ, байла, оны база керектебес, мен дезе сүйр эдим...

Бистин токтоду эмири, кенек өбөгөн тўжүп јат. Ого болужып, тўжире калып ийдим. Мен эмди де ийделү, јиит. Меге одус беш јаш. Одус беш, ол көп эмес. Айса көп пө? Каринэге дезе јирме үч. Кайдаг билер ончозын? Мен айлым јаар јойу базып барадым. Бийик, кара кышкы тегериде јылдыстар өчөмик суркуражат. Је меге та ненин де учун олор бүгүн јаркынду билдирет.

Бистин Ждановский районнын бу Ферганский, Ташкентский деген оромдорында, Самаркандский бульварда сүрекей балкашту — јаңы район. Кенетийин меге јастын јыды јытанды, кандый да серүүн, эрке эзин табарган бойынча, јылыйып калды. Мен токтой тўжүп ајыктанзам, алдында газондо эски, куу блон јадыры. Је терең јерде, бу блоннин алдында, эрке јымжак јылу бары чокым сезилип турат, мен оны јүрегимле сезедим. Кулагыма табыштар толуп, та кайда да јуукта тамчы тамып тургандый угулган. Јүрегим тың ла јарт согулып турды. Јарыларга келеткен бұрчектин јыды да јытанды деп билдирген, удабас јааштар да болор немедий бодолгон.

Јаан туралардын јаркынду отту мун көзнөктөрине көрүп, мен санаганам — улу оттор, анда улус байлу ажын ичкилейт, сүрлү, өкөр балдары јымжак, јылу тбжөктөрине јадып уйуктаар алдында, улу тўштерин көрөрдөн озо чөрчөктөр уккулайт: кем Андерсендийин, кем јажыл теректен алтын илјирмеле армакчыладып салган үредүлү кискенийин, база кем де Күнчыгыштын куулгазынду абакайындыдын. Јылдыстар тегеринин агынында ырысту имдешкилеп эжингилейт. Онон бир јылдыс калып, узак учуп барадарда, мен көстөримди ого көдүрп, бистин јуртыбысты бек ле јажына јылу болзын деп күүнзегем.

Мендеп, бежинчи катка чыгара жүгүрүп, эжикке сүйүңилү једип келеримде, мен нени де сеспегем. Бойымның түлкүүримди айдары јок энтү тудуп, эжикти ачала, кийдире жүгүргем. Тураның ичи јылу болгон, мазада аш та сооголок, је сен дезе јок — јуунап да кыпта, күскүңниң де алдында — чек бу айылдың ичинде. Столдың үстинде ак чаа-зынга јуунак, үренчик колыңла: «Јакшы болзың, Адиль!» — деп бичип салган болгон. Мен бүтпей, ачыңгам: «Бу кандый шок? Очоткөн немедий. Каткымчылу! Чингиз Айтматовтын «Јакшы болзың, Гульсары!» деген бичиги санаама кирген. Ачу күлүмзиренип, тонымды, бөрүгимди чечпей, тактага отыргам. Мен карган атка, Гульсарыга түгей деп, дөбө-кип қаангам. Киноның ишчизи, сценарист не мен. Је бис ончобыс эмдиги бйдин балдары... Мениң сени сүрүжиң, вокзалга јаба једеле, эбиртип экелер учурым да, јобим де бар Барган болзом кайдар! Сен уялалар эдинг, бис ойто ло јанып келер эдис! Је мен санангам: «Барзың. Бис ончобыс түңей. Ол оны јазап билип алзың. Баргай ла...»

Оноң мен тондуга тактаның үстине чалкойто јадып, тыңдалангам, база мен санангам: «Бис бу жүрүмисте ончобыс та нени де сүрүжиң јадыс, Эмди мен Каринэниң сүйүп, сүрүжеримде, Каринэ арка јаар блаажып, база та нени де сүрүжиң јат. Оның учун ол Алтайга качып барган, анда оның јери де болзо, ол оны бойы да ондобой турган болор. Оңдозың. Кем нени бедреп турган, үзе көрүне берер. Бис сүйүжиске бүтпей турганыс. Сүйүш дезе чың бар болзо, ол бойының учун бойы турар, ол качан да актуга өчпөс учурлу. Мынайда сананып, мен турала чечингем, Каринэниң азып салган белең ажынан ажанып алгам.

Је түнде уйуктап болбогом. Мен туруп, баскындан, куру тәжәкти аймактап, Каринэниң чачының жаңыс кылың да болзо табар болорым деп иженгем. Оның үзүлип калган јипјизин столдың кайырчагынан өбрөлдө, јок болордо, жүрегим чек јамаданган. Ол ло кайырчактын түбинде жаңыс јипјиге көзим јетпей, кыйналгам. Учында токыпаган ајасту тәжәккө једип, Каринэге баштапкы катап канайда јолыкканымды эске алгам...

Мениң алдындагы јуртымның ээзи, Марина, түштүкке амырап барала, машина аңданаарда божогон. Ол учурал керегинде бастыра Москва билер. Марина менен алты јашка јаап, жүрүмге чикс, түс көрөр кичи болгон. Мен Марианың өлүминиң кийинде тыг кунугып, иштеп өскө нени де сеспей, ондобой, кандый да түлей болуп калгам. Ой иште токтон, тоңуп калган немедий билдиретен учун, мен көп иштеерге албадангам. Ташкент ле Москваның ортозына учуп, эки студияла колбу тургузып иштеп турар болгом. Бу апылдың ичинде Марианың јаш портрети кара јаламала айландыра чедендеп салган туратан. Менге бери келерге, јадарга айдары јок уур болгон. Маринала бис јаантайың бой-бойысты тооп, ондоп, јакшынак најулар болгоныс, је кажы-

быс ла башка жүрүмдү болгонуысты мен эмди ондоп, та нени де жүрүмдө
өткүрүп салган, неге де једип болбогон аскындыј эриккем. Балдарду
болорго бистиг качан да амадабагануысты эске алышып, бурулануып
чочыгам....

Бир кун менниг айлымда телефон сан башка шыныраган. База
кыш, ноябрь айдыг учы «Таджикфильминг» сценаристи тургузуга
јөптөлгөн сценаринин көргүзөргө айбылап сураган. Оныг сурагы Гос-
киноло јөптү болгон. Мен мойноор арга јокто сценарист уй кижн бол-
гонуынаг кемзинбей айткам:

— Сценарийереерди түрген јетиригер, оног башка мен айлымнаг
чыгып жүрөргө мендеп турум!

— Сакип алыгар! Мен чурче де берип ийеле чыгарым, узак бир
де тутпазым — деп, уй кижн турумкай сураган. Ол чындап та улабай
јүлпн келген. Мен эжикти ачып, эки кыс турганын көрдим. Олорды
үйге божодып, ичкери кычыарга келишкен. Кыстар экилезн кап-кара
көстөрлү, седеккек. Олордыг јааны меге колын берип: «Гюльбахор,
Таджикистаннаг, баштап турган сценарист болорым, а бу дезе менниг
вүрем, алы Каринэ, МГУ-ныг журналистика факультединен — деп
јартаган. Бис танышканыс. Айылчылардыг тондорын алып илеле, ич-
кери кыпка кычыргам. Кыстар јалбак тактага коштой отыргылап ал-
ган Гюльбахор дипломат тудунчагын тизезине салып, сценарийин алып
келеле, меге јартады: «Бу сценарийди кычырып көрүгөр је. Мен озоло
дог до слерге күндүзек болорым. Слердиг шүүлте-түзөдүлөреер меге
тузала ла баалу болор... Коштой отырган Каринэ бурулу ла кемзин-
чек көстөрлө көргөн. Оныг айдары јок сөскир болгону кенетийин иле
ачылып, мени кайкаткан! Мен чочып, ого удуря көрбримде, оныг кал-
дыј да ыраак ла кару көстөри качан ла таныш ла јуук болгондөй
көрүйген... Каринэниг көстөринде ончозын көрөр чок, јаркын бар бол-
гон, је бу јөбн јок башказы учун ол улустаг јалтанып, тууразында
ујалчак кызычак чылап жүргендиј билдирген... Ол тураныг ичти алык-
тап, стенеде портретти көрөт. Меге неге де јенил бе, амыр ба боло
берген. Бу бидө жүрегим нени-нени сести эмиш пе? Јок. Је та неге де
күйүзөн, кыстардан сурагам: «Соок сыра ичереер бе?» «Јок, јок. Биске
пе де керек јок. Быйан болзын! Бис капылай барадыс...» — деп, Гюль-
бахор мойногон. «Јок. Не де керек јок» — деп, Каринэ тон айдынган.
«Ичереер!» — деп, мен кезем јакарып, кухня јлар сырага жүгүргөм.
Экелеле, алаңзыбай үч башка уруп ийеле, эки чөбчөйдн кыстарга сун-
гам. Гюльбахор чөбчөйдн түрген алган бойынча, Каринэге берип, оног
менниг колымда Каринэге сунганымды бойы алган. Меге үчинчизин
унукпай көдүрөргө келишкен. Сырадаг кичинек ууртап, кыстарды
столдыг јанынаг көрдим. Оног ойто ло кыстардан сурайдым:
«Манты јииреер бе, кыстар?» «Слерде бй јок!» — деп, Гюльбахор чо-

ыйт, Каринэ алаң кайкап көрөт. Мен: «Ой эмеш бар ла!» — деп унчуган, чөбөчөйүмдү тургузала, кухня жаар катап барадым. Анда жылу мантылардан үч башка салып экелеле, столго тургузадым. Оног бис ичкөбүс отырып, ажанып баштадыс. Гюльбахор энжоксунун та нени де куучындаарга ченешет. Каринэ унчукпай арып ла жөпсинип калган, төмөн көрүп ажанат. Ол эмеш амзан жүрөлө, кемзине берди ошкош, ажарып турганымды сезип ийген. Мен столдог чыгын, туура кып жаар барып киредим. Анда токтой түжүп, көзүмдү көдүредим. Удура турган жаап күскүдөг бойымды көрүп, жууктада базала, аяктанадым. Кандай өйдө бойымды күскүдөг көрбөгөм? Чырайымды, тыш бүдүжүмдү киче-бетенимнен бери көп ой өткөн. Маринаның өлүмүнүн кийинде мен сок жагыскап артып, оны үзс ундып салгам. Чике жууктап келеле, күскүдөг бойымдын арып ла үрелип калган чырайымды көрдүм. Мандайымда чырыштар чокум билдирет. Чачымда, саамайларымда, сагалымда ак кылдар... Мен буурайганымды көрбөгөм! Кайкап, күскүдеги бойымда жүк арайдан ла жөпсинип, колымнын үстине бажымды саладым. Мынайда турала, көстөрүмө жаш айланып келген. Жүрегим, байла, эртеп. Онон ондонуп, айылчыларга чыгар керек деп биледим. Ойто келип, жериме отырып, соок санап, арыганымды сезедим. Көрбөм, Гюльбахор ажанып божоп калтыр. Каринэ база, же ол курсагын жибей, тургузып салган. Мыны көрүп, мен ого айткам: «Бу курсак жаман болзо, мен бурулу эмес. Оны эртеп тура мениң энем белетепле, атана берген... Ол бурулу. Каринэ мыны сакыгандый удурат түс көрбөлө: «Курсак ийдары жок жакшы! Слер канайып туругар? Кижининг энеси канайып бурулу болотон?» — деди. Бу өйдө ол недеси де жалтанбай тургандый — көрсө де бийик. Мен жөпсингендей төмөн көрдүм.

Кыстар аш-түс учун быяан айдып, өрө тургулайт. «Бис барадыс», — деп, Гюльбахор араай айдат. Каринэнин бүдүжү туку качан айлына жууны алган кижидий кубулып калганын ажарып кайкайдым. Мен үрелерди үйдежерге турадым. «Слердин сценарийерерди мен түнде кычырып саларым, эртеп тура телефон согуп ийгер!» — деп, Гюльбахорго жакып, олардын кийиннег базадым. Айылчылардын тондорун алып, болужарга жеткегенде Каринэ тонын бойы кийип алды, ол мен жаар көрбөйт. Гюльбахордын тонын кийдирип, жүрегим та неге де ойнойт. Олор: «Жакшы болзын!» — дежип, эжиктен чыккылайт. Мен эжикти жаппай, колымды көдүрүп, жаңыйдым. Кыстар күлүмзиренгендеп, колдорула каруузунга жаңыгылайт. «Мен жаңыс ла Каринэге көрбөгөм, а ол? Ол билди не? «Столдын үстүн жууп: «Не бу? Не болды?» — деп бойымнан сурагам. Кайдаар да барар күүним келбей, жадып, сценарийди кычыргам, же не де бажыма кирбеген. Кунуктап, санапбай, баштаркы катап эрте уйуктап калгам. Коно нени де түжөнбөгөм, ойгонбогом, айса болзо түжөнгөм, же бойым билбезим. Ол

тушта менин эн жаан тўжым ойгуга болгон до! Эрте тура ойгонып, амыр, жылу жатканымды сескем, ол исден улам болгони эске алып, кем де билип ийгедий жажыргам, бойымнаг жажыргам.

Ол кўн менин тышкары чыгар кўўним келбеген, турамнаг качпай, коркыбай жагы кўн баштагам. Айылдын ичин жуунадып, курсак азып ичкем. База. База дезе мен ол кўн бойымды кўскўден кўрўп, жарапгам. Маринанын озогы будуктарын таап, чачымды ла сагалымды бу- дып алгам. Кем де кайкаар, же мен ол тушта ийделў кўўнини олжозын да болгом. Ол кўўнди эмди де ундыбагам. Ол кўўним учун мен Каринэ- нинг алдына уялбазым. Мен ол тушта ол кўўн учун олгўдий болгом.

Тўш меге изў ле узун деп билдирген. Эгирде мен чек эзирик отыр- гам, аракы жоктон эзирик. Мен сакыгам не. Гюльбахор он час эрте турада телефон согуп, эгирде сценарийине келер болгон до! Же Каринэ та мени ченеген, та шооткон — ол келбеген. Гюльбахор бир режиссер- ло кожо келген. Мени соок сууга суккандый болгон.

Ондонып албай айылчыларымды кайкадып отургам. Бир билинип, бир билинбей, сценарий керегинде куучынды баштагам. Сценарист бол- гонимнаг берн андый шўўлтези жок немени жагыс ол кўн куучындаган болорым. Учунда менин сценарийди ондобогоным жарталып, билинип келгем. Катап куучындажып, олардог сценарийди жартап угуп, кўскў кычырып, куучын кўндўккен. Мынайып чек ондоноло, жинтерди сўўп- дирип отырганча телефон соккон. Мен телефонды алып, жўрегим ши- мирт этти — Каринэнин ўни! Ол жакшы сурап, кудайдын учун жама- нымды таштагар, чаптык эткен болзом дейле, меге келген айылчылар- дын бир-бириўзи керек болуп турганын жартаган. Мен жакшылажып, те- лефонды менин де учун режиссер уулга бергем. Ол Каринэнин айтка- нын тыгдап: «Эйе, эйе, бис эмди ле удабай божоп жанарыс! Тўрген келерис, таксиле, кунукпа, сакы!» — деп, куучынды божоткон. Мен те- лефонды ордына салып, мени де айтпагам. Сценарий керегинде куучын божордо, мен айылчыларым чаи ургам. Бу ла тушта мен Гюльба- хорго чике кўрўп, сурадым: «Каринэ анда слерди сакып жат па?» «Эйе!» — деп, Гюльбахор оморкогондый айткан. — Ол жакшы кыс, менин эн ле жуук покўрим...»

— Ол кайдан? Кече сураарга ундып салгам... Казах па?

— Жок! Ол алтай. Алтайдан. Университетти бйыл божодор.

Гюльбахор кожо келген уулдан, татар Булаттан, жоп сурап тур- гандый, учурлу коргөн. Булат жылу кўлўзиренип:

— Каринэ, Каринэ — ол Алтай туулардын куулгазыны ипе, база андый кыс кайда да жок... — деп унчугып, Каринэ керегинде сўслў онын бойын билер керек дегендий база мени де айтпаган. Мен Булат- тын жибрен орус князька тўней кеберин аярып, ол Каринэни сўўп, ай- са болзо, оныла омок ло эптў кучактажып, ойноп турганын санаамда

журап ийеле, уйала бергем. Гюльбахор бүгүн мени сүрекей жилбиркен айкап жат. Мен бир журтты журттап, жүрүмди көрүп койгон эр, үй улуска жаантайын жарап турганымды жастырбай сезетем, же олорды күүнзеп көрүп жүрө, андый ла тын керекке албайтам. Көп жакшынак, жараш келиндерге, кызычактарга мен жолыккам, иште коштой жүрүп, санаалу ла кеберкек болгондорун кайкагам, же ончозыла акту күүнимнен куучындажып, кемизине де ачу аштый, кенейте шыркадый табартып, аланзыбагам... Гюльбахор кече мени көргөн, онын учун бүгүн кубулып калгачымды анылап, кайкап турган... Булат санаалу жинт, менен бир эки-үч жашка огош болор, байла, ол та мени де соок ло терең шүүп, мениле кату ла аярынып куучындашкан — Айдарда, Алтайдаг дештеер бе? А мен Алтайны жакшы билерим. Алтанынчы жылдарда анда болгом. Сүрекей кеен жер! Ар-бүткени кандый да ару. Кандый жыштар, тайга, а туулар! Слер болгоноор бо?

— Мен барарым, — деп, Гюльбахор менден айдат.

— Мен билерим, — деп, Булат жарты жок, же терең учурлу каруу жандырат.

— А Каринэ кандый сөөктөнүң не? Анда сөөктөр бар. Телениттер, төлбөтөр...

Булат мен дөөн курч көрүп: — «Ол кергил сөөктөн» — деп айтты.

— А... Андый сөөкти мен билбезим. Менде кайда да ол жоруктарында бичиген бичимелдер бар эди. Анда жерлердин ады, сөөк-уктарынын, өлгөн-чөптүн, ан-куштардын аттарын бичип салган, — деп эске алып, Каринэ бойы бүгүн не келбеген деп сурагам.

— Ол плов кайнадып жаткан. Бис эмди анаар айылдап барарыс — деп, Гюльбахор жартаган.

— Ол общежитиеде жadyп турган ба?

— Эйе. Олордо жакшынак общежитие.

— Онын ада-энези бар ба? Кем болужып турган? Москвада кыс балага жагыс стипендияла жадарга күч — деп, мен шылайдым.

— Ол ада-энезинен сала бергени удап калган. Ол көп акча, жеңил жүрүм сүүбес кижжи. Тегин жүрүм ле кайкамчылуу нажылар ого жөбжө, — деп, куучынды Булат божотты.

Мен мыны угуп, Каринэ, байла, кайда да үстине иштеп те турган болор деп шүүп, ого килеп, келбегенине кородобой турдым.

— Мен оныла Алтай керегинде куучындажарга күүнзеп жадым. Слер, Гюльбахор, Каринэни катап айылдадып экелигер... — деп, мен Гюльбахорды сурагам.

— Мен бу ла күндерде жанып жаткам. Слер бойоор ого бичип ийгер, мен деле ого мынаг барзам айдып салайын — деп, Гюльбахор ручка ла чаазын чыгарып, меге Каринэнин адреси ле ады-жолун бичип берди. — Сендий ле жалтыраган, ару эрлер ого керск болуп турган чы-

лап... — деп, каткылу жүзүп Булат меге килеп туура эдет. Булат, сен жакшынак уул болгон! Бис колдорыстан бек тудыжып, узак жакшылашканыс... Оног мен Гюльбахорго кару күлүмзиренип, колынаг тудала: «Каринэге эзеп айткар!» — деп жакыгам. Булат энчикпей кату сакиган. Ол Гюльбахордын тонын бойы кийдирип, тудунчактарды колына алып, эжикти ачкан. Слердер бозогонын ары жанынаг күндүүлү күлүмзиренгилеп, катап «Жакшы болзын!» — деп айдыжала, жоголып калганаар. Ол ло баргылап, слер меге жангыс бистинг тойыс тушта катап жолыкканаар. Мен слерди жетире билип болбогом. Айса болзо слер чыдык життер? Бистинг тойыста слер жангыс ла Каринэни окшогоноор, Каринэге нени де башка сакигылап тургандый көргөнбөр. Мен слерди сүүгем, Каринэ учун сүүгем. Слер оны билгенер бе, билерсер бе? Мен Маринаныг кара чедендү портредин алып турарымда, меге Марина Каринэге таныш болгондый, ол оны сүүгендий, сүүрдий билдирген... Ол бийик, ару мандайынын алдынаг терег, чике көстөриле көрүп: «Каринэни сүү! Каринэни чеберлеп жүр! Ого качан да ачынба!» — дегендий болдогон...

Каринэнинг калыг кара чачып жазып, узун мойнын сыймап турум деп эдиреп, уйуктайдым. Оног ары түженип, кандый да соок вагондо поездде барып жатканымды көрдүм. Каринэ жок. Мен оны бедреп, Алтайга сала берген деп эске аладым. Бойым кайда барып жатканымды билбейдим... Жүгүрүп, поезд кайда барып жатканын угарга, улус көрдүм. Купениг коридорынын учында таңкылап турган таныш бут жоктоп сурашам, ол айдат: «Алтай жаар!» «А-а Мен Каринэни бедреп барып жаткан турум не» — деп санадым. «Жок. Ол слерди төгүндөп турган, бу поезд Ташкент барып жаткан» — деп, кызычак ээчидип алган таныш келин меге айдат. Мен айланбай, нени де ондоп болбой турадым...

Ойгонып, таг жарып калганын көрдүм. Түжимди эске алып, Каринэге качан да жолыкпайтан эмтирим деп ачу санадым. «Кече ле мен оны не сүрүшпегем? Жүүлгек! Коркышту санаалу неме болуп.» — деп бойума ачынадым. Вокзалга баратан не, калганчы катап көрүп те аларга болзо.

Меге жылдар өдүп калгандый билдирет. Мен Каринэни жылыттып, узак жолыкпагам. Же жолыгышсаас эмди канайдарыс? Каринэ кунукчыл келин болуп калтыр. Ол мендөөп көрбөй, бажын бөккөйтүп, жанымла өдүп барадат. Мен ого жеңижер учурлу! Эмди де болзо — алдыда же дишпеген учун... Мен Каринэнинг адын кийиннен кийгырадым. Ол токтоп, кайа көрүп болбой турат. Мен жанына барып ого айдадым, мен ол тужында айдар учурлу:

— Каринэ, сен мени көрөлө, уйалба. Качан да уйалба! Бажынды тус, бийик көдүрүн өт. Сен анайда өдөр учурлу. Мен сени ундыбагам. жүрегимде качан да жылытпагам... Сениг кеберниг мениг көксимде жагына жүрер!

Бис баштапкы катап кышкыда жолыкканыс... Жаскыда, Каринэ диплом алып университетти божоткон кийинде, тойысты эткенс.. Жайгыда экү талайдын жаказына барып амыраганыс. Эмди десе ойто кыш, је бис десе айрылыжып калдыс.. Жайгыда талайга барбай, Алтайга барар керек болгон, ол тушта айрылышпас эдис. Же Каринэ күүнзебеген. Ол талайды, түштүктү көрөтөм деген, көрөргө жажына амадагам деген. Талай... Бис бойыстын талайысты эмди канайып кечерис? Неге Каринэ ол тушта Алтайга барарга күүнзебеген? Мен оюн: «Хэмингуэйди Советский Союзка айылдаарга кычырарда ол Алтай жаар жорык ла база та пенниг де учун келерим деп сурак тургускан санаага кирбейт пе, Каринэ?» — деп сураарымда, ол: «Сен деп, Хэмингуэй алтан жылда анда эсканын ас па? Жылкычылар эмес болзо, тайгада блул калар эдин, сөөгинди жараш ан-куштарыг жин салгылаар эди!» — деп андыган. Мен каткыргам Каринэнниг кокурына, ол бойы да эрү-жылу каткырган... Эмди десе, кыш келип жадарда, нени де ондоор күүнн жок жүре берген...

Мен Ташкентте ижиме барарым. Ончо улустыг алаңзып турган күч сценарийди мен кыйалтазы жоктон тургузар эдип жазаарым. Ойди көрүп, турадым. Барып, кечеге курсақтыг артканын казаннан карап, түбинде кичинеке мүн ле болчок эт жүргенин көрдим. Бу ойдо Андерсен мааран, чыга конуп келди.

— Кару кискем! Бисти Каринэ таштап ийген. Мен ижиме барарым, а сен канайдарын?

Мен кискеге кунукчыл көрүп, бистинг кемпбис ол жагыс болчок эт ле мүнди ичип-жирип шүүйдим. Жайгыда бис талайга атанарыста Каринэ кискени бойыныг таныжы Бэрта Николаевнага апарын салган, ле эмди ого телефон согорго жарабас, ол: «Кариночка кайда? Ол качан ишке кирер, ончо улус сагып жат, мен жөптөжин салгам...» — деп сураар. Айылдашгарла, байла, куучындажарга келижер.

— Жүрек жок Каринэ! Ол сесе де, меге де килебей, жүре берген. Оны айра једип келзин деп тармада, кискел! — деп, мен Андерсенге тыг айдып, мүн ле этти ого жалга уруп бердим.

Кем сен, Каринэ? Жолыгарыс па бис, жок по? Кайда сен, серуун эзиндий алтай кыс?

МОТОР

Кара-Кобы жаан өзөк. Бу өзөккө бир канча кобы-жиктер, кош-аркалар кирип жат. Өзөктүн сыраңай ла ортозында, эки суунын бел-тиринде жаан эмес алтай журт туру.

Жуу-чак токтогонуна бери беш жыл өткөн. Же деремнин ортозы эмди де ээи бойынча. Содон айылдардын ла болчок туралардын ортозында чеден де, маала да жок. Кажандар база жок. Улус жаңгы уйын айылдарында кыштадып жат.

Деремнин ары учында колхозтын гаражи деп адалган эки учы ачык двор бар. Мында колхозтын төрт трактору ла үч машиназы турат.

Калганчы өйлөрдө салкын эки учуна өткүрө согуп турган бу двордо тал-табыш тан эртен турадан ала караңуй киргенче токтобой турар боло берди. Мында жинт уул ла фронттоң шыркалу жаңган танкист эски машинаны жазап турулар.

Виктор Садапов быжыл черүге атанар учурлу болгон. Же энези оору, карындаштары, сыйындары көп, оларды чыдадар кижжи жок деп, оны черүге эмди тургуза албагандар. Ол военкомат ажыра бу жуукта автошколды божоткон. Виктор бу эски машинала канча кирелү урушпады деп айдар! Онын жүк ле ады машина инс. Же техника сүүген уул уур-күчтерди немеге бодобогон. Виктор ченемелдү механизаторлордын болужыла машинанын «өзөк-буурындагы» једикпестерин оңчозын жазган. Эмди жаңгы ла мотор керек болгон. Же мотор эмди тургуза жок.

Онон бир катап колхозтын механиги кайдан да, тууразындагы «иженчилү кижжи» ажыра. Викторго мотор экелип берген. Механик ол моторды уулга берип тура, мынайда айткан:

— Мен сени төгүндөбезим, бу мотор жаңы эмес. Же оны иженчилү кижжи ремонттогон. Ол жаңы мотордон коомой болбос.

Виктор бойынын жаан нөкөри Роман Лопатице кожо байагы моторды эски машинага кере түжине кондыргандар. Онон оны иштедип көргөндөр

Мотордын табыжы соок гаражтын ичпие күүлей берген. Роман мотордын табыжын ырап та алып, жууктап та алып тындалаган. Онон фуфайказынын карманынан «Прима» чыгарып, таңкылап, машинаны айландыра баскындаган. Журтта бу жобош бүдүмдү, тунгак үндү, жалакай фронтовикти толо адыла кем де адабайтан. Онын жажы жаан. Оны жаан да, жаш та «Ромаш таай!» деп айдыжат. Виктор жерде жаткан инструменттерди жууйт, же бойынын эки көзи жазап алган машинасында.

Ромаш таай Виктордын жаанына токтой түшти.

— Мотор ол — техниканын жүреги! Көрзөн, бу ла көк будукла уймап койгон машинагды. Мотор жокко ол не болгон?

Виктор нени де айтпай, күлүмзиренет, колын арчайт.

— Мотор жок ол тегине ле кайырчак болгон. Ол ло куру кайырчак ошкош. А эмди көрзөн... Ол көрмөзиг тыркырап, сиркиреп туру. Көрзөн, керек десе терлеп баштады — Роман машинанын коподынын устинде жаткан кирлү кара кийисти туура таштады — Виктор, эмди «адыгды» жортырып көр. Онын калтыражы, сиркирежи, чичкирижи жеткен ошкош.

Ромаш таай машинанын кабинасына Виктордон озо кирди. Ол машинанын сүркүжин, бензинин, суузын көргүзетен приборлорды база катап ажыктады, жагыдан сигарет камызын алды.

Виктор Саданов эски машинасын гаражтан араайыпан чыгара мантатты.

Уул шак анайып иштен баштаган. Онон бери көп өй өткөн.

...Саданов Виктор Сануевич бирик тннгө чыгара журтун келерде, трөл колхозы, чыккан-өскөн жери алаканда немедий, жап-жарт көрүшү жатты. Ол канча жыл мында болбогон? Жирме жылдаг ашкан болор жок, жирме жыл эмес. Ол он жыл мынаг кайра Ромаш таайдын өбгүн жуужарга келип жүрген. Онын ла кийинде болбогон.

«Кижиге эн жетпес ле бакпас неме ол — өй. Ары көрөлө, бери көрөргө жеткелегинде күн өдүп калган турар» деп, Виктор Сануевич трөл журтын көрүп, сананды.

Саданов — эмди моторлор ремонттор заводтын инженери. Машинасына кем-кем мотор таап берерин сакыбай жат. Коммунист Виктор Сануевич көрүмжилү ижи учун бу жуукта «Знак Почета» орденге кайралдаткан. Кыскарта айтса, амадаган амадузына жеткен ошкош. Же кдетен иштер, бүдүргедий керектер эмди де көп.

Виктор Сануевич жеңил жорыкту машинасына отырып, журт жаар мантадып ийди. Жүрүмнин жаан жолун ол шак мында баштаган. Бойынын эски машиналу мантаткан эн баштапкы күнди, Ромаш таайды ол жаантайын эске алынат.

...Ол күн Виктор Ромаш таайла кожо Кара-Кобынын жалагда-

рыла ары-бери чарыптап, узак мантаткандар. Бу жорыктыг учында Роман Васильевич иит шоферго мынайда айткан:

— Эски де болзо, jakшы мотор болтыр. Оны бойынын керегин ле мотордын учурын jakшы билер кижн ремонтгоны жарт.

— Слер мотордын ижин jakшы билетен болтыраар, Ромаш таай — деп, Виктор куучынды жомди.

— Мен мотор эдеечи ол эмезе ремонточы болгон болзом, о ишти жагыс ла jakшы бддурерге кичеенер эдим. Виктор, бир катар фронтто менин жүрүмим моторло сүрекей жуук колбулу болгон.

— Куучындазаар, Ромаш таай?

— Ол күн алты час эртен тура бистинг танковый бригада түнлө жазаган курле Диспрди кечкен Энг баштапкы танктар күрдинг орто зына једин-јетпей ле жүрерде, бштүнннг орудиселери адын баштаган дар. Эмди күрди оодо аткылагалакта түрген мантадып бдб керен болгон. Менинг танкым учында болгон. Баштапкы танктар бдб берген. Менинг танкым суунын ол жарадына жууктап ла жүрерде, онын куйагы на бштүнннг снаряды келип тийген. Мен кайдый да бйгб сагыжым эиделтип ийген ошкожом. Бир ле ондонып келзем, суунын түбнндэ эмтирис Пулеметчик танктын какпагып ачып болбой турды. Снаря кырмый тийгени жарт. Онон улам танктын какпагы кайып калган. Эмди оны ачар арга јок. Сок жагыс иженчи — мотордо. Мен мотордо гүрген иштедип, танкты суудан чыгара јортырдым. Ырыс болуп, бис жаратка жуук түшкен эмтирибис. Танк эмди ле суудан чыгып келер. Је бу ла бддб онын кийини та неге де илишип калды. Кайдый барбайт. Танктын ичинде кей јетпей барды, суу там ла толуп клеетти. Кайдый коркушту блүм! Менинг жүрегимнин согужы кулагыма торт ло мотордын табыжынан тыг деп билдирген. Мен ал-санаамды бек тудуп, танкты тескерледеле, сүрекей түрген ичкери јүткүттим. Је кайдый да бек буудак оны бйто ло тудуп алды. Мен катан ла тескерлеттим. Учннчи јүткүштинг кийинде танк буудакты јенип, суудан чыгып келген.

Онын ла кийинде мен суудан сүрекей јалтанар болуп калгам. Ол тушта танктын моторы иштебеген болзо, мен эмди сенде кож куучындажып отырбас эдим...

Бу куучынын учында Ромаш таай мынайда айткан

— Ол тушта танктын «темир жүреги» менинг жүрүмимди аргадаган. Је менинг «моторым» онын ла кийинде «чичкирер» болуп калган.

Ол ок күн иит шофер карган танкистке машина-трактордынг моторын ремонточы болор күйини куучындаган.

АЛТЫ КӨСТҮ КАРАГЫС

(Чөрчөк)

Озо-озо өйлөрдө Ак-Каан апшыйак ээлү-малду, эмегендү журтап жаттыр. Олордо бир де бала жок болды. Онойдо журтап жадып, бир каттап эмегени жанып сурады: «Жети теңеринин түбинде жети тунгүрлү жемис кам бар. Ого барып камдан көр — бала куды бар ба? Угуң кел».

Бир тажуур аракы азын берди. Апшыйак Ак-Сары адын тудуп алып, алтын сүрлү кејим салды, арта салатан ээрин салды, алтан колон тартты. Бир тажуур аракыны канжасына буулап алды, алты эмегенди тоолоп жадып минип алды, камга аташып ийди.

Барын-барын жатса, жолдын ыраагы бар ла болтыр. Андый да бол о, жеде берди. Аттын чакызына Ак-Сары адын буулап салды, аракызын тудушып алып, үйгө кирип барды. Бир тажуур аракызын төргө тургузып, бажырды.

— Нени сестинг, нени көрдинг, Каан-Бий? — деп, кам сурады.

— Аткан ок таштап жанбас, ийген элчи бийден жанбас. Алган жем бала куды бар ба деп, камнан барып сура деезде, келгем — деди.

Кам анча камдабаган турум деп айдала, тунгүрүн алып, камдап баштады. Камдап токтогон соңында айтты: «Эжигинде үүр бажы сары айгыр бар болтыр. Оны тайылга этсен, ол бала куды болтыр» — деди.

Ак-Каан апшыйак оны угала, айлын көстөп атанды. Жанып келерде, эмегени удур чыгып, сурады: «Кам нени айтты?»

Ак-Каан айдып берди: «Эжигинде үүр бажы сары айгыр бар. Оны тайылга этсен, ол бала куды болор».

Эмегени өбөгөнүн сурай берди, ол камды экелип, тайылга эт деп. Ак-Каан эрик жокто жети теңеринин түбиндеги жемис камга ойто жо барды.

Узак ла барды. Жолдын узуну сүрөсө де болзо, жедип ок барды. Чакыга адын буулап салып, үйгө кирип барды. «Эм не болды?» — деп, кам сурады.

«Тайылга эдерге айбыду келдим» — деп, апшыйак айтты. «Анча

кире камдабаган эмезим» — дейле, кам жети түнүрүн апшыякка алып берди. Апшыяк түнүрлерди артынып алып, камды алганча жанып ийди.

Жанып келеле, сары айгырды тудуп алып, тайылга этти.

Бир эмеш жаткан соңында эмегени барлу болуп калтыр. Тогуз айдын бажында ол жети уул таап берди.

Мынайып бир канча ой жаткан соңында эмегени апшыякты база ла сурады: «Бу уулдарды азыраарга, кийиндирерге көзим сокорой берди, арга-чыдалым чыга берди. Алты тегери түбинде алты түнүрлү Алаш кам бар. Ого барып камдадып көр, кыс куды бар ба, ук» — деди. Бир тажуур арагы азып берди.

Апшыяк Ак-Сары адын тудуп алды, алтын сүрлү кежим салды. арта салар ээрин салды, алтан куйушкан кийдирди, алтан колон тартты. Бир тажуур арагыны канжазына буулап алып, алты үзенигин тоолоп туруп, минип алды.

Жол ыраак та болзо, алты түнүрлү Алаш камга жедип барды. Чакыга адын буулап салды, алтын өргөөгө кирип, тажуурдагы арагыны төргө тургузып, бажырды.

— Неге жүрүн, Каан-Бий? — деп, кам сурады.

— Алган эжим кыс куды бар ба — камдадып көр дееде, келдим — деп, апшыяк айтты.

Кам түнүрүн алып, камдады. Токтогон соңында апшыякка айтты: «Эжигинде үүр бажы сары бее бар болтыр. Оны тайылга этсен, ол кыс куды болтыр» — деди.

Оны угуп алып, апшыяк жанып ийди. Жанып келзе, эмегени удур чыгып сурады: «Кам не деп айтты?»

Апшыяк камнын айткан сөстөрүн төкпөй-чачпай айдып берди. Эмегени апшыякка амыр бербей барды, сары беени тайылга эт деп жайнай берди.

Ак-Каан апшыяк Ак-Сары адына минип алып, Алаш камга барып ийди.

Атанган жерине жедип барып, айбылу сурагын жеттирди, камнын алты түнүрүн артынып алып, камды алганча айлына жанып айди.

Ойто айлына жанып келеле, санады: «Уур бажы сары беени тайылга эткенче, эжигимде сары ийтти тайылга эдедим».

Эжигинде сары ийтти апарып, тайылга эдип салды. Конуп алып камды айлына апарып салды.

База бир канча кире ой жаткан соңында эмегени алты көстү кыс тапты.

Жаан уулынын ады Мака-Баатыр болгон. Бир күн ол уулы уйуктап болбой жаткан болтыр.

Түн ортодо көрүп турза, кабайдагы бала ары экчелди, бери экчелди. Кабайдан түжүн келеле, тышкары чыкты. Бир бозучак каап

алып кирди. Оны отко салып ийди. Чала-была быжырып, чыгарып алып, ийди. Жаан сөөктөри оозынан чыгат, оок сөөгн тумчугынан чыгат. Сөөктөрин кармап тудуп, өртөп ийди, күлин билдирбес эдип үрүп койды. Кабайга жадала, ары экчелди, бери экчелди, уйуктай берди.

Экинчи күндө Мака-Баатыр база ла уйуктабай жатты. Кабай ары экчелди, бери экчелди. Андагы жаш бала туруп, тышкары чыкты. Бир жабага кийдирип экелди. Оны отко салып ийди. Чала-была быжырып, ийди. Оок сөөктөри тумчугынан чыгат, жаап сөөктөри оозынан чыгат. Сөөктөрин өртөп ийди, күлин үрүп койды. Кабайга жадып, анаар экчелди, бери экчелди, токынап уйуктай берди. Анайда коно бердилер.

Учинчи күндө улус база ла терең уйуктап калды. Мака-Баатырдын уйкузу келбей жатты. Орто түн болордо ло, кабай ары экчелди, бери экчелди. Андагы бала туруп алып, тышкары чыкты. Бир торбок кийдирип экелди. Отко салып ийди, чала-была быжырып алып, ийди. Жаан сөөктөри оозынан чыгат, оок сөөктөри тумчугынан чыгат. Сөөктөрин өртөп ийди, күлин үрүп салды. Кабайга жадып, ары экчелди, бери экчелди, уйуктап калды.

Эртен тура Мака-Баатыр энезине айтты: «Мере азык эдип бер, мен эки-үч күн андап барып келейин». Азык эттирип алды, андап барарга жепсенип алды. Кичү сыйны кожо барарга сурана берди: «Мен узак жүрбөзүм, эки-үч күннин бажында жанып келерим». «Соңында узакка барзам, кожо алгайым» — деп, Мака-Баатыр сыйнын албай салды. Ол андап барган соңында айылга ойто жанбас деп шүүйле, качып салып калды.

Канча кире барганын бойы да билбейт. ыраак ла жер өттү. Барып жатса, улу бий туштады.

— Кайда барып жаткан кижиси сен? — деп, бий сурады.

— Биле жок кижиге биле болорго, карындажы жок кижиге карындаш болорго барып жадым — деп, ол каруузын жандырды.

Улу-бий: «Мере жүр» — деди.

Мака-Баатыр ол кижиге жалчы болуп жүрди.

Улу-бий үч кысту болгон. Эки кызы айылду-журтту, кичү кызы жакшы кижиге баратам, жакшы кийим кийетем дейле, кижиге барбай жүргөн болтыр. Мака-Баатыр ол кысты эмеген эдип алды.

Бир канча жаткан соңында эки баязы кайнына айтты: «Жакшы кижиге баратам, жакшы кийим кийетен кызым жалчыга барган. Мүркүт куштын канадын экелерим деп жакшы күйүүн мактанган».

Улу-бий Мака-Баатырды алдыртып алды. «Мүркүт куштын канадын экелерим деп мактанган бедин? — деп сурады. — Оны барып, мере экелип бер» — деди.

— Мүркүт куш деп неме де укпадым, анайып та айтпадым — деп, Мака-Баатыр айтты.

— Баратаң болзон, бар. Барбас болзон, бажын кезип, будыңа саларым, будын кезип, бажыңа саларым — деп, кайны айтты.

Мака-Баатыр ыплап-ылап, эмгегинне једин келди, ого ончозы айдын берди.

— Ого пезин ылаар? — деп, эмгегин айтты. — Мынан барзаң, учы билдирбес ыраак јер болор. Јаан кара арал туштаар. Ол аралдын ортозында јети тыттыг бажында мўркўт куштын уйазы болор — деп, эмгегин айдын берди. Обдөгөнине ачык эдиң берди. Мака-Баатыр ата нып ийди.

Барын јадар болзо, јаан кара арал туштады. Онын ортозындагы јети тыттыг бажында мўркўт куштын уйазы бар болтыр. Јети тыттын тōзинде кōл бар болтыр. Ол кōлдөг јети башту јылан тыт оро лып калган чыгып јаткан болтыр.

Мака-Баатыр коқтыј јерге тееп алды, тон јерге отырып алды. Эртең тура таң атканы эки эңгезинен туман чыккандый, ээринин алдынаг јакын чыккандый билдирди. Јети башту јыланның јети бажын узе адын ийди, тōгўлген каны бир кōл болуп агып калды. Мака-Баатыр јети тыттыг бажына чыгып барза, анда мўркўттин балдары бар болтыр. «Је, балдар, елердиң јимекчигер болзы ба, кудайы гар болды ба, мен оны адын салдым» — деди.

— Кудай болотон беди? Бисти јип бараткан јимекчи эмей — деп, балдар. — Энем ле адам балдар бу ла кирези болгондо, јыланга јидирип салатаныс деп ылажып, бу ла јуукта андан барын ийгендер.

Мака-Баатыр отырып јатса, тыг-тыг салкын сокты, астап-астап жар јаады. Балдар «адамнын кōзинин јажы агып јат, адам келсе сен јип салар» — дежиң, Мака-Баатырды уйазының алдына сугу койдылар.

Адазы учуп келди, «Пух-пух, кижн баспас јерде кандый кижн басты, калык баспас јерде кандый калык басты?» — дейле, јаза-јуза тееп, учуп чыкты. Бир сығнды бир будында, экинчизин экинчи будында тееп алган экелди. «Андый да болзо, кижинин јыды јытанып јат» — деп, балдарына айдат.

— Ээ, адам, јакын эткен кижн келген, јети башту јыланды ады салган, кōр — дежиң, балдары айттылар.

Кōрбөр болзо, јети башту јыланның сōбги корым болуп јадан болтыр, каны кōл болуп тōгўлип калтыр. «Јакын эткен кижн кайда барды?» — деп, адазы балдарынаг сурады.

— Сенен коркып, бис оны уйанын алдына сугуп салганыс — деп, балдары айдышты.

Кенейте тыг-тыг салкын сокты, узун агаш јерге јеттире јайканды, кыска агаш кыба јайканды, анда-мында јангыр жаады. «Эсимнин кōзининг јажы тōгўлет» — дежиң, балдары айдышты.

— Пух-пух, кижн баспас жерде кандый кижн баскан, калык бол-
бос жерде кандый калык болгон? — деп, энези сурады.

— Туш, түш, балдар мында — деп, адазы айтты.

Эне муркут бир жагында бир мыйгак, экинчи жагында экинчи мый-
гак теен алган түжүп келди.

— Жакшы эткен кижн келген — деп, ада муркут айдып берди.

Балдары Мака-Баатырды чыгарып бердилер.

— Кайдаг келген кижн сен, кайда барып жалыгар? — деп, мур-
куттер сурадылар.

— Аткан ок таштан жанбас, барган элчи бийден жанбас. Улу-бий
каанын муркут куштыг канадын экел деп ийерде, келдим» — деп,
Мака-Баатыр каруузын берди.

— Же, энези, сен канадынды суурып бер. Мен балдарла да андан
Кргейим — деп, ада муркут айтты. Эне куш канадын суурып берди.

Мака-Баатыр оны адыз артын алып, жанып ийди. Баратан жолу
враак та болзо, каанын журтына жедип барды. Канатты аттан тү-
мүрө салып ийеле. — «Неин эдерге турган, жакшы күйүдериңе эттирип
эл» — дейле, жанып ийди.

Анча-мынча жаттылар. Эки баязы база ла сайактап баштадылар:
«Јети суунын белтиринде јеекенин тижин очок эдерге экелерим деп,
жакшы күйүүг мактанган» — деп, олар Улу-бийге база ла айдып тү-
рулар.

Кайны Мака-Баатырды база ла алдыртты. «Јети суунын белтирин-
де јеекенин тижин очок эдерге экелерим деп айткан бедин?» — деп,
Улу-бий күйүзинеи сурады.

— Јескен деп неме де укладым, экелерим деп те айтпадым — деп,
Мака-Баатыр каруузын јандырды.

— Баратан болзонг, бар. Барбас болзонг, бажын кезип, будына са-
ларым, будын кезип, бажыга саларым — деп, Улу-бий айтты.

Мака-Баатыр ыйлай ыйлай айлына јанды.

— Неге алдыртты? — деп, эмегени сурады.

— Јети суунын белтиринде јеекенин тижин очок эдерге экелип
бир деп айткан — деп, Мака-Баатыр айдып берди.

— Ого не ыйлайтан? Јети суунын белтиринде јети тыт болор. Је-
ти тыттын төзинде јескен уйуктап јадар. Он кулагын јерге јайып ал-
ган, сол кулагын теңериге тийдирип алган болор. Эки кулагынын ор-
тосунан ла тутсан тишти аларын — деп, эмегени айтты. Ол өбөгөнине
дык эдип берди. Мака-Баатыр жүре берди. Узак ла барды, түш ор-
тодо једе берди.

Көрөр болзо, јети тыттын ортозында јеекен уйуктап јатты. Он
кулагын јерге јайып алган, сол кулагын теңериге тийдирип алган
болтыр.

Мака-Баатыр эки кулагынын ортозынан ла каап тутты. Јеекен туура мантады. Мантап-мантап келгенде, тогус булуттын үстине, теңери брө чыга берет, је Мака-Баатырды чачып болбой турат. Үч күн теңерининг үстиле мантады, таштап болбой салды. Јерге түжүп келди. «Јип баратан јимекчи бе, алып баратан алманчы ба сен?» — деп, Мака-Баатырдаг сурады.

— Јип баратан јимекчи де эмес, алып баратан алманчы да эмес мен. Аткан ок таштап жанбас, ийген кижип бийдег жанбас. Улу-бийдинг јеекенинги тижип экел деген айбызына јүрүм — деди.

— Андый болордо, байа не айтпадыг? Үч јылга јүретен күчим чыкты. Улу-бий сураткан болзо, суурып берерим — дейле, эки тижип суурып берди.

Мака-Баатыр эки тишти артынып алып, јанып ийди.

Тиштерди кайнына апарып берди. «Очокты эки јакшы күйүүге эттир ал» — дейле, јанып ийди. Эки күйүзи очокты эдин болбой салдылар. Ол ок эдип берди.

Ас па, көп пө јаттылар. Эки күйүзи база ла сайактап турулар. «Кичү күйүүг Кудайдыг кичү кызын экелип берерим деп мактанган эди».

Улу-бий база ла Мака-Баатырды алдыртты: «Кудайдыг кичү кызын экелерим деп айткан бедиг?» — деп сурайт.

— Айтпадым да, укпадым да — деп, Мака-Баатыр каруузын јандырат.

— Баратан болзон, бар. Барбас болзон, бажын кезип, будыга саларым, будын кезип, бажыга саларым — деп, кайны айдат.

Мака-Баатыр ыйлай-ыйлай јанып барарда, үйи сурайт:

— Не болды?

— Кудайдыг кичү кызын экелип бер деп айбылады — деди.

— Ого незин ыйлаар? — деп, ол айтты. Эмегени тууны јыгып, оног јакшы тон этти, агашты јыгып, оног јакшы тон этти, сууны алып, оног јакшы тон этти. Суудаг эткен тоны ончозынан артык, айла, күнле чалыжып туратан сүрекеј јараш тон болды. Јүс тажуур ара кыны кайнадып, бир тажуур арајан этти, бир тажуур арајанды бир айак эдин кубултты. Нени эдетенин ончозын јазаптыра айдып берди. Тондорды ороп јазап берди, өбөгөнине азык эдин берди. Мака-Баатыр адына минип алып, јүре берди.

Кудайдыг јерине једип барза, кеен-јараш јер болтыр: ак кайын өскөн, ак кумак ла көк кумак анданган јер болтыр. Кудайдыг сугадына једип барды, ак көбөгөн өг эткен кебизин јайып алды, тууны јыгып эткен тонды илип салды. Јадат.

Эртен тура Кудайдыг казанчылары суу аларга келдилер. Көрөр болзо, сүресен јараш тон илип салган кижип јадыры. Ундыбаска эр-

гектерин кезип чачып ийдилер, Кудайдын үч уулына көргөн-уккандарын айдарга жүгүрдилер.

Кудайдын уулдары оны угала, келип сурадылар: «Бу тонды нени берген кижиге берерин?»

— Кичү сыйныгар жүзин көргүзүп ийзе, берерим — деди.

Олор сыйнына бардылар. Сыйны алтын таракла алтын бажын тарап отырган болтыр. «Жүзингди ол уулга көргүзүп ий» — дедилер.

— Очбббсти очбббнббб, некебести некегенеер, кижиге анын жытта-базым, кижинин анын ичпезим, жоннын жыдын жыттабазым, жоннын анын ичпезим, жүзимди көргүспезим — деп, сыйны мойношты.

— Жүзингди көргүзүп ийсен, не болуп барарын? — деп, жаан ака-зы гарынды.

— Акамнын күүни жанганча, менин күүним жанзын — дейле, сыйны барды.

Кыс алтын тарагын тудунганча Мака-Баатырдын жанынча өттү. Мака-Баатыр кыстын жүзинин жарымын көрди бе, көрббди бе, жүгүре берди. Акалары тонды алып апардылар.

Экинчи күнде Мака-Баатыр агашты жыгып эткен тонды илип салала, база ла жадып жат.

Суу аларга келген казанчылар көрбб, кечегизинен артык тон илип салган кижиге жадыры. Ундыбаска, сабарларын кезип чачып ийдилер.

Кудайдын уулдары келеле, сурадылар: «Бу тонды нени берген кижиге берерин?»

— Сыйныгар колтык алдындагы топчызын көргүссө, берерим — деди.

Олор сыйнына барып айттылар: «Кечегизинен артык тон туру. Сыйныгар колтык алдындагы топчызын көргүссө, берерим деген».

— Очбббсти очбббнббб, сурабасты сураганаар. Кижиге анын ичпезим, кижинин жыдын жыттабазым, калык анын ичпезим, калыктын жыдын жыттабазым. Топчымды көргүспезим — деп, сыйны айтты.

— Меге жараш тонды алып берер күүнүң жок по? Мен сенин акың эмес турум — деп, ортон акызы жарбынды. «Акамнын күүни жанганча, менин күүним жанзын» — дейле, сыйны жбпсинип ийди.

Мака-Баатыр колтык алдындагы топчызын көрди бе, көрббди бе, кыс жүгүре берди. Кудайдын үч уулы тонды алала, жанып ийдилер.

Учинчи күнде суудан эткен тонды илип салала, Мака-Баатыр база ла жадыры. Сууга келген казанчылар ол эки тоннон артык тонды көрббб, ундыбаска кулактарын кезип чачып ийеле, кааннын уулдарына айдарга жүгүрдилер.

Кудайдын уулдары удаган жок жедип келеле көрбб, сүреен жараш тон болтыр: айла жарып, күнле чалыжып туру. Сурадылар: «Бу тонды нени берген кижиге берерин?»

— Сыйныгар оймокко уруп берген аракыны ичип ийзе, берерим — деди. Олор сыйнына жүгүрдилер: «Ол эки тоннон до артык тон эмтир: айла жарып, күнле чалыжып туру. Бир оймок аракыны ичип ийзен, берерим деген» — деп айттылар.

— Очббѳсти ѳчббѳнѳбр, сурабасты сураганаар, кижѳ ажын амзабазым, кижининг жыдын жѳттабазым, калык ажын амзабазым, калыктын жыдын жѳттабазым — деп, кыс мойношты

— Эки акага тон алып берген, меге дезе алып берер күүнинг жок болды ба? — деп, кичү аказы тарынды. «Карындажымнын күүни жанганча, менин күүним жанзын» — дейле, сыйны жѳпсинди. Кыс Мака-Баатыр жаар барып ийди, үч аказы кожо болды.

Мака-Баатыр тонды алып берерде, үч аказы билинбей жүгүре бердилер.

Кыска оймоктогы аракыны берерде, ол ичеле, эзире берди, ак кѳббѳнгѳ келип түшти, алтын чачы жайылганча, алтын тарагын тудунганча. Мака-Баатыр кысты ак кѳббѳнгѳ оройло, жүктенип жанып ийди.

Барып-барып жатканча, Кудайдын кызы билинип келеле кѳрзѳ, сыны уур болтыр, Мака-Баатыр оны жүктенип алган апарып жатты.

— «Мака Баатыр, мен сеге кандый жаманым жетирдим, мени кайда апарып жадын? — деп, кыс сурады. — Олүп барарым, мени божот» — деп айдат. Мака-Баатыр уклаачы болуп барып ла жат. «Мака-Баатыр, ѳлѳр ѳйим једип келди» — дсерде, Мака-Баатыр сананды: «Јүс тажуур аракы ичкен кижѳ чындап та ѳлүп бараткан болбозын» — дейле, кысты чечип ийди. Чечип ийзе, кызыл-марал чырайы кугарып бартыр. Чечип ийерде ле, ак сайлу карасуу жайады, алтын суску эдип ийди. Уч суску суу ичти, «кох» эттире тынып ийди. Кызыл-марал чырайы ондолып келди. Отырып алып, Мака-Баатырдан сурады «Кандый жаманым жетирдим? Ненинг учун мында ороп алып апарып жадын?» — деди.

Мака-Баатыр айтты: «Аткан ок таштан жанбас, ийген элчи бийден жанбас. Улу-бий Кудайдын кичү кызын экел деп айбылаган».

— Је, Улу-бийдинг сурагын бѳдүрип турган болзонг, мени ого жеттирип апар — деди.

Кудайдын уулдары тондорын кийип, тунейлештирип, бирүзи менин артык, бирузи менин артык деп ле турганча, ондонып келгежин, сыйны жок эмтир. Кийинен једижип барала, «Алтын-Тана, кайда барып жадын?» — деп сурадылар.

— Уч конокко чыгара меге амыр бербей, анча кире тон кѳрббѳн чилеп, мени сураганыгар. Кижининг ажын ичпезим, кижининг жыдын жѳттабазым, калыктын ажын ичпезим, калыктын жыдын жѳттабазым деп мен слерге айткан эмезим бе? Улу-бий айттырган болтыр. Мен ого барып келбегенчем, жанбазым — деди сыйны.

Уч аказы кийген тондорын чечип салып, ойто жана бердилер.

Алтын-Тана ла Мака-Баатыр база бердилер. Узак па, жок по, Улу-бийдин айлына једип бардылар.

«Мен бойым кирбезим, Улу-бий бойы чыксын» — деп, Алтын-Тана айтты.

Улу-бий чыгып келди, карган чырайы кызара татап барды, барбайган чырайы, буур чылап, буурайа берди. Алтын-Тана айтты:

— Ээ, Улу-бий. Кандый жаманым сеге јеттиргем, мени бого неге алдырттын? Ак малың, аргалу албатың кара тобрак болуп барзың, бойың кызыл түлкүнек болуп мантап кал — деп тукурди. Малы, јоны кара тобрак болуп барды, Улу-бий бойы кызыл түлкүнек болуп, аралга мантай берди.

Алтын-Тана ла Мака-Баатыр антыгарлу најылар болуп, бой-бойлорын качан да ундышпас болуп јакшылаштылар, Алтын-Тана адазының журтын костоп жана берди.

Мака-Баатыр эш-нокорине јанды, эзен-амыр журтай бердилер.

Бир катап Мака-Баатыр андап барды. Ак тайганың кырына чыгып, адазының журтын костоп отырала, ыйлап-ыйлап, јанып келди.

Эмегени сурады: «Неге ыйладың, Мака-Баатыр? Пладыма уч тамчы јаш тушти».

«Козиме чырбагал тийип барган» — деп, апшыйагы айтты.

Эртезинде Мака-Баатыр база ла андап барды. Кырга чыгып барып, ада-энезинин журтын костоп алып, база ла ыйлады.

Јанып келерде, эмегени сурады: «Бугун неге ыйладың? Торко пладыма уч јаш тушкен».

«Козиме тобрак кирген» — деди Мака-Баатыр.

Конуп алып, Мака-Баатыр база ла андап барды. Кырга чыгып барып, база ла ыйлады. Јанып келерде, уйи база ла сурады. Ол ада-энезинин журтын сананып ыйлаганын айдып берди. «Адангың журтында не бар? Јаңыс ла алты косту Карагыс бар» — деп, уйи айтты.

База ла бир канча ой журтаган сонгында Мака-Баатыр айтты:

— Адамның журтына барып келерге турум.

Је эмегени божотподы.

Јуртап јадала, Мака-Баатыр учинчи катап айтты: «Адамның журтына барып келерге турум» — деп.

Айдарда, эмегени алты бутту куу јорго тудуп бертир. Мака-Баатыр ол јорго атка минип алып, јуруп калды. Јарым куннинг бажында Мака-Баатыр койон болуп кубулала барды. Барган бажында агас болуп ийди. бара-бара, каратас болуп ийди, оноң јылан, келескен болуп јылып барды, оның кийининде саңыскан болуп, чымыл болуп, айыл-јуртка учуп келеле, тунукке отырып алды. Айландыра кбрр болзо, мал турган јерде баргаа озуп калтыр, журт турган јерде јыраа озуп калтыр.

Айылдын ичинде жаңыс ла алты көстү Карагыс отырды. Ол очоктын жанына «шак» этире кузуп ийип, «төрбөн улузымнын сөөги» дейтен болтыр, шак этире кузуп ийип, ада-энемнин сөөги дейтен болтыр, база «шак» этире кузуп ийип, «карындаштарымнын сөөги» деп айдата болтыр. «Мака-Баатыр карындажым кайда барды не?» — деп отыратан болтыр.

Орб көрзө, түнүкте Мака-Баатыр карындажы отырды. Төрдө бычакты алала, Мака-Баатыр жаар чыкты. Мака-Баатыр калып ийеле, алты бутту адына минип, качып мантатты. Алты көстү Карагыс оны ээчий жүгүрди.

Анча-мынча болбой, жежердин кажы жанында аттын бир будын кезип алды. «Мыны жип алып баргамда, жежилип албай кайдарым» — дейле, аттын будын жип алып, база ла жүгүрди.

Сыйны жежилип, аттын база бир будын кезип алтыр.

— Мыны жип алзам, канча кире ыраак баргайын не? — деп айдата болтыр.

Мака-Баатыр ол өйдө төрт суу кечип, төрт кыр ажып калтыр.

Алты көстү Карагыс анайда сүрүжип, адынын буттарын жип салып, көксине жеттир. Мака-Баатыр жойу жүгүрди. Жойу бир суу кечти, бир туу ашты.

Учы-түбинде алты көстү Карагыс аказына жежилип алды. Эки карындаш күреже бердилер.

Кудайдын кызы Алтын-Тана база ла көрүп турза, Мака-Баатыр ла алты көстү Карагыс тудужып, күрежип жадылар. Мака-Баатырдын тайанары көптөй бертир, каап тудары астай бертир. Алтын-Тана тегериден түшти, олордын жанына базып келеле, айтты: «Алты көстү Карагыс, сен ак малын жидин, албаты-жонунгы жидин, ада-энемди жидин, ага-карындаштарынгы жидин. Арткан сок-жаңыс акага, Мака-Баатырга, тийбе».

Карагыс бажын көдүрүп көрөр болзо, Кудайдын кызы онын жанында туру.

— Пеек, межигим мында ок — дейле, — жаназак, жаназак, жаназак — деп айдып, жанып калтыр.

Мака-Баатыр ла Алтын-Тана айылдарын көстөп жүрүп ийдилер.

Чалкандудан алтайга
К. Макошева көчүрүп жазаган.

КӨЧҮРИШТЕР

ТУУЛУ АЛТАЙДЫҢ АЙЫЛЧЫЗЫ

Саттар Сейтхазин — Қазақстанда ады жарлу поэт. Ол Туулу Алтайға баштапкы катап бирме беш жыл мынан озо келип, бистинг областьта Бичинчилер Бирлигининг бөлүгин төзөөринде эрчимдү турушкан. Онон ло бери ол бистинг үлгерчилерисле таныжын, бек најылажып, Туулу Алтайдын ла Қазақстаннын литературалары ортодо јакшынак колбучы болот. Саттар-аганын Туулу Алтайға, карындаштык алтай эл-калыкка сүүжи бек, ол бери канча катап айылдап келип јурди. Онын область ичинде таныштары көп, ол Алма-Атада алтай литератураны, эл-калыктын јүрүмин пропагандовать эдерге амадайт. Алма-Атага барган айылчылар да, анда үренген бистинг студенттер де, журтаган јерлештерис те — ончолоры Саттар-аганын айлында

жаантайын туштажат. Қазақ бичиичилер Туулу Алтайдың жолдожын, керсү үлгерчи Саттар Сейтхазинди «Алма-Атада алтай эл-калыктын бийик учурлу элчизи» деп коқырлап айдат. Быжыл жайгыда Саттарга билезиле кожо биске айылдап келип, «Алтын Көл» турбазада, Балыкчы журтта ла Кан-Оозы аймактын журттарыла жорыктап жүрди.

Саттар Сейтхазин

ТОНДОР

Төндөр, төндөр...
Корымдалып калган
Качангы кургандар,
Кемдерди базырган
Чогунты таштар.
Мынайда джунгарлар
Жуулап келген
Кара жерди тепсеп,
Канча жонды кырып.
Сагыскан учпас
Сары көлдөрдө
Согоондор сыылашкан,
Эрдин эрлерин жыккан.
Обкөлдөрим менин
Оштүге удур
Көдүрилип чыккан,
Кайран жерин корыган.
Адышта, чабышта
Жуучыл жуучылга,
Аттар аттарга
Удур жүткнген;
Бастыгышкан,
Базылган.
Қалапту тартышка
Қанчазы жыгылган,
Кайран жерин
Корып алган.
Жал жастанып,
Жыгылган аттар
Жер үстине артып калган.
Жен жастанып,

Жыктырган эрлер
Төндөр болуп туруп калган.
Оштү коркып,
Олорды эбирген,
Ойто согултадан
Олор ыраган.
О төрөгөн-төстөрим!
Согооннын сыңырты,
Кылыштын кыгырты...
О казах жерим!
Тепсеерге сананган
Тенибер джунгардын
Күчи мында чыккан,
Күүни мында бөкбөн.
Сананзам:
Айакча көлдөр
Аттар туйгагынын
Ордындый,
Корымдалып калган
Курган-базырткыларда
Кезер-жуучылдар
Амырагандый.
Төндөр...
Қышқыда слерди
Куйун айланат,
Ак жунла
Ороорго амадайт.
Жайы-кыжы
Мүркүт эбирет,
Качангы тушты
Катап ла эзедет.

Төрөл жеримде мен ээ.
 Төндөрдүн жүзине,
 Чөлдөрдүн кеенине
 Чикезинче көрөдим.
 Күннин жылузын,
 Айдын чалузын
 Кебис кептү жеримде
 Күүнзеп уткыйдым.
 Жеримде мен — кожоң,
 Таң адырган кожоңдуй.
 Жеримде мен — жаркын,
 Күн сыйлаган жаркынды.
 Мында мен муркүт кептү,
 Куркунымла талбыр жаңду.
 Канатты меге жоным берген,
 Күчти десе жерим сыйлаган.
 Жардым мениң
 Сары аркадый таларкак

Күндүзек бойым
 кижиге кару, нак.
 Кожогымла мен
 Күн жаркынду жүрүмди
 мактайдым,
 Кижилик күн-санааны.
 Келер жаркынду бйди
 алкайдым
 Мен кара суучак болуп,
 Калың арканы өткүрө агарым
 Мен жаскы жааш болуп,
 Кайран чөлдөрдү канча
 сугарарым
 Чечек болуп жерден өзөрүм,
 Чөрчөк болуп жондо артарым.
 Мен кижидий ле бүткен киж
 Жер-енениң киндиги — Киж

СУУНЧИ

Кула-кер мантаган жол чийилет —
 сүүнчи,
 Каргаалар үүрлежиң, уя тартат —
 сүүнчи.
 Кырачы сары танла жаланга чыккан —
 сүүнчи.
 Кучакташкандый жөндөр бир аай жадат —
 сүүнчи.
 Кыраны ургун жааш сугарган —
 сүүнчи.
 Карыш мажакту аш жайканар —
 сүүнчи.
 Биледе игис бала табылган —
 сүүнчи.
 Бирлик жоныстың магы жайылат —
 сүүнчи.
 Лажарып жастар жеде конордо —
 сүүнчи.
 Жайлуларда койу өлөң өзөрдө —
 сүүнчи.

Јаланда баштапкы обоо турганы — сүүнчи.
 Садтарда арбынду тўжўм бўткени — сүүнчи.
 Јўрўмде не де тегин јерге артпаган — сүүнчи.
 Солоңыланган јеристе јиргилјин бар — сүүнчи.
 Бастыразының бажы иш болгон биледе — сүүнчи.
 Бойың тартышта јенў алганың — сүүнчи.
 Ончозы кижиниң бойында:
 Оның иштеңкейинде, турумкайында,
 Оның чыдамкайында, чыдымында.
 Очоктың јылузы оның колында,
 Ороонның сүүнчизи оның колында.

ЭНЕЙИМ

Кайран салым
 Кайда да апарза,
 Эбирип ойто ло
 Энейиске келедис.
 Кара кўстўрдин
 Јажы мелтиреп,
 Кару энени
 Кучактай аладыс.
 Јылдар јылышты.
 Јўрўм кату болгон.
 Јашта јакшы...
 Эки колың тарбайган
 Энейинге јўгўредин.
 «Балам» деген сўсти
 Буурзап мында угадың.
 Мен јаш тужыма
 Бурылып јеттим,
 Эр темине јеткен де болзом,
 Энейиме јапсыйдым
 Эне јерине,
 Эмчек бйине
 келген ўлгерчи —

Ўлгерчиден артык
 ўлгерчи,
 Јаргычыдан артык
 јаргычы
 Эмчек сўдиле
 Эмзип салган
 Энейис биске
 Качан да кару.
 Оның эркези,
 Оның сүүнчизи
 Поэт бистерге
 Качан да агару.
 Бистер — поэттер
 Сўстин јажыдын
 Јўрекле ачадыс,
 Учурлап билерис;
 Је энениң
 Сўўжиниң,
 Сўўнчизиниң
 Јажыдын билбезис.
 Уулы јанган —
 Энезине сүүнчи,

Энези алдында —
Уулына сүйүнчи!
Энезине уулы —
Улгерчи де эмес, —
Уулчак,
Ойынга кирген,
Оңдонып албас уулчак...
Жажыс жаандайла,
От камызып,
Очок тургузып,
Биле төзөйдис.
Кандый да жеткил
 журтайлы.

Кандый да иште
 иштейли,

Эбирип качан да
Энейиске келедиз;
Айлыстың жанына
Араайын түжедис.
Урган аяакты
Унчукпай алады,
Чайбалган чайдан
Чырайыс көрөдиз.
Жаандардын сөзүпө
Кирижерге болбой,
Айткан эрмегин
Жанчыкка саладыс.
Тыныш алынбай
Төрдө отыраң,
Жүректеги кычыру

Очө берген немедий,
Айланып эмди
Айлыга келеле,
Айдар сөзүң жок
Ажырмак тийип
 койгондый,

Эрмек ортозында
Энең ычкынат:
— Уулым, уулым...
Койлор күдүгө,
Бугул тарткам,
Жапашта конгом —
Ончозун сананадым...
Эн чөлдө
Элендеген кулузын.
Эңирлер сайын
Энемниң кожоңы.
Тенгериде чагылган
Түмөн жылдыс.
Очок жанындагы
Коночы кос.
...Эмди ле угулат
Энемниң кожоңы,
Эрке кожоңы,
Кабай кожоңы.
Кабай кожоңунаң
Кожоңум башталганын
Энейим сезет не,
Энейим билет не..

ЭМДИ МЕН...

О эне!
Айымды, күнимди чагылткан,
Ак-жарыктан карачкыны ыраткан.
Энениң ак-чеги качан да быйанду,
Эр жажына балдарына алкышту.

Оскүс өскөм. Кайракан салым
Кара армакчызын түрүп жазанган.
Оскүзиребеген эне. Күч тартыжуда
Кара армакчыны капсый алган.

Жеткери көп ол бйлөрдө
Жүктенип алып чыдаткан эне.
Карыыр жажаарда эмди мен
Тайак болойын слерге, эне.

* * *

Айланып эмди келейин...
Адам керегинде айдайын.
Уулчагын ол эркелеерде,
Унчукпай эне тур калган
Бойы ичинде балазып,
Билдиртпеген санаазын.
Адамның койнында меге
Кандый жылу, сүгүнчилү!
Орчылан меге кабайдый,
Отырган жерим ойынду...
От-калап жуу болор деп,
Кем билген оны, кем сескен.
Оног база туштабас деп,
Кем ондогон оны, кем билген...
Эмди бойым эр теминде.
Энчи болгон балам төрдө.

ЖЕРЛЕШТЕРИМЕ

Мында көлдөр
Көс кылбыккадый чагкыр.
Айландыра сойоктор,
Анда, ыраакта, кыр.
Күн чалузына жапсыган
Кайыңдар ошкы өңдү,
Кан-кызыл өңдү мактар
Кекийт баштарыла быйанду.
Бар андый сойоктор
Бүгүн нени де кетешкендий,
Базып келген тындуны
Былча базып ийгедий.
Ичкери алдында төңдөр
Торт ло төблөр ошкош.
Айланып келген канча төблөр,
Амырап жаткан кош — өркөш.
Кокчетав!

Боровое көлди
Кучактап алала,
Күн алдында
мызылдап жадырын.
Бүдерде бүткен кеениңле
Канча чалыкты кайкададын
Жерлештерим!
Кумыстый ару
кей тынадыгар,
Чөрчөктөбддий кеен
жүрүм жүредигер.
Төрөгөн-төстөрим!
Слер — Көкшенин тазыл-тамыры,
Слер — Көкшенин келер дйи.
Баатырлар аулының ады,
Поэттер аулының ады
Ак-жарыкта адалат,

Албатыда макталат.
 Көкше, быйан!
 Көкше жайкан,
 Көксимде сен — кожон,
 Көзимде сен — байкан
 Сенин жерин —
 төр бажында,
 Сенин салымың —
 ичкери жүзүште,

Кокчетав!
 Кабайым мениң,
 Кожонгым мениң,
 Кокчетав!
 Мында чыккам,
 Мында чыдагам,
 Оскө жерде
 Эмди журтайдым.
 Санааркайдым жериме,
 Санааркайдым жонума.
 Көгөришкен көлдөрдүн
 Комдорына экчедейин деп,
 Күүни ару жерлештеримди
 Колго кучактай алайын деп.
 Жүрүмнүн жарымызы
 Жардымнан ашты.
 Кайра көрүп,
 Катап ла санандым
 Жаш тужым,
 сен меге не болгон?
 Жажырбазым —
 сен меге көс болгон.
 Көзимнүн алдына

Кайкамчылу телекей ачылган
 Бойынын көлдөриле,
 Оңдөриле,
 Одүмиле.
 Көбөлөктөр талбан кайнаган.
 Көлөткөлөр жылыып барган.
 Жайлардын жажылын
 кебис деп бодогом,
 Кыштардын кырузын
 чөрчөк деп бодогом.
 Солоңыланган сүүнчилер
 соодым болды,
 Сок ло жаңыскан
 өскүс калдым
 Жайканган чанкырлык кайда?
 Сыр жүгүрикте уулдар кайда?
 Жай жаңыс ла иш деп оңдодым.
 Жолдолгон тердин ачузын билдим
 Кайран жаңыс адамды
 Калапту жуу жандырбады,
 Каруузыган энемди
 Кару жерим ол солыды
 Өскүстин өңзиреги бар,
 Өскүстин баўми бар.
 Жүрүмнүн жарымызы
 Жардымды ашты.
 Же мен жаш тужымды,
 Жаш тужымды санайдым:
 Көлдөр десе чап-чанкыр.
 Кууй барган төбөдий кыр
 Көбөлөктөр кандый көп.
 Кару улус кандый төп.

Ж О Л Д О Р

Бозогоны алтап чыкканыла
 Жаан телекейге жол башталат
 Бурулчыктарды бурып барат,
 Кечүлерди кечип, ажуларды ажат.
 Орбө чыкканды чыладар
 Оронкойлу орык жол,
 Төмөн түшкенди жободор

Тыйрыйып барган так јол.
Јолдор чылчырык,
Јолдор балкашту,
Јолдор дезе башка-башка:
Айлана соксон — турлуларга,
Амадап јүрзөң — көгүстерге.
Айылдын эжигин ачып та јүрбөй,
Ээзинин күүнин канайып ачарын?
Јолдо түнөп, јүрүп ле отырбай,
Је јүрекке јолды канайып табарын?
Јүрекке једери күч ле неме,
Је једип алзан — јангыс ла кайкал.
Акту күүн-санаа,
Агару сүүш,
Алкышту сөстөр — ончозын ал.
Јолчылар!
Јангыс уунда баргылап ла јадыс.
Гамырланган Күнле јакшылажып,
Туштаган улусла сөс алыжып.
Је билерис:
Јакшы алтазан

тандакка да једерин,
Јастыра бассан, тамыга да түжерин.
Ыраакка,
Јуукка —
Јурүмде јолдор башка-башка.
Бозогоны алтаганыла башталат,
Бурулчыкты бурып, улалат.
Мен јолымда үстүгедим,
Көпти көрөргө, эдерге јүткийдим.
Армакчыдый түүлгөн јол
мени ыраакка апарзын...
Арыган тушта, чылаган тушта
айлыма экелзин.

КЕНКЕЧУ*

Көп јолдорды өдөлбө,
Кенкечүге келедим.
Кумызыннан ичедим,
Көгүс санаа алынадым.

Јаратпай турган кайындар
Јаскы эзннге јайканзын
Аржан-кутук сууларын
Урүстегендий адылзын.

*Кен — терен

Кошкарбайдын ажузынын
Күнөт жанында жалаңда
Кылгалар араай жайканат,
Күнге алкыжын эм айдат.
Кенкечүнинг түбинде
Көрүнгөн таштар танадый,

Ары-бери чайбууга
Агарандап тургандый.
Таналарды алала,
Кыстарга сыйлап берерим,
Кенкечүнинг жаражын
Көксиме артырып аларым.

Күрөөленип чыккан таңым бар —
Келееткен күннинг энчизи.
Эмчек сүдиле эмискен эне —
Эмди балдарымнын нааназы,
Жаандаган сайын там ла оору,
Жажаган сайын там ла кару.
«Наана» — дежип, эмчек балдар

Энеме жүтकिп, койнына тартылат.
«Бу кайткан, балдар!» — деп, энем
Карандыра меге аjarат.
Та мен балдарыма жүзүндөш,
Та балдарым меге кеберлеш.
Кижидеп неме сан ла башка...
Салым деп неме сан ла башка...

САКЫЛТА

Сүүгөн кожоңымдый
сен меге кел.
Сакыган иженчимдий
сен меге кел.
Устиме менни
ай болуп жүс,
Айрылышта ачынчыдый
сен меге кел.
Түште күн чилеп
сен меге кел.
Түнде түш чилеп
сен меге кел.

Сакыган ырысту
ой чилеп кел.
Чынды айткан
пөккөр чилеп кел.
Же жүрегимниң шыңгырты
угулбаган болзо,
Өлүм де чилеп,
же түңгей ле кел.
Же ырыска иженгеним
бүтпейтен де болзо,
Өлүм де чилеп,
же түңгей ле кел.

КУРААНДАР КАБЫРГАН КЫС

Мен билерим: бу кыстың
Сыргалары сыңыраган.
Мен билерим: ол кайда
Кураандарын сугарган.
Сүрекей соок кара суу
Кобы ичинде қорқыраган.

Сүрекей соок кара суула
Ол кураандарын сугарган.
Кураандарга не болзын:
Сууны ичер, ойноор.
Мениң жүрегим кем билзин:
Сыстаар, күйер, түймеер.

— Слердин адаар кем? — деп,
— Кем? — деп, араай сурагам.
— Менде ат жок не — деп,
— Жок не — деп, ол каткырган.

Эмди мен ол жерде
Тун киргенче турадым,
Күлүмзиренген ол кыска
Айдар сөзүм таппайдым

* * *

Бис экү ойногон жалаңдар...
Jаш агаш анда бзүп жат.
Кижн канча ла жааназа,
Jаш тужын там ла баалап жат.

Эки буттын таманы
Элеп билбес бек болгон.

Эки аулдын ортозы —
Эзиндий жеңил жүртенис.
Әртен тура турала,
Оркблөп жүре бертенис...

Энгирде орой келгенде,
Энебис коркып сакыйтан.
— Эмеш бзүп алаар — деп,
Эркеледип айдатан.

Эрмен агаш чырбаалы
Экү биске ат болтон.

Эмди жигит бистерди
Эмдик аттар учуртат.
Кожо бскөн кысчактар
Кийнистен туйка көр салат...

JАШ ТУЖЫМА JАНАДЫМ

Санаалар, санаалар —
Та ак куулар.
Санаалар, санаалар —
Та толкулар.

Бир кемечек жайкаган
Толкулар.

Та сананыш,
Эске алыныш —
Слер жаскы суулар.
Та жүрегим — кичинек
Жаскы суула экчелген
Бир күмүш кемечек.

Эне жериме экелет
Бу суулар мени.
Ада жериме апарат
Толкулар мени.

Эй, кемечек, кемечек,
Эх, толкуда сен мечик,
Jеп-жеңилчек кемирчек,
Jаан жажым мен бчбп,
Jаш тужыма эм кемечек.
Бу санааркаш,
Jаныксыш —
Та ак канадын жангыган
Ак куулар...
Та ак байканын жайган

Жаскы күнге чалыткан
Jерим көрдөм.
Jаш тужымла туштажып,
Jаштарым тутпайдым.

Мында мен ойто ло
Кичинек-кичинек.
Jажу кара көстөрдө
Jаскы сүүнчилер.

Адам аттан түжүп,
Кучактай мени алат.
Энем эжик ачып,
Экчеп мени турат.

Сыйындар, ийиндер
Эбире жүгүрет.
Жараш-жараш кулундар
Жаланда киштежет...

Санаалар, санаалар,
Жаш тужыма апарган
Слер ак куулар...
Жаш тужыма жанатан
Кемечегим жайкаган
Слер ару суулар!

* * *

Айга сүскен Алатау,
Ажуун болзом кайдарым
Кеен жаланда мантаган
Кураанын болзом кайдарым

Көчкөлөннп түш жаткан
Күркүреен болзом кайдарым.

Кара көзи каткырган
Карасуун болзом кайдарым

Серүүн салкын согордо,
Сүмерин болзом кайдарым.
Же... күүнзегеним жаан дезег,
Тажын да болуп жадарым.

ЖАСКЫ ЧӨЛ

Жеримниг улу акыны Джамбулга

Бүгүн чөл

• жаан базардый бай

Кайда ла көрзбг,

кижининг көзи сүүнер

Мун туулардан,

капчалдардан

Чаңкыр-чаңкыр

суулар күркүреер,

Көө күмүш теректер

Күн көзине мызылдашкан.

Коркынчак боро койондор

Кобы-јикте жажынган.

Чөлдин түби дөн

јединижип,

илјирмедий

Мунг төндөр,

мун туулар

улалып барган...

Бу туулар ба?

Јок, бу туулар эмес,

Ак төблөрлү караван ыраган.

Кеен чөлдин,

кереес јердин

эптү тӱндӱрин
эбире баскадый.

Олордын баштары
сӱӱгендерге агару,
поэттерге агару,
албатыга агару.

Кыс кижининг,
Келин кижининг,
Эне кижининг
эмчектериндий.

Бу межеликтердин
ажуларын ашкан,

Чӱлдин ӱстиле
Аргымактын жалындык жайылган,
Сӱӱнчилӱ сыгырган
жаскы салкынды

Бир ле тынзан —
Жердин баатыр кӱчи
эдине жимиреп кирер,

Кыпчак укту
казах калыктын
куйун ошкош,
от ошкош
эрлӱ кылыгы
курч кылышты,

Эдин эрей берер.
Салкыпнын изӱ тыныжы —
Ийдези бадышпай
акшыган мӱркӱттин
канаттарын берер,
каладып ийер.

Тӱрӱл жерингле,
чӱлингле
канынгла,
тынынгла

Бириккенин билбей каларын.
Ачу-корон кыйгырып ийеле,
Ама-томо сыгырып ийеле,
Чӱлдин учы дӱбӱн учурта берерин.
Энчикпей бижелен
аттын оозын

Тудуп болбой тура,

Улу чӧлдин улу јӱрӱми,
кыймыгы башталганын
Эеерин,
эдингле сезерин
Чӧлдӧр учында
ак чалмалу Алатау
Чабандардын кӧчкӧнни кӧрӱп,
унчукпас кӱлӱмзиренер.
Жажыл торко јайлуларга
јанып јаткан койлор
Меестерле јайылар,
чӧйилер,
тизилер.
Алатаунын мӧнкӱ тошту
баштарынан
Мӱркӱт канатту кожондор
тӱшкен деп билдирер.
Кӧчӱп јаткан
эл-јоннын ортозында
Колында домбралу Джамбул
јорткон деп бодолор

СУМЕЛУ КЫСТЫН СУУЖИ

(Уч ойынду лирикалык комедия)

(Оног арыгызы Бажы «Торко жай» деп жуунтыда)

XIII КОРГУЗУ

Люсиндо, Эрнандо

Эрнандо

Сеньор, эм нени айдарыгар?

Люсиндо

Чыдаш жеткен! Мен оны өлтүрерим!

Эй, Херарда, сен кайда?

Эрнандо

Тын кыйгырбагар.

Люсиндо

Уят жок тагма, кайда бери чык!

Эрнандо

Эмеш арайзаар, эжикти сокпозоор!

XIV КОРГУЗУ

Люсиндо, Эрнандо, Херарда

Херарда

Канай тидингенсеер менин эжигим оодорго?

Люсиндо

Мени базынып, жаантайын ойноорго бо?

Шпагам колымда бу — не тура калдым?

Херарда

Колымда кинжал? Мыны мен сакубагам!

Люсиндо

Мекечи! Менин адамла кожо
Журт тудуп жаткан — мыны чек сакыбадым.

Херарда

А-а! Ойто ло сүмелениш баштал жат па?
Стефания керегинде слердин куучынаар
Бүгүн уккам, кайран көбөргөйөк.
Эмди меге нени айдараар?

Люсиндо

О, ненин учун менин колым көдүрилбес
Сени бу ла жерге өлтүрүп саларга?
Меге жаңы ла адам айткан:
Айла ас та, көп тө эмес —
Адамла кожо алыжып жатканаарды.

Херарда

А мен слердин адагарды, сеньор,
Анай айдараарда, бир де көрбөгөм.
А слер мениле куучындажарга амадап,
Анан артык шылтак таппадаар ба?

Эрнандо

Кудай ла де, мыны канчазын мекеленер!
Сан-тескери айдар, удура ла болор.

Херарда

Унин жабызат тургуза, жалчы.

Эрнандо

А не? Уним неге жарабайт?
Жаман ла жабарлаш араай шымыраар,
А чындык, ак санаа ачык, жарт айдар.

Херарда

Эй, жалчы! Оозунг нени балырайт?

Люсиндо

Канай нени балырайт? Сен эмеш уйалзаа!
Качан сен менин адам ла тушташкан?
Кайда сен оныла жөптөжип, табышкан?

Херарда

Кайкамчылу неме! Качан да сананбагам

Люсиндо

Айла сен жаражыннын илбүзиле
Ак башту карганды не уйатка түжүргөн?
Чып-чын, уй улус — желбистин бойы.

Херарда

Эйе, эр улус ла ончозы ангелдер туру.
Эмдиге ле мекеленип, не туза болор?
Билзегер, мекеерле жажырып болбозор
Слердин карыкканаардын шылтагын.
Мен слерге тоштый соок болорымда,
Ол слерге өлүмнен де ачу ла коронду.
Эмеш ондогор, слердин төгүнеер
Туку качаннаг меге јарт ине.
Сеньор, төгүнденип билбес болзоор,
Торт ло амыраарга токтодып койоор.

Люсиндо

Төгүндебе! Ончозын јакшы билерим.
Сен мени кара туйуксынышка
Килемји јоктон таштаган болзон,
Кижиге барзан, кыйнал деп күүнзейин.
Аксагал јашту бараксан карганакты
Илби-тармыла олјологон болзон,
Мени кыйынга мергедеген болзон,
Апшылагын ак-үүлеге јетире јүрзин,
Карганла јуртап, макан сенин канзын
О, кудай де! Чек бүдер аргам јок
Сени ак башту апшыйакла кожо
Коштой отырар деп. Оны кучактаар, окшоор
деп.

Јакшы болзын, өбй эне! Кандый
Каргышту сөстөр таап, сеге айдарым мен.
Энем деп мен колын окшоорым, а
ол — эриндерин.
Ол тушта бойынды бойын каргаарын.
Ортогор кандый ыраак деп, ол тушта
ондоорын.

Х е р а р д а

Эрнандо, бу слер кокырлап тураар ба,
Айса тен чын неме айдадаар ба?

Э р н а н д о

Кудайга баш деерим, бу кокыр болзо.

Х е р а р д а

А. мен билдим! Мында јарты јок не бар?
Слер, байла, меге Прадо паркка
Сооттоп барарга чаптык эдерге турганаар?
Сеньор, слер теп-тегин шакпырайдаар!
Айла арай ундыбайтырым не: меге
Ол дббн музыканттар кычырып алар керек.
Айса болзо, Стефанияны анаг
Слер бедреп кбрбрбр. Кем билер, табараар.

Л ю с и н д о

Мен сени эмди ле бого олтүрерим!

Х е р а р д а

Сеньор, килегер, мен чын коркыйдым!
(*Барат*)

хv КОРГУЗУ

Люсиндо, Эрнандо

Э р н а н д о

Көрүгер, ол јүре берди!

Л ю с и н д о

Эй, кулугур, сен боктбнип алган ба?
Эрјинем, эжигин ачийзен кайдар?
Эмди ойто ло мени шыраладып па?
Эх, нени эдер, эмди канайдар?

Э р н а н д о

Ох, слерди кинчектеерге — база тагма ла

Л ю с и н д о

Кинчектеери үстине чек олтүретени кайда.

Э р н а н д о

Слерди колго тударга болуп,
Карганакты да түйметкени ол болор

Л ю с и н д о

Эйе, эмеш адам энделген болбой.
Кеелү, илбизиндү бу мындый көстөр
Кемнин санаазын чыгарбагадый эмеш.

XVI КОРГУЗУ

О л о р л о к а п и т а н

К а п и т а н

Сен эмдиге мында ба, Люсиндо?

Л ю с и н д о

А слерди эмди бу не кайкадат?
Сеньор, слер менин сүүгенимди
Аларга жадыгар, а меге дезе
Бу эжикле, бу көзнөклө дө болзо
Жакшылажып аларга жарабас па?
Эмдиге жетире оло менин болгон.
Мынан ары оло слердийи болгой.

К а п и т а н

Кайда, најым, сеге бир сөс айдайын.
Бир көрзөм, сен чек эдиреп турган ошкожын.
Анан башка айылдаш жаткан
Жаан жашту Белисанын кызын —
Фенисаны акту жерге сен ле каралаарын.
База бир-эки сөстин кийинде
Бажын үзүлип, базылар эди.
Жок, шпагадан эмес, уятка чыдашпай
Кара бажын тайылар эди.
Менин Фенисамнын угы-төзи
Энегнин де угынан бийик ле тоомжылу.

Л ю с и н д о

Слер кем керегинде, сеньор, айттыгар?

К а п и т а н

Кем керегинде? А сен кайткан, укпас?

Люсиндо

Слер Фениса керегинде айтканаар,
А менин санаамда Херарда болгон.
Бот бу онын көзнөги.

Капитан

Фениса ла Херарданын ортозында
Кандый андый колбу болотон?

Люсиндо

Je мен бу ок оромдо,
Бу ок жерде ол тушта турдым не?
Херарданы сүүгеним учун
Слер мени ол тушта арбадаар ине?

Капитан

База ла жаңы эп-сүмени
Кулугур Эрнандоло таап ла алдаар ба?
Жок! Жеткен! Болор!

Эрнандо

Кандый сүмени? А мен не мында?

Капитан

Je сен Фенисаны сүүбегем деп,
Меге канай жаргаарын, Люсиндо?

Люсиндо

Мен Фенисаны сүүгем бе, сеньор?!

Капитан

А сенин элчилерин, жетирулерин,
Оны истегенин, базалаганын — ол ве?
Ол меге ончозын бойы айткан.
Онын көзнөгинин алдындагы
Откүш чертме откүре кече
Сен оныла куучындажарга умзанган.

Люсиндо

Мен ого самаралар ийгем?!
Мен кече куучындажарга санангам?!
Эрнандо! Сен меге керечи бол!

Капитан

Сениг керечинг бӯдүжиннен көрүнөт.
Көзүңде де төгүн, көксинде де меке.
Тилиңниң төгүнчигин айтпай да турум.
Люсиндо, мен сени кезедип жадым:
Фенисаның бозогозын база бир катап
Ажыра алтаар деп сананар болзонг,
Откүш чертме де өткүрө
Оны сен бир де катап көрбөзүң,
Ол тужында бастыра жүрүминг
Турадан чыкпай өткүреринг, ундыба.

XVII КОРГУЗУ

Люсиндо, Эрнандо

Люсиндо

Бу не дегени? Бу не болгон?
Мен ол кыстың чырайын да көрбөгөм,
А ол мени көдүрө жабарлап койгон!

Эрнандо

Акыр, ол кем эмеш? Ол бир платок тужерде,
Слер алып берген кыс эмес пе?

Люсиндо

Ол.

Эрнандо

О, ол слерди сүүген! Төгүн болзо —
Ол тужында мени буун салыгар!
Бу ончо керектер — шак онын сүмези!

Люсиндо

База нени табазың?

Эрнандо

Чын эмей база!
Мен онын суркураган көстөринен
Кандый саң башка үч сөс кычыргам!
Ол слерден платогын алып тура,
Ол сөстөрди слердин жүрегеерге бичиген.

Бүдүгөр, ол платок тегин түшпеген.
А ол байагы адаар куучындаганы —
Самаралар ла истегени керегинде —
Ол слерди ого түрген јетирү
Бичизин ле энирде көзінгинин алдына
Эрмектежерге слерди келзин дегени.

Люсиндо

Сан башка немелер сен айдадын.

Эрнандо

Слердин јылытар немеер јок, сеньор.

Люсиндо

Чын, јылытар немем јок, Эрнандо.
О, јаңыс ла Фениса јараш кебериле,
Јалкын кептү от-јалбыш күўниле
Кыйын-шырамды јенилтетен болзо,
Ол тушта Херардадан
Очим алып, мен ырысту болорым!
Чын, айдарда, Фенисага
Кыйалта јоктон энирде барар.
А онын меге туштаарга
Турганы төгүн эмес болзо,
Ак-јарыкта мынаг макалу
Кандый учурал келижет эмеш!

Эрнандо

Сеньор, слер оны от-калапту сүүгер
Опту-јиптү Херарда төгүнчи
Бистин јаныста јыды да јок болзын!
Анан башка слердин адагар
Ойто катап кижн алза,
Ол биске јаан јеткер!
Бис экүге ол тушта не де артпас!
Адагар слердин андый ла коркышту
Кижн алатам деп чыданыкпаган болзо,
Јаан јашту Белнса энезин
Јазап кудалайла, алып берзе, кайдар?

Люсиндо

Мени ол сүүгени төгүн эмес болзо,
Чулуктарым ла курткам сыйлап турум сеге.

Эрнандо

Кайда оноороор, капшагай беригер —
Фениса слерди чын сүүп жат, сеньор

Люсиндо

Кандый сүмелү Фениса жаражай
Каргандарды экилезин мекеледи эмеш!
Бастыра бойынын санаазын, күүнин
Жүк жангыс ла катап, көргөн кижиге
Кандый эпчил сүмелү жетирген.
Онын учун бис оны эмди
Сүмелү бүткен сүүген кыс дейли

ЭКИНЧИ ОЙЫН

Прадо. Энир

І КӨРГҮЗҮ

Дористео ло Финардо жарандырулу кийимдер-
лү. Херарда тартымал мантильялу ла шляпалу Ли-
сео. Фабьо ло бскө дө кожончылар ла музыкант-
тар.

Дористео

Кандый макалду серүүн туру эмеш!

Финардо

Кижинин санаазы сергип көдүрилер

Херарда

Бу фонтандардын жаражын көргөмдө,
Жүрегим сүүнчиге тойбос ошкош качан да

Дористео

Ак-жарык үстинде, мен бодозом,
Прадодый кайкамчык жер жок ошкош

Херарда

А бу суулар түшкен таш чара аяктар
Олорды неге де түнейлеп албазаар

Дористео

Слер чын айдадаар, таш аяктар кайкамчылу.
Суу бызырап, канай чачылат эмеш урулып

Херарда

Жок, жок!

Жемчуг-жинжилер ле таш аяктар бой-бойы
Ойногылап, чачыжып турган ошкош бу суулар.

Дористео

Суунын жинжилерин бир үзүк жоктон
Кем мынай агызып, ойноп турат не?
Слерди бу ончозы сүүндирет деп иженедим.

Херарда

Меге слерле кожо жаантайын жилбүлү.

Дористео

Эмеш отыралдар деп сурайдым слерди.

Финардо

Серүүнде тынарга кандый макалу.

Дористео

Эй, господалар, керектер кандый?
Музыка угарга энчикпей турубыс.

Лисео

Бу квинта эмеш божогон эмтир.

Херарда

Көдүрип ийигер.

Дористео

Эйе, эмеш жылгыр.

Фабьо

Же баштайлы ба?

Дористео

Кемзинбей ойногор.

Фабьо

Нени бис ойнройлы?

Дористео

Канай нени?

Кожон Лопе де Веганын ла эмей база.

Лисео, бойыннын күүнигиле.

Л и с е о

Слердин ајаруга
«Қачан јанымда сен болгондо» деп романс.

Ф и н а р д о

Јараар, јараар, сүресен јакшы романс.

К о ж о н

Қачан јанымда сен болгондо,
Кандый ырысту жүрегим согулат.
Қачан јанымнан жүре бергенде,
Кандый карыкчыл ого томылат.
Қачан сенин көстөрнн көргөмдө,
Кандый сўнчи көксимде табылат.
Қачан јанымда јок болгондо,
Қатап ла карыкчыл ого томылат.
Қачан јанымда сен жүргенде,
Қайран көбркий деп, жүрегим шымырайт.
Қачан јанымнан сен барганда,
Қарануй санаа көксиме томылат.

II КОРГУЗУ

Олор, Люсиндо ло Эрнандо

Л ю с и н д о

Санаама кирет, олор сооттоорго
База музыканттар кычырган.

Э р н а н д о

Угуп туругар ба, сеньор?
Кожондогон улус олор.

Л ю с и н д о

Улус кожондогоны угулбайт.

Э р н а н д о

Эмди кожондошпойт.
Агаш аразында кучкаштар
Табыш укканда, мынайда токтойт.

Л ю с и н д о

Ол дөбн бар! Ичкери! Бир де коркыба

Эрнандо

Сеньор, эмеш бойоор токынадынаар
Окпöбргөн жүрегеер, күүнигер жабызадаар.

Люсиндо

Огдозон: бис жүк ле кокырлап ла ойноп.
Фенисага барарга эм эрте ине.

Эрнандо

Чын, күнүркеш кокырлаза, сүүш
Ыйлаар деген. Же андый болзо, мен
Олордын жаныла басып ийейин.
Слер мында болоор.

Люсиндо

Сени сакып жадым

Финардо

Көрзөн, көстөри алырандажып,
Бир неме жүрү. Не керек ого?

Дористео

Кача берген катын бедреп,
Калчынгдап басып жүрү не база.

Херарда

Лисео, алдынан жангыскандыра кожондогор.

Лисео

Эмди ле, сеньора,

Херарда

Күүни туттын ба? Түрген кожондо!

Эрнандо

Ол эмитир! Унинен таныдым!

Люсиндо

Херарда ба? Чын эмеш пе?

Эрнандо

Ол эмей база!

Люсиндо
Ох! Қанай чыдажар!

Эрнандо
Не болгон? Болуш керек пе?

Люсиндо
Ол бир байагы тенек неме кайда?

Эрнандо
Байагы неме база мында!

Люсиндо
Ах, бу не кыйын! Бого канай чыдажар!

Эрнандо
Қандый кыйын боло берт? Неге чыдажар?
Слер, байла, бала таап турганаар.

Люсиндо
Қанча ла кире анан ыразам,
Анча ла кире ол меге жууктый.

Эрнандо
Тың жүрексиребегер!
Анан башка ол слерди танып ийер!

Люсиндо
Ол оны кучактап алган ба?

Эрнандо
Тен жапшыра тудуп алган!

Люсиндо
Күнүркештин коронын
Көстөримле жудадым.
Көксим мениң кызыйт,
Көрнөб-отко күйедим.
Қанча кирелү көрзөм,
Анча кирелү корон көксимде.
Ах, бери не келдим не!

Э р н а н д о

Сеньор, торт мынан барактар.
Айылда тымыкта слерди сакыган
Ангел биске артык ла болбой.

Л ю с и н д о

А кем бисти сакыган?

Э р н а н д о

А Фенисаны бис не ундыйтаныс.

Л ю с и н д о

Ары ла кедери сенин ангелдеринг.

Э р н а н д о

Ол слерди, сеньор, чертен турум, чын сүүген.
Андый көбркийди жүрекке не кийдирбейт.

Л ю с и н д о

Ол көбркий керегинде
Санааркаары керек жок
Баштапкы сүүшле
Сүүген көбркий
Чыданкай ла чындык
Сакыыр ине бисти.
А мындый кей-кебизин
Опсыркаган желбизек
Каруулдап кичебезен,
Төгүндөп салар кижини.
Күнүркеп, өлүнеринг.
Арчуул сенде бе?

Э р н а н д о

Арчуул менде белен, сеньор!
Айдыгар, жакарыгар, бүдүрейин түрген!

Л ю с и н д о

Плащ-жабынчыдан
Платье эдип ал.

Э р н а н д о

Эмди мен слердинг
Энчилү дамагар!

Люсиндо

Туку ол агаштар ортозына барала,
Түрген-түкей кийинип ал. Сакыйдым

Эрнандо

Сеньор, коркыйдым, бу кокырлаш..

Люсиндо

Коркыба, кортык!

Эрнандо

Бар ядым, бар ядым.
Жалтанчылу неме болзо,
Жаныс корырын ундыбаар
Жарабас керек бололо,
Жаман да болзо жалчыгардын
Жаргылап салза кара бажын,
Ол тушта ый-сыгыдаар жерге калар.

(Барат)

III КОРГУЗУ

*Дористео, Финардо, Херарда,
Люсиндо, кожончылар ла музыканттар.*

Люсиндо

Кожон — «Унчукпас кара көстөр»

Унчукпас кара көстөр бар,
Ургүлжиге көргөдий
Кару тымык эрмек бар,
Ыйлап ийгедий.

Унчукпас уккур көстөр слер
Уур кунугу билдеер не?
Карулу жеңил сөстөр слер
Каран ачулу болдоор не?

Унчукпас тымык көстөрди
Уйуктаткан мен болзом.
Уур кара чачтарды
Урулткан мен болзом

Ол ок улус ла бскö кийимду Эрнандо

Эрнандо

Je, жараныш кандый эмтир?

Люсиндо

Торт сан башка!

Кижн таныыр эмес! Кайкамчылу!

Эрнандо

Жикпем кандый? Жарайт па?

Люсиндо

О, айдарга да болбос!

Эрнандо

А арчуулым кандый?

Люсиндо

Арчуулын анан да артык.

Эрнандо

Мындый жаражайды канайын! сүүбес пе?

Люсиндо

Je болды, түргенде

Эрнандо

А буттарым жараш па?

Эйе, слерге дезе сүүш,

А меге — кинчекке кириш...

Люсиндо

Калырабай, капшай баралы.

Эрнандо

Калак ла дезен,

Кандый ла болбогой..

Дористео

Кайран господалар! Кулакка ајару:

Кандый да бир пара бери келип јадыры.

Херарда

Куда-ай, даманын базыды чек куу.
Кандый коо! Кудайдын жайалгазы болбой!

Дористео

А жыды!. Тумчук тунгадый. Туй алат чек!
Бир флаконды урунган ошкош.

Херарда

Тузаланган духизи кбөркийдинг
Турар ла баазы жок неме эмтир.

Дористео

Туй тумчалап ийди ошкош жыт-таныла.

Финардо

Дамочканын духизи коомой до болзо,
Сүүжиле, байла, бай.

Дористео

Көк жарамас,
Коштой бисле отыр жат!!

Херарда

Оны отырган дейтен бе!
Отыргыш арай сынбады.

Финардо

Акту бистинг ортодо араай айткажын,
Указы бу кбөркийдинг уур ла болгодый.

Люсиндо

Көрүмжилү Стефания, слерге баштанадым.
Бу мындый серүүн жерди кайдан табараар?

Эрнандо

Эжем жогынаан бери келгеним —
Эп жогы коркышту, чек кемзинип турум
Жаныс ла слерди тын сүүгеним
Жарабас кылыгым мениң актагай.

Люсиндо (*музыкинттарга*)

Сеньор, слер кожондоорго тураар ба?

Эрнандо

Айса мен бу улуска чаптык эдип тургам?

Херарда (туура)

Люсиндо! Кудай ла де! Бу кайтты болды?
Айдарда, байа бу даманы бедрегени
Чын эмтир. Бот, меге яраган!
Бот, алган ажым ол! Бойым эм түймеенде.
Күнүркезин деп турала ол:
Бойым күнүркедим бе!
Сүүш деп неменин жалтыраган бүдүми —
Jүк тышты. Ичи — төгүн ле мекелеш!
Ол мени төжиме бычактагандый:
Менин ойногонуна кородойло,
Андый ок жаргыла мени жаргылады.

Эрнандо

Онын өкпөөрүп турганын көрзөбөр!
А мен калырап билетен эмтирим бе?

Люсиндо

Калыражын сүреен!
Кайкагадый — керектин барганына.

Херарда (туура)

Кандый күч үй кижн болорго,
Качан сүүгенин ажару салбаза!

(Дористеого)

Сеньор, баш болзын, барала, кичинек
Фруктовый суу экелген болзоор.

Дористео

О, мыны тен канайып ундыдым.
Олыт болбой эмди ле келерим.
Алама-шикир тамзык экелерим.

Херарда

Финардо, слер оныла кожо бараар.

Финардо

Херарда, мен оны үйдеп, кожо барайын ба?

Х е р а р д а

Эй! Кийнинен түрген бараар.
Мен најыларымла мында болорым.

(Дористео ло Финардо баргылайт)

V КОРГУЗУ

*Херарда, Люсиндо, Эрнандо, кожончылар
ла музыканттар*

Х е р а р д а

Ах, мен жаңыс эмес. Қанай эдер
Бис экүди жаңыскан артыссын деп?

Л и с е о

Сеньора, бис кожондойлы ба?

Х е р а р д а

Жок, Лисео.
Жартын айдайын — ак-чек санаамнаң,
Жаңыскан артсам, артык болор эди.

Ф а б ь о *(араай, Лисеого)*

Ол кемди де сақып јат.

Л и с е о

Макалу мекелетти Дористео, а!

Ф а б ь о

Је бис дамага чаптык этпейли.

Л и с е о

Чын, чын, этпейли! Мынан баралы!

(Кожончылар ла музыканттар баргылайт.)

VI КОРГУЗУ

Херарда, Люсиндо, Эрнандо

Х е р а р д а

Сеньора!

Э р н а н д о *(кыстың үниле)*

Мен слерди угуп турум, сеньора?

Херарда

Слерле бир эмеш эрмектежер күүним бар.

Эриандо

Бир эмеш эрмектежер? Кайдарга?

Херарда

Не дезе, мен слердин айылдажаар болорым.

Эриандо

Je, керектин башталганы бу јат!

Херарда

Мен слерди ачындырдым эмеш пе?

Эриандо

Изүге чек көстөрим карануйланат.
Сеньор, капшай баралдар мынанг.

Люсиндо

Ай кеберлү јаражай јүзеерди
Арчуул алдына не јажырадаар?
Ак-јарык көрүп, кайказын деп,
Агару јайаачы оны јайаган
Кудайлык кеен кебереерди слердин
Бастыра Мадридтин улузы кайкайт,
Укту-төстү улустар мактагылайт.
Јараш кебереер јажырбаган болзоор,
Јаман немелер там ичи күйер эт.

Эриандо

Јок, мен эмди арчуулым ачпазым.
Эки көзимде толо јаш ине.
Күнүн күнге көс јажын төгөдим —
Күнүркеп јадым мен — Херарданын учун.
Улус айдыжыла ол јараш дежет.

Люсиндо

Херарда, слердин јажаардын шылтагы ба?
Кудайга баш болзын! Калас ыйлайдыгар.
Херарданы мен сүүп турган болзом,
Калганчы тынып, мен өлөр тушта

Жаныма келип, меге карыкпагар,
Менин сѳстѳрим меке дезегер,
Кеен колдороорго мен турбас болойын,
Кызу колдорумла коо мыкынаар
Качан да кучагыма мен албайын,
Оны сѳйген болзом, кудайдын алдына
Куулгазып ырысту ѳй болордо,
Слердин шикирдег тату оозыгар
Мен окшобойын! «Слер эн баалу!» — деп,
Качан да кулагаарга изѳ шымырабайын.
Качан бирде мен ого тушташсам,
Кару эжим эдерим деп, слерге санаам
Кудайдын алдына бѳтпей калзын.

Х е р а р д а (туура)

О, канай чыдажайын, мыны угуп!

Э р н а н д о

Кудай дезен база, канча чертениш!

Х е р а р д а (туура)

А меге канча каргыш эмеш!
Оног ло ары тоологон болзон,
Бермен берийер эдим, тагма!

Э р н а н д о

Слер экѳди жаан најылар дежет,
Мыны уккамда, бѳткѳл бойым тыркырайдым.

Л ю с и н д о

Ол ончозы кѳк тѳгѳн, эркем
Мен јангыс ла слерди сѳйѳдим, эрјнем.

Х е р а р д а

Јѳс јок кадыт! Мен сени ѳлтѳрерим!
(Эрнандого калып барат.)

Л ю с и н д о

Херарда? Сен бе? Јѳѳле бердинг бе?

Э р н а н д о

Мени? Стефанияны? Јууктаар учурын јок!

Херарда
Јүс те Стефаниянын жүзине түкүрейин!

Люсиндо
Қалаптанбай, кайда, туура бар.

Эрнандо
Меге тыңыйтан мында кандый учур бар?

Херарда
Мен оны өлтүрерим бүгүн!

Люсиндо
Акырзан, кайда, токтозон!

(Эрнандого)
Јүгүр капшай!

Эрнандо
Кайран бойы канчын-жиитте өлјат.
(Јүгүре берет.)

VII КӨРГҮЗҮ

Люсиндо, Херарда

Херарда
Сен кемле кожо болгон, айт, јыду ийт?

Люсиндо
Мени сүүген бир көөркийле.
Қалју кылыгыгла, соғужынгла
Қара ла јаныс бойына,
Керекти эдип алдын, шокчыл.
А сен билерин бе — ол кандый биледен?
Акту бойыннын жүрүминнен де айрыларын.

Херарда
Өлүм мени коркыдар ба,
Өскө кижини сен сүүгенде? —
Божот мени, божот.

Люсиндо

Оозың жап тургуза!
Қанча кирези мекелейле,
Қалганчы учында барып,
«Жыду ийт» деп мени айдарга,
Сенде уйат бар ба?

Херарда

Қарагым мениң, качан сени мекеледим?

Люсиндо

«Қарагым мениң»?!

Херарда

Мен сениле эмеш сүмеленгем не,
Дористеоло мен тоғұн најылашқам
Оны көрбөр дб кўўним жок мениң.
Жаңыс ла сени мен сўўгем,
Жаңыдан оноң тың сўўн турум!

Люсиндо

О кудаи! Эмди нени угадым?
Бу жанымда кемди көрөдм?

Херарда

Қапшай баралы, ачынышпайлы
Қайран көбөркий, капшай мениле баралы.

Люсиндо

Ақыр, айдарда, сени сўўбес болзо,
Сен јалакай да, жапсу да турун не
Је эмди сен меге не керек эдин,
Јүрегим өскөгө берилген ине!

Херарда

Көзимниң карагы, сен мени неге чачтын?

Люсиндо

Көргөмдө, көб-кара тундий сен.

Херарда

Мениле кожо бол, је кожо бараак

Люсиндо
Мекеленип, оног не туза...

Херарда
О, кандый тубек бажыма тушти!

Люсиндо
Ол Дористеон эмди ойто келер,
Ол тужында ырысту болорын.

Херарда
(*тизе бажына турат*)

Сеньорым, алдында тизе бажында турум.
Сеге багынадым, меге турген бараак.
Ончозын мен сеге чынынча айдайын:
Ол ончо неме кунуркештен болгон.
Кайда меге баралы, калас удурлашпа.
Капшай баралы, кайран суйгеним...

Люсиндо
«Кайран суйгеним»?!

Херарда
Качан да жагыс сени суйдим!

Люсиндо
Жок! Бу кылыкты анайда
Артырарга жарабас!
Очим аларым! Ол тушта
Чындык артабас!

VIII КОРГУЗУ

Олор ло бойынын кийимин кийген Эрнандо
Эрнандо (*араай, Люсиндого*)
Бу не бажырыш, бу не мургуйул?

Люсиндо (*араай, Эрнандого*)
Бу немени корор куйним жок!

Эрнандо (*туура*)
Качан Люсиндо опсыркак кооркийди
Кату жаргыга тургузып саларда,

Карын макалу бчин алзын деп,
Кудайдын ангели болуп, жетирү эдейин:
Каарыла берзин ол бу солуннан.

(Тын айдат)

Сеньор! Мен слерге түрген жетирүлү!

Лю синдо

Эрнандо! Эмди нези боло берт?
Байа ла бойынча сен керек болгон

Эрнандо

А мен слерди бедрен таппадым
Түргендегер! Эјеzi Стефанияны
Тапнай калган. Капшай, сеньора,
Жүгүрзин тургуза. Бедрегилеп жат.

Лю синдо

Ол туку качан мында жок эмей

Эрнандо

Канай тураар?!
Канай Стефания мында жок болотон?

Лю синдо

Калапту тартыжу
Мында болгон, карындаш.

Эрнандо

А бу кем болор? Херарда ба?

Лю синдо

Андый ла туру.

Эрнандо

Андый болзо, сеньор, түбектен качалы!

Лю синдо

Эйе, Херарда, мен озогызы эмезим...
Эмди бис үргүлжиге айрылыш жадырыс

Херарда

Эмеш уксаң мени.

Люсиндо
Эмди андый соот жок
Херарда
Же бир ле минутка!

Эрнандо
Мен де мынайда эдер. эдим

Люсиндо
Мени тыг сүүгенин эмди билеле,
Менин жүрегим ого сооп калды.
(Экилези барат.)

IX КОРГУЗУ

Херарда жагыскан, ошон Дористео ло Финардо

Дористео
Эмеш оройтып калган эмтирис.
Эжиги лакпанын бөктү болтыры.

Финардо
Эрте жабылбас жаңду болзын деп,
Эске бисти алынгылап жүрзин деп,
Эжигин жабылбас эдип «жазап» салдыбыс:
Эмди омор бисти ундыбас.

Дористео
Слер мында жагыскан ба?

Херарда
Сок жагыскан.

Дористео
А кайда Лисео ло Фабьо?

Херарда
Кайда? Жүргүлөп калган.

Финардо
Сууны, сеньора, бис таппадыс.
Айла айдыжар: Мадридтин парктарында

Таңына жетире жүрген улус
Тату аракыны да, алама-шикирди де,
Каарган паштетти таап алар деп,
Сооттогон улуска ончозы бар деп.

Х е р а р д а

Ах, аракы ла тамзыктар кичеерден!
Бажым оорып жат, Финардо.
Бастыра бойым калтырайдым.

Д о р н с т е о

Слерге серүүнге отырарга жарабас.

Х е р а р д а

Жок, меге изүде болорго жарабас.

Д о р н с т е о

Эмди ой канча не?

Ф и н а р д о

Тенгерн дөбн көрзөбөр Жети-Каан жылдыс
Таг адарда, туку анда болор.

Д о р н с т е о

А ол дезе бистинг үстисте,
Эмди түрген бис жаналдар,
Слерге жакшы амыраар керек.

Ф и н а р д о

Биске база.

Х е р а р д а *(туура)*

Ах, канча ла, Люсиндо, сен меге кату,
Анча ок тыг мен сеге кару.

ОРОМ

Х КОРГУЗУ

Люсиндо, Эрнандо

Э р н а н д о

Слердин токыналу чырайардан көргөндө,
Ол эдирени көөркий ундылып калгандың.

Люсиндо

Je сен ого каткырба.

Эрнандо

Санаа-күүнеер кенерте
Солына бергенинде не шылтак болды?

Люсиндо

Ол мени сүүп жат — бот шылтагы неде.
Кудай алкагай бистин пландарысты
Канча кирелү сүмеленер керек болгон:
Арчуул тартыныш, төгүн туштажу,

Прадонун паркы.

Айдылган кородош, күнүркеш, өкпөбриш!
Сүүш, мекелеш! Кудай алказын оны!

Эрнандо

Кудайдын алкыжын, сеньор,
Стефанияга база сурагар.
Анан башка Херарданын јудруктарынан
Арткан көктөр эмдиге оорыганча.

Люсиндо

Араай, Эрнандо, те!.. Көзнөк ачылеерт.

XI КОРГУЗУ

Олор ло көзнөктө Фениса

Фениса

Сеньор!

Люсиндо

Мен! Кем мени кычырат?

Фениса

Слерди бир кыс кычырат.

Эрнандо

Фениса! Ол эмей база. Өскө кем
Мындый орой төжөктөн турар?

Фениса

Адыгар слер меге айтпас болзоор,
Каруузына катап бир сӧс укпазаар.

Люсиндо

Араай эбире ајыктап ийзег.

Эрнандо

Эбире Мадрид энчу уйкуда.
Којойым Гонсалодон бери козырыктайт.

Люсиндо

Мен ол кижн, сеньора, кем керегинде
Слер байа адамла куучындашкан эдеер.
Ол куучынды мен алан кайкап уктым.
Айдарда, алдыгарда Люсиндо туру.
А мениг алдымда, байла, Фениса?

Фениса

Эйе, андый, сеньор.

Люсиндо

Айдарда, мен слерди јаантайын истегем?
Ач кӧстӧримле уйалбай ајыктагам?
Јаман-быјар јолго уулагам?
Јалчылар ажыра јетирӱлер ийгем?
Кӧзнӧк алдына тӱнде келип,
Кӧс јумарга бербей тургам?
Базыдым мениг амыр бербеген?
База устине самаралар бичигем?

Фениса

Мениг бу мекеме кичинек те,
Люсиндо, эмди ачынбагар.
Кӧзнӧгимнинг оды слерди кычырбады,
Куӱнигер слер меге салбадаар.
Сӧзигер айдып, элчилер келбеген,
Самаралар слер меге бичибеееер,
Акту јерге мен слерди бурулагам,
Акка-кӧккӧ мен слерди јабарлагам.
Је слердинг бери келгенеер сананза,
Мениг санаамды чын ондогоноор.

Качан үйде жаңыскан отырала,
Канай ачарым жүрегимниң жажыды!
Слерди, сүүгеним, сүме меге берди,
Слерге дезе турумкай ол кошты,
Адагар мени сөстөп келген.
А мен жаңыс... слерди сүүйдим,
Акту жүрегимнен мен айдадым.
Адагар эмди бистинг ортодо
Болгонбой туруп элчи болуп калза,
Кемзинбегер слер, керек коомой эмес.
Качан бирде ончозы јарталза,
Кайран уулын ол бир де бурулабас
Кара жаңыс мениң бүүдүнгеним,
Ак-чек күүнимди төгүндебегер, јибе
Анайтастан башка арга јок болгон,
Анаң башка сүүжим канай айдарым.
Је мениң санаамла болбой калала,
Слердин сүүжеерге мен турбас болзом...

Л ю с и н д о

Алтындый баалу ару сөстөрдү
Тозынду оромго не төгөдөр?
Слердин сүүжердин керее сөстөрине
Төжим ачып, жүрегим јайадым!
Слер мени сүүгенеер? Бу кандый ырыс!
Кизи кайкагадый! Бүдер аргам јок!
Чек түш јеримделий мен!
Бу чын эмеш пе? Бу түш эмес пе?
Качан мен слерди баштап ла көргөмнөн —
Калапту сүүштинг оды көксимде
От-көрибөдий изүү сүүштең
Уйку јок — тундерим, түште — амыр јок.
Акту ла бойымнын санаамнан улам
Адамнын айтканын тургуза аайлабагам.
Андый меге керек: учурлу сөс ондобос...
Өрөкөн аа јок тың кородогон,
Онын шылтагын угарга келгем не.

Ф е н и с а

Слер билереер бе, мен санагам

Л ю с и н д о

Мениң каруума слер ачынбагар:
Слер эмди меге — амаду ла ырыс,

Ару сүүш ле агару эрјинем
Аайлабай турган эмди немем:
Адама сөзбөр слер береле,
Айдылган тойды канайып кыйараар?

Фениса

А ол керек тен не де эмес!
Јок, јок, сеньор, слер јалтанбагар,
Јаңыс ла слерле мен биригерим,
Тойым јаңыс слерле болор.
Сеньор, јүрүмде күч керек болзо,
Уй улустын сүмелүзин слер билбееер.

Люсиндо

Сүмегер слердин шүүп көргөндө,
Шүүлтегер кайкамчылу ойгор ло эпчил.

Фениса

Кара јаңыс ырызым учун ине — эп-сүмем.
Кара санаалу мекеге түндебегер.

Люсиндо

Сүүжи учун тартышкан слерди
Сүмелү бүткен сүүген кыс деер учурлу.

Фениса

Эмезе, айдарда, слердин адагар
Эптү почтальон биске болгой.
Эткен кинчегис бистин јаан эмес.
Эбирте шүүзе, ол кийнинде бурулабас.
Адагарла слердин бис нени эрмектешсеес,
Аңылу башка учурын аайлагар
Туштажатан ой келишкенде,
Туруш јоктон бис јолыгарыс.
Јаңыс мен слерди јаантайын арбаарым,
Јазап оны билигер, чебер болыгар.

Люсиндо

Сеньора, слердин бу айтканаарла
Сөс тө јогынанг озолодо мен јоп.

Фениса

Менин планым эмди угугар:
Мекелеп бис оморды салар учурлу.

Бис озолодо алыжып аларыс,
Билбей жүрер оны капитан.
Јаңыс бистин бириккенс кийинде
Јартын керектин јаңы ол ондоор.

Люсиндо

Керес бистин иженчис ле санаабыс
Керсү сүүжибис јажырып салзын.
Эмди ойто канай туштажарыс?
Эпчи кижилер сүме табыгар.

Фениса

Сүме табары ол узак па?
Суга ла капсан — ол колында эмей.
Слерди менин алдыма келип,
Алкыш алзын деп, энеме айдарым,
Амадап капшай келзин деерим.
Је мынан озо јартын айдыгар:
«Јок» болзо јок, кинчек алынбай.

Люсиндо

Сеньора, слерге берилген жүрегим —
Слерге сүүжимнин тирү керечизи.
Сүүгем бе слерди — оной сурагар ..

Эриандо

Сеньор, таң алды бозорып келди
Удабас куштар кожондоп баштаар.
А бу Гонзало којойымнын садында
Эртечил кучкажак эдил баштады.
Канайып укпайдаар онын үнин?
Кандый да түннин учы бар ине.

Фениса

Кайран көөркийим, таң адып туру.
Калак-кокый, энем ойгонбозын...

Люсиндо

Ах, качан ойто туштажу болор?

Эриандо

Капшайлагар, сеньор. Качан ок таң адып клеет.

Люсиндо
Айлыма једип, амыр уйуктаарга
Чын сүүжининг белегин бер.

Фениса
Белек эдип бойымды да берерим.

Эрнандо
Кудайга баш, сеньор, капшай баралы:

Фениса
А сен нени берерин ордына?
(Торко лента-јалама чачат.)

Люсиндо
А нени сураарын?

Эрнандо
Эртелеп јаналдар! Ой јеткен!

Фениса
Сенин сүүжин!

Люсиндо
Бүткүл көксимде — сене сүүжим!

Фениса
Эзен болзын, көөркийим!
(Көзүңкөтөн ары барат.)

ХІІ КОРГУЗУ

Люсиндо, Эрнандо

Люсиндо (Эрнандого)

Ол јүре берди бе?

Эрнандо

Эйе, јүре берт.

Люсиндо

О, ырыс!

Эрнандо
Мен бодозом, слер чын сүүгенигер.

Люсиндо
А чын болзо?

Эрнандо
А Херарданы канайдар?

Люсиндо
Керек пе эди ол меге эмдн.

Эрнандо
Канайда керек пе эди?

Люсиндо
Анайда ла керек бедн.
Ого күүним өчүп калган.

Эрнандо
Je бот, санаар кирген турбай.

Люсиндо
Бу јалама эмди меге
Бир мун Херардадан баалу. Билдин бе?

ХІІІ КӨРГҮЗҮ

Херарданын туразында бир кып

Дористео, Херарда

Дористео

Херарда, менин алдыма слер
Мекеленбееер деп сурайдым.
Мен јаман кижн эмес нем.
Айдарда, аа јок не кородоор,
Ачынбай Люсиндоны ундып салбас па?

Херарда

О кудај! Канайдарым эмди мен!
Алдында мен оны сүүбегем деп бодогом.
А кече паркта туштајла...

Дористео

Андый болгон бо?

Херарда

А мен аамай-тенегиме салдырып,
Тоштый тогуп калган немени
Тонг өткүрө электеп, көрбөөчн болуп
Тонгын кайылтар деп бодогом ине.
Же ол паркта жагыска болбогон:
Желбис танма бир дамала болгон.

Дористео

Жакшы көргөм мен онызын,
Жагыс слерге анда не керек?

Херарда

Слер эмдиге сеспей тураар ба?

Дористео

А бот эмди ондоп турум ошкош
Ачыныш, күнүркештин оорузы турбай!

Херарда

Күнүркегенимнен күйүп турум ошкош.
Күйүм ого жалбыш-оттый өзөт.
Акту сөзим эмди угугар:
Амадузын омордын бузарым мен.
Кече онын айдынып турганын
Кенерте кайкап мен тыгдагам,
Онон ол даманын изү карузын.
Ол даманын ады Стефания эмтир,
Ол кыстын угы-төзи мактулу, тоомжылу.

Дористео

О кудамай, ол эмеш пе?
Ондобой жастыра уккан болорым.
Ол даманын ады кем дедер?

Херарда

Канайда бердеер? Кайкап турум слерди.

Дористео

Ады онын түрген айдыгар.
Айлайын деп!

Херарда
Стефания.

Дористео
Кем? Кем?

Херарда
Je Стефания не!

Дористео
Бот кандый эмеш!
Бот кайда оҗ алыш!
Бот бу бштү!
Тенери теп! Темей меге айтпаганаар.
Онын сүўжнини айлына
Мен уурдап киргем,
Ол мени бштөйлө,
Менин айлыма кириптир.

Херарда
Ондоп слерди чек болбойдым, сеньор.

Дористео
Ады чегимди уйатка саларга
Амадап турган ол танма болтыр.
Онойдо менин эжемди адап јат.
Ондоп келдсер бе эмди слер?

Херарда
Керек андый болгондо, сеньор,
Керсү сөзим слерден јажырбазым
Јалтанганаар слердин јастыра эмес.
Јалтанчылу неме — јараш эјегер
Шокчыл кылыкту күлүккө танышса.
Бир катап оныла јазап эрмектежеле,
Билгем слерди бштөбөргө турганын.

Дористео
Паркка кече эјем барган деп,
База эки катап айдышкан айлымда.
Баш ла болзын, ады чегим быјарда!

Херарда

Кыстың уктузының адын уяттаарга
Кылык Люсиндодон кыйбас ла чыгар.

Дористео

Кара сананып, уятка салза,
Кайда да ол барбас, алыштыарым оморды.

Херарда

Канай алыштыарым? Курч кылышла
Кадап ийдигер мениң төжиме.

Дористео

Канайда кадейдим? Кайкамчылу эрмек.

Херарда

Канайда алыштыарым? Канайып тураар?
Кайда барарым? Амырым жылыяр...

Дористео

Оның ордына мен нени эдетем?

Херарда

Озо баштап мени торт өлтүреер!

Дористео

Кайда ары кедери барыгар!

Херарда

Кайттым не? Калырап ийдим билинбей.

Дористео

Карануй уурчыдый айлыма кирген,
Кара мындый кылыкты сеспегем.
Коронду өштөш! Коркышту шилемир!
Кату карузына сени тургузарым.
Күünün салып, айылду болбозон,
Көксинге кылыш кадалар туру.
База өскө арга жок мында.
Бойым да база бурулу не мен.
Чындык жаргыла чын жаргылаттым.
Бойыңның чегин корыйын дезен,
Өскө жер дөөн өңөлөп жүгүрбе.

(Белисаның туразында бир кып)

ХІV КОРГУЗУ

Белиса, капитан, Фениса, Фульминато

Фениса

Јаан кнжининг быйаны болгой,
Јакшы билелү эмди јуртаарга
Јазап уулаарла мен эрмектежетем,
Эмди ого мен экинчи энедий.

Капитан

Ойгор айдылган, Ондоп, мактайдым.

Фениса

Ортобыста билишкенис чүм јок болзын,
Озо баштаптан ол колым окшозын,
Онон мен оны алкап саларым:
Ол меге уулым ла карындажымдый болор.

Белиса

Ол бери келип, бисле танышсын.

Капитан

Андый болзо, мен оны кычырып,
Алдыгарга тургузып таныштырарым.
Фульминато!

Фульминато

Мен слерди угуп турум!

Капитан

Бери биске поручикти кычыр.

Фульминато

Берген јакылтагар тургуза бүдер.

(Јүре берет.)

ХV КОРГУЗУ

Белиса, капитан, Фениса

Фениса *(туура)*

О јүрегим, меге эмди болуш!
Отты каныманг эмеш астат!

Кижн канай бӯдер бого — кайран Люсиндо
Келип эмди кӱстӱрнме кӱрӱлер.

Капитан (туура)

Канайда да кенерте калтырап турум.
Керекти бойым ўреп алдым ба:
Кеен ле жнит ине — Люсиндо уулым.
Кенерте Фениса мынайда сананза:
Бу мындый жнит ле жараш уулын
Буурыл башту адазы не айылду этпес деп.
Аланзу жоктон Фениса уулымды
Жараш кӱрӱр, жаан жашту мени эмес.
Жаза мойножор — меге барбай.
Жастырдым, жастырдым, канай билбедим.
Жанына экелгени жастыра болды.
Ого кӱрӱ мен карган-тижег инем.
О кудай, канай турум. Уулыма кўнўркеп.
Жўўлип браадым ошкош, же кийнинде
Божотпос оны бери. Онызы жарт.

ХВИ КӱРГУЗУ

Ол ло ок улус, Люсиндо, Фульминато

Фульминато

Сеньор, поручик жедип келген — слерди
угуп жат.

Люсиндо (туура)

О тенери, мен кандый ырысту
Жылдыстый кӱстӱрдин одын кӱрӱргӱ.

Капитан (туура)

Ба-чаалда! Байа кайттым деер!
Бат андый керек меге! Бажын батты ба?
Байа кайттым деер, коокымайым ол ине.

(Люсиндого)

Ба-таа, бал-жыргалга да баратан болзо,
Бары-жогын ўзе кийип,
Кижн мынай жаранар ба?

Люсиндо

Сеньор, слер нени айдадаар?

Капитан

Кайда барарга мынай чүмденген дийдим.

Люсиндо

Канай мыны ондойтон?

Капитан

Канай эмес, ол эненнин колына
Эриндеринди тийгис дийдим.

Люсиндо

Эмди ле!

Капитан

Эмеш түргенде!

Люсиндо

Адам, айлаарга слерди эмеш күч.

Фениса (туура)

Кандый бу ончозы каткымчылу эмеш!

Люсиндо

Энем, слер меге чек кудайдын сыйынды.

Алкыш болзын адама, акту бойы

Эрке слердин колоорго эмди

Эрдимле тийип, окшоп койзын деди.

Капитан

Эрке колоор деп айдып, эм неге чүмденер?

Эмди колоорды ла деп, кыскарта не айтпас!

Кол ло кол, эркези не керек!

Люсиндо

Мындый учурлу ла чүмдү сости

Меге айдарга эмди жарамыкту.

Фениса (капитанга)

Учурлап айдып билетен уул эмтир

Белиса (капитанга)

А бу слерди тарындырып туру ба?

Капитан

Кайда, өрө тур, Люсиндо, көрөр күүним жок,
Качан улус кол жалаар болзо,

Белиса

Же, капитан, слер канай тураар?
Бойыгар окшозын дейле, болдырбай туруп?

Люсиндо

Жаан кижиге адам слерге
Жаман эдерге мен не сананайын.

Капитан

Адам деп мында адаба көп мени.

Люсиндо

Жаан учурлу бу сөс жарабаганын
Жартап меге беригер, сеньор?
Жарабас мында нези бар?

Капитан

«Ада» деген агару бу сөс
Жажын сенин жаан эместе — жараш.
Буурыл башту болуп калганда,
Буурулаган ошкош ол кезикте.
Кайда, калырабай капшай колын окшо.

Фениса (туура)

Бу тен менин түш жеримде болбой.

Люсиндо

Колыгар беригер деп сурап турум

(Араай)

Сенин үредүүңгө сүмелү болдым,
Сүүжим менин, самарамды ал.

(Самараны ого берет.)

Фениса (араай)

Санаам салган көөркийим,
Самаранды алдым.

Л ю с и н д о (*тын айдат.*)

Эмди меге алкыжыгар айдыгар
Эртеден айдадым уккур уулаар болорым.

К а п и т а н

Канайдайын, кудай,
Камалгам чыгып браат не...

Л ю с и н д о (*туура*)

Жарылган чечектий тосток эриндер
Жалбышту сүүшке мени кычырат.

Ф е н и с а

Кудай сеге ырыс сыйлазын,
Санаа-сүүжин жеткен жаражай
Салымын сенин, эш-нөкөрүң болзын.
Же кандый көөркнйди алайын дезен,
Жөбим менин жоктон албас турун.
Көксинде сенин кандый санаа бар,
Көдүрө кудай бүдүрзип деп сурайдым.
Ол тушта сенин ырызын бүдер,
Оны энең эмди сеге алкап жат.
Менин жөбимнен качан да чыкпа,
Менин жакылталарым бүдүрүп жүр.
Мени качан да сен ачындырба,
Мен чилеп кемди де сен сүүбе.
Жозокту жакшы уул бололо,
Жош-уккурын көргүзөйүн дезен,
Карган аданды калас чаксыратпай,
Капшай керекти бойыңа алып жүр.
Жаантайын жапсу болгонунга,
Жаш нөкөрүм, кезикте билбей турайын.
Та сенин мен эмесенин болгом,
Та сен менин өгөбүм, та уулым.

К а п и т а н

Акыраар, сенъора, кандый бичиктен
Кандый андый алкыштар укканаар?

Ф е н и с а (*туура*)

Күнүркеп жат. Күчи жетпей барган чыдажып.

Л ю с и н д о (туура)

Сүүгеним сүмелү ле база бүткен.
Ончолорын мекелеп салган.

Ф е н и с а (Белисага)

Сеньора, слерди бир минутка јараар ба?

Белиса

Сеге не керек болды, кызым?

Ф е н и с а

Бу чаазынды көрүп тураар ба?

Белиса

Бускайакту бет көзим — ак чаазын көрбөскө.

Ф е н и с а

Бу чаазында капитан меге
Кандый сыйлар беретенин бичиген.
Мен оны эмди кычырарга турум.
Је јаңыс капитан оны көрбөзин.
Ол јастыра да ондоп айабас болор.
Оны эмес, јдбжбзин мен сүүгем деер,
Айдарда, слер онын ајарузын тудаар,
Је бир ле минутка јибс, эне.

Белиса

Је, је, коркыба, анда не бар эди.

Ф е н и с а (туура)

Кудай дезен база, карын арга табылды.
Кайран Люсиндомнын кат-бичигин

кычырайын.

Айса болзо, анда јаан јетирү:
Артырарга кийнине чек јарабас.

Б е л и с а (капитанга)

Ка, бери келигер, сеньор, бир эрмек бар

слерге.

Ф е н и с а (самараны кычырат)

«Эрјинем менин! Эмди мени аргада!
Адам менин кунүркежи күйбүрейле,

Узак ойгō Португалияга ийип јат.
Сен аргадабазан, мен ѓлѓр турум,
Қолыгнан тудуп, алкыш алзын деерде,
Қомыдап ла иженип, капшайлап бичийдим,
Јакшы болзын, јаражай кѓѓркнийм,
Јаба сениле јѓрбей, јангыскан артарым»
Мынан кату кандый тѓбек бар?
Мынан кара кандый кѓнѓркеш бар?
Айдарда, Люсиндого мен айдарым:
Аргазын, сѓмезин мынын мен табарым.

(Люсиндого, араай)

Люсиндо, самаран сениг кычырдым.
Акту сѓзим айдып турум.
Агару кудай бистин јаныста,
Уѓле-коногыс бис экѓдин кожо.
Сениг јорыгын мен бузарым.
Менниг кѓчим једер, сен коркыба, кѓѓркийим!

Люсиндо

Қанай мен сениле куучындажайын деп!
Қанай мен сени кучактайын деп!

Фениса

Кучактаарга ба мени? Анда не бар!
Јалтанба, кѓчинг јеткенче кучакта.

Люсиндо

Қанай кучактаарым? Айдарга ла јенил.

Фениса

Кучактаар тушта капшайла јангыс.
Кѓрѓп тур: мен кенерте јыгыларым.

Люсиндо

Јыгыл капшай!

Фениса

Јыгыл јадым! Ай!

(Јыгылат)

*Люсиндо тап эдип оны кѓдѓрип тура, тыг
кучактайт.*

Капитан
Бу неме атазы?

Люсиндо
Кенерте экинчи энем
Санаазы энделеле, меч бар түшкен не.
Эмди оны көдүр турганым бу.

Капитан
Эненди көдүретени —
Эндебе, менин керегим.
(олордын ортозына тура берет)
Эмди бар туура.

Люсиндо
Же керсүликтин жаңыла болзо...

Белиса
Ах, баламды сени, тын жыгылдын ба?

Капитан
Керсү жаңыла кедери кет мынаң.

Люсиндо
Кедери кедип турум, адам.

Капитан
Кедери бар, капшай! Ылтам!

Люсиндо
Сеньор, сөзүм бар...

Капитан
Кандый сөс мында! Капшай тайыл!

Люсиндо (туура)
Фенсам! Сен куулгазын кудайым!
Сенин жаражың, санаан кайкайдым!
Сүүжим менин, сен тен ойгор!
Сүмелү бүткен сүүген кыс эмди
Сүүжи учун нени этпес деп билдим!

(барат)

(Оюң арыгызы келер жуунтыларда)

БАЖАЛЫКТАР

- Э. М. Палкин. Партиянын керегине чындык болор . 3
И. Сабашкин. Лазарь Кокышевтин жаш тужууна . 6

ПРОЗА

- Л. Маскина. Жеренек. Калганчы жорык 41
Г. Елмова. Кайда сен, серүүн ээни? 62
В. Тоенов. Мотор 72
Алты көстү Карагыс (чөрчөк). Алтай тилге К. Макоше-
шева жазган 75

КОЧУРИШТЕР

- С. Сейтхазин. Төндөр «Төрөл жеримде мен ээ...»
Сүүнчи. Энейим Эмди мен. Жерлештериме. Жол-
дор Кенкечү. «Күрөөлөнүп чыккан тагым бар.»
Э. Тоюшев көчүргөн. 86
Сакылта. Курвандар кабырган кыс. «Бис экү бй-
ногон јаландар.» Жаш тужыма јанадым. «Айга
сүскен Алатау.» Јаскы чөл. П. Самык көчүргөн . 93
Лопе де Вега. Сүмелү кыстын сүүжи. П. Самык
көчүргөн. 98

